

52378

A. SUNILA

EESTI PROLETARIAADI
RELVASTATUD ÜLESTÕUS

1. detsembril 1924

A-23845 II

A. S U N I L A

EESTI PROLETARIAADI RELVASTATUD ÜLESTÕUS

1. detsembril 1924

2
Eesti Riiklik Kirjastus
Raamatukogu
52.978

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

9(E)
S89

Kaanekejundus L. Kruusmaa

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
52378

SISSEJUHATUS

Eesti proletariaat on võitluses töörahva võimu eest läbinud kangelasliku tee, mis algas käesoleva sajandi algul, kui revolutsioonilise liikumise etteotsa astus uut tüüpi partei — bolševike partei. Oma tekkimisest peale 1904. aastal asus Eesti kommunistlik organisatsioon poliitilistes, ideoloogilistes, taktikalistes ja organisatsioonilistes küsimustes leninlikel seisukohtadel ja võitles koos Nõukogude Liidu Kommunistliku Parteiga tsarismi, mõisnike ning kapitalistide võimu kukutamise eest, erinedes selles mõttes naabermaade (Soome, Läti, Leedu ja Poola) sotsiaaldemokraatlikest organisatsioonidest, mis juba algusest peale olid omaette rahvuslikud organisatsioonid, millest hiljem, pärast sisemist võitlust ja lõhenemist, kasvasid välja kommunistlikud parteid.

Esimesed tuleristsed sai Eesti bolševistlik organisatsioon 1905.—1907. aasta revolutsiooni päevil, mil ta töötavate hulcade eesotsas juhtis ja suunas töörahva võitlust tsarismi kukutamiseks. Kolme revolutsiooniaastaga omandas eesti proletariaat ja tema avangardne väesalk rikkalikke kogemusi edaspidiseks võitluseks. Järgnenud reaktsiooni ja maailmasõja aastail pidasid eesti bolševikud mehiselt vastu reaktsiooni ja renegaatluse lainele, valmistades rahvahulki ette uueks pealetungiks. Veebruarirevolutsiooni perioodil võitlesid nad õlg õla kõrval Venemaa bolševikega tsarismi kukutamise eest ja pärast selle langemist kodanluse ning menševike ja esseeride rahvavaenuliku poliitika vastu, nõukogude ainuvõimu eest.

Klassivõitluse praktiliste kogemuste najal ning bolševike visa ja järjekindla selgitustöö tulemusel lakkasid massid uskumast kodanlike natsionalistide ja nende abimeeste propagandat ning hakkasid koonduma bolševike ümber. 1. mai ja 18. juuni demonstratsioonidel kandsid töötavad hulgad juba bolševistlikke loosungeid: «Maha sõda!», «Kogu võim nõukogudele!». 4. juulil 1917 teatasid 40 000 Tallinna töötajat ülelinnalisel demonstratsioonil, et nad ei tunnista kodanluse kontrrevolutsioonilisi organisatsioone ja nõuavad kogu võimu andmist

tööraha saadikute nõukogudele. Sedasama teatas ka augusti-kuus toimunud üle-eestimaaline põllutööliste ja kehvikute konverents, mis esindas 40 000 organiseeritud põllutöölist ja väike- maapidajat. Bolševike autoriteedi ja mõju määratu suurt kasvu rahvahulkades näitasid samuti kodanliku võimuorgani — Tallinna linnavolikogu valimised, kus bolševikud saavutasid hiilgava võidu, mille tagajärjel Tallinna linna juhtimine läks juba 1917. aasta augustikuus bolševike kätte. Bolševike read kasvasid 100-lt liikmelt märtsi algul 7000-le augusti keskpaigaks, s. o. 70 korda. Kommunistlik Partei muutus kõige tugevamaks ja võimsamaks parteiks Eestis.

Septembri algul asus bolševike poolele ka Tallinna Nõukogu. Sama kuu lõpul toimunud nõukogude ja sõjaväeorganisatsioonide esindajate ühisel nõupidamisel teatasid töörahva saadikud, et Eestis on kujunenud olukord, kus töötavad hulgad on kodanlusele ja menševikele ning esseeridele selja pööranud ja oma määratus enamuses bolševike ümber koondunud. Veelgi selgemalt deklareeris seda oma otsustes Eestimaa II nõukogude kongress (12.—14. oktoobrini), mis toimus loosungite all: «Võim nõukogudele!», «Maa rahvale!», «Rahu rahvastele!».

Nii olid bolševikud võitnud töötava rahva usalduse, saavutanud nõukogudes enamuse ja võisid julgelt minna vastu Oktoobri relvastatud ülestõusule. Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu ning Eestimaa Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu ühisel istungil 22. oktoobril moodustati 40-liikmeline Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee, kes asus relvastatud ülestõusu ette valmistama ja läbi viima. 23. oktoobril võttis komitee Tallinnas kõik tähtsamad punktid ja sõjaväeosad oma kontrolli alla, mille tagajärjel juba paar päeva enne ülestõusu Petrogradis läks Tallinnas võim tegelikult nõukogude kätte.

Pärast võidukat ülestõusu Petrogradis 25. oktoobril avaldas Eestimaa Sõja-revolutsioonikomitee 26. oktoobril üleskutse eesti rahvale, milles teatati, et kodanlik valitsus on kukutatud ja kogu võim on läinud nõukogudele. Kodanlusel ja tema käsilastel puudus Eestis rahva poolehoid. Seepärast ei julgenud nad haarata relvi ning olid sunnitud vastupanuta võimust loobuma. Nende peamees Ivan Poska pidi koostama asjaajamise üleandmise akti ja sellele 27. oktoobril alla kirjutama, s. o. tunnistama ametlikult nõukogude võimu kehtestamist Eestis.

Täitunud oli eesti rahva sajanditepikkune unistus saada ise oma elu ja töö peremeheks. Eesti rahva ajaloos algas ekspluaateerimisest vaba ühiskonna ülesehitamise ajajärk. Likvideeriti kodanluse võimuorganid — maanõukogu ja maavalitsused, linna- ja vallavolikogud — ning nende asemele valiti kogu maal töörahva saadikute nõukogud.

Kodanluse relvastatud organisatsioonid saadeti laiali ja nende asemele moodustati töölistmiilits ning punane kaardivägi. Vab-

rikutes ja tehastes seati sisse töölis kontroll ja kogu Eestis kehtestati 8-tunniline tööpäev. Mõisnikelt konfiskeeriti üle 2,4 miljoni hektari maad, mis muutus üldrahvalikuks omanduseks. Mõisates valiti tööliste poolt mõisakomiteed, kes võtsid mõisad üle ja asusid neid juhtima. Töötav talurahvas vabastati raskest maksukoormast.

Rahvahariduse alal seati sisse emakeelne kool ja tasuta õpetus. Kirik lahutati riigist ja kool kirikust. Kehtestati meeste ja naiste üheõiguslus. Ametiasutustes pandi maksma eesti keel.

Töötati välja Eesti Nõukogude Vabariigi konstitutsiooni projekt, mis pandi laialdasele arutusele.

Eesti proletariaat asus teiste nõukogude rahvaste sõbralikus peres ehitama oma iseseisvat sotsialistlikku riiki.

See õnnelik elu kestis aga lühikest aega. Kodanlus ja ta käsilased ei võinud leppida lüüasaamisega ning hakkasid koos balti parunitega looma salajasi kontrrevolutsioonilisi jõuke nõukogude võimu vastu. Kuid kõik nende vandenõud paljastati ja likvideeriti. Seejärel pöördusid nad Saksa sõjavägede ülemjuhatause poole, et Saksa täakide abil oma rahvavastaseid plaane realiseerida. Need kodanluse unistused täitusidki, kui imperialistlik Saksamaa alustas 1918. aasta veebruaris uuesti pealetungi Nõukogude riigile.

Eesti töörahva relvastatud jõud — Punakaart ja noored punaväeosad — kaitsesid mehiselt Oktoobrirevolutsiooni saavutusi Riisipere, Keila, Orina, Rakvere, Sompas, Narvas ja teistes lahingutes, kuid hambuni relvastatud ja hästi väljaõpetatud Saksa regulaarmee ees olid nad sunnitud taganema Petrogradi suunas. Saksa imperialistlikud väed okupeerisid 1918. aasta märtsi algul Eesti ja kehtestasid koos eesti kodanlike natsionalistidega julma okupatsioonirežiimi. Parunitele anti mõisad tagasi. Töörahvas seati uuesti rõhutatud klassi seisukorda.

Hoolimata julmast terrorist jätkas eesti proletariaat võitlust. Põranda all loodi peagi bolševike organisatsioon, kes asus revolutsioonilist võitlust juhtima. Lühikese ajaga moodustati partei illegaalsed organisatsioonid suuremates keskustes. Partei liikmete arv kasvas paarisajalt 1918. aasta kevadel sügiseks mitmekordseks. Töölised ja kehvikud ootasid pikisilmi nõukogude võimu taastamist.

Kui novembrikuus puhkes Saksamaal revolutsioon ja okupandid olid sunnitud Eestist lahkuma, siis avanes eesti töörahval reaalne võimalus nõukogude võimu taaskehtestamiseks. Kodanlikud natsionalistid aga ajasid selle koos Saksa okupantidega jällegi nurja. Nad moodustasid kodanliku Ajutise Valitsuse, kellele Saksa imperialistid andsid võimu üle. Ajutine Valitsus pöördus Ameerika ja Inglise valitsuste poole palvega jätta Saksa okupatsiooniväed ajutiselt Eestisse, mis ka rahuldati. Nii algas eesti kodanliku riigi nn. iseseisvus.

12. novembril 1918 organiseerisid bolševikud Tallinnas

kodanluse- ja Saksa okupantide vastase demonstratsiooni, tulles välja loosungi all: «Maha kodanlik valitsus!».

19. novembril viisid töölised läbi valimised Tallinna Nõukogusse, kes kuulutas end kõrgeimaks võimuks kohapeal. Kodanlus sattus paanikasse, tundes, et laostuva Saksa armee abil ei ole võimalik end võimul hoida, ning pöördus uuesti abisaamiseks Ameerika ja Inglise imperialistide poole. Nähes, et eesti kodanluse võim on langemas, saatis Inglismaa kiiresti oma sõjalaevastiku Tallinna reidile ning Skandinaavia maades ja Soomes hakati Ameerika rahaga palgasõdureid värbama.

Kodanluse ja imperialistide vandenõu nurjaajamiseks kutsus Tallinna Nõukogu eesti töörahvast võitlusse nõukogude võimu taastamise eest ja pöördus ühiseks tegutsemiseks Nõukogude riigi poole, kes pärast Bresti röövrahu tühistamist oli asunud Saksa imperialistide poolt vallutatud alasid vabastama. Koos Punaarmee väeosadega võtsid Eesti vabastamisest osa ka eesti rahvuslikud väeosad — kommunistlikud kütipõlgud. 29. novembril 1918 vabastati Narva ja kuulutati välja Eesti Töörahva Kommuun, kes tühistas kõik okupantide ja eesti kodanliku valitsuse määrused ning taaskehtestas Eestis nõukogude võimu. 7. detsembril 1918 tunnustas Vene NFSV valitsus Nõukogude Eesti vabariiki ja eraldas talle laenu rahvamajanduse arendamiseks.

Kodanliku valitsuse olukord muutus päev-päevalt katastroofilisemaks. Detsembri lõpuks olid Punaarmee väeosad jõudnud juba 30—35 kilomeetri kaugusele Tallinnast. Kuid Inglise sõjalaevastiku viibimine Tallinnas tegi võimatuks tööliste ülestõusu ja hoidis ära seega nõukogude võimu täieliku taastamise Eestis. Tundes maad oma jalge all põlevat, läkitas Ajutine Valitsus 27. detsembril 1918 Inglismaale palve okupeerida kogu Eesti. Imperialistid aga ei julgenud seda teha, sest nad kartsid ülestõusu oma vägedes. Seepärast kiirendasid nad palgasõdurite värbamist. 1918. aasta lõpul ja 1919. aasta jaanuari esimestel päevadel saabusidki Eestisse soome palgasõdurid, kes koos kodanluse kontrrevolutsiooniliste jõududega alustasid 6. jaanuaril pealetungi ja murdsid 9. jaanuaril Punaarmee rindest läbi. Ülekaalukate vaenlase jõudude ees tuli Punaarmee väeosadel taganeda. Nõukogude riigil ei olnud tol korral võimalik saata Eestisse abivägesid, sest ta pidas ebavõrdset võitlust elu ja surma peale kõigist ilmakaartest pealetungivate interventide ja valgekaartlike armee vastu.

Viimase meeleheitliku katse kehtestada töörahva võimu tegi Saaremaa töötav rahvas, kes 16. veebruaril 1919 keeldus minevast Nõukogude-vastasesse sõtta ning tõusis üles kodanluse ja parunite rõhumise vastu. Peale Kuressaare läks kogu Saare- ja Muhemaal võim ülestõusnute kätte. Kuid olles isoleeritud, ei suutnud Saaremaa töörahvas üksinda kodanluse pealetungile vastu panna. Ülestõus suruti veriselt maha.

Nii oli eesti kodanlusel õnnestunud Ameerika ja Inglismaa relvastatud vahelesegamise tõttu ajutiselt kindlustada oma võimu. Tasuks selle eest pidi ta imperialistide käsutusse andma riigi territooriumi kallaletungiplatsdarmiks ja Eesti töötava rahva kahurilihaks Nõukogude-vastases interventsioonisõjas.

Muutunud olukorras kerkis eesti proletariaadi ette ülesanne teha lõpp Nõukogude-vastasele sõjale.

19. juulil 1919 avaldas Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee Eestimaa töörahvale rahumanifesti, milles kutsus töotajaid üles võitlusele rahu sõlmimise eest Nõukogude Venemaa ja kodanliku Eesti vahel. See võitlus leidis kõige kujukama väljenduse 1919. aasta augusti lõpul toimunud Eestimaa ametiühingute I kongressil. Kongressi 417 delegaadi hulgas, kes esindasid 40 000 organiseeritud töolist, oli kommunistide poolehoidjaid 379 ehk 90%. Ühel häälel vastuvõetud resolutsioonis kutsuti kodanlikku valitsust lõpetama viivitamatult igasugune koostöö valgekaartlaste ja välismaa interventidega ning sõlmima Nõukogude Venemaaga rahu. Kodanlus vastas sellele töörahva üleskutsele 25 kongressidelegaadi mõrvamisega Izborski lepikus ja 76 inimese väljasaatmisega üle rindejoone Nõukogude Venemaale. Ent hirmust töörahva ülestõusu ees ja Punaarmee suurte võitude tõttu kodusõja rinnetel oli ta siiski sunnitud lõppeks vastu oma peremeeste tahtmist alustama Nõukogude Venemaaga rahuläbirääkimisi ja 2. veebruaril 1920 Tartus rahulepingule alla kirjutama.

Tartu rahulepingul oli tohutu suur rahvusvaheline tähtsus, sest sellega löödi esimene pragu Nõukogudemaad ümbritsevasse imperialistlikusse rindesse ja aeti nurja Eesti muutmise plaanid Inglismaa mandaatalaks.

Koos sellega aga kaotas eesti proletariaat lahingu nõukogude võimu eest ja pidi end 20 aastaks kodanliku diktatuuri alla andma. Kuid see, et Tartu rahu aitas Nõukogude riigil saavutada üldist võitu interventide ja valgekaartlaste üle, lõi ühtlasi eesti ja teiste maade proletaarlastele edaspidi soodsamad tingimused kodanliku korra kukutamiseks.

Nõukogude riigi kangelasliku võitluse ja Oktoobrirevolutsiooni võitmatute ideede mõjul algas kogu maailmas võimas revolutsiooniline tõus, mis avas töötavate hulkade vabadusvõitlusele avarad perspektiivid. Euroopa südames, Saksamaal, pühiti 1918. aasta novembrirevolutsiooniga minema reaktsiooniline monarhia. Ungaris, Slovakkias ja Baieris moodustati pärast töörahva ülestõuse 1919. aastal lühikeseks ajaks nõukogude vabariigid.

Veel suurem oli Oktoobrirevolutsiooni ja nõukogude rahva kangelasliku võitluse mõju koloniaal- ja poolkoloniaalmaade rahvastele. 1919. aastal lõi lõkkele võimas rahvaülestõus Jaapani imperialismi vastu Koreas, arenes seninägematu jõuga

imperialismivastane liikumine Hiinas, rahvaülestõus koloniaalrikke vastu Egiptuses, kemalistlik revolutsioon Türgis jne.

Nendes maades, kus kapitalismi positsioonid olid tugevamad, ei kasvanud revolutsiooniline tõus üle revolutsiooniks, seevastu aga tugevnes tööliste streigivõitlus ja kodanlust hirmutav käärimine armees. 4. aprillil 1919 puhkes ülestõus prantsuse sõdurite ja madruste hulgas Krimmis ja Odessas. Inglismaa töölisel alustasid 1920. aastal võitlust Nõukogude Venemaa kaitseks loosungi all: «Käed eemale Nõukogude Venemaast!», Itaalia töölisel aga hakkasid oma valdusse võtma vabrikuid ja tehaseid. Polnud enam niisugust maad, kus revolutsiooniline liikumine poleks arenenud ja kasvanud. Seepärast nurjusid ka kõik imperialistide katsed likvideerida Nõukogude riik, sest «tööraha hulkade — nii tööliste kui ka talupoegade, maaharijate hulkade — poolehoid meile kogu maailmas, isegi meile kõige vaenulikumates riikides,» märkis Nõukogude riigi juht V. I. Lenin, «just see toetus ning see poolehoid oli viimaseks, kõige otsustavamaks allikaks, otsustavaks põhjuseks sellele, et kõik meie vastu suunatud sõjakäigud lõppesid krahhiga».¹ Nõukogude riigi edukas arenemine ja tugevnemine innustas ning vaimustas kõigi maade proletariaasi, andes neile kindla usu ja veendumuse töörahva võidusse.

Seda näitas ka pärast Oktoobrirevolutsiooni kommunistlike parteide moodustamine paljudes maades, mis asusid proletariaadi revolutsioonilise võitluse etteotsa. Rahvusvaheline revolutsiooniline tööliikumine muutus juba paari aastaga niivõrd massiliseks, et kerkis üles vajadus oma keskse organisatsiooni järele. 1919. aasta märtsis pandigi sellele alus Moskvast toimunud kommunistlike parteide esindajate nõupidamisel, kus moodustati Kommunistlik Internatsionaal. 1920. aasta juulis võeti Kominterni II kongressil vastu V. I. Lenini ettekande põhjal teesid, mis määrasid ära Kommunistliku Internatsionaali peamised ülesanded kapitalistliku korra kukutamisel ja sotsialismi võidu kindlustamisel. Sotsialismi võit nõuab, märgiti teesides, et proletariaat teostaks kolm järgmist ülesannet: «Esimene — kukutada ekspluataatorid ja eeskätt kodanlus kui nende peamine majanduslik ja poliitiline esindaja; lüüa nad pihuks ja põrmuks; suruda maha nende vastupanu; teha võimatuks nende igasugused katsed taastada kapitali iket ja palgaorjust. Teine — innustada ja tõmmata proletariaadi revolutsioonilise avangardiga, proletariaadi kommunistliku parteiga kaasa mitte ainult kogu proletariaat või tema valdav, määratu suur enamus, vaid ka kogu töörahvas ja kõik kapitali poolt ekspluateeritavad massid... Kolmas — neutraliseerida või teha kahjutuks paratamatud kõikumised kodanluse ja proletariaadi vahel, kodanliku demokraatia ja nõukogude võimu vahel, mis on omased põllu-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 119.

majanduslike, tööstuslike ja kaubanduslike väikeomanike klassile ning sellele klassile vastavale intelligentsi, teenistujate jne. kihile...»²

Komintern etendas määratu suurt osa rahvaste vennaliku solidaarsuse kasvatamisel. Tema otsustel oli mobiliseeriv ja organiseeriv tähtsus kõigi maade proletaarlaste võitlusele. Kominterni otsused paljastasid parem- ja pahempoolseid oportuniste rahvusvahelises revolutsioonilises tööliikumises ning soodustasid oportunismist vabade, tugevate ja monoliitsete kommunistlike parteide kasvu, kes astusid mehiselt välja oma maade töörahva ning esimese sotsialismimaa kaitseks. Seda kinnitasid ka järgnevail sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail reas maades toimunud proletariaadi ülestõusud, mis olid Oktoobrirevolutsiooni järellahinguteks. Eriti teravaiks kujunesid klassivahekorrad neil aastail Bulgaarias, Saksamaal, Poolas, Albaanias, Rumeenias, Eestis jm. Nii puhkes Bulgaarias vastu-seks fašistliku kliki poolt 1923. aasta juunikuus läbiviidud riigipöördele kommunistliku partei juhtimisel relvastatud ülestõus, mis algas septembris kõigepealt maal. Relvastatud võitlussalgad likvideerisid kohalikud fašistlikud võimuorganid ja kehtestasid töörahva võimu tööliste ja kehvtalurahva komiteede näol. Ülestõus kestis terve nädala, 22.—29. septembrini, ja haaras peaaegu kogu maa. Alles pärast suuri jõupingutusi läks fašistlikul valitsusel korda välismaa imperialistide abil ülestõus maha suruda.

Hoopis soodsamad tingimused võidukaks ülestõusuks kujunesid oktoobrikuus Saksamaal, kus pärast Ruhri piirkonna okupeerimist 1923. aasta kevadel Prantsuse vägede poolt toimus tööstusliku tootmise järsk langus. Selle tagajärjel kasvas kohutavalt tööpuudus. Raha kaotas peaaegu igasuguse väärtuse. 1923. aasta jaanuaris maksis üks dollar 17 792 marka, augustis aga juba üle 4,5 miljoni marga. Nädala teenistuse eest sai enamus töölisi osta kõigest ühe saia ja natuke kunstmett. Miljonid sakslased muutusid lühikese ajaga kerjusteks. Töölised hakkasid katastroofilisest olukorrast väljapääsu otsima streikimisega. Augustis kasvas streigilaine ülemaalseks. Septembris ilmnisid juba sügava revolutsioonilise kriisi tundemärgid, mis oktoobris muutusid domineerivaiks. Saksimaal ja Tüüringis moodustati töölisvalitsused kommunistide ja pahempoolsete sotsialistide juhtimisel. Võidukaks relvastatud ülestõusuks kogu Saksamaal olid olemas suurepäraseid eeldused, kuid kommunistliku partei Keskkomitee oportunistlik juhtkond ei läinud seda teed, vaid valis parlamentlike kombinatsioonide tee. Selle tagajärjel sai kodanlus võimaluse oma jõude koondada ja töölisvalitsused Tüüringis ning Saksimaal likvideerida. Ainuüksi Hamburgi proletariaat tõusis sel kriitilisel hetkel üles Tüüringi ja Saksimaa

² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 158—159.

klassikaaslaste kaitseks. Kuid Hamburgi proletariaadi relvastatud ülestõus, mis kestis silmapaistva kommunisti Ernst Thälmanni juhtimisel kolm ööd-päeva (23.—26. oktoobrini), ei suutnud üksinda olukorda päästa, sest Keskkomitee oportunistlik enamus eesotsas Brandleriga eelistas parem kapituleeruda kui kutsuda kogu Saksamaa proletariaati Hamburgi proletariaadi eeskujul jätkama võitlust. Olles isoleeritud, pidi Hamburgi proletariaat pärast ennastsalgavat võitlust ülekaalukate kodanluse jõududega relvad maha panema.

Kangelasliku lehekülje kirjutas neil aastail rahvusvahelise revolutsioonilise töölisliikumise ajalukku ka Poola töölisklass, kellele avaldasid samuti suurt mõju Oktoobrirevolutsiooni võit Venemaal, septembriülestõus Bulgaarias ning oktoobrivõitlused Saksamaal. 1923. aasta oktoobri lõpul muutus Poolas olukord väga pingeliseks. Raudteelaste poolt alustatud üldstreik kasvas 5. novembril ülemaaliseks streigiks. Poola Kommunistlik Partei kutsus töötajaid üles astuma ühisrindesse, et kutsuda kodanlik valitsus ja kehtestada töörahva valitsus. Kõige teravama iseloomu võtsid sündmused Krakovis, kus 6. novembril politsei ja sõjaväeosad püüdsid takistada töölistel miitingu läbiviimist linna keskel «Töölise Maja» juures. Garnisoni ülema käsul avas politsei tööliste pihta tule, kui need katsusid politsei ahelelikust läbi tungida. Vihaleatud tööliselised asusid politseiga paljaks käsi võitlusesse. Nad võtsid ära relvad sõduritelt, kes nendega vennastusid. Olles varustanud end relvadega, murdsid tööliselised lühikese ajaga politsei vastupanu ja peksid ta laiali. Sama saatus tabas ka tervet polku ratsaväge ning kolme soomusautot, kes politseile appi saadeti. Pärast kolmetunnilist lahingut oli kogu linn tööliste valduses ja hoiti 36 tundi enda käes.

Suur Oktoober näitas õige tee ka albaania rahvale imperialistlikust rõhumisest vabanemiseks. Albaania rahva võitlus aastail 1921—1924 feodaalse valitsuse kukutamiseks ja maaküsimuse demokraatlikuks lahendamiseks arenes eranditult Oktoobrirevolutsiooni vabastuslike ideede ja nõukogude rahva sangarliku võitluse mõjul. Selle aja jooksul tõusis albaania rahvas kaks korda üles, 1922. ja 1924. aastal. Valitsus suutis küll lammutada 1922. aasta septembrikuu relvastatud ülestõusu, kuid 1924. aasta kevadel uuesti puhkenud ülestõusust ei saanud ta enam jagu. 11. juunil 1924 vallutasid ülestõusnud Albaania pealinna Tiraana ja kehtestasid demokraatliku valitsuse, kes viis läbi maareformi ning rida teisi demokraatlikke uuendusi. Ent proletariaadi revolutsioonilise partei puudumise tõttu, kes oleks rahvamasside juhtimise enda kätte võtnud ja revolutsiooni lõpule viinud, läks reaktsioonijõududel korda aasta lõpul uuesti oma võim maksma panna ja rahva revolutsioonilised saavutused likvideerida.

1924. aasta septembrikuus lõppes ka Bessaraabia töörahva kannatus, kes ei suutnud enam taluda rumeenia mõisnike ja

kapitalistide vägivalda, kes kodusõja perioodil olid välismaiste imperialistide abil Nõukogude Venemaalt Bessaraabia annekteerinud ja seal Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusel kehtestatud nõukogude võimu likvideerinud. Väljaastumise ajendiks sai Rumeenia valitsuse keeldumine viia läbi Bessaraabias Nõukogude Liidu ettepanekul rahvahääletus riigi edaspidise staatuse kohta. Ülestõusu organiseeris illegaalne kehvtalurahva revolutsiooniline organisatsioon kommunistide juhtimisel, mille keskus asus Tatarbunari külas, kus algas ka 16. septembril ülestõus. Peale moldaavlaste võtsid ülestõusust osa veel ukrainlased, bulgaarlased, venelased ja teiste rahvuste esindajad. Ülestõusnute võitlussalkades oli üle 4000 relvastatud võitleja. Haaranud kahes maakonnas võimu enda kätte, kuulutasid ülestõusnud välja Moldaavia Nõukogude Vabariigi. Kuid väljaastumine oli isoleeritud. Rumeenia sandarmeerial ja okupatsioonivägedel läks korda see veriselt maha suruda.

Sama saatel tabas ka teisi kapitalistlike maade tööraha väljaastumisi sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail, sest tööliklassi mitteküllaldase organiseerituse ning noorte, äsja moodustatud kommunistlike parteide ideelise ja organisatsioonilise nõrkuse tõttu läks kodanlusel korda säilitada oma majanduslikke ja poliitilisi positsioone ning parempoolsete sotsiaaldemokraatide abil ajutiselt stabiliseerida oma majandust. 1924. aastal algas enamuses kapitalistlikes maades kapitalismi ajutine, ebakindel stabilisatsioon, mis tõi kaasa ka revolutsioonilaine ajutise taandumise. Veel mõnes üksikus maas, näiteks Poolas ja Eestis, arenes majanduskriis edasi ja selle baasil terav poliitiline kriis. Poolas ei kasvanud see subjektiivsete tingimuste ebaküpsuse tõttu üle revolutsiooniks, Eestis aga, kus Oktoobrirevolutsioon oli võitnud ja töötavad hulgad nõukogude võimu hüvesid vahetult tunda saanud, lõi 1. detsembril 1924 Kommunistliku Partei juhtimisel leegitsema ülestõusu tuli, mis oli ühtlasi Oktoobrirevolutsioonile järgnenud suure revolutsioonitormi viimaseks puhanguks Euroopas. Pärast detsembriülestõusu lüüasaamist algas ka Eestis pööre revolutsiooni taandumisele, revolutsiooni tõus asendus revolutsiooni mõõnaga.

Seni on eesti proletariaadi 1. detsembri ülestõusu lähemalt käsitletud paljudes ajakirjades ja ajalehtedes ilmunud artiklites, raamatus «Eesti NSV ajalugu», A. Liebmani ja käesoleva töö autori brošüürides ning V. Arhangelski väitekirjas. Sisuliselt jagunevad need tööd nelja perioodi: esiteks, artiklid, mis ilmusid vahetult pärast ülestõusu kuni augustikuuni 1925; teiseks, 1925. aasta augustist kuni nõukogude võimu taaskehtetamiseni Eestis 1940. aastal; kolmandaks, 1940. aastast kuni 1956. aastani ja neljandaks, 1956. aastast kuni tänapäevani.

Artiklites, mis ilmusid vahetult pärast ülestõusu, on esialgse informatsiooni puudulikkuse tõttu ja konspiratiivsetel kaalutlustel veel palju ebatäpsusi ja ebaõigeid seisukohti, kusjuures

ülelõustule poliitilise hinnangu andmisel jagunevad need kahte gruppi. Ühed, mis ilmusid «Pravdas», «Izvestijas» ja Kominterni Eesti Sektsiooni häälekandjas ajakirjas «Klassivõitlus», kvalifitseerivad detsembriülelõustu kangelaslikuks väljaastumiseks, mille võiduks eksisteerisid vajalikud tingimused. Teised, mis ilmusid VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo häälekandjas ajalehes «Edasi», kvalifitseerivad detsembriülelõustu blankistlikuks vandenõuks, mille võiduks ei eksisteerinud vajalikke majanduslikke ja poliitilisi eeldusi.³

«Klassivõitluses» ilmunud artiklitest on sel perioodil tähtsamad H. Tummeltau artikkel «Eesti töörahva võitluse väerind 1. detsembril 1924» («Klassivõitlus» nr. 48, 1924/1925) ja J. Anveldi artikkel «Miks meie kaotasime?» («Klassivõitlus» nr. 52, 1925). Eriti väärtuslik on ülelõustu üldjuhi J. Anveldi artikkel, milles esmakordselt antakse marksistlik analüüs ülelõustu ettevalmistamise, läbiviimise ja selle nurjumise põhjuste kohta. Kuid oma lühiduse ja esialgse informatsiooni puudulikkuse ning konspiratsiooni tõttu ei anna artikkel veel vajalikul määral argumenteeritud ülevaadet ülelõustusust ning sisaldab mõningaid ebatäpsusi.

Ajalehes «Edasi» ilmunud artiklitest mainitud ajajärgul on tähtsamad J. Palvadre artiklid «Eesti kodanlus pidutseb» («Edasi» nr. 45, 25. veebruaril 1925) ja «Omapärane revolutsiooni teooria» («Edasi» nr. 78, 5. märtsil 1925) ning P. Petersoni artikkel «Klassivõitlus nr. 52» («Edasi» nr. 72, 29. märtsil 1925). Need artiklid süüdistavad paljasõnaliselt EKP Keskkomiteed kodanliku Eesti majandusliku ja poliitilise olukorra ebaõiges hindamises ning selle tõttu saatusliku vea tegemises, et ülelõustus üldise organiseeriti, kuna tema võiduks ei olnud vajalikke tingimusi ja mis seepärast kujunes oma iseloomult blankistlikuks vandenõuks.

1925. aasta augustist kuni 1940. aastani ilmunud artiklitest on tähtsamad: J. Anvelt «1. detsembri sõjariistus ülelõustu aasta-päeva puhul» («Klassivõitlus» nr. 69—70, 1925) ja «Paarist 1. detsembri õppetunnist» («Klassivõitlus» nr. 113—114, 1929); H. Tummeltau «Detsembri Kommunaaride mälestuseks» («Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925) ja «Detsembri kaotuse peapõhjused» («Klassivõitlus» nr. 138, 1931); J. Reesen «1. detsembri majanduslikud eeldused» («Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925) ja «Esimese detsembri õppetunnid ja talurahvas» («Klassivõitlus» nr. 11, 1934); L. Laukki «1. detsembri poliitilised eeldused» ja «Ühe arvustuse puhul» («Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925); O. Rästas «Rahvusvaheline proletariaat 1. detsembri sündmustest» («Klassivõitlus» nr. 69/70, 1925); R. Vakmann «Miks 1. detsembri ülelõustus sündis» («Edasi» nr. 90, 29. novembril 1929); N. Karotamm «1924. a. 1. detsembri sõja-

³ Vt. käesolev töö, lk. 238—239.

riistus ülestõusu kümnendal aastapäeval» («Klassivõitlus» nr. 11, 1934); toimetuse artiklid «Eesti tööliklassi sõjariistus võitlusest» («Edasi» nr. 158, 30. novembril 1931) ja «Esimese detsembri ülestõusu kümnendaks aastapäevaks» («Edasi» nr. 163, 30. novembril 1934).

Kõik sel perioodil ilmunud artiklid valgustavad marksistlikult detsembriülestõusu, andes oma asjaliku ja hästi argumenteeritud käsitlesega suure panuse 1. detsembri ülestõusu probleemi uurimisse. Üheski artiklis ei leidu enam seisukohti, mis detsembriülestõusu blankistlikuks vandenõuks kvalifitseeriksid, sest pärast ülestõusust osavõtjate konverentsi Leningradis 1925. aasta aprillis, kus mainitud seisukoht vääraks tunnistati, ei esinenud selle seisukoha pooldajad J. Palvadre, P. Peterson jt. enam avalikult ajakirjanduse veergudel, vaid tegid seda varjatud kujul.⁴

Suureks sammuks edasi detsembriülestõusu uurimisel on samuti 1931. aastal ilmunud A. Neibergeri raamat «Relvastatud ülestõus» (A. Нейберг «Вооруженное восстание», Москва—Ленинград 1931), kus ka detsembriülestõusust on kirjutatud. Mainitud töös antakse detsembriülestõusu kohta lühike, kuid väga asjalik ja analüüsiv ülevaade, tõmmatakse huvitavaid paralleele ja kõrvutatakse teiste tähtsamate relvastatud ülestõusudega.

Eriti hinnatavaks artikliks sellest perioodist on NLKP Keskkomitee häälekandja «Pravda» toimetuse artikkel 1. detsembrist 1930. a. «Detsembriülestõus Eestis», mis annab ülestõusu kohta lakoonilise, kuid väga selge ja tabava marksistliku hinnangu, mis tänapäevani on jäänud 1. detsembri ülestõusu poliitilise hinnangu aluseks.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis kuni 1956. aastani on ajakirjades ja ajalehtedes avaldatud hulk artikleid, millest tähtsamad on A. Liebmani «1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõus» («Eesti Bolševik» nr. 22, 1948) ning J. Saadi «Eesti töörahva relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924» («Eesti Bolševik» nr. 23, 1949) ja «1924. aasta 1. detsembri ülestõus Eestis» («Eesti Kommunist» nr. 11, 1954). Peale selle on detsembriülestõus leidnud terviklikumat käsitlemist A. Liebmani brošüüris «1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõus» (Tallinn, 1950, 28 lk.) ja «Eesti NSV ajaloo», mis ilmus 1952. aastal. Kõigis neis töodes käsitatakse detsembriülestõusu kangelasliku väljaastumisena, mis nurjus selle tõttu, et EKP ei suhtunud õigesti relvastatud ülestõususse kui kunstisse. Oma lühiduse tõttu aga ei valgusta nad küllaldaselt kõiki ülestõusu põhjusi, ülestõusu ettevalmistamist, ülestõusu käiku ja nurjumise põhjusi. Neis ei räägita ülestõusu ettevalmistamisest provintsis — Tartus, Pärnus, Viljandis, Rakveres, Kohilas jm. Peale

⁴ Vt. käesolev töö, lk. 244—246.

selle kannatavad nad isikukultuse kahjulike mõjutuste all. Nii vaikitakse nendes töedes maha EKP silmapaistvate tegelaste J. Anveldi, H. Pöögelmanni, O. Rästase, R. Vakmanni jt. konkreetne osa ülestõusu ettevalmistamisel ja läbiviimisel, kusjuures «Eesti NSV ajaloo» vastavas peatükis ja mõnedes artiklites püütakse detsembriülestõusu nurjumise põhjusi seletada koguni J. Anveldi nn. reeturlusega, millel pole midagi ühist tegelikkusega.

Trükkis ilmumata töödest tollel perioodil tuleb märkida V. Arhangelski väitekirja «Eestimaa Kommunistlik Partei — töölisklassi revolutsioonilise võitluse juht ja organisator aastail 1920—1924» (В. Архангельский «Коммунистическая Партия Эстонии — организатор и руководитель революционной борьбы рабочего класса в 1920—1924 годы», рукопись кандидатской диссертации, Ленинград 1955 г.). Selle väitekirja kolmandas peatükis, mis käsitleb 1. detsembri ülestõusu, püütakse tõestada J. Palvadre, P. Petersoni jt. analoogilisi seisukohti. Nii jõuab V. Arhangelski oma väitekirjas ekslikule järeldusele, et 1924. aasta teisel poolel ei olnud Eestis üldsegi revolutsioonilist situatsiooni, vaid üksikud selle elemendid, mida EKP Keskkomitee pahempoolsed oportunistid eesotsas J. Anveldi ja H. Pöögelmanniga olevat võtnud kui vahetu revolutsioonilise situatsiooni tundemärke, ning Keskkomiteele avantüristliku seisukoha relvastatud ülestõusu läbiviimise kohta peale surunud, kui selle võiduks ei eksisteerinud objektiivseid tingimusi.⁵

Pärast isikukultuse likvideerimist 1956. aastast kuni tänapäevani on 1. detsembri ülestõusu lähemalt käsitletud «Eesti NSV ajaloo» kordustrukis 1957. a., milles esimeses trükis esinenud vead ja puudused on kõrvaldatud; käesoleva töö autori artiklis «Eesti proletariaadi 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusu objektiivsetest ja subjektiivsetest tingimustest» («Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised», 1957. a.) ja brošüüris «1924. aasta 1. detsembri ülestõus» (Tallinn, 1959, 66 lk.) ning reas artiklites, mis on ilmunud ajalehtedes «Rahva Hää!», «Noorte Hää!», «Edasi» jt. Detsembriülestõusu majanduslike ja poliitiliste eelduste kohta sisaldab väärtuslikke materjale ka H. Saarniidu töö «Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924)» (Tallinn, 1958, 208 lk.).

Kuna seni ei ole detsembriülestõusu kohta ilmunud ühtki suuremat ja põhjalikumat ülevaadet, mis seda probleemi kompakt-selt käsitleks, siis püüab käesolev töö mainitud lünka jõudumööda täita ja anda 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu võimalikult üksikasjalise käsitluse, valgustada konkreetsete faktide

⁵ Kuna V. Arhangelskile ei olnud isikukultuse perioodil kättesaadavad kõik arhiividokumendid, siis käesoleval ajal on ta need seisukohad ümber hinnanud.

põhjal selle kangelasliku väljaastumise põhjusi, ettevalmistamist ja käiku Tallinnas ning provintsis, analüüsida ülestõusu nurjumise põhjusi ja näidata tema suurt tähtsust töörahva edasise võitluse seisukohalt.

Töö koostamisel on läbi töötatud EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivi ja Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Keskarhiivi materjalid, mis otseselt või kaudselt on seotud 1. detsembri ülestõusuga. Peale selle on läbi töötatud NSV Liidu Välisministeeriumi ja Kominterni Arhiivi vastavad fondid ning paljud materjalid, mida ülestõusu kohta on avaldatud Nõukogude ning töölisajakirjanduses, samuti ka kodanlikes ajakirjades ja ajalehtedes ning muudes väljaannetes nii tol perioodil kui ka hilisemal ajal.

EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivi materjalidest osutusid eriti väärtuslikeks 1925. aastal Leningradis toimunud ülestõusust osavõtjate konverentsi aruanded, sõnavõttud, otsused ja hiljem kogutud mälestused. Kõigis neis allikmaterjalides leidub konkreetseid fakte nii ülestõusu ettevalmistamise ja läbiviimise kui ka ülestõusu nurjumise põhjuste kohta.

Palju hinnatavat materjali andis samuti Nõukogude ja töölisajakirjandus: NLKP Keskkomitee häälekandja «Pravda», EKP Keskkomitee häälekandjad «Kommunist», «Rahva Häääl», «Eesti Bolševik», «Eesti Kommunist», Kominterni Eesti sektsioonide häälekandja «Edasi», ELKNU Keskkomitee häälekandja «Noorte Häääl», 1924. aastal kodanlikus Eestis ilmunud revolutsioonilised töölisajalehed «Sõna», «Töörahva Häääl», «Säde», «Meie Leht», «Tõde», töölisnoorte häälekandja «Meie Noor Tööline» jt.

Töö koostamisel on kriitiliselt läbi töötatud ja ära kasutatud ka hulk kodanlike allikaid ning väljaandeid, nagu Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis säilitatavad kindralstaabi, Siseministeeriumi, Välisministeeriumi, Töö- ja Hoolekandeministeeriumi, portfelita ministri ja teiste fondide materjalid, mis hoiti kodanliku korra ajal suures saladuses töörahva eest ja millest selgub, et 1. detsembri ülestõus ei olnud «Moskva poolt organiseeritud mäss», nagu püüdsid ja püüavad veel praegugi väita välismaale põgenenud eesti kodanlikud natsionalistid⁶, vaid eesti proletariaadi kangelaslik ülestõus.

See maksab samuti paljude kodanlike väljaannete kohta, mis, vaatamata nende valele ja laimule detsembriülestõusu käsitamisel, sisaldavad ka mõningaid tõeteri ja objektiivseid

⁶ M. O j a m a a, A. ja T. V a r m a s, Eesti ajalugu, Stockholm, 1946, lk. 348, 349, 357.

mõtteid ning aitavad ise ümber lükata kodanluse võltsinguid ja paljastada tema rahvavastast poliitikat. Siia kuuluvad niisugused väljaanded, nagu I ja II Riigikogu protokollid, raamatud «Eesti. Maa, rahvas, kultuur», «Eesti arvudes 1920—1935»; «Eesti arvuline ülevaade» 1920—1930, ajakirjad «Sõdur», «Kaitse Kodu», «Eesti majandus», J. Saare brošüür «Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924», «Eesti politsei-leht», pilkeleht «Sädemed» jt.; ajalehed «Päevaleht», «Vaba Maa», «Kaja» jt.

Materjalide leidmisel ja kogumisel ning faktide kontrollimisel on suurt abi osutanud EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivi töötajad H. Hartman ja O. Rüütel, Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riikliku Keskarhiivi töötaja A. Matsulevitš, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi töötaja L. Laidvee, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumi Oktoobrirevolutsiooni ja sotsialistliku ülesehitustöö osakonna juhataja A. Karisto ning «Rahva Hääle» fotokorrespondent G. Loss.

Faktide täpsustamisel ja kontrollimisel abistasid autorit ka paljud 1. detsembri ülestõusust või selle ettevalmistamisest osavõtnud seltsimehed, nende hulgas H. Allik, B. Jansen, J. Grünbach, K. Hansen, A. Heints, H. Hiion, M. Jalakas, K. Kanger, P. Kangro, M. (V.) Kangur, E. Kanter, E. Kasemets (Põrm), J. Kingo, J. Komisjon, O. Lauristin (Künnapuu), A. Leinberg (Moosel), J. Lemke, A. Lepp, M. Limberg (Siitan), A. Lombak, E. Luts, J. Matso, I. Meel (Otson), V. Morris, J. Mänd, A. Ong, J. Oviir, J. Peet, M. Petree, M. Pirts, V. Raekson, M. Roobach, H. Ross, Fr. Ross, J. Salumäe (Strastrum), O. Sepre, J. Simm, P. Simm, E. Sommer (Kamberg), A. Stein (Leevald), M. Säädus (Kohlbrandt), E. Tarkpea, V. Telling, M. Tilla, S. Turova (Raekson), L. Ungur (Köösel), A. Valdsak, A. Vaarandi (Vahtman), A. Vaarmann jt., kellele autor avaldab sügavat tänu.

Samuti tänab autor siiralt retsensente, EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi ja ENSV TA Ajaloo Instituudi töötajaid ning kõiki teisi, kes käesoleva töö trükivalmis seadmiseks kaasa aitasid.

1. DETSEMBRI ÜLESTÕUSU PÕHJUSED

1. EESTI PROLETARIAADI KANGELASLIK VÕITLUS KOMMUNISTLIKU PARTEI JUHTIMISEL REVOLUTSIOONIARMEE LOOMISE EEST KODANLIKU KORRA KUKUTAMISEKS AASTAIL 1920—1924

Kodanliku diktatuuri kehtestamisega Eestis algas eesti proletariaadi revolutsioonilise liikumise ajaloos uus periood. Eestimaa kommunistlik organisatsioon ei saanud enam pärast Tartu rahu sõlmimist tegutseda VK(b)P koosseisus, sest tal tuli töötada kodanliku korra tingimustes, mis seadis partei ette hoopis teistsugused ülesanded ja võitlustaktika kui VK(b)P-l, kes tegutses nõukogude korra tingimustes. Sellepärast konstitueeriti eesti proletariaadi revolutsioonilise võitluse juhtimiseks omaette partei — Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP) kui Kommunistliku Internatsionaali üks sektsioon, kes seadis oma peaülesandeks kodanliku korra kukutamise ja nõukogude võimu taaskehtestamise. Selle ülesande püstitas partei eesti tööraha ette juba pärast Tartu rahu väljaantud manifestis, mis lõppes loosungitega: «Maha Eesti härrasriik!», «Elagu Eesti tööraha nõukogude vabariik!».

Erinevalt paljudest Lääne-Euroopa maadest tuli EKP-l töötada sügaval põranda all. Parteisse kuulumist loeti kõige rängemaks kuriteoks. Kuid kodanlus ei leppinud ainult sellega. Ta pidas alalist jahti ka legaalsele töölisorganisatsioonidele, töölisajakirjandusele ja töölistegelastele. Massilised töölisorganisatsioonide rüüstamised, töölisajakirjanduse sulgemine ja töölistegelaste arreteerimised olid kodanlikus Eestis tavaliseks nähtuseks. Kõik see nõudis parteilt üliinimlikke jõupingutusi, harukordset oskust ja manööverdamisvõimet, et illegaalset tööd legaalsega õigesti ühendades saavutada maksimaalseid tulemusi töötava rahva mobiliseerimisel ja organiseerimisel.

Tänu eesti proletariaadi kõrgele revolutsioonilisele teadlikkusele läks EKP-l korda lühikese aja jooksul saada jagu organisatsioonilistest raskustest ning suuremates keskustes, nagu

Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus, Viljandis, Valgas jm., taastada põrandaalused organisatsioonid, mille arv 1920. aasta sügiseks kasvas 41-ni.¹ Suurenes ka partei liikmete arv. Kui 1919. aasta lõpul oli EKP-s 515 liiget, siis poole aasta pärast, 1920. aasta juuniks, oli see arv kasvanud 690-le.² Peale selle oli parteil veel rohkesti kaasatundjaid, keda kasutati käskjalgade, sidepidajate, kirjanduse levitajate ja informatsiooni hankijatenä. Nende arv ületas mitmekordselt partei liikmete arvu. Pidevalt kasvas partei illegaalse häälekandja «Kommunist» ning selle lendlehtede ja üleskutsete arv. Ainuüksi partei Keskkomitee ja Tallinna linnakomitee illegaalset kirjandust trükiti poolteise aasta jooksul (november 1918 — juuli 1920) 75 eriväljaannet kogutiraažiga 500 000 eksemplari.³ Partei põrandaalused trükikojad Lilleküläs, Sakus ja Lagedil töötasid täie pingega. Uksikute põrandaaluste väljaannete tiraaž ulatus 1920. aastal kuni 20 000 eksemplari.⁴

Osavalt ühendades illegaalset tööd legaalsega võitis partei peagi suure poolehoiu mitmesugustes legaalsetes töölisorganisatsioonides, eelkõige aga ametiühingutes kui kõige massilisemates tööraha organisatsioonides. Partei mõistis õigesti, et ilma ametiühinguid oma mõju alla saamata pole võimalik luua võimsat revolutsiooniarmed kodanliku diktatuuri kukutamiseks, et ainult ametiühingute vallutamise teel võib töötavaid hulki enda poole võita. Sel eesmärgil tugevdas partei oma mõju ametiühingutes, suunates 1920. aastal sinna tööle kommuniste, nagu Eduard Ambos, Johannes Vanja, Johannes Alliksoo, Johannes Soans jt. Kommunistide revolutsioonilise selgitustöö tulemusena isoleeriti Tallinna ametiühingutes sotsiaaldemokraadid ja võideti Tallinna ametiühingud oma mõju alla. 22. aprillil 1920 loodud Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu 61-st liikmest moodustasid kommunistid enamuse. Kesknõukogu juhatusse valiti kommunistid Aleksander Vegner, Johannes Alliksoo jt. Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu asus kohe esimesest päevast peale revolutsioonilistele positsioonidele, teatades vastuvõetud resolutsioonis, et «oma eesmärgi kättesaamiseks ühineme meie kõigi maade töölistega ühiseks võitlusindeks ja võtame omale juhtnööriks I Üle-eestimaalise Ametiühingute Kongressil vastuvõetud otsused ja resolutsioonid, mille saavutamiseks energilise võitluse välja kuulutame. Meie hoiame kõrgel oma tööväe lippu pealkirjaga: «Elagu III Internatsionaal»».⁵ Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu kujunes ülemaalise ametiühingulise liikumise juhtijaks Eestis.

¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), fond 6495, nimistu 1, säilitusühik (s.-ü.) 48, leht 4.

² EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 548, leht 5.

³ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 48, leht 5.

⁴ Sealsamas.

⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 204, leht 246.

Ametiühingute kõrval võitis partei oma mõju ja juhtimise alla ka teise tähtsa töölisorganisatsiooni — vabrikute töölisanemate nõukogud, mis olid moodustatud tööliste ja administratsiooni vaheliste tülide lahendamiseks. Töölisanemate nõukogud ja nende Keskkomitee töötasid tihedalt koos revolutsiooniliste ametiühingutega, astudes üheskoos kartmatult välja kodanluse rõhumise vastu.

Seega saavutas EKP juba kodanliku diktatuuri esimestest päevadest peale suure mõju massilistes töölisorganisatsioonides, kes pidasid võitlust partei loosungite all. Seda kinnitas kujukalt ka 1. mai demonstratsioon Tallinnas, millele partei kutsel tuli üle 10 000 töötaja loosungite all: «Elagu III Internatsionaal!», «Elagu Nõukogude Valitsus!», ja partei poolt organiseeritud võimas protestistreik, mis kestis 30. juunist 2. juulini «35 protsessis» süüdimõistetud revolutsionääride vabastamiseks. Tallinnas võttis protestistreigist osa ligi 7000 töolist.⁶ Töölised nõudsid peale töölisesindajate õigeksmõistmise ka kõigi poliitiliste vangide vabastamist ja sõjaseisukorra kaotamist. Protestistreigi survele oli kodanlus sunnitud tegema mõningaid järeleandmisi ning muutma Georg Kreuksile ja Vladimir Bogdanovile langetatud surmanuhtluse 10-aastaseks sunnitööks.

Augustikuus toimunud streigivõitluse ajal nõudsid töölised, et kodanlik valitsus kehtestaks seadusega Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja vabrikute töölisanemate Keskkomitee poolt väljatöötatud töötasu alammäära 153 marka päevas.⁷ Valitsus vastas sellele töölisorganisatsioonide rüüstamise ja töölistegelaste arreteerimisega. Kuid asjata. Töölisklassi revolutsiooniline võitlus jätkus raugematu hooga.

EKP ajutise Keskkomitee ette kerkis konkreetne vajadus kokku kutsuda EKP esimene kongress, et kindlaks määrata partei edaspidine võitlustaktika ja lähemad ülesanded. Kongress toimus 5. novembril 1920. Juhindudes Kominterni II kongressi otsustest, töötas EKP I kongress välja EKP programmi, taktika ja põhikirja. Programmi läbis punase joonena partei peaüksanne — kukutada kodanlik diktatuur Eestis ja kehtestada nõukogude kord. Kongress seadis selle ülesande elluviimise kõige tähtsama ülesandena eesti proletariaadi ja parteiorganisatsioonide ette. Kongressi poolt moodustatud 9-liikmelisse Keskkomiteesse valiti Viktor Kingissepp, Jaan Anvelt, Otto Rästas, Hans Pöögelmann, Rudolf Vakmann, Jaan Kreuks, Jüri Rästas, Paul Lepp ja Martin Likemets. Vastuvõetud manifestis eesti töörahvale märgiti, et «ainult kodanluse sõjariistus jõudu murdes vabaneb töörahvas oma kurnajate ja rõhujate ikke alt», et «eesti proletariaat haarab võimu siis, kui tema jõud küllalt tugev on,

⁶ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORRKA), fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 1128, leht 21.

⁷ «Töö ja Võitlus» nr. 6, 1920, lk. 88.

et avalikku sõjariistus võitlusse astuda ja kui rahvusvaheline seisukord seda kaitseb välismaa valgekaartlike salkade appitõttamise eest Eesti kodanlusele...». «Eestimaal on kommunistid näidanud, et nad oskavad võidelda ja surra,» märgiti manifesti lõpus. «Aga nad saavad näitama, et nad töörahva eesotsas ka võita oskavad.»⁸

Juhindudes kongressi otsustest, suurendas partei järjekindlalt oma mõju üha laiematele töötavatele hulkadele. Üheks tähtsaks sammuks sel teel oli illegaalse ajakirjanduse kõrval ka legaalse töölisajakirjanduse väljaandmine. Novembrikuus õnnestus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogul saada kodanlikult valitsuselt luba oma häälekandja «Rõhutute Hää!» ilmumiseks. Ajakirja esimene number tuli välja 11. novembril 1920. «Rõhutute Hää!» kritiseeris teravalt kodanlikku diktatuuri, paljastas kodanlike natsionalistide ja sotside kahekeelset ning rahvavastast poliitikat ja kutsus töölisi üles võitlusse töörahva võimu eest.

Teise tähtsa ülesandena seisis EKP ees novembrikuus toimuvatest kodanliku Eesti I Riigikogu valimistest osavõtmise. Partei poolt esitati Riigikogu valimistel Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu nimel töörahva saadikukandidaadite nimekirja, mis 27.—29. novembril 1920 toimunud valimistel sai ligi 25 000 häält.⁹ Kodanlikku Riigikogusse pääses viis töörahva esindajat — Johannes Soans, Jaan Santa, Johannes Alliksoo, Johannes Vanja ja Jaan Reinberg, kes kuulutasid end kommunistlike tööliste rühmaks. Nad paljastasid kartmatult kodanluse vägivalda ja valitsuse mahhinatsioone, juhindudes oma töös Kommunistliku Internatsionaali II kongressil vastuvõetud otsustest kommunistide töö kohta kodanlikes parlamentides ja EKP poolt antud juhtnõõridest.

Kommunistliku rühma poolt esitatud seaduseelnõud poliitiliste vangide amnesteerimise ja töötajate riikliku kindlustamise kohta olid suure poliitilise tähtsusega sammud, mis aitasid töölishulki mobiliseerida ning suunata neid võitlusse kodanliku korra vastu. Samasugust osa etendasid ka saadikute esinemised tööliste koosolekutel ja kommunistliku rühma arupärimised kodanliku võimu vägivallategude puhul. Need arupärimised kujunesid tavaliselt omapärasteks süüdistusaktideks kodanliku rahvavaenuliku poliitika vastu, ergutades massides võitlustahet ja võitlusindu. Isegi kodanlik timukas siseminister K. Einbund (Eenpalu) oli hiljem sunnitud tunnistama, et «esimese riigikogu ajal oli kommunistide mõju riigikogus ülisuur. Ma tundsin seda oma isiklikul nahal ja paljud ka vististi tundsid».¹⁰

⁸ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 70, leht 49.

⁹ «Eesti Entsüklopeedia», II kd., Tartu, 1933, veerud 665—666.

¹⁰ II Riigikogu 7. istungj. prot. 186, 20. jaanuaril 1925, veerg 145.

I Riigikogu kommunistlik rühm. Vasakult: 1. Jaan Reinberg, 2. Jaan Santa, 3. Johannes Soans, 4. Johannes Alliksoo (Müürmann), 5. Johannes Vanja.

Revolutsioonilise töö läbiviimiseks töölisnoorte ja õppiva noorsoo hulgas moodustati partei poolt 1920. aasta lõpul Üle-eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing, mille avamiskoosolek toimus 5. detsembril 1920. Ühingu juhatusse valiti Arnold Sommerling, Richard Mirring, Voldemar Tuberik, Erna Saarens, Peeter Lempo jt. Ühing võttis omaks Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali programmi ning töötas EKP vahetul juhtimisel. Ta moodustas oma osakonnad suuremates keskustes — Tartus, Narvas, Pärnus, Viljandis, Väike-Maarjas jm. —, muutudes lühikese aja jooksul eesti revolutsioonilise töölisnoorsoo määsiorganisatsiooniks. 1921. aasta kevadel oli ühingul juba 12 osakonda üle 1100 liikmega¹¹. Ühingu liikmed tegid laialdast selgitustööd organiseerimata töölisnoorte hulgas, mobiliseerides neid EKP võitlusloosungite alla.

¹¹ Läti NSV Riiklik Keskarihiiv, fond 56, 1921. a., s.-ü. 16, leht 62.

Grupp Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu juhtivaid seltsimehi. Esi-
 mene rida: Sergei Andrejev, Paul Raudsepp, Vilhelmine Klementi, Gustav
 Abrelthal (Metus), Rosalie Veltson, Erna Saarens. Teine rida: Peeter Lempo,
 Artur Nielsen, Johannes Alliksoo, Arnold Sommerling, Richard Mirring, Anton
 Vahtman (Vaarandi), Johannes Kuuskmann.

1921. aasta veebruarikuus toimunud linna- ja maakonnavoli-
 kogude valimistel saavutasid revolutsiooniliste töölisorganisat-
 sioonide nimekirjad Tallinnas, Pärnus, Narvas, Viljandis jm.
 suure võidu: Tallinnas esikoha, Pärnus ja Narvas teise ning
 Viljandis kolmanda koha. Tallinna linnavolikogu 101-st kohast
 läks 28 töörahva esindajatele.¹²

Tundes tõsist rahutust kasvava revolutsioonilise liikumise
 ees, sulges kodanlik valitsus 1921. aasta veebruarikuus töö-
 rahva häälekandja «Rõhutute Hääli» ning keelas aprillikuus
 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja Üle-eestimaalise
 Noorproletaarlaste Ühingu kui «riigivastaste organisatsioonide»
 tegevuse, heites nende juhtivad liikmed vangi. Sama saa-
 tuse osaliseks said ka paljud Riigikogu, linna- ja maakonnavoli-
 kogude kommunistlike rühmade saadikud. Kokku arreteeriti
 üle 160 inimese. Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu ja
 teiste töölisorganisatsioonide kasutada olnud ruumid Suur-Karja

¹² EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 136, leht 16.

Grupp töölisnoorsoo aktiviste aastaist 1920—1924: 2. S. Andrejev, 3. O. Piir, 4. A. Sommerling, 5. M. Elias, 9. G. Kreuks, 11. A. Nielsen, 13. L. Tiitsen, 15. V. Vainlo.

tänaval võeti 18. märtsil tööliste käest ära ja anti asemele keldriruumid Gogoli puiestee nr. 4 (praegu Estonia puiestee 8, kus asub Tallinna linnaraamatukogu). Nagu pilkeks lisati neile hiljem veel kaks väikest tuba maja kolmandal korrusel. See eesti kodanluse samm näitas väga veenvalt, mis maksab kodanlikus ühiskonnas organiseerumis- ja ühinemisvabadus.

Protestiks kodanluse järjekordse vägivalla vastu organiseeris partei 1. mail 1921 Tallinna töötajate demonstratsiooni, millest võttis osa üle 10 000 inimese¹³. Tööliste korduvate nõudmiste peale oli siseminister sunnitud osa arreteeritutest vabastama ja lubama juunikuus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogul uuesti tööd jätkata. Endisi Kesknõukogu ja teiste töölisorganisatsioonide ruume aga tagasi ei antud. Kodanlus lootis sellega Kesknõukogu tööd halvata.

Kuid tööliste keldrisse ajamisega ei suutnud kodanlusrõhutute suud sulgeda ega nende revolutsioonilist võitlust

¹³ ENSV ORRKA, fond 1766, nimistu 1, s.-ü. 1, leht 15.

lämmatada. Ka keldritingimustes oskas tööliklass oma tööd korraldada. Gogoli tänava kelder sai peagi tuntuks «Töölise Keldri» nime all, muutudes aastail 1921—1924 eesti proletariaadi revolutsioonilise liikumise legaalseks staabiks. Siin asusid ametiühingud oma mitmesuguste komisjonide ja ringidega, toimusid töölisorganisatsioonide koosolekud ja nõupidamised. Kolmanda korruse toas tegutsesid töölisajalehtede ja -ajakirjade toimetused jne.

1921. aasta juunikuus toimunud vallavolikogude valimistel said kehvikute ja maatameeste nimekirjad reas valdades, nagu Uue-Vändras, Suure-Kõpus, Kundas, Karksis, Pollis, Vana-Vändras jm., palju häáli, Suure-Kõpus koguni 50% häältest. Omavalitsuste kommunistlikud töölisrühmad võitlesid töörahva õiguste, üüride alandamise, korterite ehitamise, omavalitsuste raha õiglase kasutamise jm. eest, nõudsid põhiseaduses deklareeritud õiguste ja vabaduste täitmist. Kasutades oma saadikuõigusi, sammusid võimuorganitesse valitud töörahva esindajad revolutsioonilise liikumise esiridades ja tegid ära suure töö EKP poliitika elluviimisel ning EKP seisukohtade selgitamisel praktilistes küsimustes.

Et tagada pidev revolutsiooniline töö töölisnoorte hulgas, selleks otsustas EKP luua kodanluse poolt suletud legaalse Üleeestimaalse Noorproletaarlaste Ühingu asemele illegaalse Eestimaa Kommunistliku Noorsoo Ühingu (EKNÜ). Sel eesmärgil moodustati 1921. aasta suvel EKNÜ ajutine organiseerimiskomitee, kuhu kuulusid Jaan Kreuks, Johannes Lauristin, Vilhelmine Klementi jt. Komitee poolt sügisel kokkukutsutud töölisnoorte esindajate koosolekul valiti EKNÜ töö juhtimiseks Ajutine Keskkomitee, kes asus energiliselt võitlema töölisnoorsoo revolutsioonilise võitluse tugevdamise ja noorte marksistliku kasvatamise eest.

6. septembril 1921 organiseerisid ametiühingud Tallinna tööliste poliitilise streigi Izborski veretöö ohvrite mälestuseks. Üldse toimus 1921. aastal 53 streiki, s. o. peaaegu kaks korda rohkem kui 1920. aastal.¹⁴ See näitab, et töölisliikumine oli 1921. aastal tunduvalt aktiviseerunud, mis oli EKP õige poliitika ja väsimatu töö suureks võiduks. Ei «35 protsess» 1920. aastal ega «50 protsess» (21.—24. sept.) 1921. aastal, rääkimata kümnetest väiksematest protsessidest, ega lakkamatu töölisorganisatsioonide ja töölisajakirjanduse tagakiusamine ning tööliste hääle kandjate sulgemised polnud kodanlusele andnud loodetud tulemusi. Tööliklassi revolutsioonilise aktiivsuse tõus jätkus. Et sellele tõusule veel suuremat hoogu anda ja kodanluse järjest laienevat pealetungi töölisliikumisele tagasi lüüa, kutsus EKP Keskkomitee 5.—6. oktoobril 1921 kokku EKP II kongressi. II kongressi ajaks oli parteiorganisatsioonide arv

¹⁴ «Eesti Majandus» nr. 5, 1926, lk. 194.

Hans Pöögelmann.

kasvanud 88-le ja liikmete arv 1100-le.¹⁵ Parteikollektiive tegutses Tallinnas 25, Harjumaal 20, Viljandimaal 18, Pärnumaal 12, Virumaal 8 jne.¹⁶ Poliitilise aruande tegi kongressil V. Kingissepp. Kominterni III kongressi tööst rääkis J. Anvelt. Aruandega organisatsioonilisest tööst esines O. Rästas ja organiseerimistööst J. Kreuks. Revolutsioonilise liikumise massiliseks muutmise eesmärgil otsustas kongress võtta oma töö aluseks Kominterni III kongressi otsuse «Massidesse». Selle põhimõtte elluviimiseks oli vaja ära kasutada iga väiksemgi tööraha väljaastumine kodanluse vastu tema koondamiseks võimaks ühisrindeks, organiseeritud poliitiliseks armeeks kodanliku diktatuuri kukutamiseks. Sellest lähtudes pidas kongress vajalikuks isoleerida kõigepealt väikekodanlikud parteid tööliikumisest ja viia lõpule EKNÜ organiseerimine, intensiivistada revolutsioonilist tööd ametiühinguis ja kodanlikus armees. Kongress valis uue 9-liikmelise Keskkomitee — V. Kingissepp, J. Anvelt, H. Pöögelmann, O. Rästas, R. Vakmann, J. Kreuks, E. Strauch jt.

¹⁵ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 84, leht 15.

¹⁶ Sealsamas.

Pärast kongressi oli EKP kogu ideoloogiline ja organisatsiooniline töö suunatud ühisrindede loomisele. Novembrikuus läks Tallinna Ametiühingute Kesknõukogul korda saada kodanlikult valitsuselt luba suletud ajakirja «Rõhutute Hää» asemel uue ajakirja «Töö» väljaandmiseks. 1. detsembril 1921 hakkas ilmuma ka EKNÜ illegaalne häälekandja «Noor Proletaarlane» ja jaanuaris 1922 töölisnoorsoo legaalne ajakiri «Noor Tööline». 11.—18. detsembrini 1921 viidi partei juhtimisel läbi punaste ametiühingute nädal, mis aitas koondada revolutsioonilistesse ametiühingutesse palju uusi liikmeid.

1921. aasta lõpul saavutas EKP uue suure võidu — revolutsiooniliste ametiühingute poolele asus ka Maatöölised Liit. See oli tähtis võit organiseeritud tööliklassi koondamisel partei juhtimise alla ning tööliklassi ja kehvtalurahva liidu kindlustamisel.

Nii hakkasid samm-sammult kujunema tingimused ühisrindede loomisele, millele otsustavalt aitasid kaasa 1921. aasta detsembris toimunud Kominterni Täitevkomitee pleenumil vastuvõetud otsused ühisrindede kohta. 4.—5. jaanuaril 1922 toimus EKP vastutavate töötajate nõupidamine, millest võtsid osa V. Kingissepp, J. Anvelt, O. Rästas ja J. Kreuks. Sellel nõupidamisel töötati lõplikult välja Töörahva Ühise Väerinde (TUV) 12 algnõudmist, mis avaldati 14. jaanuaril 1922 «Kommunistis» ja 20. jaanuaril 1922 ühisrindede häälekandja «Tallinna Tööline» proovinumbris. Need ajaloolised nõudmised olid järgmised:

1. Saavutada töölistele töötasu alammäär, mis kindlustaks inimväärse ülalpidamise.
2. Kindlustada kõik töölised riiklikult, töötaoleku, vanaduse, tööjõuetuse, vigastuste ja haiguste vastu ning naistöölised emakssaamise korral.
3. Muretseda riigi ja omavalitsuste poolt tööliste korralikud korterid, sulastele ja majateenijatele vähemalt omaette tuba. Anda väikemaapidajatele hoonete ehitamiseks ja parandamiseks materjalid tasuta. Kindlustada mõisatest väljatõstetud tööliste eluase ning saunikutele, popsidele ja rentnikele õigus edasi jääda talu-, mõisa- või riigimaa peale.
4. Lühendada tööpäeva kõigis tööharudes vähemalt 8 tunnini.
5. Panna mõisate tükeldamine seisma.¹⁷
6. Anda maa harimiseks, samuti veekogud ja nende rannad kalapüüdmiseks tasuta, ei mingit renti töörahvalt ei riigile ega eraomanikele, ei mingit tasu mõisnikelt võõrandatud maa ja inventari eest.
7. Kaotada kaudsed maksud ja kehtestada maksud suurtele sissetulekutele, varandustele ja pärandustele. Töölised, teenistujad ja muu töörahvas vabastada tulumaksust.

¹⁷ Vt. käesolev töö, lk. 40.

8. Kehtestada kindel rahu üldse ja Nõukogude Venemaaga eriti.
9. Kaitse- (nuhkide) politsei ära kaotada. Alaline sõjavägi laiali saata — noored mehed kasarmust loova töö juurde. Sõjaväe ja nuhkide peale kulutatud summad anda töörahva olukorra parandamiseks ja rahvahariduse jaoks. Kogu rahvas sõjariistadesse. Töörahvale anda samasugune õigus oma kaitset korraldada, nagu on kodanlastel kütirühmade ja Kaitseliidu näol.
10. Võimaldada kõigile alg-, kesk- ja kõrgem haridus tasuta. Anda töörahva lastele õppeabinõud, toit, riided ja jalanõud kõigis koolides demokraatliku vabariigi poolt.
11. Kaotada viivitamata igal pool sõjaseisukord. Anda töörahvale samasugune sõna- ja trükivabadus ning samasugune õigus koonduda ühingutesse ja liitudesse ning pidada koosolekuid, nagu on vabrikantidel, kaupmeestel, majaomanikel ja hallparunitel.
12. Lõpetada poliitilised süüdistused. Vabastada poliitilised vangid. Anda poliitilistele põgenikele (peale parunite) õigus tagasi tulla.¹⁸

Töörahva Ühise Väerinde 12 algõudmist kujutasid endast linna ja maa töötajate elulisi nõudmisi, muutudes lühikese aja jooksul töörahva tegevusprogrammiks. Üksteise järel teatasid töölisorganisatsioonid, et nad kiidavad ühisrindede nõudmised heaks. Peale niisuguste suurte linnatöölise organisatsioonide, nagu Tallinna Metallitöölise Ametiühing, Eestimaa Keemia- ja Paberitöölise Ametiühing, Eestimaa Vabrikute Töölise Vanemate Keskkomitee jt. ühinesid Töörahva Ühise Väerinde platvormiga ka maatöölise organisatsioonid. 20.—22. märtsini 1922 toimunud Maatöölise Liidu II kongress, kes esindas 63 maatöölise ühingat 5600 liikmega, kutsus kogu Eestimaa töörahvast ühinema võitluseks ühisrindede 12 nõudmise eest.¹⁹ Samasuguse otsuse võttis vastu ka vabrikute töölise vanemate üle-eestimaa-line konverents, mis toimus Tallinnas 25.—26. märtsini 1922.²⁰ Kahe kuu jooksul liitus Töörahva Ühise Väerinde platvormiga üle 50 töölisorganisatsiooni ehk enamik Eesti organiseeritud töolistest nii linnas kui maal.

Ees seisis ülesanne saavutada sedasama ka organiseerimata tööliismasside hulgas. Üheks sammuks sel teel oli väikekodanlike parteide — sotsiaaldemokraatide ja tööerakondlaste isoleerimine organiseerimata töörahvast, kelle hulgas neil oli veel suur mõju.

Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei (ESDTP) oli ametlikult moodustatud 1917. aastal. Tegelikult oli ta tekkinud juba

¹⁸ «Tallinna Tööline», proovinumber, jaanuar, 1922.

¹⁹ ENSV ORRKA, fond 1746, nimistu 1, s.-ü. 4, leht 33.

²⁰ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 99, leht 6.

Revolutsioonilist töölisajakirjandust kodanlikus Eestis aastaist 1920—1924.

varem VSDTP menševike organisatsiooni Eesti osana. Tema liikmeid kutsuti tavaliselt sotsideks. Partei peamiseks sotsiaalseks baasiks oli «töölisaristokraatia», igasugused väikekodanlikud ametnikud, nuhid ja teised kodanluse teenrid. Oma olemuselt kujutas ESDTP kodanluse kõige maskeeritumat agentuuri Eesti tööliikumises, olles seega eesti tööraha kõige salakavalamaks vaenlaseks, kes igal sammul reetis tööraha huve. Truualamlike kodanluse teenritena aitasid sotside ninamehed 1919. aasta veebruaris verre uputada Saaremaa ülestõusu, korraldada 6. septembril 1919 Izborski veretööd ja õhutada interventsioonisõda Nõukogude Venemaa vastu. Nende häälekandjad «Sotsialdemokraat» (1917—1921), «Tulevik» (1921—1923) ja «Ühendus» (1923—1927) surid üksteise järel välja lugejate vähesuse ja Eestimaa Kommunistliku Partei poolt läbiviidud boikoti tagajärjel. Sotside liidriteks olid M. Martna, A. Rei, L. Johanson jt.

Tööraha huvide eest võitlejaks kuulutas end ka *Tööerakond*, mille 1917. aastal oli asutanud Jüri Vilms Eesti Radikaal-Sotsialistliku Partei nimetuse all. Tema sotsiaalse baasi moodus-

tasid mitmesugused väikekodanlikud haritlased, osa asunikke ning kehvikuid maal ja osa «töölisaristokraatiast» linnades. Partei programm oli äärmiselt demagoogiline; selles jutlustati klassirahu ja sotsialismi kättevõitmist ilma proletariaadi diktaatorita, kodanlike reformide teel. Töörahas nimetas seda parteid veel «tuuleliiduks» või «töökurnamise erakonnaks» ja selle liikmeid «töökideks». Tööerakonna häälekandjaks oli ajaleht «Vaba Maa», tema liidriteks O. Strandman, I. Zimmerman, A. Veiler, C. Kaarna, A. Anderkopp, Ed. Laaman jt.

1922. aastal eraldus Tööerakonnast osa liikmeid ja asutas «Asunikkude erakonna», mis seadis oma lipukirjaks nõudmise, et asunikele antaks võimalus nende poolt renditud maid ära osta. Maa ostuhinnaks panid nad ette 20-kordse põhirendi. Asunike erakond oli tegelikult Põllumeestekogude ripatsiks. Kulaklus püüdis teda ära kasutada selleks, et asunikke oma mõju alla saada. Partei liidriks oli O. Köster, kes kodanliku valitsuse liikmena laskis tõusikkodanluse huvides halastamatult Eesti metsi laastada. Sellepärast hakati hiljem plaanipäratuid metsalaastamisi nimetama «kösterdamiseks».

Nende «tööraha parteide» liidrid teenisid ainult ekspluateerijaid, kaitsesid vabrikantide, mõisnike, spekulantide, kulakute ja teiste kurnajate huve, jättes tähele panemata tööliste, teenistujate, kehvikute, asunike ja teiste tööraha kihtide huvid. Koos kodanlike parteide tegelastega püüdsid nad üksteise võidu riigitüüri enda kätte saada, et aga rohkem rahva raha röövida ja «haljamale oksale» jõuda. Koos vabrikantide ja hallparunite ninaameestega kiusasid nad taga tööraha ajalehti ja ajakirju, aitasid tööliklassi esindajaid vanglatesse heita ja neid välja-kohtu otsusega või nurga tagant mõrvata.

Et nende parteide liidrite silmakirjalikkust ja kahekeelsust paljastada ning nende tegelikku palet töötavale rahvale näidata, otsustas EKP Keskkomitee teha sotsidele ja tööerakondlastele ettepaneku ühiseks tegutsemiseks. Sel eesmärgil avaldas ühisrinde häälekandja «Tallinna Tööline» 29. märtsil 1922 Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu avaliku kirja Tööerakonnale ja sotsiaaldemokraatidele tööraha valitsuse moodustamise kohta Tööraha Ühise Väerinde 12 algnõudmise baasil.²¹ Kuid sotsiaaldemokraadid ja Tööerakond ei vastanud sellele kirjale. 4. aprillil 1922 tehti neile uus samasugune ettepanek, ent ka see lükati tagasi. Säärase käitumisega paljastasid nende parteide tegelased rahva ees oma tegeliku palge, näidates, et nad on ainult sõnades tööraha huvide kaitsjad, tegudes aga kodanluse käsilased. See pidi paratamatult viima sotside ja töökide mõju langusele töötavates hulkades, mis ka tegelikult toimus. Üheks näiteks sel alal oli sotsiaaldemokraatia pahempoolse tiiva, Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei (EISTP)

²¹ «Tallinna Tööline» nr. 19, 6. aprillil 1922, lk. 1.

revolutsioneerumine. EISTP oli moodustatud 1920. aastal pahempoolsetest sotsiaaldemokraatidest ja endistest sotsialistide-revolutsionääride (esseeride) partei liikmeist. Ta koosnes peamiselt sotsialistlike kalduvustega haritlastest, ametnikest, õpetajatest jt. Asutamiskongressil võttis partei sõnadēs vastu otsuse ühineda Kominterniga. Partei juhid H. Kruus, K. Freiberg, M. Bleimann, J. Piiskar jt. kuulutasid end proletariaadi diktatuuri pooldajateks, kuid teatasid, et proletariaadi diktatuuri saab maksma panna alles siis, kui revolutsioon on võitnud Lääne-Euroopas. Kuna EISTP liidrid ei omanud küllaldast toetust partei lihtliikmete hulgas, kelle seas oli palju ausaid töötajaid, siis otsustas EKP kõigiti kaasa aidata selle partei revolutsiooniliseks parteiks muutmisele. Niisuguse legaalse partei tegevuse kaudu oleks illegaalne EKP saanud avarad võimalused töötajate revolutsioonilise võitluse organiseerimiseks. Sel eesmärgil suunas EKP kommunistid S. Andrejevi, J. Kambergi, A. Reinsoni, A. Murro, O. Künnapuu, J. Saadi, A. Vaarmanni jt. EISTP-sse. Nende aktiivse tegevuse tagajärjel kujunes parteis revolutsiooniline tiib, kes nõudis tihedat koostööd EKP-ga ja Kominterni otsuste täitmist tegudes. 1922. aasta aprillikuus toimunud EISTP III kongressil saavutas revolutsiooniline tiib täieliku ülekaalu. Oportunistlikud liidrid isoleeriti ja heideti juunikuus parteist välja. Uuesti valitud Keskkomitees said kommunistid enamuse. EISTP muutus EKP juhtimise all olevaks revolutsiooniliseks parteiks, kes võttis omaks ühisrinde 12 algnõudmist ja asus nende elluviimise eest võitlema. Senine EISTP Tallinna organisatsiooni häälekandja «Poliitika ja Taktika» kuulutati kogu EISTP häälekandjaks.

Tööraha Ühise Väerinde taktika elluviimise eest võitles aktiivselt ka EKNÜ, kelle tegevus muutus päev-päevalt hoogsamaks. 1922. aasta aprillikuus tegutses juba 35 illegaalset kollektiivi 254 liikmega.²² Et tõmmata veelgi suuremaid töölis- ja koolinoorsoo hulki kaasa ning muuta töölisnoorsoo liikumine massiliseks, rajas EKNÜ oma kollektiivid Pärnu, Võru, Väike-Maarja jt. keskkoolidesse ning moodustas ametiühingute juurde legaalsed noortekomisjonid. Esimene niisugune komisjon moodustati 5. märtsil 1922 Tallinna Metallitöölise Ametiühingu juurde O. Piiri, J. Lauristini, Julius Tõnissoni jt. juhtimisel. Noortekomisjonide ülesandeks oli luua igasse vabrikusse ja tehasesse, alevisse ja valda, külasse ja mõisa töölisnoorte raketesed, kes pidid tegema kohapealsete noorte hulgas selgitustööd ja koondama neid võitlusse kodanliku korra vastu. Ametiühingute noortekomisjonide näol sai EKNÜ endale legaalse baasi töölisnoorte hulgas massilise revolutsioonilise töö tegeviseks ja nende mobiliseerimiseks Tööraha Ühise Väerinde platvormi ümber.

²² «Noor Tööline» nr. 3, 1922, lk. 81.

Johannes Lauristin.

Noortekomisjonide eeskujul loodi ametiühingute juurde ka naiskomisjonid, kes pidid revolutsioonilist tööd tegema töölisnaisete hulgas. Nende tööd juhtis EKP Keskkomitee naisosakond ja Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu naiskomisjon.

Tähtsat osa Tööraha Ühise Väerinde tugevdamisel etendas 1922. aastal ametiühingute reorganiseerimine tööstusharude järgi ja ametiühingute organiseerimistähtpäevad, mille tulemusena loodi juurde rida uusi ametiühinguid ja kasvas tunduvalt ametiühingute liikmete arv. Näiteks suurenes Tallinna Keemia- ja Paberitöölise Ametiühingu liikmete arv organiseerimistähtpäeval 152-lt 716-le, s. o. 4 korda.²³ Tartus kasvas organiseerimistähtpäeval tulemusel ametiühingute liikmete arv 75% ja Pärnus 100%.²⁴

Veelgi suurema tõuke Tööraha Ühise Väerinde kasvule andsid 1. mai demonstratsioonid 1922. aastal, mis olid korraldatud töölisorganisatsioonide poolt EKP juhtimisel. Vaatamata

²³ ENSV ORRKA, fond 1766, nimistu 1, s.-ü. 1, leht 39 ja fond 1756, nimistu 1, s.-ü. 1, leht 96.

²⁴ ENSV ORRKA, fond 1746, nimistu 1, s.-ü. 4, leht 33 ja fond 1755, nimistu 1, s.-ü. 25, leht 47.

sellele, et kodanlikud võimud sulgesid otse enne 1. maid, 28. aprillil, ühisrinde häälekandja «Tallinna Tööline» seal avaldatud Kominterni maiüleskutse pärast ja arreteerisid mitmed aktiivsed töölisliikumise tegelased, tulid töötajad 1. mail välja, et demonstreerida oma koondumist Tööraha Ühise Väerinde lipu alla. 1. mai demonstratsioonid 1922. aastal kujunesid suurimateks kodanlikus Eestis toimunud 1. mai väljaastumistest. Tallinnas võttis demonstratsioonist osa üle 20 000 töötaja, kes kandsid ühisrinde loosungeid: «Nõuame avalikku tegevusvabadust Kommunistlikule Parteile ja Kommunistlikule Noorsoo Ühingule!», «Ainult tööraha valitsus päästab tööraha näljasurmast!» jt. Demonstrandid liikusid revolutsioonilisi laule lauldes läbi linna Kadriorgu, kus «Russalka» mälestussamba juures toimus suur miting. Massilised 1. mai demonstratsioonid toimusid ka Tartus, Narvas, Valgas, Paides jm. See näitas, et EKP poolt juhivat Tööraha Ühist Väerinnat toetavad laiad töötavad hulgad ja et see on muutunud võimsaks materiaalseks jõuks, mida ei suuda lämmatada kodanluse terroriabinõud, nagu töölistegelaste arreteerimine ja poliitiliste protsesside läbiviimine, töölisorganisatsioonide rüüstamine ja töölisajakirjanduse sulgemine.

Seepärast tekitasid 1. mai demonstratsioonid kodanluse ringkondades suurt ärevust. Veelgi julmemalt hakkas märatsema valge terror, mille põhieesmärgiks sai põrandaaluse EKP Keskkomitee kui revolutsioonilise võitluse peastaabi hävitamine. Keskkomitee liikmete peade eest määrati suured rahasummad. Kasutades juhuslikult kaitsepolitsei kätte sattunud Keskkomitee liikme Linkhorsti reetlikkust, läks kodanlusel korda 3. mail 1922 arreteerida V. Kingissepp ja ta veel sama päeva öösel pärast kohutavat piinamist maha lasta. Nõukogude valitsuse palvele anda V. Kingissepa laip üle tema naisele, kes elas Moskvas, vastas kodanliku Eesti valitsus laiba merre uputamisega — nii suur oli kodanluse hirm Kingissepa ees, et ta isegi surnuna ei andnud kodanlusele rahu.

V. Kingissepa hukkamine andis ranga hoobi eesti proletariaadi revolutsioonilisele liikumisele. V. Kingissepa nimega oli seotud senine eesti proletariaadi võitlus tööraha võimu eest. Kogu maailma kommunistlik ajakirjandus pühendas Kingissepale järelehüüdeid. Nõukogude valitsus otsustas V. Kingissepa mälestuse jäädvustamiseks nimetada Jamburgi linna ümber Kingissepaks. Eesti tööliklass hoiatas kodanlust protestistreikidega.

Kuid eesti kodanlus jätkas arveteõiendamist. Lavastati järjekordne kohtuprotsess töölistegelaste üle, mis on ajalukku läinud nn. «115 protsessi» nime all. Paljud töölisliikumise aktivistid J. Vanja, J. Truumann, E. Kägu, A. Sommerling, S. Andrejev, E. Ambos, B. Piispea, P. Puis, A. Leevald jt. mõisteti sunnitööle ning vangi. Poliitiliste kohtuprotsesside abil ja

Viktor Kingissepp.

Kommunistliku Partei juhtide mõrvamise teel lootis eesti kodanlus isoleerida töölisklassi avangardi — Eestimaa Kommunistlikku Parteid —, jätta töörahvas ilma parteilisest juhtimisest ning hoida teda pimeduses Nõukogude Liidu saavutuste suhtes, et sundida teda kuulekalt teenima kodanlust. Ent revolutsiooniline liikumine läks oma rada. «Töölisklassi võidukäiku ei peata ükski kohtuotsus,» ütles «115 protsessil» A. Sommerling, kes mõisteti 10 aastaks sunnitööle. «Proletariaat paneb maksma uue ühiskonna korra, vaatamata kõigi hirmuabinõude peale.»²⁵

Hoolimata terrorilainest toimus EKP töö raugemata hooga. V. Kingissepa reetmise ja hukkamise tagajärjel purustatud parteisidemed taastati lühikese aja jooksul. EKP töö juhtimist jätkasid J. Anvelt, O. Rästas, J. Kreuks jt. karastunud revolutsionäärid. Proletariaat andis arreteeritud ja sunnitööle saadetud revolutsionääride asemele uued seltsimehed, kes asusid kartmatult jätkama tööd. 1922. aasta sügiseks kasvas partei liikmete arv 1300-ni.²⁶ Kõigis suuremates keskustes, nagu Tartus, Pärnus, Narvas, Viljandis, Võrus, Valgas jm. tegutsesid endiselt partei-

²⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 204, leht 66.

²⁶ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 548, leht 25.

organisatsioonid. Kõige suurem oli Tallinna parteiorganisatsioon, kuhu kuulus 23 kollektiivi 550 liikmega.²⁷

Eriti innustavat mõju eesti proletariaadi võitlusele kodanliku rõhumise vastu avaldasid Nõukogude riigi edusammud sotsialismi ehitamisel ja Nõukogude Liidu moodustamine 1922. aastal, mis ikka ja alati tuletasid eesti töörahvale meelde esimesi nõukogude võimu aastaid Eestis, mobiliseerides teda võitlusele nõukogude võimu taastamise eest. Kui siia juurde lisada veel suuremeelne abi, mida Nõukogude valitsus osutas eesti töölistegelaste elu päästmisel kodanlikest vangikongidest nende väljavahetamise teel valgekaartlike vangide vastu, siis mõistame, missugune määratu suur tähtsus oli Nõukogude Liidu eeskujul ja abil eesti proletariaadi revolutsioonilisele võitlusele. Peaaegu igal sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastal toimus eesti kodanluse poolt süüdimõistetud töölisaktivistide väljavahetamine Nõukogude Liitu eestlastest valgekaartlike vangide vastu. Selle Nõukogude valitsuse humaanse sammuga päästeti sadade eesti töölisliikumise tegelaste elu ja neid võidi EKP poolt edaspidi uuesti kasutada pörandaaluses töös.

Partei sihikindla ja väsimatu tegevuse tagajärjel muutus revolutsiooniline töölisliikumine 1922. aasta kevadest peale üha massilisemaks, kutsudes esile vajaduse taastada Üle-eesti-maaline Ametiühingute Keskus, mis 1919. aastal oli kodanluse poolt likvideeritud ja mille taastamise katsed 1920. ja 1921. aastal ei olnud tulemusi andnud. Sel eesmärgil toimus 15. augustil 1922 töölistarskusseltsi «Valvaja» ruumides Pärnu mnt. 31 (41) kuueteistkümmene suurema ametiühingu esindajate nõupidamine, kus moodustati Ajutine Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogu Eduard Käo (esimees), Paul Keerdo (sekretär), Johannes Lauristini, Vladimir Kanguri, Sergei Andrejevi jt. juhtimisel. Ajutine Kesknõukogu asus ametiühingulist liikumist koordineerima ja II ametiühingute kongressi kokkukutsumist ette valmistama.

Suurt edu saavutas ka töölisnoorsoo liikumine. 1922. aasta septembris toimus sügaval pöranda all EKNÜ I kongress, millest võttis osa 16 delegaati, kes esindasid 46 kollektiivi 300 liikmega. Tallinnas oli 24 kollektiivi, ülejäänud asusid Pärnu-, Viljandi-, Harju-, Järva-, Lääne-, Valga- ja Tartumaal.²⁸ Kongressi tööd juhtis J. Kreuks. Kõige tähtsamaks küsimuseks kongressil oli võitlus Töörahva Ühise Väerinde eest. Kongress kutsus kõiki töötavaid noori üles ühinema ühisrinde loosungite alla võitluseks töörahva võimu eest. EKNÜ Keskkomiteesse valiti J. Kreuks, R. Miring, J. Lauristin jt.

Pärast kongressi osutas EKNÜ Keskkomitee erilist tähelepanu «ilmalike leeride» organiseerimisele, mille läbiviimist oli

²⁷ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 114, leht 7.

²⁸ Sealsamas, leht 6 ja s.-ü. 124.

Jaan Anvelt.

juba Ajutise Keskkomitee poolt alustatud, et teha laialdast usu-
vastast selgitustööd ja ette valmistada juhtivat kaadrit revolutsioonilisele liikumisele. «Ilmaliku leeri» kursustel, mis kestsid harilikult kaks kuud, õpiti tundma poliitökonoomiat, töölisliikumise ajalugu, elu tekkimist maakeral, usu reaktsioonilist olemust ja teisi kommunistliku maailmavaate küsimusi. Juba «ilmaliku leeri» nimetus ise äratas laiades töölisnoorsoo hulka suurt huvi. Kursustele ei suudetud tavaliselt kõiki soovijaid vastu võtta. Kursuse lõpetajad said ilmaliku leeri lõputunnistuse ja kohustusid tööliste korteritesse minema ning revolutsioonilist selgitustööd tegema, töölisajakirjandust levitama ja usuliste igandite vastu võitlema.²⁹ Esimene ilmalik leer organiseeriti Tallinnas Ametiühingute Kesknõukogu Noortekomisjoni poolt. Selle kursuse lõpetas 10. oktoobril 1922 80 töölisnoort, nende hulgas tuntud revolutsionäärid Johannes Kuuskmann, Alma Vaarmann, Aleksander Resev, Eduard Kägu, Aleksander Leiner, Aleksander Mahlberg jt. Tallinna eeskujul toimusid ilmalikud leerid ka Tartus, Pärnus, Narvas jm. 8. augustil

²⁹ EKPA. fond 27. nimistu 27-1, s.-ü. 549, lehed 8—9 ja fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 789, leht 24.

1922 organiseeris EKNU Pirital usuvastase meeleavalduse koos kiriklike leeritunnistuste põletamisega. Meeleavaldusel oli suur mobiliseeriv tähtsus töölisnoorte koondamisel EKNU ümber. Samasugust osa etendas ka ülemaailmsele töölisnoorsoopäevale pühendatud meeleavaldus 3. septembril 1922. Demonstratsioon algas «Russalka» juurest ja liikus Piritale, kus toimus suur miiting.³⁰

Nii kujunesid 1922. aasta sügiseks tingimused, kus Tööraha Ühine Väerinne leidis EKP ja EKNU aktiivse tegevuse tagajärjel ikka rohkem ja rohkem poolehoidjaid ka organiseerimata tööliste hulgas. Seoses sellega kutsus EKP Keskkomitee 1922. aasta oktoobrikuus kokku EKP III kongressi, et kindlaks määrata partei lähemad ülesanded töötavate masside edaspidisel organiseerimisel. Kongressi ajal oli parteis 1320 liiget.³¹ Keskkomitee poliitilise aruandega esines J. Anvelt. Vastuvõetud resolutsioonis omistati eriti suurt tähelepanu tööle maatööraha hulgas ja anti näpunäiteid edaspidiseks tööks töölisnoorte ning töölisnaiste keskel. Tööraha Ühise Väerinde kindlustamise ja tugevdamise eesmärgil kutsus partei kõiki revolutsioonilisi töölisorganisatsioone ja töölisi paljastama sotside ning tööerakondlaste kahekeelset poliitikat, et likvideerida lõplikult nende parteide mõju organiseerimata tööliismassides, eriti aga maatööraha hulgas. Kongress valis uue 5-liikmelise Keskkomitee, koosseisus J. Anvelt, H. Pöögelmann, O. Rästas, R. Vakmann ja J. Kreuks. Uuesti valitud Keskkomiteele andis kongress õiguse koopteerida Keskkomitee liikmeteks seltsimehi, kes partei ülesandel töötasid legaalsetes töölisorganisatsioonides. Nii koopteeriti Keskkomitee liikmeteks J. Lauristin, J. Tomp, S. Andrejev jt.

16. oktoobril 1922 saavutasid töölisorganisatsioonid tähtsa võidu. Sel päeval registreeris kodanlik valitsus Ajutise Ametiühingute Kesknõukogu poolt väljatöötatud Eestimaa Töölisühingute Üldliidu põhikirja, ja kuu aega hiljem, 27.—29. novembrini 1922, kogunesid Tallinna tööliiskarskusseltsi «Valvaja» ruumidesse Eestimaa ametiühingute II kongressi 228 delegaati, kes esindasid 125 ametiühingut 20 228 liikmega. Üldse aga oli kongressi ajal 160 ametiühingut 22 505 liikmega, nendest 53 tööstustööliste ühingut 12 467 liikmega, 87 maatööliste ühingut 5165 liikmega, 11 riigi- ja omavalitsusteenijate ühingut 2799 liikmega, 8 posti- ja telegraafitööliste ühingut 1164 liikmega ning 1 meremeeste ühing 910 liikmega. Ühingud asusid kõigis Eesti maakondades. Nende juurde oli loodud 36 noorteparteid ja 26 naiskomisjoni.³² Oma tervitussõnavõttus kongressi avami-

³⁰ «Noor Tööline» nr. 9, 1922, lk. 227.

³¹ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 104, leht 9.

³² Sealsamas, s.-ü. 107, lehed 29 ja 30 ning ENSV ORRKA, fond 1746, nimistu 1, s.-ü. 4, leht 29.

EKP III kongressi delegaadid. Rida seltsimehi on end ümber riietanud ja maskid ette pannud, et kodanluse nuhid neid ei saaks ära tunda. Istuvad maskideta, vasakult: 1. Juhannes Mänd, 2. Otto Rästas, 3. Hans Rebane. Seisavad maskideta, vasakult: 1. Jaan Kreuks, 3. Jaan Anvelt.

sel märkis J. Tomp: «Tagakiusamised ei suuda meid kohutada, vaid need kohustavad meid veel üksmeelsemalt koondumisele, millest tunnustust annab ka praegune kongress. Seepärast jõudu tööle töölisklassi vabastusvõitluses.»³³

Kongressi keskseks küsimuseks oli J. Lauristini ettekanne Tööraha Ühisest Väerindest. Kongress võttis ühel häälel vastu otsuse, milles kiitis heaks ühisrinde 12 algnõudmist ja kohustas kõiki töölisorganisatsioone aktiivselt võitlema nende elluviimise eest. Lähtudes EKP kongressi otsustest, omistas kongress erilist tähelepanu maatööraha koondamisele Tööraha Ühisesse Väerindesse, märkides, et «oma jõu suurendamiseks peavad palgatöölised ja teenijad ühisesse väerinda tõmbama ka poolproletaarlased ja teised oma tööjõust elavad hulgad (väike-rentnikud, väikekalamehed, käsitöölised)».³⁴ Kongressi poolt valitud 50-liikmelises Kesknõukogus moodustasid EKP liikmed

³³ ENSV ORRKA, fond 1746, nimistu 1, s.-ü. 5, leht 40.

³⁴ Sealsamas, lehed 39–40.

enamuse. Kesknõukogu juhatuse esimeheks valiti kommunist J. Tomp, kes 1923. aastal koopteeriti ühtlasi EKP Keskkomitee liikmeks, ja sekretäriks P. Keerdo. Ametiühingute Kesknõukogu moodustamisega sai revolutsiooniline töölisliikumine endale legaalse juhtimiskeskuse, mis võimaldas EKP-l veel suuremal määral laiendada ühiserinnet ja koondada laiu töötavaid hulki oma lipu alla, et panna maksma töörahva võim.

Maatööliste ja töötava talurahva elu valgustamiseks ning revolutsioonilise töö tegemiseks nende hulgas asutati kohe pärast kongressi eri ajaleht «Töö Täht», mille esimene number ilmus 6. detsembril 1922. Töötav talurahvas veendus järjest enam, et Kommunistliku Partei poliitika on ainuõige poliitika ja et ainult see partei astub välja tema huvide eest. Seda kinnitas kujukalt EKP poolt juhitava maatööliste võitlusorganisatsiooni — Maatööliste Liidu liikmete arvu pidev kasv. Kui 1921. aastal oli liidul 5000 liiget, siis 1923. aasta algul oli neid juba 7000.³⁵

Väga oluline osa maatööraha revolutsioonilise meeoleu ja aktiivsuse tõstmisel oli 1922.—1923. aastal EKP poolt alustatud ühiste linna- ja maatööliste konverentside kampaanial, mis viidi läbi töölisklassi ja kehvtalurahva vahel tiheda liidu loomiseks. Esimene niisugune konverents toimus Georg Abelsi, Boris Kummi jt. töölisaktivistide juhtimisel 1922. aasta novembrikuus Pärnumaal, kus mõisteti üksmeelselt hukka sotside reeturlik tegevus töölisklassi ja talurahva hulgas ning otsustati ühiselt välja astuda kodanluse ikke vastu. Samasugused konverentsid toimusid ka Tartu-, Võru-, Valga-, Viljandi-, Viru- ja Harjumaal.³⁶ Töötav talurahvas kiitis nendel konverentsidel üksmeelselt heaks ühiserinde nõudmised peale 5. punkti, kus räägiti mõisate tükeldamise seismapanemisest. EKP reageeris kohe töötava talurahva kriitikale ja formuleeris viienda punkti ringi järgmiselt: «Mõisate tükeldamine seisma seni, kuni pole asutatud riigimaade ja teiste väikerentnikute ning muu maatarahva poolt valitud maakomiteed, kes ära määraksid riigi maatagavara kasutamise viisi ja tükeldamise korral maa-saadajad.»³⁷ Tööraha Ühise Väerinde selle loosungi muutmine EKP poolt aitas tunduvalt kaasa töölisklassi ja kehvtalurahva liidu kindlustamisele, kuid oma mitteküllaldase selguse tõttu ei hajutanud lõplikult kodanlike natsionalistide ja sotside laimu selle kohta, nagu võtaksid kommunistid talupoegadelt maa ära ja ajaksid nad sunni viisil kommuuni.

Linna- ja maatööliste ühiste konverentside korraldamise tulemusena tõusis märgatavalt maaproletariaadi ja töötava talu-

³⁵ «Tööline» nr. 23, 30. jaanuaril 1923, lk. 2.

³⁶ «Töö» nr. 5, 16. novembril 1923, lk. 3.

³⁷ «Tööline» nr. 67, 24. märtsil 1923, lk. 1—2.

Eestimaa Ametiühingute II kongressi delegaadid kar kusseltsi «Valvaja» saalis Pärnu mnt. 31 (41). Esi-
meses reas vasakult kongressi juhatus: 5. Aleksander Leevald, 6. Vladimir (Mart) Kangur, 7. Hans Heide-
mann, 8. August Hansen, 9. Jaan Tomp, 10. Aleksander Janson, 11. Aleksander Reinson, 12. Paul
Keerdo, 13. Johannes Lauristin.

rahva klassiteadlikkus. Seda kinnitas asjaolu, et asunike ja riigirentnike maakondlikel konverentsidel ja II ülemaalisel kongressil 1923. aasta märtsis tekkis opositsiooniline tiib, nn. «revolutsiooniline vastasrind», mis pööras selja sotsidele ja liitus ühisrindega, avaldades II Riigikogu valimiste eel koos teiste töörahva organisatsioonidega ühise üleskutse eesti rahvale.³⁸ Üleskutsele oli peale «revolutsioonilise vastasrinna» alla kirjutanud veel 19 töölisorganisatsiooni, nende hulgas Eestimaa Töölisühisuste Üldliidu Juhatus, Eestimaa Vabrikute ja Tehaste Tööliste Vanemate Keskesitus, Eesti Maatööliste Ühisuste Liidu Juhatus, karskusselts «Valvaja», haigekassade juhatused, Tallinna Töölisühisuste Tarvitajate Ühisuste Juhatus, Tallinna Korteritööliskude Selts, Tööliste Ülemaalise Spordiseltsi «Herkules» juhatus jt.³⁹

See näitab, et Töörahva Ühine Väerinne oli juba 1923. aasta kevadel muutunud niivõrd tugevaks ja massiliseks, et kerkis üles tungiv vajadus oma juhtiva keskuse järele, mida arvestades EKP moodustas Töörahva Ühise Väerinde Büroo J. Tombi, H. Alliku, P. Keerdo jt. juhtimisel. Büroole tehti ülesandeks kõigi ühisrinde tegevusse puutuvate küsimuste kiire ja õigeaegne lahendamine, eriti aga II Riigikogu valimistest osavõtu organiseerimine.

Seoses alanud majanduskriisiga ja töötavate hulkade materiaalse olukorra halvenemisega töötati Töörahva Ühise Väerinde Büroo poolt välja ja avaldati enne valimisi trükis kolm täiendavat selgitust ühisrinde 12 algnõudmise juurde, milles öeldi:

1. Maksma panna vabrikutes, mõisates ja suurärvides töölise ja teenistujate kontroll, et ära hoida kuritahtlikku ettevõtete seismapanekut ja töö vähendamist.

2. Korraldada töörahva esindajate kontroll (järelevalve) väliskaubanduse, eriti toiduainete väljaveo üle, et sahkerdamist takistada ja toiduainete hindade üleskrüvimist ära hoida.

3. Pooldada lähedast majanduslikku läbikäimist Nõukogude Venemaaga, et suure töörahva riigi abil a) muretseda Eesti tööstusele toorainet ja tellimusi ning seega tööd Eestimaa proletaarlastele, b) suurendada Nõukogude Venemaa transiitkaubandust Eesti kaudu ning kaubavahetust temaga ja c) toetada töörahva Venemaad ta majanduse ülesehitamises nii palju kui seda väikese Eesti jõud iganes lubab.⁴⁰

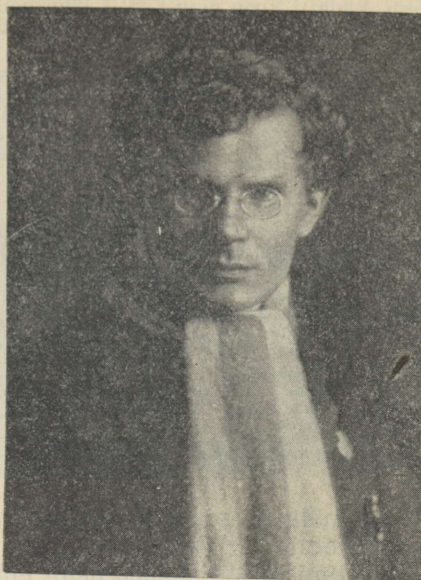
Töörahva Ühise Väerinde tegevuse halvamiseks ja töörahva võidu ärahoidmiseks valimistel teostas kodanlus enne valimisi

³⁸ «Tööline» nr. 46, 28. veebruaril 1923, lk. 3; nr. 51, 6. märtsil 1923, lk. 3; nr. 64, 21. märtsil 1923, lk. 2; nr. 67, 24. märtsil 1923, lk. 2.

³⁹ «Tööline» nr. 67, 24. märtsil 1923, lk. 2.

⁴⁰ Sealsamas.

Jaan Kreuks.

massilise töölisorganisatsioonide rüüstamise ja aktiivsemate tööliste arreteerimise. 28. märtsil 1923 mõrvati kaitsepolitsei agendi poolt lasuga selja tagant EKP Keskkomitee liige ja ühistrinde saadikukandidaat Riigikogusse J. Kreuks. Suleti töölisajalehed ja -ajakirjad. Arreteeritute hulgas olid J. Lauristin, E. Rõngelepp, A. Vaarmann jt. Vastuseks kodanluse vägivaldale teatasid Tallinna töölisnoored 23. aprillil 1923 toimunud koosolekul, et «iga reast väljalöödud seltsimehe asemele kaks uut astuvad, kes poolelijäänud tööd kahekordse energiaga jätkavad».⁴¹ Rahvahulkade petmiseks ja Töörahma Ühise Väerinde lõhkumiseks seati kodanluse poolt valimistel üles kaitsepolitseinuhkidest nn. «Töörahma Liidu» ja «Maarahva Partei» valimisnimekirjad ning tühistati Töörahma Ühise Väerinde nimekirjad tähtsamates tööstuskeskustes — Tallinnas ja Virumaal —, kus kommunistid võisid saada kõige rohkem hääli. Ent repressioonid ja vägivalda-abinõud ei kindlustanud kodanlusele II Riigikogu valimistel loodetud tulemusi, millest annab kinnitust järgmine ametlik tabel.⁴²

⁴¹ «Töö» nr. 3, 29. aprillil 1923, lk. 44.

⁴² «Eesti Entsüklopeedia», II kd., Tartu, 1933, veerud 665—666.

Eesti Asutava Kogu ning I ja II Riigikogu valimiste tulemused 7 suurema partei kohta.

Tähtsamad parteid	Asutav Kogu (120 kohta) aprill 1919			I Riigikogu (100 kohta) november 1920			II Riigikogu (100 kohta) mai 1923		
	häälte arv	%	kohti	häälte arv	%	kohti	häälte arv	%	kohti
1. Kommunistid . . .	—	—	—	24.849	5,3	5	43.711	9,5	10
2. Sotsid . . .	152.341	33,3	41	80.211	17,0	18	64.297	14	15
3. Põllumeestekogud . . .	29.989	6,5	8	97.825	20,8	21	99.226	21,6	23
4. Tööerakond . . .	114.879	25,1	30	99.030	21,0	22	51.674	11,2	12
5. Rahvaerakond . . .	94.892	20,7	25	48.972	10,4	10	34.646	7,5	8
6. Kristl. Rahvaerakond . . .	20.157	4,4		35.420	7,5	7	33.700	7,3	7
7. Isesotsid . . .	26.536	5,8		50.119	10,6	11	21.704	4,7	5

Nagu nähtub tabelist, said Tööraha Ühise Väerinde nimekirjad, hoolimata valgest terrorist ja tagakiusamisest, II Riigikogu valimistel ligi 44 000 häält ehk 9,5% kõigist häälest, s. o. peaaegu kaks korda rohkem hääli kui I Riigikogu valimistel. Kui siia hulka arvestada ka 14 000 häält, mis töötajad andsid Tallinnas ja Virumaal illegaalselt tehtud valimisedelikega ühisrind tühistatud nimekirja poolt, siis hääletas Tööraha Ühise Väerinde nimekirjade poolt 56 000 valijat ehk 11,6%. See näitas, et EKP osutus tegelikult teisel kohal olevaks parteiks Põllumeestekogude järel, kes sai 21% häälest. Eriti suure kaotuse osaliseks said valimistel väikekodanlikud parteid — sotsiaaldemokraadid, isesotsid ja tööerakondlased, kelledele anti umbes 30% häälest, s. o. üle poole vähem kui Asutava Kogu valimistel 1919. aastal ja ligi 40% vähem I Riigikogu valimistel 1920. aastal saadud häälest. Need faktid näitavad, et väikekodanlike parteide mõju oli tunduvalt langenud töötavate masside hulgas, et paljud nende parteide senised poolehoidjad olid neile selja pööranud ja EKP poole üle tulnud. EKP suur võit valimistel julma valge terrori olukorras tõendas, kuivõrd autoriteetne oli EKP töötajate hulgas ja kuivõrd kõrge poliitilise teadlikkusega oli Tallinna ja Virumaa proletariaat, kes kõigist hirmutamistest ja ähvardamistest hoolimata ei kartnud minna valimiskastide juurde ja hääletada illegaalsete valimisedelikega oma partei poolt.

II Riigikogu valimiste tulemusena saatis EKP Riigikogusse 10 saadikut — Hans Heidemanni, Vladimir Kanguri, Paul Keerdo, Rudolf Pälsoni, Jaan Rea, Rudolf Veirami, Hendrik Alliku, Johannes Reeseni, Jaan Tompi ja Aleksander Jansonini.

Tööraha Ühise Väerinde rühm II Riigikogus astus sama kartmatult ja julgelt välja tööraha huvide eest nagu I Riigi-

1. mai demonstratsioon 1923. aastal Stroomi rannas.

kogu rühmgi, nõudes töötajate palga alammäära kindlaksmääramist, 8-tunnilise tööpäeva kehtestamist, tööliste riiklikku kindlustamist, töötajate lastele tasuta haridust, suhete parandamist Nõukogude Liiduga jne. Arvukates järelepärimistes, sõnavõttudes ja ettepanekutes paljastati kodanlike parteide rahvastast poliitikat ja kutsuti töörahvast viivitamatult moodustama oma valitsust. Ka II Riigikogu kommunistliku rühma tegevuse kohta oli K. Einbund sunnitud tunnistama: «Mul on võimalus olnud riigikogus juba pärast 1. detsembrit tähelepanu juhtida selle peale, missugust osa enne kommunistlik mõttealaad etendas meil riigikogus ja missugust tema etendas seltskonnas. Meil oldi seekord selle meeoleolu all.»⁴³

Tööraha hiilgav võit II Riigikogu valimistel andis uut hoogu revolutsioonilisele liikumisele, mis 1923. aastal alanud majanduskriisi tingimustes muutus järjest massilisemaks. Seda tõendas eriti veenvalt isesotside mõju pidev langus. 16.—18. juunini 1923 toimunud EISTP IV kongressil otsustati võtta parteile uus nimi — Eestimaa Tööraha Partei (ETP) —, et sellega lõplikult endisest sotslikust nimetusest vabaneda ja ühtlasi rõhutada partei laiemat tegevuspinda. Võrreldes 1922. aastaga oli parteikollektiivide arv kasvanud 44-lt 76-le ja liikmete arv 816-lt

⁴³ II Riigikogu 7. istungj. prot. 193, 5. veebruaril 1925, veerg 532.

1616-le.⁴⁴ Kongressi otsuses märgiti, et ETP võitleb tööraha valitsuse moodustamise eest, kes asuks töölisklassi ja kogu tööraha huvide kaitseks valitsevate klasside vastu ning viiks ellu Tööraha Ühise Väerinde nõudmised. Kongressi poolt valitud 11-liikmelisse Keskkomiteesse kuulusid A. Hansen, H. Heidemann, A. Janson, V. Kangur, P. Keerdo, R. Pälson, A. Reinson jt. ETP kujunes kõige suuremaks legaalseks revolutsiooniliseks tööraha parteiks Eestis, kes, tegutsedes EKP vahetul juhtimisel, muutus tähtsaks hoovaks töötava rahva mobiliseerimisel ja organiseerimisel, eriti seal, kus EKP-l oma illegaalsuse tõttu ei olnud see võimalik. Purukslõõdud EISTP oportunistlikud riismed aga, kes 1922. aastal olid moodustanud ka oma partei — Iseseisva Sotsialistliku Töölise Partei (ISTP), nn. metsotsid — ja iga hinna eest püüdsid sellele elu sisse puhuda, olid sunnitud 1923. aasta sügisel liitu astuma sotsidega, kes samuti elasid üle sügavat kriisi. Sotside ridade arv vähenes pidevalt ja nende mõju töötavates hulkades langes järsult, nende häälkandja «Tulevik» suri välja lugejate vähesuse tõttu.

Need faktid näitavad, et EKP oli Tööraha Ühise Väerinde taktikaga loonud nii võimsa tööraha ühisrinde, et sotsid ja metsotsid ei saanud enam eraldi tegutseda, vaid olid sunnitud oma purukslõõdud read ühte liitma, et mitte täielikult kokku variseda.

Samal ajal aga kasvasid revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide read, eriti aga revolutsiooniliste ametiühingute arv ja liikmete hulk. 1923. aasta suvel tegutsesid järgmised revolutsioonilised ametiühingud, mis pooldasid ühisrinde platvormi ja töötasid EKP juhtimisel:

1. Metallitöölise	ametiühing	4300	liikmega
2. Puutöölise	"	2800	"
3. Ehitustöölise	"	3100	"
4. Kiutöölise	"	2400	"
5. Keemia-paberitöölise	"	1800	"
6. Nahatöölise	"	1300	"
7. Toidu- ja maitseainete tööstuse töölise	"	1400	"
8. Majateenijate	"	1500	"
9. Kantseleitöölise	"	100	"
10. Maja- ja puhtustöölise	"	400	"
11. Trükitöölise	"	700	"
12. Maa- ja metsatöölise	"	7000	"

K o k k u: 26 800 liiget⁴⁵

⁴⁴ ENSV ORRKA, fond 949, nimistu 2, s.-ü. 44, leht 1.

⁴⁵ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 801, lehed 2—3.

Tööraha Ühise Väerinde rühm II Riigikogus. 1. Jaan Tomp, 2. Hans Heidemann, 3. Vladimir Kangur, 4. Paul Keerdo, 5. Rudolf Pälson, 6. Rudolf Veiram, 7. Aleksander Janson, 8. Jaan Rea, 9. Hendrik Allik, 10. Johannes Reesen.

Revolutsioonilised ametiühingud tegid laialdast selgitustööd mitte ainult organiseeritud, vaid ka organiseerimata tööliste hulgas. Nende nais- ja noortekomisjonid mobiliseerisid oma mitmekesise ja huvitava tegevusega järjest uusi töötavaid hulki, kes seni olid revolutsioonilisest liikumisest eemal seisnud, Tööraha Ühise Väerinde lipu alla.

1. juulil 1923 toimus «Tööliste Keldris» esimene ülemaaline ametiühingute naiskomisjonide konverents, mis kuulutas oma lipukirjaks ühisrinde nõudmised ja kutsus kõiki töötavaid naisi aktiivsele võitlusele nende nõudmistest eest. Konverentsi ajal oli kokku 40 naiskomisjoni.⁴⁶ Naiskomisjonide tööd juhtis Ametiühingute Kesknõukogu naiskomisjon, mille esimeheks oli O. Lauristin. Pärast konverentsi hakkasid nais- ja noortekomisjonid erilist tähelepanu pühendama tööliste revolutsioonilisele organiseerimisele. Hakati välja andma proletarset lasteajakirja «Meie Lapsed» ja läbi viima lastenädalaid ning -rongkäike, millede eesmärgiks oli mobiliseerida lastegruppidesse uusi lapsi ja kasvatada nende kaudu massides revolutsioonilist aktiivsust ning võitlusindu.

Lasterongkäigus 29. juulil 1923 kanti Tallinnas näiteks järgmisi loosungeid: «Meie nõuame oma isadele tööd ja leiba!», «Meie ja meie vanemate olukorda parandab ainult tööraha valitsus!», «Töölislapsed võitlevad käsikäes oma vanematega kurnajate klassi vastu!», «Maha rasvane kodanlus, siin sammuvad su hauakaevajad!», «Töölislapsed ei õpi koolides usuõpetust!», «Väljaheidetud õpilased koolidesse tagasi, kadugu tööliste tagakiusamine!», «Türmidest tööraha õiguste eest võitlejad vabaks!», «Nõuame tööraha õiguste eest võitlejate tagakiusamise lõpetamist!» jne.⁴⁷ Lasterongkäigud kujunesid tavaliselt revolutsioonilisteks demonstratsioonideks, üleskutseks võitlusele kodanliku diktatuuri vastu. Väikesed tüdrukud ja poisid, kes kandsid revolutsioonilisi loosungeid, avaldasid sügavat muljet pealtvaatajatele, kes ei saanud selle meelde jääva sündmuse puhul üksikõikseks jääda. Lastenädala jooksul 29. juulist kuni 5. augustini 1923 kasvas lastegruppide arv 25-lt 100-le. 1923. aasta augustikuus oli Tallinnas, Narvas, Tartus ja Pärnus koondunud lastegruppidesse 460 last.⁴⁸

Ülesmäge läks samuti revolutsiooniline töölisnoorsoo liikumine, mis oli EKNÜ väsimatu töö tulemuseks. 1923. aasta suveks isoleeris EKNÜ sotsiaaldemokraatlikud töölisnoorsoo organisatsioonid ja võttis töölisnoorsoo liikumise juhtimise täielikult enda kätte. Kuni seniajani olid tegutsenud Tallinnas sotside ning Narvas ja Paides isesotside töölisnoorte organisatsioonid.

⁴⁶ «Tööraha Hääl» nr. 21, 3. juulil 1923, lk. 1.

⁴⁷ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 776, leht 6 ja «Tööraha Hääl» nr. 31, 26. juulil 1923.

⁴⁸ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 793, leht 2 ja s.-ü. 776, lehed 1—3.

I ülemaalse ametiühingute naiskomisjonide konverentsi delegaadid Tallinnas
1. juulil 1923.

EKNÜ rakendas nende organisatsioonide suhtes sama taktikat, mida EKP kasutas EISTP suhtes. EKNÜ saatis oma liikmeid sotsiaaldemokraatlikesse noorteorganisatsioonidesse, kus nad tegid revolutsioonilist selgitustööd, levitasid kommunistlikku kirjandust, kutsusid sotsiaaldemokraatlike noori kommunistlike noorte koosolekutele, viisid koos nendega läbi mitmesuguseid üritusi jne. Lõpptulemuseks oli see, et enamik sotsiaaldemokraatlike noorsoo-organisatsioonide liikmeid, välja arvatud mõned juhtivad tegelased, asus kommunistlike noortega ühisele võitlusplatvormile ja tuli üle revolutsioonilistesse noorsoo-organisatsioonidesse. Sotslikud töölisnoorsoo-organisatsioonid lõpetasid oma tegevuse.

5. augustil 1923 toimus I üle-eestimaaline töölisnoorte konverents, mis esindas mitukümmend organisatsiooni.⁴⁹ Konverentsist võtsid osa ametiühingute noortekomisjonid, ETP noorteosakonnad, tööliisspordiorganisatsioonid jt. Konverentsi ajaks oli üle maa loodud 36 ametiühingute noortekomisjoni 4200 liikmega, neist 25 komisjoni 3100 töölisnoorega ja 11 komisjoni

⁴⁹ ENSV ORRKA, fond 949, nimistu 2, s.-ü. 147, leht 2.

1100 maanoorega ning 9 ETP noorte osakonda 492 liikmega.⁵⁰ Konverentsi tööd juhtisid J. Reesen, R. Pälson, H. Allik, A. Resev jt. Töölisnoorte I konverents kiitis üksmeelselt heaks Tööraha Ühise Väerinde 12 nõudmist ja kutsus kõiki revolutsioonilisi noori tegema selgitustööd organiseerimata noorte hulgas nende nõudmiste elluviimiseks. Uude 9-liikmelisse Üleeestimaalisse Ametiühingute Kesknõukogu noortekomisjoni valiti A. Resev, R. Pälson, H. Allik, A. Murro jt.⁵¹

Tööraha Ühise Väerinde loosungite all toimus septembrikuus Tallinnas ka ülemaaline maatööraha konverents, mis kutsus kõiki töötavaid talupoegi hääletama novembri- ja detsembrikuus toimuvatel omavalitsusorganite valimistel Tööraha Ühise Väerinde poolt. Konverentsil vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et töötav talurahvas suudab ainult koos tööliklassiga oma valitsuse luua ja oma nõudmised rahuldada.⁵²

Revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide tegevuse aktiveerimine ja üha massilisemaks muutumine suurendas vajadust avaramate töö- ja koosolekuruumide järele, mida senised «Töölise Keldri» ruumid enam ei suutnud rahuldada. Sel eesmärgil moodustati 1923. aastal osatühing «Töölise Maja», mis asus osatähtede müügi, karbikorjanduste ja vabatahtlike annetuste teel raha koguma, et töölistele oma maja osta. 1923. aasta suve jooksul läbiviidud karbikorjandusi ja teisi abinõusid kasutades koguti sügiseks 2 miljonit marka, mille eest osteti esialgu osaliselt võlgu kaks maja Vaksali puiesteel nr. 8 ja 8-a (praegu Kosmonaut Gagarini pst. 24), mis muutusid peagi teiseks legaalse revolutsioonilise töölisliikumise keskuseks, võimaldades järsult parandada töölisorganisatsioonide juhtimist.

Seoses revolutsiooniliste sündmustega Saksamaal 1923. aasta sügisel, mis kutsusid kõigi maade töötajate hulgas esile suure vaimustuse ja poolehoidu, hakkas EKP koos teiste kommunistlike parteidega oktoobrikuus läbi viima laiaulatuslikku selgitustööd Saksamaa revolutsiooni kaitseks. See oli vajalik Euroopa revolutsiooniliste jõudude sepitsuste nurjaajamiseks, kes tegid ettevalmistusi revolutsiooni kähgustamiseks Saksamaal. Ka eesti kodanlikud ringkonnad tundsid end sütel olevat, vaadates ärevusega Saksamaa poole, kus järjest võimsamaks muutuv revolutsioonilaine seadis hädaohtu samuti eesti kodanluse diktatuuri. Hirmul äikese ees Läänes ja Nõukogude Liidu järjest kasvava võimsuse ees Idas ning tööraha revolutsioonilise aktiivsuse tõusu ees oma tagalas oli eesti kodanlus sunnitud haarama kõigi päästeabinõude järele, et oma klassivaenlast ohjeldada. Nii tekkis reaalne hädaoht, mis revolutsiooni lämmatamisega Saksamaal oleks tähendanud verist fašistlikku terrorit kogu Euroopas.

⁵⁰ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 793, leht 1.

⁵¹ ENSV ORRKA, fond 1746, nimistu 1, s.-ü. 1, leht 11.

⁵² «Töölise Lipp» nr. 7, 18. novembril 1923, lk. 1—2.

Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu noortekomisjon 1923. a. Vasakult: Alma Vaarmann, Mary Rikko, Aleksander Mahlberg, Olga Künnapuu (Lauristin), Osvald Piir, Johannes Lauristin, Hendrik Allik, Alfred Stamm, Eduard Rõnglepp.

Fašistlik pööre Saksamaal oli eriti ohtlik Baltimaadele, kuna see oleks võinud kaasa tuua uue landesveeri sõjakäigu nende maade vastu. Saksamaa tagurlike jõudude hulgas oli palju endisi Balti paruneid, kes ootasid igatsusega, et algaks «Drang nach Osten». Nende jõud olid koondatud nn. vabatahtlike korpusesse, mis asusid maskeeritult mitmesuguste organisatsioonide ja rühmade näol Põhja-Saksa piiril. Fašistide võimule tuleku korral Saksamaal kavatsesid need rühmad ühineda endiste Vene valgekaartlastega, et koos alustada rünnakut Baltimaadele.⁵³

Niisuguses olukorras otsustas EKP Keskkomitee revolutsioonilise selgitustöö kõrval asuda ühtlasi organiseerima hoolikalt konspireeritud võitlussalku, et eesti kodanluse fašistliku väljastamise puhul anda sellele vääriline vastulök. Töölisnoored moodustasid löökrühmad, kes pidid võtma fašistlike rünnakute puhul enda kaitse alla töölisorganisatsioonid ja -koosolekud.

10. oktoobril 1923 toimus Tallinnas ametiühingute juhatuste ja vabrikuvanemate ühine nõupidamine, kus võeti vastu otsus,

⁵³ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 123, 119, 165.

milles pöörduti üleskutsega Leedu ja Läti töötajate poole ühiseks väljaastumiseks Saksamaa proletariaadi toetuseks. Läti ja Leedu proletaarlased, öeldi üleskutes, loome kõigi Baltimaade töötajate ühisrinde Saksamaa revolutsioonilise tööliklassiga Saksa parunite ja Vene monarhistide ning nende liitlaste vastu. Analoogilised otsused võeti vastu ka Pärnus, Valgas, Tartus, Narvas jm. toimunud töötajate koosolekutel.⁵⁴

EKP võitlusel langesveeri-hädaohu vastu oli suur tähtsus ka Tööraha Ühise Väerinde edasise tugevdamise seisukohalt, sest sellega mobiliseeriti uusi töötavaid masse partei loosungite alla tööraha võimu eest. Et see nii oli, seda kinnitas revolutsioonilise liikumise edasine tõus, mis novembri- ja detsembrikuus saavutas oma kõrgpunkti töölisnoorte maakondlikel konverentsidel, tööliisspordiorganisatsioonide I kongressil ning kohalike omavalitsusorganite valimistel.

Eestimaa tööliisspordiorganisatsioonide I kongress toimus «Tööliste Keldris» 26. novembril 1923. Kongressist võttis osa 26 saadikut, kes esindasid 10 organisatsiooni 648 tööliissportlasega.⁵⁵ Vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et sport on tööraha võitluse üheks vormiks lõpliku vabanemise poole kapitalismi orjusest ning kutsuti tööliissportlasi koonduma ühisrinde lipu alla. Aasta lõpuks kasvasid tööliissportlaste read 800-le.⁵⁶ Samasuguse revolutsioonilise vaimustuse õhkkonnas toimusid ka töölisnoorte maakondlikud konverentsid. Harjumaa töölisnoorsoo konverentsil 15.—16. detsembrini esindasid 34 saadikut 1000 töölisnoort ja 20 saadikut 160 maanoort. Peaaegu kõik vallad olid esindatud.⁵⁷ 29.—30. detsembrini 1923 Narvas toimunud Virumaa töölisnoorte I konverentsil märgiti, et «viimase aasta jooksul on töölisnoorsoo liikumine kogu Virumaal suuresti hoogu võtnud, peaaegu kõigi tööliisühisuste juurde on loodud noortekomisjonid, niisama Eestimaa Tööraha Partei osakondade juurde noorte osakonnad».⁵⁸ Konverentsist võttis osa 30 saadikut, kes esindasid 20 linnaorganisatsiooni 550 liikmega ja 10 maaorganisatsiooni 200 liikmega.⁵⁹

Töölisnoorsoo maakondlikud konverentsid näitasid, et maa-töölisnoorsoo organisatsioonid olid endistest väikestest rühmitustest ülemaaliseks organisatsiooniks kasvanud, kus ainuüksi 31 ametiühingute noortekomisjoni ühendasid oma ridades 1300 maanoort, s. o. 20 komisjoni ja 200 noort rohkem kui augustikuus toimunud ülemaalise töölisnoorte I konverentsi ajal.⁶⁰

⁵⁴ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 119 ja fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 793, leht 1.

⁵⁵ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 164.

⁵⁶ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 313, leht 11 ja «Meie Noor Tööline» nr. 5, 1923, lk. 12—14.

⁵⁷ «Meie Noor Tööline» nr. 5, 1923, lk. 21.

⁵⁸ «Tööliste Lipp» nr. 2, 12. jaanuaril 1924, lk. 2.

⁵⁹ «Meie Noor Tööline» nr. 1.—2, 1924, lk. 16.

⁶⁰ «Meie Noor Tööline» nr. 5, 1923, lk. 9.

Töölisspordiselti «Spartakus» juhatuse liikmed ja kergejõustiklased
12. augustil 1923.

Veelgi kujukamalt aga tõendasid EKP ja Tööraha Ühise Väerinde poliitika mõju suurt kasvu töötavates massides 1923. aasta novembri- ja detsembrikuus toimunud linna-, maakonna- ja vallavolikogude valimised.

Suuremates linnades — Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus ja Viljandis — sai Tööraha Ühise Väerinde nimekiri valimistel 29 163 häält ehk esikoha, sellest Tallinnas 16 752 häält ja 36 kohta ehk 36% volikogu koosseisust (sotsid koos isesotsidega 3541 häält ja 7 kohta), Narvas 3025 häält ja 15 kohta ehk 30% (sotsid 560 häält ja 2 kohta), Tartus 5377 häält ja 15 kohta ehk 27,3% (sotsid 2031 häält ja 5 kohta), Pärnus 2565 häält ja 17 kohta ehk 35,1% (sotsid 551 häält ja 3 kohta), Viljandis 1247 häält ja 8 kohta ehk 22,7% (sotsid 734 häält ja 5 kohta). Seega said kommunistid 1923. aasta sügisel ühe kolmandiku võrra rohkem häáli kui kevadel II Riigikogu valimistel. Sotsid ja isesotsid aga, vaatamata ühise nimekirjaga esinemisele, kaotasid samades linnades 63% häältest.⁶¹

Suurt edu saavutasid kommunistid ka maakonna ja vallavolikogude valimistel. 47 vallas ja 9 alevis oli ühisrindede nimekiri saadud häälte arvu poolest esikohal. Näit. Sindis hääletas Töö-

⁶¹ «Töölise Lipp» nr. 3, 15. detsembril 1923, lk. 3 ja «Klassivõitlus» nr. 11, 1934, lk. 10; «Kaja» nr. 332, 11. detsembril 1923, lk. 1.

rahva Ühise Väerinde nimekirjade poolt 56,2%, Vana-Karistes 52,6%, Uue-Karistes 46,6%, Voltvetis 43,7%, Otepääl 43,7%, Puiatus 40%, Luunjas 37%, Vana-Antslas 36%, Kundas 35,2%, Talis 35%, Abjas 34,7%, Põlgastes 33,3%, Selis 33,3%, Kuimet-sas 33,3% ja Audrus 31,5% valijatest.⁶² 12 vallas läks valla-valitsuste juhtimine revolutsiooniliste tööliste ja kehvikute kätte.⁶³ Sotsid ja isesotsid aga, kes ka valla- ja maakonnaoma-valitsuste valimistel esinesid ühise nimekirjaga, said 57% hääli vähem kui II Riigikogu valimistel. See näitab, et sotside ja mets-sotside ühinemine ei päästnud neid lüüasaamisest, et enamik tööliklassist ja suur osa maaproletariaadist oli 1923. aasta lõpuks sotsidele jäädavalt selja pööranud ja läks Tööraha Ühise Väerinde lipu all kindlalt kaasa Kommunistliku Parteiga. Seda olid sunnitud tunnistama ka sotside peamehed ise. Näi-teks sotside riigikogurühma liige M. Martna ütles K. Pätsi valitsuse poliitikat kritiseerides, et «kõige selle poliitika taga-järg, mu härrad, viib aga sinna, nagu tähendas härra Strandman oma sõnadega: «mis üle jõu käib, see viib katastr-roofile». See poliitika käib meie kehvematele rahvakihti-dele tõepoolest üle jõu, seda ei saa salata ja seda tunnistab ka kommunismi poolehoidu kasvamine.»⁶⁴

Omavalitsusorganite valimiste tulemused ja revolutsioonilise liikumise tõus 1923. aasta lõpul tõendasid, et EKP-I oli läinud korda Tööraha Ühise Väerinde poliitika oskusliku elluraken-damise teel võita 1924. aasta alguseks oma juhtimise alla mitte ainult organiseeritud, vaid ka organiseerimata tööliklassi ena-mus, koondada ühisrindede loosungite alla laiad kehvitalurahva hulgad, isoleerida sotsid tööliklassist ja enamusest kehvitalu-rahvast ning asuda kogu tööliklassi majandusliku ja poliitilise võitluse etteotsa. EKP organisatsioonide arv kasvas 1923. aasta lõpuks 130-le ja liikmete arv 2000-le.⁶⁵

Alanud majanduskriisi tingimustes tekitas see kodanlusele suurt hirmu ja ärevust tuleviku ees. Seepärast otsustas kodanlus Tallinna linnavolikogu valimiste tulemused tühistada ja enne uute valimiste läbiviimist korraldada põhjaliku töölisorganisat-sioonide rüüstamise ning aktiivsete tööliste arreteerimise. 21. jaanuaril 1924 toimuski üle maa üheaegne rünnak töölis-organisatsioonidele ja töölisaktivistidele, mille tagajärjel rüüsi-tati ligi 300 töölisorganisatsiooni ning arreteeriti sajad töölislii-kumise aktivistid.

Armud ei antud ka Riigikogu ja omavalitsuste ühisrinderüh-made saadikuile. Kõik, kes neist haaranguga kätte saadi, pandi trellide taha, hoolimata neile kodanluse enda põhiseaduses dek-

⁶² «Tööliste Lipp» nr. 3, 15. detsembril 1923, lk. 3 ja «Klassivõitlus» nr. 11, 1934, lk. 10; «Kaja» nr. 332, 11. detsembril 1923, lk. 1.

⁶³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 116.

⁶⁴ II Riigikogu 2. istungi. prot. 49, 7. detsembril 1923, veerg 1756.

⁶⁵ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 136, lehed 299—300.

«Tööliste Kelder» pärast rüüstamist.

lareeritud «saadikupuutumatusel». Tallinnas toimus sel ajal «Tööliste Keldris» ülelinnaline töölisorganisatsioonide esindajate koosolek, kus kõnega esines parajasti Riigikogu kommunistliku rühma liige H. Allik. Ta sai vaevalt mõne minuti kõnelda, kui järsku ratsapolitseinike salk kannuste klirisedes sisse tormas ja koosoleku lõpetamist nõudis. H. Allik, kes käsule ei alistunud, vaid jätkas kõnet, arreteeriti kõnepuldis. Koos temaga võeti kinni veel samal koosolekul viibinud Riigikogu liikmed P. Keerdo, J. Tomp ja A. Janson. V. Kangur arreteeriti Narvas, J. Reesen Viljandis (viimasel õnnestus teel Tallinna põgeneda). Neid süüdistati kui kuriteolt tabatud vandeseltslasi. Tööraha Ühise Väerinde riigikogurühma ruumides teostati läbiotsimine ja need puistati nii segi, et Riigikogu juhatuse liikmed, kes käisid ruumis pärast kohtuvõimusi, pidid tunnustama, et «nii brutaalselt läbiotsimisi isegi Vene ajal ei ole toimeetatud».⁶⁶

Raevunud kodanlikud võimumehed tallasid kõige tooremal viisil jalge alla oma ärakiidetud «demokraatlikud vabadused ja õigused». Hakati ette valmistama uut kohtuprotsessi tööraha parimate esindajate üle, mis on ajalukku läinud «149 protsessi» nimetuse all.

⁶⁶ ENSV ORRKA, fond 80, grupp 684, s.-ü. 2047, leht 7.

Kuid ka seekord ei suutnud kodanlus lämmatada proletariaadi revolutsioonilist võitlust, sest tal ei läinud korda hävitada hästi konspireeritud EKP ja EKNU põrandaaluseid organisatsioone, mis jätkasid intensiivselt proletariaadi revolutsioonilise võitluse juhtimist.

Päev hiljem pärast rüüstamisi avaldasid EKP ja EKNU keskkomiteed eesti rahvale ühise üleskutsu V. I. Lenini surma puhul. Üleskutses paljastati kodanluse rahvavastast ja terrorlikku poliitikat ning kutsuti töötavaid masse veel energilisemalt jätkama võitlust surematu Lenini lipu all kodanliku korra kukutamiseks.⁶⁷ Üleskutsel oli määratu suur tähtsus, sest ta deklareeris EKP ustavust marksismi-leninismi õpetusele ja teatas pärast kodanluse järjekordset hõiskamist kommunismile lõpu tegemise kohta Eestis, et kommunismi ei saa hävitada nagu ei saa hävitada töötavat rahvast, et eesti proletariaadi eesrindlik väesalk — EKP — on terve ja jätkab võitlust. Üleskutses aitas tugevdada tööpuudusest ja korduvatest lüüasaamistest ning valgest terrorist tagakiusatud ja vintsutatud töörahva usku oma jõusse ning saabuvasse võidusse.

Selle tõttu osutus ka pärast 21. jaanuari rüüstamisi ja arreteerimisi võimalikuks niisugune kartmatu samm nagu V. I. Lenini matuse päeval, 27. jaanuaril, vieminutilise leinaseisaku korraldamine. EKP ja EKNU üleskutsel ühines eesti töörahvas kogu maailma töötajate leinaga ega lasknud end hirmutada kodanluse kättemaksust. Rivist väljalöödud seltsimeeste asemele astusid uued, kes jätkasid revolutsiooni võiduka lipu edasikandmist. Partei kutsus kõiki kommuniste tegema rahva hulgas laialdast selgitustööd, organiseerima uusi parteirakukesi ja võtma arvele kõik aktiivsemad seltsimehed, kes võiksid töörahva vabastamisele kaasa aidata. «Kommunist, ole igal ajal valmis! Niisugune on meie organiseerimistöo loosung,» märgiti jaanuarikuu lõpul avaldatud Keskkomitee üleskutses.⁶⁸

3. veebruaril 1924 toimus Pritsimajas töötatööliste koosolek, kus otsustati nõuda poliitiliste vangide vabastamist ja töötatöölisele antava toidunormi suurendamist. Et saavutada valitsuselt nende otsuste täideviimist, organiseerisid töötud 5. veebruaril 1924 Toompeal demonstratsiooni. Vaatamata sellele, et politsei püüdis igati meelevaldust nurja ajada, õnnestus töötatööliste esindajail siiski pääseda töö- ja hoolekande ministri abi jutule. Ülejäänud meelevaldajad aga aeti politsei poolt jõuga laiali.⁶⁹

Tartu Ametiühingute Kesknõukogu ja 17 töölisühingu juhatuste ühisel koosolekul 10. veebruaril 1924 võeti vastu resolutsioon, kus avaldati teravat protesti vabariigi valitsuse tegevuse

⁶⁷ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 818, leht 217.

⁶⁸ «Kommunist» nr. 1, 29. jaanuaril 1924, lk. 2.

⁶⁹ «Päevaleht» nr. 35, 6. veebruaril 1924, lk. 1 ja EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 22.

vastu ja nõuti arreteeritud seltsimeeste viivitamata vabastamist ning töölisorganisatsioonidele ja nende tegelastele rüüstamisel tehtud kahju tasumist, kohtu ning kaitsepolitseiagentide ja siseministri vastutuselevõtmist, töörahva tagakiusamise lõpetamist ja suletud organisatsioonide ruumide vabastamist.⁷⁰

Protestiks ühise väerinde riigikogurühma liikmete represseerimise vastu kuulutasid ka eeluurimisvangla poliitvangid eesotsas Johannes Lauristiniga 14. veebruaril 1924 välja näljastreigi.⁷¹

17. veebruaril pöördus EKP Keskkomitee järjekordse läkitusega tööliste poole, kutsudes neid kodanliku vabariigi aastapäeval, 24. veebruaril, punaste lipukestega tänavale ja «Internationaali» laulmisega paraaditsevatele kodanlastele meelde tulemata, et tema hauakaevaja, proletariaat, pole surnud, vaid jätkab võitlust oma töörahva vabariigi eest.⁷² Mõni päev enne seda, 20. veebruaril korraldas partei Pritsimaja juures «keelatud» meelevalduse protestiks tööliste arreteerimiste ja töölisorganisatsioonide rüüstamiste vastu. «Proletaarlased! Töörahvas! Teie ei saa oma õigusi kaebamisega, käteringutamisega, hädaldamisega kaitsta!», kirjutati Keskkomitee üleskutses. «Kui olete ükskõiksed, saab loidus teile poomiskõieks. Teid ei päästa ka sotside härrasmeeste palvekirjad Pätsile ja nende ja nendearnaste krokodillipisarad riigikogus. Teid päästab Teie endi võitlus vägivalla vastu.»⁷³

Vaatamata lumetusile tuli Pritsimaja juurde kokku ligi 1000 inimest, kes kandsid partei poolt antud loosungeid: «Maha kurajate vabariik!», «Töörahva Ühise Väerinna tegelased ja teised poliitilised vangid välja türmidest!», «Elagu töörahva valitsus!», «Elagu Eesti Nõukogude Vabariik!», «Töölisele ja teenijale inimväärilist tasu!», «Töötatöölisele leiba!». Ratsapolitsei pidi tarvitama jõudu, et demonstrante laiali ajada ja neid mitte eeluurimisvangla juurde lasta.⁷⁴

Kuid nelja päeva pärast oli politseil jälle palju tegemist, et kodanliku iseseisvuse päevale pühendatud paraadi ajal töölisnoortest jagu saada, kes laulsid revolutsioonilisi laule ja lehvitasid punaseid lipukesti.⁷⁵

Tänu EKP ja EKNÜ energilisele tegevusele suudeti kiiresti ravnida jaanuarikuu rüüstamiste ja arreteerimistega löödud haavad revolutsioonilises liikumises ning oma read ümber korraldada, nii et juba kuu aja pärast võis partei teatada, et «kunagi kuue aasta jooksul pole Eesti tõusikul tegemist olnud niisuguse

⁷⁰ «Kommunist» nr. 2, 11. märtsil 1924, lk. 4.

⁷¹ ENSV ORRKA, fond 80, grupp 684, s.-ü. 319, leht 2.

⁷² EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 818, leht 218.

⁷³ Sealsamas, leht 219.

⁷⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 25 ja «Kommunist» nr. 2, 11. märtsil 1924, lk. 4.

⁷⁵ Hans Lauristini mälestuste põhjal.

vastasrinnaga kui praegu. Iga päev selgitab laialdastele hulka-
dele ikka rohkem, mida ta peab tegema. Sünnib suur ühine
väerind, mis ulatub põõningukambritest ja vabrikutöökodadest
taluoondide kaudu kasarmuteni». ⁷⁶

6. märtsil 1924 korraldas tööliisppordiselt «Spartakus» «Töö-
liste Majas» koosoleku, kus kutsuti rahvast üles kukutama
kodanlikku diktatuuri ja taastama nõukogude korda. ⁷⁷ Rahvus-
vahelisel naistepäeval toimusid Tallinnas, Tartus ja teistes suu-
remates keskustes tööliste miitingud, kus samuti kutsuti rahvast
võitlusse kodanliku korra kukutamise ja nõukogude korra keh-
testamise eest. Samal päeval toimus ka «kontsertmiiting»
vastavate ettekannetega ja revolutsiooniliste laulude laulmi-
sega eeluurimisvangla naisteosakonnas. ⁷⁸ Järgmisel päeval,
9. märtsil korraldatud sotside koosolekul Pritsimajas ei lask-
nud saalitäis proletaarlasi sotside ninameestel Martnal, Piiskaril
jt. kõnesid pidada, lauldes nende kõnede ajal «Internatsionaali»
ja «Punast lippu» ning hüüdes revolutsioonilisi loosungeid. Ei
aidanud ka tööliste arreteerimine kohalviibivate politseinike
poolt. Sotsid lihtsalt karjuti maha. ⁷⁹

Toodud faktid näitavad, et proletariaadi revolutsiooniline lii-
kumine oli pärast jaanuarikuu rüüstamisi ja arreteerimisi astu-
nud uude faasi, kus järjest rohkem hakkas kostma hääli vastata
kodanlikule vägivallale proletarise vägivallaga, kukutada
kodanlik kord jõu abil. Proletariaadi kannatus hakkas lõppema,
sest peale poliitilise terrori seltsisid sellele veel majanduslikud
raskused, mis olid tingitud 1923. aastal alanud raskest tööstus-
ja rahanduskriisist, mille tagajärjel kasvas kohutavas ulatuses
tööpuudus ja langes järsult töötajate elatustase.

2. 1923.—1924. AASTA MAJANDUSKRIISI KODANLIKUS EESTIS. PROLETARIAADI OLUKORRA MUUTUMINE VÄLJAKANNATAMATUKS JA REVOLUTSIOONILISE VÕITLUSE AKTIVISEERUMINE 1924. AASTAL

1923/24. aasta majanduskriisi kutsus peamiselt esile Eesti
kunstlik lahtirebimine Venemaast, mille koostisosaks ta oli
sajandeid olnud, ja eesti kodanluse rahvavastane poliitika. Eesti
suurtööstus — metalli-, laevaehitus-, lina-, tekstiili- ja kalevi-
tööstus, mis oli seni baseerunud peamiselt Venemaa toor- ja
kütteainel ning kohandatud viimase turuvajadustele (kuni
kodanliku diktatuuri kehtestamiseni realiseeriti 90% kogu Eesti
tööstustoodangust ja suur osa põllumajandussaadustest Vene-

⁷⁶ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 818, leht 220.

⁷⁷ EKPA, fond 27, nimistu 3, s.-ü. 19, leht 309.

⁷⁸ Sealsamas ja EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 318, leht 26 ja «Teadete
Leht» nr. 1, 6. aprillil 1924, lk. 4.

⁷⁹ «Kommunist» nr. 2, 11. märtsil 1924, lk. 4.

maa turul)⁸⁰, oli nüüd sellest ajalooliselt kujunenud turust ja toorainete baasist vägivaldselt lahutatud. Loomulikult pidi see Eesti rahvamajandusele oma jälje vajutama ning suurtööstuse laostumisele viima. Nii ka tegelikult juhtus. Endistest suurtööstuse hiiglastest jäid kodanlikus Eestis järele ainult varemend. Alljärgnev tabel annab selle kohta veenva kinnituse.⁸¹

Jrk. nr.	Ettevõtte	Tööliste arv	
		1913/14. a.	1924. a.
1.	Vene Balti laevaehitustehased	7 500	600
2.	Beckeri tehased	3 000	—
3.	Peetri tehased	1 500	46
4.	Vaguniehtustehas A/s. «Dvigatel»	1 640	297
5.	A/s. «Franz Krulli» tehas	425	250
6.	Sadamatehased	1 800	500
7.	Narva Kreenholmi Manufaktuur	11 000	1765
8.	Narva linavabrik	2 050	350
9.	R. Mayeri keemiavabrik	360	135

Toodud andmed näitavad, et enamuses endistes suurtööstusettevõtetes, kus aastal 1913/14 töötas üle 1000 töölise, vähenes töölise arv 1924. aastaks keskmiselt kaheksa korda.

Kui enne Esimest maailmasõda 1913. aastal töötas Eesti suurtööstuses umbes 43 000 töölise, siis 1924. aastal oli see arv langenud 24 000-le, s. o. peaaegu 50% võrra.⁸² Üldse oli 1924. aastal Eestis üle 1700 ettevõtte, kus töötas umbes 40 000 töölise. Koos ehitus- ja raudteetöolistega ulatus linnatöölise arv 75 000-le. Põllutöölise loendati ligikaudu 61 000 inimest. Seega oli 1924. aastal linna- ja maatöölise ridades kokku umbes 136 000 proletaarlast.⁸³

Kõik katsed suurtööstust jalule seada, mida kodanlus tegi pärast rahulepingu sõlmimist Nõukogude Venemaalt saadud kulla arvel, ei andnud tulemusi, sest Eesti tööstustooted ei suutnud võistelda Lääne-Euroopa kapitalistlike maade tööstustootetega ega leida seal turgu. Sellest hoolimata jätkasid valitsevad kodanlikud ringkonnad suurtööstusele elu sissepühumise katseid, sest nad ootasid koos imperialistidega nõukogude

⁸⁰ М. Г. Бах, Политико-экономические отношения между СССР и Прибалтикой за десять лет (1917—1927), Москва, 1928, lk. 81.

⁸¹ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu, 1926, lk. 56—647 ja «Päevaleht» nr. 130, 16. mail 1924, lk. 3.

⁸² О. Карма, Suurtööstuse arenemine Eestis XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, kandidaadidissertatsiooni käsikiri, Tallinn, 1956, lk. 207 ning Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 119.

⁸³ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 14; ЕКРА, фонд 6495, nimistu 1, s.-ü. 136, lehed 92, 93, 296; ENSV ORRKA, фонд 2000, nimistu 1, s.-ü. 737, lehed 1—16.

võimu peatset langust ja kapitalismi restaureerimist Venemaal. Nii kujunesidki aastad 1920—1923 nn. tööstusliku orientatsiooni aastateks, mil riigikassast jagati ohtrasti laenu suur- kui ka kesk- ja väiketööstusele.⁸⁴ Tegelikult aga kujunesid need aastad kodanluse väljenduse järgi rohkem gründertumi ehk laiutamise aastateks kui suurtööstuse jaluleaitamise aastateks, sest tööstuse elustamise sildi all asutati peamiselt mitmesuguseid spekulatiivseid ettevõtteid ja ühinguid, millede järgi ei olnud rahvamajandusel kõige vähematki tarvidust. Igasugused aktsiaseltsid ja osaühingud, kaubamajad ja reklaamärid, pangad ja pangakontorid, mis kõlavate nimetuste all asutati, eksisteerisid ainult lühikest aega ja jäid siis suurte puudujääkidega pankrotti. Nii varises kokku 200 miljoni margalise puudujäägiga «Harju Pank», mis oli asutatud tuntud ärimeeste ja spekulantide K. Pätsi, M. Jaaksoni, G. Vesteli jt. poolt, kes olid Eesti Pangalt saanud 185 miljoni marga suuruse laenu. Sama saatus tabas ka aktsiaseltsi «Atlanta», mis igasugust musta äri ajades oma elupäevad 116 miljoni margase puudujäägiga lõpetas, ja paljusid teisi kahtlasi ettevõtteid, nagu «Ekal», «Kosmos», «Lennuk» jt.⁸⁵ Nende ettevõtete maksujõuetuteks kuulutamise-ga voolasid riigilt saadud laenud ja elanikelt võetud hoiused spekulantide taskutesse. Sel teel rikastusid üksikud spekulantide ringkonnad, kuna tööstuslik tootmine aga sattus äärmiselt raskesse olukorda, sest laenude abil vee peal hoitud tootmine ei suutnud turu puudumisel oma produktsiooni realiseerida. «Kaup jäi ladusse, ei olnud enam ostjaid,» kurtis isegi suurbodanluse häälkandja «Päevaleht». «Ettevõtte oli võlgu ehitatud ja sisse seatud, tooraine oli võlgu ostetud, tööliste oli laenuga saadud rahast palka maksetud, ühe sõnaga kõik oli võlgu.»⁸⁶

Tagajärjeks oli see, et Nõukogude Venemaalt saadud 15 miljoni kuldrublast oli 1923. aastaks 80% ära kulutatud ja Eesti Pank ei suutnud enam rahuldada töösturite ning kaupmeeste kasvavat välisvaluuta ja krediidi nõudmist ning pidi järsult edasist laenude andmist püürama.⁸⁷ Niisugune järsk üleminek «lahtiste kraanide» laenupoliitikal «kraanide kinnikeeramise» poliitikale kutsus esile terava tööstus- ja rahanduskriisi. Üks vabrik teise järel jäi seisma või töötas ainult mõned päevad nädalas. Paljud ettevõtted kuulutati maksujõuetuteks. «Kannan ette,» märkis oma aruandes 3. detsembril 1923 II jaoskonna (Tallinn) töökaitsekomissar, «et paljudel ettevõtetel on peale seda, kui Eesti Pank laenuandmise seisma pani, raske tegutseda, sest puuduvad summad palkade maksmiseks ja materjali muret-

⁸⁴ Eesti Pank 1919—1929, Tallinn, 1929, lk. 81—82, 86 ja «Eesti Statistika» nr. 75, 1928, lk. 97.

⁸⁵ «Eesti Majandus» nr. 1—2, 1926, lk. 96 ja J. Book, Poliitiline «pugett» ehk kuidas 40 000-st talust sai 40 aktsiaseltsi, Tartu, 1926, lk. 14—16.

⁸⁶ «Päevaleht» nr. 91, 3. aprillil 1924, lk. 2.

⁸⁷ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 165, leht 31.

semiseks. Nii on seisma jäänud J. Hanshoffi autotöökoda, puutööstus «Arborid», K. Jakobsoni biskviiditööstus, klaveritööstus «Akustika», J. Trumm ja Ko tuletikuvabrik, kaevandus «Eesti Fosforiit», saapatööstus «Merkuur». Tööliste arvu on vähendanud vagunitehas A/s Dvigatel 500-lt tööliselt 268-le. Paberivabrik A/s Johanson 178-lt — 148-le töölisel.»⁸⁸ Ka I (Tallinn) ja VIII (Pärnu) jaoskonna töökaitsekomissarid kurtsid, et nende piirkonnas on paljud ettevõtted kas seisma jäänud või tööliste arvu vähendanud müügituru ja krediidi puuduse tõttu ja et suurema osa ettevõtete majanduslik seisukord on finantskapitali puudumise tõttu otse katastroofiliseks muutunud.⁸⁹ Üldse jäi 1923. aastal töökaitsekomissaride kontrolli all olevast 877 ettevõttest seisma 336 ja likvideeriti 114 ettevõtet.⁹⁰ 1923. aasta augustist detsembrini vähenes ainuüksi suurtööstuse tööliste arv rohkem kui 3000 võrra.⁹¹ Tehes kokkuvõtteid 1923. aasta kohta, märkis ametlik majandusringkondade häälekandja «Eesti Majandus», et 1923. aasta «lõppes peaaegu üldise pessimismi ja likvidatsiooni meeolus. Tegelik likvidatsioon saab kahtlemata kestma ka uuel aastal, võib olla isegi sellele järgneval aastal, nii et meil kõige lähemas tulevikus midagi roosilist ette näha ei ole.»⁹²

Ja tõepoolest, 1924. aastal muutus olukord veelgi raskemaks. Majanduskriis arenes ja süvenes edasi. Eriti valusalt hakkas kriis ennast tunda andma 1924. aasta kevadest peale, kui valitsus lõpetas peaaegu täielikult laenude andmise tööstusele. Seda iseloomustab kujukalt tööliste arvu kiire vähenemine reas tähtsamates ettevõtetes, mida näitab tabel leheküljel 62.⁹³

Nagu nähtub tabelist, oli kriis peale metallitööstuse haaranud ka teised tööstusharud. Paljudes ettevõtetes vähenes tööliste arv ainuüksi viie kuu jooksul, 1. maist kuni 1. oktoobrini, 34% võrra. Riigi Statistika Keskbüroo andmetel oli 1924. aasta juunikuus suurtööstuse ettevõtetes 28 034 töölist, detsembrikuus aga 22 017, s. o. 6017 töölist ehk 21,5% vähem.⁹⁴ Üheski ettevõttes ei olnud mingit väljavaadet tööliste arvu suurendamiseks, vaid päevakorral oli tootmise edasine vähendamine ja tööliste vallandamine, sest krediidi puudusel ei suutnud paljud ettevõtted töölistele isegi palka välja maksta. Tolleaegsed ajalehed otse kubisesid lakoonilistest sõnumitest, mis teatasid ühe või teise ettevõtte seismajäämisest, tootmise vähendamisest, tööliste vallandamisest jne.

⁸⁸ ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 722, leht 19.

⁸⁹ Sealsamas, leht 24.

⁹⁰ ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 724, leht 3.

⁹¹ «Eesti Majandus» nr. 10, 11. märtsil 1924, lk. 155.

⁹² Sealsamas.

⁹³ II Riigikogu 7. istungj. prot. 137, 2. oktoobril 1924, veerud 649—651 ja «Sõnum» nr. 1, 11. oktoobril 1924, lk. 2.

⁹⁴ «Ametiühisusline Kuukiri» nr. 12, 12. augustil 1925, lk. 4.

Jrk. nr.	Ettevõte	Töölise arv		Vähemine 5 kuu jooksul
		1. mail 1924	1. oktoobril 1924	
1.	Vagunehitustehas «Dvigatel»	363	140	223
2.	Vene-Balti laevaehitustehased	728	400	328
3.	A/s «Franz Krulli» tehas	343	150	193
4.	«Ilmarine»	164	129	35
5.	«Volta»	64	42	22
6.	Balti puuvillavabrik	1889	1250	639
7.	Peetri tehased	107	62	45
8.	Tubakatööstus «Tubak»	91	55	36
9.	Mayeri keemiavabrik	137	90	47
10.	Põhja Paberi ja Puupapi vabrik	984	780	204
11.	Saapavabrik «Union»	303	230	73
12.	Rotermäni tehased	232	141	91
13.	Sadamatehased	547	450	97
14.	Narva linavabrik	740	459	281
15.	Tartu Telefonivabrik	164	130	34
16.	Sporidriistade vabrik «Baltika»	70	50	20
17.	«Tarmelli» ehitustööstus	236	174	62
		(1. juunil)		
	Kokku	7162	4732	2430

Kui suvekuudel suudeti veel kuidagi hooajatöödega pehmen-dada massilist tööpuudust, siis sügisel, kui paljud hooajatööd, nagu turba-, mulla-, ehitus-, põllu- jt. tööd ning osalt ka põlevkivi kaevandamine lõppesid, muutus olukord eriti raskeks. Novembrikuus toimus massiline töölise vallandamine, mis sea-dis inimesed vastu talve meeleheitlikku olukorda.⁹⁵ Töötatöölise arv⁹⁶ nii linnas kui maal kasvas 20 000-ni.⁹⁷

1924. aasta jooksul vähenes keskmiste ettevõtete arv 5,5 ja väikeettevõtete arv 29% võrra. Töökaitsekomissaride kontrolli all olevast 1900 ettevõttest likvideeriti aasta jooksul 95, nen-

⁹⁵ ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 737, leht 6.

⁹⁶ Täpset töötatöölise arvu ei ole võimalik kindlaks teha, sest tööbörsides registreerus ainult tühine osa töötuist. Nii oli näiteks 1922. aasta rahvaloenu-duse andmeil 28. detsembril üle maa ligi 12 000 töötatöölise, kolm päeva hil-jem aga, 1. jaanuaril 1923, oli tööbörsides registreeritud kõigest 793 töötatööl-ist, s. o. ainult 6,6% tegelikust töötatöölise arvust. Samuti oli 1924. aastal keskmiselt iga kuu registreeritud tööbörsides umbes 4000 töötut, tegelikult aga kõikus see arv töökaitsekomissaride ja ametiühingute andmeil 15 000—20 000 piirides või kui arvestada ka osalise tööpuuduse all kannatajaid, siis kuni 60 000 piirides (vt. ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 1324, leht 40 ja s.-ü. 722, leht 8; «Linnad ja Alevid» nr. 5, 1928, lk. 72—73; «Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925, lk. 2 ning II Riigikogu 7. istungj. prot. 203, 20. märtsil 1925, veerud 723—724).

⁹⁷ Eesti arvuline ülevaade 1920—1930, Tallinn, 1931, lk. 304 ja EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 136, leht 102.

dest 10 suur-, 61 kesk- ja 24 väiketööstusettevõtet, kuna seisvate ettevõtete arv kasvas 1924. aasta lõpuks 261-le. Kõige rohkem jäi ettevõtteid seisma ja likvideeriti oktoobrikuus. Võrreldes 1923. aastaga, vähenes 1924. aastal metallitööstuse toodang 21% ja tekstiilitööstuse toodang 37,8% võrra, laevaehitustööstuse toodang langes üle 2 korra.⁹⁸

Iseloomustades 1924. aasta majanduskriisi, märkis «Eesti Majandus», et 1924. aasta oli «üks raskematest meie lühikese iseseisvuse ajal. Majanduslikud raskused, mis juba 1923. aastal algasid, arenesid täielikuks kriisiks välja alles läinud aasta jooksul — kriisiks, millest meie kuni tänini (s. o. jaanuarini 1925 — A. S.) veel mitte üle jõudnud ei ole».⁹⁹

Toodud andmed näitavad, et 1923. aastal alanud tööstuskriis jõudis oma haripunkti 1924. aasta sügisel ja kestis edasi veel aasta vahetusel.

Tööstuskriisi suurendas omakorda raske olukord eesti põllumajanduses, kus 1919. aasta kodanlik maareform ei olnud toonud kergendust põllutööliste ja kehvikute seisukorda, kelledest enamused ei saanud maad. Maareform teostati nii, et mõisad või nende südamed said endistele või uutele hallparunitele, Nõukogude-vastasest kodusõjast osavõtnutele ning igasugustele spekulantidele ja sahkerdajatele. 1923. aasta lõpuks oli näiteks endistele mõisnikele antud 105 talundit keskmise suurusega 34 ha.¹⁰⁰ 8. jaanuaril 1923 võeti Riigikogu poolt vastu seadus Nõukogude-vastasest interventsioonisõjast osavõtnute autasustamise kohta. Selle seaduse põhjal anti endisele sõjavägede ülemjuhatajale kindral Laidonerile ja endisele ülemjuhataja staabiülemale kindral Sootsile mõlemale mõisasüdamed ja ühekindne toetus — Laidonerile 3 miljoni ja Sootsile 1 miljoni marga ulatuses. Kõik teised väiksemate teenetega ohvitserid said kas normaaltalu või toetusraha 100 000—500 000 marka. Kokku eraldati autasustamiseks 55 miljonit marka.¹⁰¹ 1924. aastaks oli üle 2000 aktiivsema Nõukogude-vastasest sõjast osavõtnu või «vabadusristi kavaleri» tasuta saanud maad põliseks kasutamiseks.¹⁰² Kõigile teistele anti maad ainult tasu eest, kusjuures enamik soovid jäid rahuldamata. Nii näiteks avaldas aastail 1920—1923 soovi saada maad üle 54 000 inimese, kuid nendest ainult 23 000 (42%) soov rahuldati, kuna 31 000 maa-soovijat (58%) jäeti rahuldamata.¹⁰³ Üldse eraldati maareformiga 1925. aastaks mõisamaadest üle 30 000 asunikutalundi.

⁹⁸ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 110, 120—124 ja ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 737, lehed 4, 6.

⁹⁹ «Eesti Majandus» nr. 1, 3. jaanuaril 1925, lk. 3.

¹⁰⁰ Asumaa majapidamised Eestis 1919—1923, Tallinn, 1924, lk. 58.

¹⁰¹ «Tööline» nr. 34, 11. veebruaril 1923, lk. 1.

¹⁰² H. Saarniit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924), Tallinn, 1958, lk. 59.

¹⁰³ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu, 1926, lk. 465.

EESTI MAJANDUS

TÖÖSTUSE KAUBANDUSE JA RAHANDUSE AJAKIRI

Tellimise hind: er 1000. — Väljamaale Emk. 2000. —
pool 500. — 1000. —

Toimetus: Pikk tän. 40, Tallinnas, tel. 29-39 Talitus: Lai tän. 35, Graafliline Ühing „Kiri“, Telef. 15-66

5. köide. Tallinnas, laupäeval, 14. oktoobril 1924. Nr. 40 (54)

Sisu: Toimetuse väljaminek. E. Derendts: Ühinguile ja aktsionistide maksustamine. Sise- ja ettevõtete tegevusest. Isiklikud teated. Raha- ja kaubaturu ülevaated.

Krediidid "Eesti Majandusest"
 23. märtsist "Eesti Majandusest" on väljaandnud ülevaate rahanduse ja kaubanduse seisundist. Selle ülevaate eesmärk on anda lugejatele ülevaade Eesti majandusest ja sellest, mis on selle põhjused ja millal see muutub. Ülevaate eesmärk on ka anda lugejatele ülevaade Eesti majandusest ja sellest, mis on selle põhjused ja millal see muutub.

lagajärjel märk tõusma oli hakanud, ja sellest ei igasugused lõbususkohad viimasel ajal vähe teenivad, ei võida omeli järeledada et meie majandusline seisukord väljapääsmata on. Selle argumentatsiooni pealiskaudsust poljest teravalt s. d. Johanson oma vahelhüüdega „jutustage meie parem tööstuse seisukorrast“. Sellest ei olnud ministril midagi jutustada, aga hiljem maalisid teised kõnelejad ja nende hulgas tööstuse hoolekande minister meie tööstuse seisukorrast õige kurva pildi. Tuleb avalikuks, et maikuust saadik suurtööstuse töölised arv umbes veerandi võrra on langenud ja ei needki lihti tervet üdälal ei tööta. Veksliprotostide hulk on käesoleva aasta 3. juuliks suurem olnud kui kogu läinud aastal eest. Rasked kuud on aga veel ees.

„Kõnede keskpaigas jaanduspoliitil juure arvatu tunda ei ann mine teatud ei lagajärjel ha viitavad toga ei Pängal te neie läitmise luid summas seiskokras vaid ka osa löda, et ette senide raka võitred jäies Pank, näit, s tallitehasteli väikesed prot sest välia. t.

EESTI MAJANDUS

TÖÖSTUSE, KAUBANDUSE JA RAHANDUSE AJAKIRI

Tellimise hind: aastas Emk. 1000. — Väljamaale Emk. 2000. —
poolestas 500. — 1000. —

Toimetus: Pikk tän. 40, Tallinnas, tel. 29-39 Talitus: Lai tän. 35, Graafliline Ühing „Kiri“, Telef. 15-66

6. köide. Tallinnas, laupäeval, 3. jaanuaril 1925. Nr. 1 (95)

Sisu: Toimetuse kommentaar. Uue vabariigi valituse majandusline programm. A. Washingtoni konventsioon. A. G.: Põõre subkruturul. Sise- ja väljamaa kroonika. Teated ettevõtete tegevusest. Isiklikud teated. Raha- ja kaubaturu ülevaated.

Tallinnas, 2. jaanuaril 1925.

Aasta vahetusel. 1924. aasta on vaevalt lõppenud, nii et praegu veel varajane on täielikku bilansi teha. Terve lugal oladel on see igatohes olnud üks raskematest meie lühikesel iseseisvuse ajal. Majanduslised raskused, mis juba 1923. aastal algasid, arenesid täielikuks kriisiks välja alles läinud aasta jooksul — kriisiks, millest meie kuni tänini veel mitte ole joudnud ei ole.

Siiski tuleb praegust seisukorda selle

sedo hea tohtmise, tarviliku tööhimu ja asietundliku korralduse juures suudame. Senini oldi väga poljudes ringkondades arvamisel, et passiivne kaubandusbilans see on, mis meie rahvamajanduse lõppude lõpuks nii välja kurnab, et ja püsti seista ei suuda. Selle kaudu pidi sündima meie endistel aegadel kogutud põhikapitaali väljavedu. „Ump“ on aga näidela suutnud, et ka meie praegustes oludes aktiivne kaubandusbilans võimalik on, niipea kui seisma sai pandud ettevaatamata, liig optimistlik ja liig suurelatusline ettevoitlikkus sisemaal.

Endistest mõisatöolistest, keda oli 21 600 perekonda, said 1925. aasta kevadeks lapikese ääremaad (7 hektari) ainult 5504 perekonda, s. o. kõigest 25%.¹⁰⁴ Nii jäi enamik maata talurahvast, rääkimata kümnetest tuhandetest popsidest, kantnikest, saunikutest jt., maast ilma ning pidi, et mitte nälga surra, minema kulakut orjama. Väga õigesti rääkisid sellest oma kirjas 16. veebruaril 1923 riigivanemale Tori valla maatamehed: «Meie allakirjutajad maatamehed ehk õigemini öeldud: kantnikud, popsnikud, rentnikud, saunikud, ääremaamehed — kuidas keegi meid ka nimetab — ägame surve all, mida maaomanikud taluperemehed meile peale laovad. Maaseadus, mida meil tehti, jättis meid ses asjus hoopis vaeseks lapseks, ei ta tõmmanud ühtki sulekriipsu meie kaitseks, vaid oleme sõna tõsisel mõttes maaomanikkude ees nende tujude tallermaaks, kelledega võib teha, kuidas süda lustib.»¹⁰⁵

1925. aasta põllumajandusliku loenduse andmeil moodustasid kehvikute majandid (0,5—10 ha) talundite üldarvust üle 32%, kuid omasid kogu maast kõigest 8%. Keskmikele kuulus umbes 45% talundeist ja 39% maast. Kulakutalundid aga moodustasid umbes 23% talundite üldarvust ja omasid 53% maast. Peale selle oli nende käsutuses 81% traktoritest, 73% rehepeksumasinatelt ja 72% aurumasinatest.¹⁰⁶ 1925. aastal ei olnud näiteks 43%-l kehvikutest isegi harkatra ja 37%-l puuäket ning 33%-l hobust.¹⁰⁷ Seega oli kulakute käes üle poole kogu põllumajanduslikust maast ja umbes kolmveerand põhilistest tootmisriistadest. See võimaldas kulakutel jõhkralt ekspluateerida maa-proletariaati ja kehvtalurahvast ning kindlustada endale odava tööjõuga maksimaalseid kasumeid.

Järelikult ei kõrvaldanud maareform maapuudust, vaid soodustas maa kulakute kätte kontsentreerumisega veel enam kehvikute ja keskmike majandite laostumist ning klassivastuolude ja klassivõitluse edasist teravnemist külas. Seepärast võis osale maatameestele maa-andmisega ainult mõneks ajaks nende tähelepanu revolutsiooniliselt võitluselt kõrvale juhtida, kuni nende esialgne joovastus väikeomanikuks saamise puhul hakkas haihtuma üha väljakannatamatuks muutuva materiaalse olukorra ning hallparunite halastamatu ekspluateerimise ja kodanliku valitsuse rahvavastase poliitika tagajärjel.

Eriti raskeks muutus olukord 1923/24. aastal, mil ränkade vihmasadade tõttu sügisel jäi palju vilja ja kartuleid koristamata ning suur osa sügiskülve tegemata. Selle tagajärjel kujunes 1923. aastal kaera, odra ja loomatoidu saak 7 miljoni ja kartuli-

¹⁰⁴ II Riigikogu 8. istungj. prot. 229, 14. mail 1925, veerud 611—612 ja «Edasi» nr. 23, 20. märtsil 1928, lk. 2.

¹⁰⁵ ENSV ORRKA, fond 31, nimistu 4, s.-ü. 1126, lehed 1—2.

¹⁰⁶ 1925. a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed, Tallinn, 1926, lk. 2—3.

¹⁰⁷ Sealsamas, lk. 2, 152, 153.

saak 7,2 miljoni puuda võrra väiksemaks kui 1922. aastal.¹⁰⁸ Võrreldes 1923. aastaga, vähenes 1924. aastal rukki külvipind 2,9%, talinisu külvipind 17%, suvinisu külvipind 24,4% ja toiduteravilja kogusaak 18% võrra;¹⁰⁹ hobuste arv langes 1739, veiste arv 10 400, lammaste arv 57 340 ja sigade arv 50 859 võrra.¹¹⁰

Kõik see viis tuhandete kehvikute ja asunike majandite laostumisele ning talurahva ostujõu langusele, mis koos kasvava tööpuudusega suurendasid omakorda tööstus- ja finantskriisi.

Seoses viljaikaldusega tekkis 1923/24. aastal 1,9 miljardi margane puudujääk toiduteravilja, heina- ja seemnevilja ning loomatoidu alal. Et osaliseltki olemasolevat puudujääki katta, suurendas valitsus 1924. aastal teravilja ja loomatoidu sissevedu, mis esimese seitsme kuu jooksul ulatus 1,413 miljardi margani 579 miljoni marga asemel 1923. aastal. See mõjus rängalt riigi välisvaluutale ja kullatagavaradele, mis 1924. aasta 1. jaanuarist vähenesid 1,626 miljardilt margalt 1. augustiks 975,3 miljonile margale, s. o. 651,5 miljoni marga ehk 40% võrra.¹¹¹

Peale selle pidi eesti kodanlus sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail oma peremeeste käsul sisse vedama veel mitmesuguseid sõjavarustuse jäänuseid (sõjaväeriideid, -saapaid jne.) ning muid tarbeesemeid, millede järele ei olnud rahvamajandusel erilist vajadust, ja niimoodi ebaotstarbekalt raiskama kullaning välisvaluuta tagavarasid.¹¹² Kuni 1925. aastani ületas import igal aastal ekspordi keskmiselt 24% võrra.¹¹³

Suuri summasid kulutati ka välisvõlgade tasumiseks, mida imperialistid olid eesti kodanlusele andnud kodusõja päevil Nõukogude-vastasest interventsioonist osavõtmiseks. 1920. aastal ulatus välislaen 6,7 miljardile margale.¹¹⁴ Selle kustutamiseks ja protsentide tasumiseks maksis kodanlik valitsus sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 549 080 000 marka.¹¹⁵

Rahva raha meeletu raiskamise, väliskaubanduse passiivse bilansi ja välislaenudelt kõrgete protsentide maksmise ning ikalduse tagajärjel põllumajanduses kasvas riigi rahaline puudujääk 1. jaanuariks 1924 ligi 5 miljardile margale ning marga kurss hakkas järsult langema.¹¹⁶ Seda kinnitavad järgmised ametlikud andmed¹¹⁷.

¹⁰⁸ «Päevaleht» nr. 7, 9. jaanuaril 1924, lk. 6.

¹⁰⁹ «Päevaleht» nr. 15, 17. jaanuaril 1925, lk. 5.

¹¹⁰ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 58.

¹¹¹ ENSV ORRKA, fond 1790, nimistu 1, s.-ü. 129, lehed 2, 21.

¹¹² M. S a l u, Sõnad ja teod, Tallinn, 1926, lk. 5.

¹¹³ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 30.

¹¹⁴ Sealsamas, lk. 199; «Rõhutute Hääl» nr. 3, 20. novembril 1920, lk. 18.

¹¹⁵ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 199.

¹¹⁶ «Päevaleht» nr. 117, 3. mail 1924, lk. 7.

¹¹⁷ «Päevaleht» nr. 352, 31. detsembril 1924, lk. 5.

(1 dollar = ... marka)

Aasta	K u u d											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1923	342	342	339	339	339	347	347	347	347	347	357,5	387,5
1924	388	379,5	379	379	385	415	415	460	459	406,5	376	375

Toodud andmetest nähtub, et 1923. aasta novembrikuus alanud margakursi langemine jõudis oma kulminatsioonipunkti 1924. aasta augustikuus, langedes ametlike andmete põhjal kümne kuu jooksul 34% võrra, tegelikult aga mitteametlikel andmeil kuni 50%. Sagenesid kaubandusfirmade ja pankade pankrotid. Terve rida firmasid, nagu Hanko ja Co, Eesti-Prantuse pank, M. Punga pangakontor jt. tunnistati maksujõuetuks. Pankade nõukogu poolt kogutud andmete põhjal kasvas protestitud vekslite arv ainuüksi 1924. aasta kaheksa kuu jooksul (1. jaanuarist — 1. septembrini) 15 021 vekslile, s. o. 2751 vekslit ehk 22,3% võrra rohkem kui kogu 1923. aasta jooksul.¹¹⁸ Tol ajal ei ilmunud ainustki ajalehe numbrit, kus ei kirjutatud ärilistest raskustest, äride sulgemistest jne. Olukord muutus nii tõsiseks, et Riigikogu pidi vastu võtma rahandusministri poolt ettepannud saneerimiskava, mille kohaselt tuli marga kurss viia kulla alusele, vähendada riigi väljaminekuid, suurendada metsa- ja põllumajandussaaduste eksporti ning piirata tollide tõstmisega importi.

20. juunil 1924 toimuski marga valoriseerimine ehk kulla alusele viimine, mis seisnes selles, et Riigikogu poolt vastuvõetud seadusega määrati kindlaks uus rahaühik — Eesti kroon, mis pidi sisaldama 0,403226 grammi puhast kulda ja võrduma 100 endise Eesti margaga. Eesti Pangal tuli seda kurssi hoida stabiilsena kuni lõpliku rahareformi teostamiseni. Tegelikult aga maksis «kuld-kroon» 111,5 marka, mis võimaldas ärimeestel ja spekulantidel iga krooni pealt, mis nad Eesti Pangale maksid, 11,5 marka oma taskusse panna.¹¹⁹

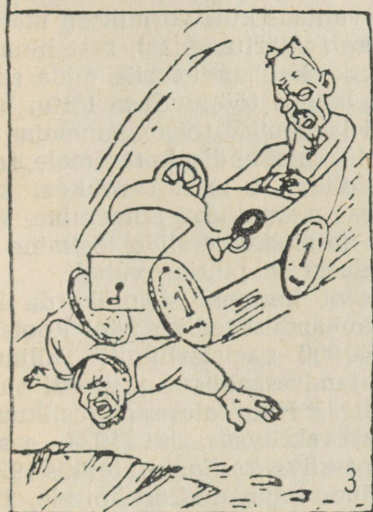
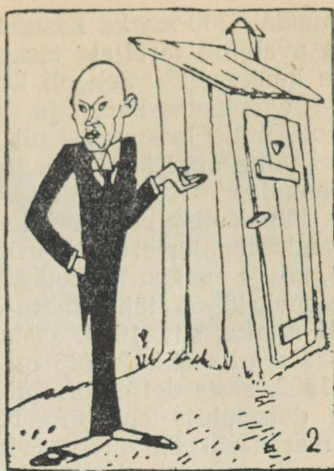
Vähe aitas kriisi leevendada ka 1924. aasta suvel kahel korral toimunud sisseveetavate tarbeesemete tollide tõstmine — juunis 30—75% ja juulis 100—275% võrra, kusjuures luksusesemete tolle ei tõstetud.¹²⁰

Tollide kõrgendamisest said suuri kasumeid vilja ja jahuga hangeldajad, monopoolsed suurärid Roterman, Puhk jt., kes vabanesid nüüd oma halvaksminevatest jahutagavaradest, võt-

¹¹⁸ «Kaja» nr. 277, 15. oktoobril 1924, lk. 7.

¹¹⁹ «Eesti Statistika» nr. 75, 1928, lk. 97; «Klassivõitlus» nr. 47, 1924, lk. 11 ja EKPA, fond 6495, nimistu 1, s. ü. 136, leht 201.

¹²⁰ «Päevaleht» nr. 177, 5. juulil 1924, lk. 3.

Gori joonistusi ajalehest «Esmaspäev» 14. ja 21. jaanuaril 1924: «Natuuke maateadust piltides ja värssides» — See on see maa, kus minu häll... —, mis käsitavad kullafondi raiskamist, margakursi langemist ja selle tagajärjel töötajate elatustingimuste halvenemist. Karikatuuride all on tekstid:

1. Ühest väiksest riigist ma
Tahan teile jutusta;
Loodan, et te aimate,
Millest jutustan — ehe!
2. Kullakambrid riigil on,
Nende sees on kullafon'
Kuid mis veider kuld on see —
Põrmugi ei kõlise!
3. Rahakurss seal on stabiil,
Mark vaid nagu autobiil
Tormab üles alla mäest,
Purustades mõnda vaest!
4. Valitsus ei ole loid,
Piirab väljaminekuid,
Kodanikul sedasama
Püksirihmaga teeb «mamma».

tes puudalt 300 marka kasumit. Sajad miljonid margad rööviti lausa avalikult tarbijate taskust ja juhiti paari-kolme suuräri-mehe kaukasse.¹²¹ See oli kõige toorem ja vastikum töötava rahva eksploateerimise ja rahvamajanduse paljaksriisumise meetod, mille loosungiks oli «Võta ja aja tõusiku tasku, mis iganes võtta on. Kägista igauhte, kes niisuguse korra vastu julgeb hakata,»¹²² nagu tähendas Riigikogus Tööraha Ühise Väerinde rühma liige Eduard Luts. Piiramatu spekulatsiooni ja saherdamise tagajärjel tõusid esimese järgu tarbeainete, nagu jahu, leiva, või ja suhkru hinnad 40—50%.¹²³ Kui 1923. a. detsembrikuus maksid 55 tähtsamat tööstus- ja põllumajandussaadust 88 537 marka, siis 1924. aasta detsembris maksid need juba 110 323 marka ehk 21 786 marka (25%) rohkem. Samal ajal anti 1923. aasta detsembris ühe dollari eest 387,5 marka, 1924. aasta detsembris aga 375 marka, s. o. marga kurss tõusis 12,5 marga ehk 3,3% võrra, kaupade hinnad aga, selle asemel et langeda, nagu see loomulik oleks olnud, tõusid samuti ja tervelt 25% võrra.¹²⁴ Seega päästis valitsus küll vormiliselt marga kursi, kuid tegelikult langes marga väärtus edasi, sest hinnad tõusid, mille tagajärjel puhkes raske kaubanduskriis, mida suurendas omakorda rahva ostujõu langus tööpuuduse tõttu. Kui siia juurde lisada, et margakursi langemise seismapanemine ei tähendanud veel marga väärtuse tõstmist endisele tasemele, sest 1924. aasta lõpul maksis üks dollar 28 marka rohkem kui 1923. aasta oktoobrikuus, mil algas margakursi langemine, siis näeme, et marga valoriseerimine ja sisseveotollide tõstmine ei suutnud päästa kodanlust majanduskriisi pihtide vahelt.

Samuti ei toonud märkimisväärset kergendust olukorda ka väikeste välislaenu saamine kaubanduskrediidi näol Rootsilt (900 000 krooni) ja sularahas (100 000 naelsterlingit) Tallinna linnale Inglismaalt ning põllumajandussaaduste ekspordi suurendamine ja riigikulude kärpimine.¹²⁵ Kuigi alates augustikuust saavutati väliskaubanduse bilansi aktiivsus, jäi 1924. aasta välja- ja sisseveobilans endiselt passiivseks. Samuti tekkis 1924. aasta riigieelarves, vaatamata kulude tugevale kärpimisele, 225 miljoni margane puudujääk.¹²⁶

Seega ei olnud rahandusministri drastilised abinõud suutnud teha lõppu majanduskriisile, mis, hoolimata margakursi langemise seismapanemisest ja väliskaubanduse bilansi aktiivseks muutmisest augustikuus, jätkus endise hooga, sest kõigi nende

¹²¹ «Nädal» nr. 14, 14. juulil 1924, lk. 1.

¹²² II Riigikogu 6. istungj. prot. 126, 21. augustil 1924, veerg 116.

¹²³ «Meie Leht» nr. 8, 26. juulil 1924, lk. 3.

¹²⁴ «Päevaleht» nr. 352, 31. detsembril 1924, lk. 5.

¹²⁵ ENSV ORRKA, fond 990, nimistu 1, s.-ü. 52, leht 26 ja fond 1790, nimistu 1, s.-ü. 129, leht 3.

¹²⁶ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 130 ja EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 162, leht 5.

II RIIGIKOGU

Protokoll nr. 137 (13).

1924. a.

6. Is

II R

J. Jürna (ühw.): Härra rahaminister oma möödunud terwendamise kõnes tähendas muuseas selle peale, et ei saa küll prohwet olla ja ette kuulutada, kas sellest terwendamisest tuleb midagi wälja wõi mitte, kuid lootust ei maksa kaotada. Meie ütleme aga seda, töörahwas on selle lootuse ammu kaotanud ja wõib öelda seda lootust pole olnud, et sellest terwendamisest wõiks midagi wälja tulla. Praegune walitsus oma poliitika kawaga suretab ja näljutab töölisi, nagu see siiamani nähtud on. Kuid meie naelutame weel seda kinni... (M. Juhkam, tõe.: Mida ikka?) ... et praegune walitsus püsib weel sotside armust ja heldusest. Meie toetame iga ettepanekut, mis seda walitsust kõrwaldaks ja esitame ettepaneku, mis oleks järgmine: „Riigikogu awaldab umbusaldust walitsusele, kelle poliitika awaldub töörahwa werises tagakiusamises, laiade rahwahulkade wäljasuretamises ja kogu rahwamajanduse häwitamises ja läheb rääkimises edasi kunni oma ot-sani.“ (Naer.)

Töörahwa Ühise Väerinde riigikogurühma liikme J. Jürna sõnavõtt walit-sewa kliki poliitika pankrotist rahandusministri ettekande järel peetud läbirääkimistel.

abinõude tagajärjel kasvas elukallidus, mis laiade masside senist niigi madalat ostujõudu veelgi vähendas ja koos sellega kriisi süvendas.

Eriti talumatuks muutus töölisklassi elu, sest kodanlus veeratas kõik majanduskriisiga seotud raskused peamiselt tema õlgadele. Rahandusminister O. Strandman õigustas seda küünilise avameelsusega, öeldes Riigikogus 1924. aasta oktoobris: «Kui tahetakse teatavat saneerimist ette võtta, siis on selle juures ikka kannatajaid ja kahjuks on kannatajateks töölisklass.»¹²⁷ Muidugi jättis rahandusminister sealjuures targu rääkimata neist miljonitest, mida kodanlus just selle nn. saneerimisega ja muul viisil oma tasku pistis.

Linna- ja maatöölise ennegi nüruse palga edasiseks alandamiseks kasutasid kapitalistid laialdaselt ära järjest kasvavat tööpuudust. Ikka sagedamaks muutusid juhud, kus ettevõtjad vastasid palga tõstmise nõudmistele vabrikute seismapanemisega krediidi puudumise ettekäändel, mille järel tööliste hulgas viidi läbi puhastustöö: klassiteadlikum element saadeti värava taha, selle asemele võeti vähemteadlikke töölisi töötute hulgast. Kui siis uuesti tööd alustati, olid palgatingimused veelgi halvemad kui varem. Kõige selle tõttu olid enamiku tööliste sissetulekud niivõrd viletsad, et nad äraelamist ei võimaldanud.

Juba majanduskriisi algul märgiti töölisvanemate ja Töölisühisuste Üldliidu Kesknõukogu esindajate ühisel nõupidamisel, et peaaegu kõigi ettevõtete tööliste palk kõigub keskmiselt 100—150 marga vahel päevas ehk 2500—3750 marga vahel kuus, mis moodustab kõigest 30—50% töölisorganisatsioonide poolt ülesseatud 7540 marga suurusest elatusmiinimumist.¹²⁸ Kui aga arvestada kolmeliikmelise perekonna elatusmiinimumi, mis ametlikult oli 10 000 marka kuus, siis näeme, et tööliste sissetulek moodustas sellest ainult 25—35%.¹²⁹

Seda tõendasid kujukalt ka 1923. aasta suvel toimunud Kohtla-Järve ja Püssi põlevkivikaevanduste 850 tööliste streigi ajal ilmnenuid faktid. Meestööline sai seal 8-tunnilise tööpäeva eest 128 ja naistööline ning alaealine 108 marka. Loomulikult ei suutnud tööline niisuguse päevapalgaga ennast ega perekonda toita ja pidi ületunde tegema, mispärast 14—15-tunniline tööpäev oli harilik nähtus. Pealegi pidid tööliste toiduaineid ja muid tarbeesemeid ostma kaevanduse poest, kus need olid palju kallimad kui erakauplustes. Selleks anti tööliste raha asemel erilised tšekid (boonid). Kui saabus palgamaksmise päev, siis ei saanud tööline sageli pennigi, sest tavaliselt oli tšেকে välja antud juba rohkem, kui tööline oli teeninud.¹³⁰

¹²⁷ II Riigikogu 6. istungj. prot. 137, 2. oktoobril 1924, veerg 678.

¹²⁸ «Tööraha Hääl» nr. 2, 17. mail 1923, lk. 1.

¹²⁹ II Riigikogu 3. istungj. prot. 68, 17. märtsil 1924, veerg 353 ja nr. 84, 3. aprillil 1924, veerg 1253.

¹³⁰ «Tööraha Hääl» nr. 39, 14. augustil 1923, lk. 1.

Läinud nädal kodumaal.

Läinud nädalaga pidi meie kodumaal poliitiline hoog tegema, sest kolku astus sügiseleks isangjärgulise riigiloga. See on ajutus, mille poole rasketel aegadel võitide silmad pöörduvad, lootes abi ja raskuste lahendamist. Seelord näib kõigi oma lootustest peitunud olema. Riigilogu ilmumise oma esimestel koosolekutel sedasama tuntuks, mis terwet jeltsefondi, kui mitte terwet rahvast on waldanud. Ja kui rahwa tuiumuse ja apaatia põhjusel on üldeldine raste majandusline seisuford, millest wäljapääsu näha ei ole, siis on rahwaesituse tuiumuse põhjusel hoolimatuse ja pimesus, mille toonud esile wõitlus erakondade huwide wahel. Määr rahwaesituse ja rahwa wahel pole tunagi nõnda selgesti silma paistnud, kui läinud nädalal. Sellest müüri ei näi üksi hääl teistele poole läbi tootwat Riigilogu töö ei leia wastataja rahwa hulgas ja rahwa hüüded rasketel seisufordis ei jõua rahwaesituse seni. Selle wahemüüri otsas istub wabariigi walitjese oma rahaministri ja tema tegevuse ning sihtide ümber loonud järjest passim udu. Riigilogu enamuse ei taha teda wäljastada, süttab tema poolt esitatud tähtsa nõudmise tagasi ja walitus ise ei leia tarwilistust selle peale luidagi reageerida.

Selle juures kaswab aga pinewus jeltsefondi eksi. Ius majanduspoliitika on seisuforra loonud, mis loomuwahtane ja ebamäärane. Teatakse ainult seda, et praegune silmapill on raste, luid teatlike ta seda, et eelolewad teigendusi ei too. Küsitakse ainult, kuna tuleb täieline lõpp. Aineliste raskuste all ei kannata enam eratewõtteid, waid ta omawalitjuse ja teised ajutuled. Tallinna linnavalitjuse, üls meie jõukamateil omawalitjuse osutustest, on sunnitud paljude wäljamaksmises wiitwitisi tegema — tähtpäewal maksetafte teenijatele ainult pool pakka wälja. Prieli jääb päew-päewalt wõyramaks. Edbõstust õhwardab täieline seisuf. Kõil need tulewase walitjuse eelmärgid on reatlike tuju saanud paari wiimase päewa joofful.

Kõige selle kohta walitib niihästi walitus kui ta riigilogu. See suur hoog, mis wiimase lundus lru aega tagasi erakorralisel isangjärgul,

on nüüd ramnestunud. Tema nolitjeb ainult teisejärgu teaduste kallal. Walitjuse „suurtaw“ — metjabe müü, millest roõtu loodeti iga haiguse wastu, on kolawi alla maetud. Kuigi temast feegi midagi tunde ja rõõgi, siis tõrutatafe see kõil walitjuse efitajate poolt tagasi, nagu deida tahtes: „Kas teil juba igawoisi ei lähe jeda rualatal küstmuist jälle päewaforda wõtta“. — Suurt abi loodeti ku kuustafst ankeet-kommissionist, luid nüüd, peale lru aega kestunud koostõimiste ja nõuupidamiste on see ta oma tahtsama osufte teinud, millest meie majandusele terwemisele pakju loodetatafe; on walitub kolmefiltseline alamkommission, kes peab selgitama ankeet-kommissioni ülesanded!

Majanduslised raskused on ta meie kofjalistide hulgas oma taufet mõju awaldamas. Meie kofjalistid osutawad praeguse walitjuse kõige wõimulamate tugebena, ehi lull sõna „partei“ nõuab wormilist opofstfoorti. Walitjatele ei näi aga see „heatihkil erapooletus“ meeldima ja nad teewad jeda Bärnus „wäitellidoo“. Gustawsonile mädamunabega selgest, ses lindlas teadmises, et paljas sõna nüüdel ajal enam midagi ei masta. Wiit ainult majanduslised raskustega on seletataw ta kofjalist Jaanioni põtamba-alla ladumine ühes suuremate rahajunwabega. Reedjamad raskused hõmbid ta wanahärra Mihtel Martnat Poola kofjalistide informeerimisele ajuma ja nagu ille nii, et pahem kõpi ei teats, mis parem teeb. Nõtleb Eesti teeles, kirjutab Salka teeles ja artikkel ilmub Poola teeles. Nõnda wõib julgesti ette wadandus walmis sepitfeda: „Mina Poola teelt ei mõista!“ Mina mõitfem lull, et Eesti tagutalad ei taha riigipõõret teime panna, aga kui jeda Salka teeles kirjutab, siis tõhendab see Poola teeles, et tahawad lull riigipõõret teime panna ja jatte mind rahule.

Wõltjamaa kapitaal, millest „unp“ nõnda pakju loodab ja mida nii ja teitfisi siia tohetatafe meelitab, on lorb jälle ühe efitaja laubu oma õiget nagu näidanud. Ainult on see waotamine meele mõned head miljonid maksma lõinud Prantslane Jean Caillaud leidis nagu üls õige wõltjamaa lane tunagi meie rahwa juures head lugupidamist ja lahtet wastuwõtmist, sõlnis aritfisi fide-

Artikkel «Päewalehe» (nr. 24, 22. sept. 1924, lk. 2) esmaspäevases erilehes «Nädal» kodanliku riigi pankrotist.

Veelgi väiksemad olid nende tööstustöölise sissetulekud, kes kannatasid osalise tööpuuduse all, mis oli laialt levinud, sest paljud ettevõtted töötasid vaid mõne päeva nädalas. Nii töötasid näiteks neli päeva nädalas Balti ja Kreenholmi manufaktuur, Narva, Kärkla ja Sindi kalevivabrikud ning paljud teised ette-

võtted. Kuid oli ka niisuguseid vabrikuid, nagu näiteks Narva linaketramisvabrik, mis töötasid kaks nädalat ühe osa ja kaks nädalat teise osa töölistega jne.¹³¹

Missugusesse masendavasse olukorda olid töölised tegelikult surutud, sellest annab võrdlemisi kujuka pildi ühe Narva töölise kiri, mis avaldati 1923. aastal «Päevalehes». Ta kirjutas, et kui enne sõda sai tööline kuidagi otš otsaga kokku, siis nüüd ei võinud ta sellest unistadagi, sest isegi 200 margase päevapalga juures tuli aastaeelarves 9500 margane puudujääk. Tekib küsimus, loeme edasi kirjast, «millega siis töölised seda puudujääki katavad, mis tegelikult palju suurem on, sest ümber aasta ei ole ju tööd, ka ei saa kõik 200 marka päevas, vaid ainult 100—150 marka? Vastus on lihtne: riiet pole ammu ostetud, jalanõud äärmiselt viletsad, tihti on tuba külm ja köht tühi. Mis vähegi müüa sünnib, saab ära müüdnud, seda võite vanakraami turul küllalt näha».¹³²

Veelgi raskem oli sulaste, popside ja teiste maakehvikute elu, kellel polnud isegi kõige viletsamat palgaalammäära. Ametiühingute noortekomisjonide poolt kogutud andmete põhjal oli talusulase aastapalk 1923. aastal maksimaalselt 15 000 marka, s. o. 40 marka päevas. Taluteenija palk aga oli veelgi madalam — 10 000—12 000 marka aastas ehk 30—35 marka päevas, ja karjapoistel kõigest 4000 marka aastas.¹³³

Oma kirjas Riigikogu kommunistlikule rühmale 31. detsembril 1923 kirjutasid Räpina valla popsid ja saunikud: «Meie praegune olukord on äärmiselt vilets... paljud perekonnad on poolnäljas sunnitud elama. Kuna juba oma ülalpidamist teenistusega rahuldada ei suuda, siis teiste elamistarbeasjade peale mõteldagi ei tohi.»¹³⁴ Sedasama märkisid oma kirjas 7. jaanuarist 1924 ka Viljandi valla vähese maaga rentnikud: «Maaomanikud tõstavad rendi hinda pöörase kõrguseni, kas rahas ehk tööpäevades — nii et meie «vabas Eestis» näeme teoorjuse tagasitulekut, ainult selle vahega, et olid orjaperemehed teisest rahvusest, nüüd aga meie nõndanimetatud «Eesti vennad.»¹³⁵

Näljapalga eest pidid sulased ja teenijatüdrukud töötama päevatõusust loojakuni, sageli aga veelgi kauem. Üks Taagepera põllutöölisest kirjutas töölislehes «Säde»: «Taagepera põllutöölise elu on midagi viletsamat, mida ei mäleta isegi tsaari päevilt. Ei taha seda just tõendada, et siin ainult see nii on, vaid usun kindlasti, et kogu «Eedenis»¹³⁶ sarnane vabadus on. Töölisi sunnitakse töötama hommikul kella pool 4-st kuni kella

¹³¹ ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 722, leht 22 ja s.-ü. 1324, leht 214.

¹³² «Päevaleht» nr. 129, 18. mail 1923, lk. 5.

¹³³ «Meie Sõjariist» I, Tallinn, 1923, lk. 9.

¹³⁴ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 141.

¹³⁵ Sealsamas.

¹³⁶ Mõeldakse kodanlikku Eestit.

Karikatuur tööliste uulitsale viskamise kohta pilkelehes «Sädemed» (nr. 11, 1923, lk. 165). Karikatuuri all on tekst: «Vaadake, lapsed, kui meie varblased oleksime, siis ei jaseks loomakaitse selts meie pesa lõhkuda!»

Tallinnas ühetoalistes korterites üle 65 000 inimese, s. o. rohkem kui pooled linna elanikest. Analoogiline olukord valitses ka Narvas, Tartus ja Pärnus. Paljudel töötatöolistel polnud sedagi «luksust» ja nad pidid elama linna öömajas, raudteejaamades, pööningutel, kuurides, majavaremetes jm.¹⁴⁰ kusjuures niisuguste inimeste arv järjest kasvas, sest majaomanikud suurendasid pidevalt korteriüüri. Tööline pidi $\frac{1}{3}$ ja rohkem oma palgast korteriüüriks maksma. Töoinimeste tänavale viskamine oli sagedane nähtus.¹⁴¹

Häda ja viletsust, millesse kodanlus oli töörahva viinud, näitab ka see, et väga paljudel töötajate lastel polnud võimalik koolis käia ja nad pidid hakkama maast madalast kas kulakuid või linnakapitaliste orjama. Petseri maakonnas ei käinud 1923.

¹⁴⁰ II Riigikogu 4. istungj. prot. 112, 3. juunil 1924, veerud 842, 853 ja 854.

¹⁴¹ ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 9, leht 63.

aastal 8738-st koolikohustuslikust lapsest koolis 2108.¹⁴² «Seda-sama leiate ka Tallinna kehvemates agulites, kus lapsed ei pääse kooli sellepärast, et vanemad ei jõua neid kooli saata,»¹⁴³ märkis teises Riigikogus isesots J. Piiskar. Üle maa oli 30 000 õpilast, kes elasid äärmises puuduses.¹⁴⁴ Võimud aga läksid nii jultunuks, et hakkasid nendelt vanematelt, kes oma lapsi ei suutnud vaesuse pärast algkooli saata, nn. koolitrahvi sisse nõudma, mille katmiseks tuli mõne lapsevanema viimane varanatuke maha müüa.¹⁴⁵

Täiesti väljakannatamatuks muutus töötava rahva olukord 1924. aastal, kui majanduskriis oma haripunkti jõudis. Isegi kodanlik statistika tunnistas, et 1924. aastal, võrreldes 1923. aastaga, langes reaalpalk 8 ja nominaalpalk 9% võrra.¹⁴⁶ Tegelikult oli nii reaalpalga kui ka nominaalpalga langus märksa suurem. Ajaleht «Edasi» näiteks märkis, et ainuüksi 1924. aasta viie kuu jooksul — augustist detsembrini — langesid palgad 20%.¹⁴⁷ Veelgi suurem oli töölisajalehe «Meie Sõna» järgi töötava talurahva ostujõu langus 1924. aastal.¹⁴⁸ Kohutavalt kasvas tööpuudus.

«Kui siia juurde veel arvata aega, kus tööline tööpuuduse pärast tööd ei saa teha,» kirjutas täiesti õigesti «Ametiühisuline Kuukiri» 1924. aasta kohta, «siis võime juba arvudega enesele ette kujutada seda seisukorda, kuhu töölised praegu tõugatud on: krooniline alatoitlus, korterikitsikus, varane tööjõuetus, enese ja laste kidunemine.»¹⁴⁹ Isegi «Päevaleht» märkis, et suurem osa töölisi ei saanud enam peale näljapaiuki mõelda riie-tele ega muule vajalikule.¹⁵⁰ Töölisajaleht «Meie Leht» kirjutas, et «töölisklassil on praegusel korral kõige raskem aeg Eesti riigi kestvusel».¹⁵¹ «Tõsiasi on aga see,» pidi tunnistama ka 1924. a. novembrikuus kodanluse «moraalne tugi», pastor Th. Tallmeister, «et meil inimesed viletsuses elavad ja nälgiavad! Viletsus ja vaesus on suurem kui teie seda ette kujutate... Sõnad surevad suus, kui niisugust viletsust näed.»¹⁵²

Üha rohkem viletsusse sattunud inimesi oli sunnitud abi otsima «vaese inimese pangamajast» — pandimajast. Pantijate saba ulatus Tallinna pandimaja teiselt korruselt tihti läbi avara õue tänavale. 1924. aastal Tallinna pandimajast tehtud laenudest, millest 71,5% olid alla 1000 marga, võib järeldada, kui-

¹⁴² II Riigikogu 3. istungj. prot. 81, 2. aprillil 1924, veerg 1103.

¹⁴³ Sealsamas, veerg 1109.

¹⁴⁴ Sealsamas.

¹⁴⁵ ENSV ORRKA, fond 14, nimistu 1, s.-ü. 843, leht 282.

¹⁴⁶ Eesti arvudes 1930—1935, Tallinn, 1937, lk. 242.

¹⁴⁷ «Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925, lk. 2.

¹⁴⁸ «Meie Sõna» nr. 4, 8. juulil 1924, lk. 2.

¹⁴⁹ «Ametiühisuline Kuukiri» nr. 10, 15. juulil 1925, lk. 1—2.

¹⁵⁰ «Päevaleht» nr. 239, 5. septembril 1924, lk. 2.

¹⁵¹ «Meie Leht» nr. 6, 22. juulil 1924, lk. 2.

¹⁵² II Riigikogu 6. istungj. prot. 156, 13. novembril 1924, veerg 1602.

võrd viletsates tingimustes vaevlesid need inimesed, kes niisugust väikest laenu olid sunnitud tarvitama.¹⁵³

Tagasihoidlike arvestuste kohaselt oli aastal 1923/24 linnades 27 500 inimest ehk 10% ja maal 225 000 inimest ehk 30% elanike üldarvust, kel puudus täielikult sissetulek ning kes kannatasid nälga ja puudust, rääkimata neist tuhandetest, kes vaevalt suutsid ära elada.¹⁵⁴

Tööpuudusest ja viletsusest meeleheitele viiduna tegid paljud oma elule lõpu. Enesetapmine majanduslikel põhjustel muutus kodanlikus Eestis igapäevaseks nähtuseks. Kui 1922. aastal oli 184 enesetapmise juhtumit, siis 1924. aastal oli see arv juba 247 ehk 34% võrra suurem.¹⁵⁵ Samuti vähenes 1924. aastal, võrreldes eelmise aastaga, abiellumiste arv 8,4% ja sündimus 6,5% võrra, surmajuhtumite arv aga tõusis 1,1% võrra. Tagajärjeks oli rahva juurdekasvu vähenemine 1924. aastal 2,9% võrra, võrreldes 1923. aastaga.¹⁵⁶

Need faktid näitavad, et 1923/24. aasta majanduskriisi ja kodanluse rahvavastase poliitika tagajärjel oli enamik Eesti töölisi ja kehvtalurahvast tõugatud väljakannatamatusse majanduslikku ning poliitilisse olukorda, millest nad hakkasid otsustavalt väljapääsu otsima. Erinevalt eelmistest aastatest ei lepitud enam kodanluse rahvavastase poliitika paljastamisega, vaid nõuti üleminekut tegudele. Seda näitasid juba veebruari- ja märtsikuus toimunud tööliste ja töötute demonstratsioonid ning miitingud, kus sagesid nõudmised kukutada kodanlik kord. Veelgi selgemini tõendasid seda aprillikuus EKP juhtimisel toimunud tööliste ja töötute revolutsioonilised koosolekud, kus esmakordselt pärast Tartu rahulepingut esitati loosung «Majanduslik ja poliitiline liit Nõukogude Liiduga!». Esimest korda võeti sellekohane otsus vastu Tallinna töötajate avalikul koosolekul Pritsimajas 11. aprillil 1924, kus viibis üle 1000 töötaja.¹⁵⁷ Seejärel esitasid samasuguse nõudmise Tallinna töötatöölise koosolek 13. aprillil ja Tartu töötatöölise koosolek 29. aprillil 1924. Mõlemad koosolekud lõppesid revolutsioonilises meeleolus laulude «Punane lipp» ja «Julgesti, vennad, nüüd tööle» laulmisega.¹⁵⁸

Hiljem ühinesid selle nõudmisega paljud teised töötajate koosolekud. Nii märgiti näiteks kodanluse poolt koostatud süüdistusaktis töölistegelaste Johannes Antoni, Madis Kase, Aleksander Kõvamehe, Kusma Kajaku jt. kohta, et 1924. aasta kevadel korraldati EKP juhtimisel Tallinnas ja mujal rahvakoos-

¹⁵³ «Laupäev» nr. 12, 1925, lk. 268—269.

¹⁵⁴ II Riigikogu 7. istungj. prot. 186, 20. jaanuaril 1925, veerud 158—159.

¹⁵⁵ Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 320.

¹⁵⁶ «Päevaleht» nr. 114, 30. aprillil 1925, lk. 3.

¹⁵⁷ «Teadete Leht» nr. 4, 16. aprillil 1924, lk. 2.

¹⁵⁸ Sealsamas ja «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924, lk. 3.

Foto Toomling

Tallinna linna pandimaja; pantijate saba ulatab teiselt korralt alla otsaga tänavale.

ning kas nad end ära tasuvad lähemas tulepikus. Vastasel juhtumisel oleks need ühiskondlikud tööd ainult ühiskondlise paranduse raiskamine.

Seni kaua aga kunni meile tööstus pole oma leibkondad pinda jalge alla saanud, kestab tööstuste ringkondades viletsus ja poesus edasi. Iseloomuliku näituse inimeste rohkelt seisukorras võime saada, kui heidame pilgu selle võimase osutuse peale, kuhu inimene võimase häda sunnil oma võimase paranduse notukese on sunnitud võtma, et selle eest saadud võimase summa parol end mõnedki põevad oee peal hoüda. Hõõtleme nimeli

Tallinna linna pandimaja. Daadeldes lähemalt tema 1924 a. arvannet, leiame, et teivelt 71,5% laenudest olid alla 1000 marga; laenuid 3000 - 5000 sünnitavad aga kõigest 1,29%. Selle järele võime otsustada, et selle «panga» hõlendid taotahes võimasele võimasele inimesusele võimase, et nad sunnitud olud tarvitama niisugust võimase laenu. Tihti ulatab pantijate saba pandimaja teiselt korralt löbi avara õue tänavale. Pandimajasse tuuakse võimase asju: riideid, õmbumasinatõid, võimaseid j. i. ning mõnigi asi, mis paremalt võimase ostetud, peab niüid halbadel aegadel jälle hädasti võimase oitama.

Foto Toomling

Tallinna linna pandimaja; kibe tegevus sees.

Ülesvõte pildilehes «Laupäev» (nr. 12, 1925, lk. 268—269) Tallinna pandimajast, mida rahvasuus kutsuti vaeste pangamajaks.

olekuid, kus peeti kihutuskõnesid ja levitati kommunistlikku kirjandust: «Tähendatud ajal said politseiyaoskondades registreeritud mitmesugused rahvakoosolekud, peaausjalikult töötatõliste seisukorra parandamise küsimuse katte all, hiljem aga selgus, et tähendatud koosolekuid kavakindlalt teatud isikute poolt selleks korraldatakse ja kasutatakse, et rahvast kihutuskõnede abil arvamisele viia, et Eesti demokraatliku vabariigi riigikord ja valitsus kodanike heakäekäigu eest ei hoolitse... Samal ajal kutsuti kõnelejate poolt rahvast üles, et praegune vabariigi valitsus otsekohe vägivaldselt tuleks kukutada, tööliste diktatuur maksma panna ja Eesti Vabariik ühendada Nõukogude Venega.»¹⁵⁹

See näitab, kuivõrd elavalt olid eesti töötaval rahval meeles nõukogude võimu esimestel aastatel 1917—1919 omandatud kogemused nõukogude korra hüvedest, mis ei saanud niikaua ununeda, kui tema kõrval kasvas ja arenes Nõukogudemaa, kelle eeskuju nakatas ja mobiliseeris eesti töötavat rahvast võitlema nõukogude võimu taastamise eest, mis nüüd, kui kodanlus oli oma «iseseisva» riigi kuristikku äärele viinud ja proletariaadi näljasurma ette seadnud, jäi eesti proletariaadile ainukeseks väljapääsuteeks ummikust.

Sellepärast kiitsid ka laialdased töölistmassid üksmeelselt heaks EKP loosungid «Maha Eesti härrasriik!», «Elagu Nõukogude Eestil!», «Majanduslik ja poliitiline liit Nõukogude Liiduga!» kui ainuõiged kujunenud olukorras. Kõik töörahva koosolekud, miitingud, meelevaldused ja muud üritused, mis toimusid pärast aprillikuu revolutsioonilisi koosolekuid, kulgesid eranditult nende loosungite all, näidates, et proletariaadi revolutsioonilises võitluses oli toimunud suur murrang. Töölised ei leppinud enam rahulike võitlusvormidega, mis seniste kogemuste põhjal olid muutunud asjatuks jõuraiskamiseks ja nõudsid efektiivsemate võitlusvormide rakendamist. Sellega on ka seletatav streikide ja streikijate arvu järsk langus 1924. aastal, mis suurtööstuse laostumise ja raske majanduskriisi tingimustes, kus iga streikija kohta tuli 10 töötut, ei andnud enam soovitud tulemusi, millest ka töökaitsekomissarid oma 1924. aasta koondaruandes kirjutasid: «Streikide arvu vähenemine on põhjendatud tööpuuduse suurenemisega, mispärast töölised rohkem oma kohtadest kinni hoiavad ja streigi läbi kardavad neid kaotada.»¹⁶⁰ Kui näiteks 1922. aastal oli Eestis 25 streiki 5263 streikijaga ja 1923. aastal 34 streiki 3492 streikijaga, siis 1924. aastal oli kõigest 16 streiki 1568 streikijaga.¹⁶¹ Selle asemel aga kasvas 1924. aastal EKP poolt juhitud töölise ja

¹⁵⁹ EKPA, fond 27, nimistu 3, s.-ü. 19, leht 309.

¹⁶⁰ ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 737, leht 9.

¹⁶¹ Eesti arvuline ülevaade 1920—1930, Tallinn, 1931, lk. 322 ja Eesti arvu-des 1920—1935, Tallinn, 1937, lk. 252 ning ENSV ORRKA, fond 2000, nimistu 1, s.-ü. 737, leht 9.

S ü ü d i s t u s a k t

kod. Johannes Heinrichi p. ANTON'i, Madis Mihkli p. KASK'i, Aleksander Vassili p. KÕVAMEES'i, Johannes Tooma p. METSA, Ado Jaani p. BERGMANN'i ja kõik iseäralised õigused kaotanud Konstantin Hansu p. VEISMANN'i süüdistuse asjus.-

1924 aastal aprillikuul sai politseivõimudele teatavaks, et 1924 a. jaanuari ja veebruari kuul, iseäranis Tallinnas III kommunistlise internatsionaali ja sellega kokkukõlas oleva Eestimaa kommunistlise partei poliitilise kava kohaselt rahvakoosolekuid korraldatakse, kihutuskõnesid peetakse ja sellesihilist kirjandust laiali laotatakse.

Tähendatud ajal said politsei jaoskondades registreeritud mitmesugused rahvakoosolekud, -peasjalikult töötajate töölise seisukorra parandamise küsimuste arutamise katte all, hiljem aga selgus, et tähendatud koosolekuid kavakindlalt teatud isikute poolt selleks korraldatakse ja kasutatakse, et rahvast kihutuskõnede, seletuste ja sihilikkude valeteadete abil arvamisega väita, et Eesti demokraatliku Vabariigi riigikord ja valitsus kodanikkude hea käekäigu eest ei hoolitse, et Eesti kodanikkude huvisid katsevad organisatsioonid on ainult need, mis kommunistlise internatsionaali kava ja ühtlasi illegaalse Eestimaa kommunistlise partei nimelise ühingu programmi järel tegutsevad.-

Samal ajal kutsuti kõnelejate poolt rahvast ülesse, et praegune Vabariigi valitsus otsekohe vägivaldselt tuleks kukutada, töölise diktatuur maksta panna ning Eesti vabariigi ühendada Nõukogude Venemaaga.-

Väljavõte J. Antoni, M. Kase jt. süüdistusaktist, kus räägitakse revolutsiooniliste koosolekute läbiviimisest EKP poolt 1924. a. kevadel.

töötute revolutsiooniliste koosolekute ning meelevalduste arv, mis olid dikteeritud proletariaadi revolutsioonilise võitluse objektiivsest vajadusest endast ja vastasid kõige rohkem antud tingimustele, sest nad andsid töötavate hulkade mobiiliseerimisel ja organiseerimisel kõige paremaid tulemusi. Võrreldes 1923. aastaga, toimus näiteks 1924. aastal poole rohkem demonstratsioone ja meelevaldusi.¹⁶²

Järelikult ei olnud töölisklassi revolutsiooniline aktiivsus, vaatamata töölisaktivistide pidevatele arreteerimistele, töölisorganisatsioonide rüüstamistele ja sulgemistele mitte nõrgenenud, vaid, vastupidi, nende vägivallaabinõude tagajärjel veelgi ähvardavamaks ja pealetungivamaks muutunud. «Võitlusmeeleolu,» kirjutas töötava rahva häälekandja «Teadete Leht» 1924. aasta aprillikuus, «võib praegu märgata väga laialistes töölishulkades.»¹⁶³ Sedasama kirjutas ka töölisnoorte häälekandja «Meie Noor Tööline»: «Praegu elame revolutsioonilise tõusu algul, mis üldistes julgetes väljaastumistes ja võitlustahetes avaldub... Töölisliikumine on praegu, hoolimata metsikust survest, tõusu ajajärgus, töörahva võitlustahe kasvab, võitlus läheb ägedamaks, tugevamaks ja pealetungivamaks. Kõige laialisemaid töörahva kihte, kes seni olid töölisklassi võitlusest kõrval, äratav surve ja kurnaja pealetungimine ükskõiksusest ja nad tõmmatakse võitlusse kaasa.»¹⁶⁴ Selle tõttu ei riskeerinud ka kodanlikud võimumehed enam uusi Tallinna linnavolikogu valimisi läbi viia, kartes veel suuremat lüüasaamist kui 1923. aasta lõpul, ning olid sunnitud oma jaanuarikuus tehtud otsuse Tallinna linnavolikogu valimiste tulemuste tühistamise kohta tagasi võtma ja need kinnitama.

Koos linna ja maa töölishulkade revolutsioonilise meelevõitluse kasvuga toimus muutus ka kodanliku armee sõdurite meelevõitluses.

Kodanliku Eesti sõjaväes teenis üle 15 000 mehe.¹⁶⁵ Armeesõdurite ülalpidamiseks kulutati aastas 1,5 miljardit marka ehk 23% riigi eelarvest, s. o. niisama palju kui Haridus-, Põllutöö-, Töö- ja Hoolekandeministeeriumile kokku.¹⁶⁶ Sõjaväes valitses kepidistsipliin, sõduritega käituti toorelt ja alandavalt, reakoosseisu toideti väga halvasti.¹⁶⁷ Kõik see kutsus sõdurite hulgas esile sügava rahulolematuse, mida omakorda suurendas veel tööliste ja talurahva raske olukord, kelle ridadest oli enamik sõdureid pärit. Kõige kujukamalt demonstreerisid seda 1923. aasta lõpul toimunud omavalitsuste valimiste tulemused,

¹⁶² Arvestus on tehtud 1923. ja 1924. aasta töölis- ning kodanlike ajalehtede andmete põhjal.

¹⁶³ «Teadete Leht» nr. 1, 6. aprillil 1924, lk. 2.

¹⁶⁴ «Meie Noor Tööline» nr. 3–4, 1924, lk. 4.

¹⁶⁵ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 818, leht 226.

¹⁶⁶ II Riigikogu 6. istungj. prot. 159, 20. novembril 1924, veerg 1773.

¹⁶⁷ II Riigikogu 3. istungj. prot. 79, 28. märtsil 1924, veerg 970.

kus Tööraha Ühise Väerinde nimekirjad said 10. jalaväerügemendis 24%, mereväes üle 26% ja Sakala jalaväerügemendis ühe kolmandiku häältest. Isegi sõjakoolis anti ühise väerinde kandidaatide poolt 9% häältest.¹⁶⁸ «Et kommunistidele niipalju hääli anti, tuleb kommunistide energilise kihutustöö, raskete tööolude, järjest tõusva elukalliduse, viimasel ajal ajakirjanduses ilmunud igasuguste kuritarvidusi paljastavate artiklite ja raskete teenistusolude arvele kirjutada,»¹⁶⁹ öeldi kindralstaabile esitatud aruandes. Edasi märgiti, et sõdurid nurisevad halva toitlustuse, õigusetu olukorra ja juhtkonna kõrgi käitumise üle, et vähemalt pooled sõdureist istuvad aasta jooksul peavahis, nii et mõnes garnisonis on peavahid tulvil ja karistusallustel tuleb järge oodata. 1. jaanuarist kuni 15. oktoobrini 1923 arreteeriti poliitilistel motiividel ja rahulolematuse tõttu Narva garnisonis 786, Rakvere garnisonis 156, Tallinnas ühes mereväega 3271, Tartu garnisonis 295, Võru, Valga ja Petseri garnisonis 1541, Pärnu garnisonis 282 ja Viljandi garnisonis 351 — kokku 6682 rahulolematut sõdurit.¹⁷⁰

III diviisi ülema A. Tõnissoni salajases kirjas korraldusvalitsuse ülemale 3. jaanuaril 1925 märgiti, et «III diviisi väeosades on õige suur protsent kommunistliku ilmavaatega sõdureid (minu sõrendus — A. S.), keda iga ülesande jaoks tarvitada ei saa».¹⁷¹

Kuna enamik sõdureid oli pärit töötava talurahva hulgast, siis peegeldas nende rahulolematust tegelikult maaproletariaadi revolutsioonilist meeleolu, mida tõendasid ka kutsealuste meeleavaldused 1924. aastal. Rongis, mis 1924. aasta jaanuarikuul Pärnumaa kutsealustega Mõisaküläst läbi sõitis, lauldi näiteks «Internatsionaali» ja kõlasid hüüded: «Elagu Eesti nõukogude vabariik!», «Maha kurnajate härrasriik!».¹⁷² Neist ei jäänud maha ka Harjumaa kutsealused, kes teel Balti jaama Pikal tänaval Nõukogude saatkonna hoone eest mööda minnes lasksid «hurraa» hüüdes ja «mütse keerutades» elada Nõukogude riiki. «Ainult pisike käputäis pastlaparunite võsusid ja härraspoisse püüdis vilistada, mille aga proletaarsed hääled oma alla mat sid,» kirjutas selle kohta «Kommunist».¹⁷³

1924. aastal algas käärimine ka riigiametnike hulgas, kui kodanlik valitsus võttis vastu otsuse riigiametnike koosseisude koondamise kohta, et sel teel raha kokku hoida ja niimoodi majanduskriisi lööke pehmenada. See valitsuse samm pani isegi «Päevalehe» hädakisa tõstma ja kodanlikke tegelinskeid

¹⁶⁸ «Kommunist» nr. 2, 11. märtsil 1924, lk. 3 ja «Leegid» nr. 12, 1934, lk. 29.

¹⁶⁹ Sealsamas.

¹⁷⁰ «Kommunist» nr. 2, 11. märtsil 1924, lk. 3.

¹⁷¹ ENSV ORRKA, fond 497, nimistu 2, s.-ü. 654, leht 301.

¹⁷² «Kommunist» nr. 1, 29. jaanuaril 1924, lk. 4.

¹⁷³ «Kommunist» nr. 2, 11. märtsil 1924, lk. 4.

manitsema, et need nii mõistmatud ei oleks ja aru saaksid, et niisuguste abinõudega saevad nad ise oksa, millel istuvad.¹⁷⁴ «Valitsusel tuleb seisukorda igatahes tõsisemalt võtta, meeles pidades, et üle 3000 ametniku otse vastu talve töö ja leivata jätmine on kaheteraline mõök. Meie pool- ja veerandintelligents, mis moodustab suurema osa meie ametnikest, ei ole kindla selgrooga ja võib üle öö muutuda häda sunnil täitsa riigivastaseks elemendiks, asudes seal koguni juhtivale kohale. Ametnike vähendamine või teenistusest lahtilaskmine on iseäranis praegusel silmapilgul õige kardetav samm.»¹⁷⁵

Tööraha Ühise Väerinde riigikogurühm kutsus riigiametnikke koonduma Tööraha Ühise Väerinde lipu alla, et ühiselt võidelda kodanluse vägivalla vastu. «Ametnikud kõigis asutustes,» öeldi ühisrindes üleskutses ametnikele, «aidata võite teie endid ise. Teid ei päästa protestid, teid päästab võitlus ühisrindes klassiteadlike tööliste ja teenijatega ning töötava talurahvaga. Ühinege võitluseks nendega selle valitsuse vastu — oma tööraha valitsuse eest.»¹⁷⁶ Pöördudes Riigikogu tribüünilt kodanluse poole, ütles Tööraha Ühise Väerinde saadik J. Velt hoiatavalt: «Teie ei tapa klassiteadvust ühegi vägivallaga, teie ei saa lahti klassiteadvuse kasvamisest ka vähemate ametnikkude hulgaski. Kes surema peab, seda ei päästa ükski rohusedel. Suur ajaloo kirves tõuseb teie pea kohale. Teie karjuge, rabelege, ökitage, aga teid see ei päästa. Mida enam te metsikust tarvitate, seda enam teie riik sureb. Need samad ametnikud, keda teie uulitsale viskate, aitavad riigil kaela kahekorra käänata ja tööliste ning talurahva valitsuse teostada.»¹⁷⁷

Kuna riigiametnike koosseisude koondamine tabas peamiselt väikesepalgalisi, kes seni olid enamuses olnud tööerakondlaste ja sotside poolehoidjad, siis leidis Tööraha Ühise Väerinde riigikogurühma üleskutse nende hulgas suurt poolehoidu ja paljud neist asusid ühisrindes lipu all võitlema tööraha valitsuse eest, mis oli raskeks löögiks sotsidele ja tööerakondlastele, kellede jalgealune ikka rohkem ja rohkem kokku kuivas.

Pärast 21. jaanuari (1924. a.) rüüstamist püüdsid sotsid seda kodanluse poolt töölisorganisatsioonidele antud lööki küll igati oma langeva mõju tõstmiseks ära kasutada, kuid ei saavutanud edu. Nende poolt demagoogiliste lubadustega alustatud «kollaste» ametiühingute kokkuklopsimise kampaania kukkus haledalt läbi. EKP paljastas sotside manöövri ja nende mõju töötava rahva hulgas langes veelgi. Seda kinnitasid järgmised faktid.

¹⁷⁴ «Päevaleht» nr. 247, 13. septembril 1924, lk. 4.

¹⁷⁵ «Päevaleht» nr. 177, 5. juulil 1924, lk. 2.

¹⁷⁶ II Riigikogu 5. istungj. prot. 116, 13. juunil 1924, veerud 78—80.

¹⁷⁷ Sealsamas.

1924. aasta kevadel, kui kodanlus kavatses Tallinnas läbi viia uued linnavolikogu valimised, toimus Vene-Balti tehases tööliste koosolek, mille päevakorras oli ka linnavolikogu valimiste küsimus. Sellele koosolekule ilmusid sotside tegelased, kes püüdsid töölisi enda poole agiteerida. Töölised kuulasid sotside jutu küll rahulikult ära, kuid seadsid ühel häälel oma saadikukandidaadiks linnavolikogusse Tööraha Uhise Väerinde esindaja.¹⁷⁸

6. aprillil 1924 toimus suur töötatööliste koosolek Tartu Ametiühingute Kesknõukogu ruumides. Ruumid olid rahvast tulvil. Koosolekul otsustati panna boikoti alla sotside ajaleht «Ühendus» kui tööraha huvide mahasahkerdaja. Hüüti elagu poliitvangidele ja avaldati lootust näha neid peatselt vabadena tööraha keskel. Koosolek lõppes revolutsioonilises meeolus «Internatsionaali» ja «Julgesti, vennad, nüüd tööle» laulmisega.¹⁷⁹ 1. mai tähistamiseks organiseeritud koosolekul Tallinna Draamateatris vilistati sotsid rahva poolt välja ja kihutati koosolekult minema.¹⁸⁰

Samasugune saatus tabas ka Narva sotside koosolekut 1. mail 1924 töölistarskusseltsi «Valvaja» ruumides, millest võttis osa suur hulk Narva töölisi. Juba koosoleku algul oli näha, et sotsidel ei ole Narvas enam poolehoidu. Koosoleku algul lauldi rahva soovi järgi «Internatsionaali». Siis kõneles sots Eilman. Kõne ajal kostis palju vahelehiideid, trambiti jalgu ja vilistati. Peale Eilmani kõnet lahkusid töölised revolutsiooniliste laulude saatel saalist, jättes sotsid tühja ruumi.¹⁸¹

«Olin seni isesotside poolehoidja,» kirjutas üks Tartumaa põllutööliline, «ei saanud aru, et need tööraha petised on. Nüüd aga on selgunud mulle sotside tõeline nägu. Sain paari päeva eest sotside lehe «Ühenduse», mille esimesel leheküljel oli suurte tähtedega trükitud, et parunitele ei tulevat maksta tasu. Lõön lehe lahti ja loen teiselt küljelt seaduseelnõu ennast ja seal on, parunitele tuleb tasu maksta. Ei tahtnud oma silmi uskuda. Alles mõne nädala eest käis üks sotside suurem lõuamees siin ja tõendas, et nemad ei maksa parunitele pennigi. Arvasin, et trükiviga juhtunud. Kuid kahtlesin siiski ja otsin kõik teised lehed, ka tööraha lehe «Sõna». Nüüd selgus, et tõsi on, sotsid ja nendega ühes ka muidugi isesotsid, tahavad parunitele tasu maksta. See oli mulle põrutav löök. Ma ei ole mitte ülejooksik, olen kogu aeg ainult isesotside poolehoidja olnud, aga sest silmapilgust sain ma ülejooksikuks, ma ei ole enam nende petiste poolehoidja. Ma tulen, klassiteadlikud töölised, teiega

¹⁷⁸ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 5—6.

¹⁷⁹ «Teadete Leht» nr. 3, 12. aprillil 1924, lk. 3.

¹⁸⁰ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 11. kd., lk. 92.

¹⁸¹ «Meie Leht» nr. 11, 2. augustil 1924, lk. 3.

ühes! Nüüd näen, et ainult teie olete võidelnud ja kaitsnud töörahva huvisid. Aga ma loodan, et seda sammu ei astu ma üksi, vaid ka tuhanded teised proletaarlased, kes end seni päris- ja isesotsidest petta lasksid.»¹⁸²

Ülaltoodud faktid tõendavad, et kodanlik terror ning sotside vale ja demagoogia ei olnud suutnud nüristada proletariaadi revolutsioonilist teadlikkust, mis kõigist repressiooniabinõudest ja pettusest hoolimata jätkas tõe poole rükkimist. Töötavad massid veendusid järjest rohkem selles, et kommunistid on ainukesed, kes võitlevad töörahva huvide eest, kuna sotsid ja teised väikekodanlikud parteid nende huvisid reedavad. Kõige selle tagajärjel oli EKP saavutanud juba 1924. aasta kevadeks sotside peaaegu täieliku isoleerimise organiseeritud linna ja maa töölismassidest ning enamusest organiseerimata töölistest ja kehvtalurahvast ning asunud jagamatult juhtima kogu töölisliikumist, mis oli põhiliseks iseärasuseks, mille poolest Eesti erines Lääne-Euroopa kapitalistlikest maadest, kus töölisliikumise juhtimine kuulus oportunistlikele parteidele. Sel asjaolul oli määratu suur tähtsus võitluses kodanliku korra kukutamise ja nõukogude võimu taastamise eest Eestis, sest, nagu näitasid Oktoobrirevolutsiooni kogemused, oli Oktoobrirevolutsiooni üheks peamiseks võidutingimuseks see, et bolševike partei suutis enne revolutsiooni isoleerida väikekodanlikud parteid massidest ning rahva ja revolutsiooni juhtimise jagamatult enda kätte võtta.

3. KODANLIKE PARTEIDE POLIITIKA KRIIS. FAŠISTLIKU DIKTATUURI KEHTESTAMISE KATSED. ÜLDRAHVALIKU KRIISI KUJUNEMINE 1924. AASTAL

Terava majanduskriisi ja proletariaadi revolutsioonilise võitluse aktiveerumise tagajärjel suurenesid hõõrumised ning kokkupõrked kodanluse enda leeris. Mitmete kodanlike ja väikekodanlike erakondade võitlus riigipiruka pärast muutus järjest ägedamaks. Eriti kujukalt tuli see ilmsiks Riigikogu vaidlustes ja sagedastes valitsuskriisides.

1920. aasta põhiseadus, milles kodanlik diktatuur oli saanud oma seadusandliku kinnituse ja mis ühtlasi varjas seda diktatuuri demokraatia sildiga, määras kindlaks, et Eestis on kõrge- maks võimuorganiks ühekojaline parlament — Riigikogu. Riigikogu moodustas valitsuse eesotsas riigivanemaga (peaminist-riga). Riigikogu koosnes sajast liikmest ja valiti kolmeks aastaks, kusjuures põhiseaduse järgi võisid valimistest osa võtta kõik Eesti Vabariigi kodanikud alates 20-ndast elu-aastast.

¹⁸² «Sõna» nr. 9, 24. mail 1924, lk. 5.

Kuid sõjaseisukorrale¹⁸³ tuginedes viisid sõjavägi ja kaitsepolitsei¹⁸⁴ iga kord enne «demokraatlikke» valimisi läbi ulatuslikke operatsioone töörahva organisatsioonide vastu: rüüstati nende ruumid, konfiskeeriti või hävitati nende ajalehed, massiliselt arreteeriti ja piinati töölisliikumise tegelasi. Nii oli töörahval peaaegu võimatu oma esindajaid Riigikogusse saata. Kui see siiski korda läks, siis võttis kodanlus neilt peagi mandaadid ja pani nad vangi. Peale sõjaseaduse kasutati rahva tahte moonutamiseks veel mitmesuguseid muid valimismanöövreid ja -võtteid, samuti ka ohjeldamatut demagoogiat, eriti mitmesuguste väikekodanlike parteide poolt. Sellepärast oli Riigikogu valdav enamus alati kodanluse ja tema käsilaste käes.

Nii oli lugu ka 1923. aastal valitud II Riigikoguga. Selles Riigikogus kuulus Põllumeestekogudele 23, sotsidele 15, Tööerakonnale 12, Rahvaerakonnale 8, Kristlikule Rahvaerakonnale 8, isesotsidele 5, asunikudele 4, rahvuslik-vabameelsetele 4 kohta jne.¹⁸⁵ Töörahva Ühisel Väerindel oli siin 10 kohta ja sedagi kuni 1924. aasta jaanuarini, mil enamus töörahva saadikuid vangi pandi.

Selline Riigikogu kohtade killunemine paljude erakondade vahel kutsus esile ägeda võitluse kodanlike ja sotslike grupeeringute keskel riigipiruka jagamise pärast. Üks erakond püüdis teist üle trumbata, et kindlustada endale sojemaid kohti riigivalitsemises.

Selle võitluse paremaks mõistmiseks iseloomustame lühidalt tähtsamaid kodanlike erakondi.

Kõige mõjukamaks kodanluse erakonnaks oli kulakute partei — nn. «Põllumeestekogud», mis olid tekkinud 1917. aastal «Maaliidu» nimetuse all. Peale kulakute kuulusid parteisse ka linna suurokodanlus, igasugused spekulandid ja jõukamad keskmikud. 1918. aastal võtsid selle partei juhtivad tegelased osa Saksa okupantide kutsumisest Eestisse ja tegutsesid nendega eesti rahva rõhumisel kõige suuremas üksmeeles. Okupandid lubasid parteil välja anda oma häälekandjat «Maaliit» ja levitasid seda koos saksakeelsete ajalehtedega. Olles end talurahva silmis täielikult kompromiteerinud, otsustasid partei liidrid 1920. aastal oma senise nimetuse vahetada «Põllumeestekogude» vastu. Põllumeestekogud kujunesid algusest peale kõige must-

¹⁸³ Sõjaseisukord kehtis kuni 1921. aastani kogu maal, pärast seda Tallinnas, raudteedel ja Nõukogude Venemaa lähedastes rajoonides (Narva, Narva jõgi, Petsrimaa). Vt. «Riigi Teataja» nr. 3, 1918, lk. 13; nr. 19, 1922, lk. 101—102 ja nr. 115/116, 1922, lk. 581.

¹⁸⁴ Kaitsepolitsei oli asutatud 1920. a. aprillis revolutsioonilise liikumise vastu võitlemiseks ja koosnes Kaitsepolitsei peavalitsusest ning 7 jaoskonnast, mis asusid Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus, Võrus, Valgas ja Rakveres. (Vt. ENSV ORRKA, fond 14, nimistu 1, s.-ü. 298.)

¹⁸⁵ II Riigikogu 1. istungj. prot. 1, 7. juunil 1923, veerg 2.

sajalisemaks ja reaktsoonilisemaks kodanlikuks parteiks Eestis. Töötav rahvas iseloomustas seda parteid kui pärisparunite ja hallparunite vandeseltsi. Alates 1924. aastast seadsid Põllumeestekogud endale ülesandeks kogu võimu enda kätte haaramise ja fašistliku diktatuuri kehtestamise, mis neil ka 1934. aastal õnnestus. Partei häälekandjaks oli ajaleht «Kaja» ja tema liidriteks tuntud kodanluse esindajad K. Päts, J. Laidoner, J. Uluots, J. Soots, A. Jürman, A. Tupits jt., keda rahvas kutsus «potipõllumeesteks».

Teiseks suuremaks kodanluse erakonnaks oli maa ja linna keskkodanluse ning kodanliku haritlaskonna kodanlik-natsionalistlik partei *Rahvaerakond*, mis oli asutatud 1905. aastal Eesti Rahvameelse Eduerakonna nimetuse all. Ülalmainitud kihtide kõrval kaitses Rahvaerakond ka osa suurrakodanluse huve, mida kinnitab fakt, et partei liidrite enamik kuulus suurrakodanluse hulka. Oma tegutsemise algusest peale kuulutas Rahvaerakond end demagoogiliselt kogu rahva huvide kaitsjaks, taotledes töötava rahva teadvuse tumestamist uduse fraseoloogiaga «rahvusterviklusest», kodanluse ja töörahva ühistest huvidest jne. Tegelikult aga väljendas see erakond kodanlike natsionalistide huve ja kaitses «püha eraomanduse» printsiipi, nõudis vabadust hangedajatele ja sahkerdajatele, mõisasüdameid mõisnikele ja väikesi makse jõukatele. Rahvaerakond võitles «kõva käega võimu» ja presidendi institutsiooni eest. Partei häälekandjateks olid «Postimees», «Tallinna Teataja», «Võru Teataja» ja «Lõuna Eesti», tema tähtsamateks liidriteks Jaan Tõnisson, J. Jaakson, A. Birk jt. Rahva hulgas oli see partei tuntud ka Koodi Jaani¹⁸⁶ parteina.

Aastail 1922—1924 toimus Rahvaerakonna kiire langus. Kui näiteks esimese Riigikogu valimistel sai Rahvaerakond 48 972 häält, siis teise Riigikogu valimistel anti erakonnale juba 34 646 häält ehk umbes 30% vähem. Eriti suure kaotuse osaliseks sai ta Põhja-Eestis. Harjumaal näiteks vähenes Rahvaerakonnale antud häälte arv 5 korda.¹⁸⁷

1919. aastal lahkus Rahvaerakonnast osa liikmeid ja moodustas uue partei, mille nimeks sai *Kristlik Rahvaerakond*. See erakond nõudis koolides usuõpetuse kohustuslikuks tegemist ja kirikumõisate allesjätmist. Rahvas kutsus seda pappide parteiks ehk «taevaliiduks». Mida rohkem aga «taevaliit» oma õnnistust jagas ja rahvast kuulekusele manitses, seda enam langes ta mõju rahva hulgas, kuni ta lõpuks 1932. aastal uuesti ühines Rahvaerakonnaga. Kristliku Rahvaerakonna tähtsamad liidrid olid pastorid J. Lattik ja A. Raudkepp, pandimajapidaja J. Linnamägi, silmaarst F. Akel jt.

Majaomanike, töösturite ja kaupmeeste huve esindas nn.

¹⁸⁶ Nii nimetati Jaan Tõnissoni.

¹⁸⁷ II Riigikogu valimised 5.—7. mail 1923, Tallinn, 1923, lk. 70.

«majandusrühm» või majaomanike partei, kes nõudis põhi-seaduse revideerimist ja riigipea otsest valimist, vabadust era-algatusele, üüriseaduse kaotamist jne. Põllumeestekogudega käsikäes esinemise pärast kutsuti seda parteid ka «kogumeeste abitalituseks».

Rahvusvabameelne Erakond kujundati fašistliku kallakuga «Valve Liidust» 1922. aastal J. Pitka poolt parteiks. Rahvusvabameelne Erakond esindas keskkodanluse parempoolset osa ja teda nimetati ka Pitka parteiks. Ta ülistas Mussolini fašistlike põhimõtteid ja nõudis presidendi institutsiooni loomist.

Peale mainitud erakondade oli veel terve rida väiksemaid kodanlikke parteisid, nagu Saksa-Balti Erakond, Vene Ühendatud Erakond jt., mis poliitikas mingit otsustavat osa ei etendanud.

Kõik kodanlikud ja väikekodanlikud parteid olid üksmeelsed ainult võitluses töörahva vastu.¹⁸⁸ Muidu kisklesid nad omavahel nagu häänid, kusjuures kõik karjusid «rahva huvidest», «valijate huvidest». Eriti teravaks muutusid mitmesuguste kodanlike ringkondade hõõrumised ja kokkupõrked majanduskriisi süvenemisega 1924. aasta märtsikuust peale. «Meie praegune sisepoliitiline seisukord on üks tõsisematest mis kunagi varem olnud,» kurtis näiteks «Päevaleht» 15. märtsil 1924. «Meil ei ole tegemist ainult vabariigi valitsuse kriisiga, vaid seisukorda ligemalt vaadates on meil õieti kolmekordne kriis olemas: — mitte üksinda valitsuse, vaid ka parlamendi kriis, millele seltsib üldine «hingeeluline kriis». Meie ei ole enam viimaks muud, kui kari näljaseid hunte, kes kondi kallal närides vastamisi üksteist veristavad, kuni nad lumes kärvavad.»¹⁸⁹

1924. a. kevadel sattusid opositsioonis olevate keskparteide — Rahvaerakonna, Tööerakonna, Kristliku Rahvaerakonna ja Rahvusvabameelse Erakonna — kätte dokumendid, mis paljastasid võimuloleva partei — Põllumeestekogude mahhinatsioonikullafondi raiskamisel ja riigi varandustega spekulatsioonil. See vihastas hingepõhjani opositsiooniparteide tegelinskeid, kes olid riigipiruka jagamisest eemale jäetud. Eriti ilmekalt tuli see võitlus esile Vene-Balti laevaehitustehase loos, kus Põllumeestekogude tegelased Päts, Ipsberg ja Vestel olid saanud hakkama suurte riigi rahasummade raiskamisega, mille tagajärjel tehase võlgnevus oli kasvanud 300 miljonile margale. Kui see märtsikuus 1924 ilmsiks tuli, panid keskerakonnad selle skandaalse raiskamisloo Riigikogus arutamisele ja viisid sotside toetusel 25 häälega 22 hääle vastu läbi resolutsiooni, milles nõuti «Vene-Balti laevatehasele» antud laenu riigile tagasimaksmist ja endise kaubandusministri Ipsbergi ja rahandus-

¹⁸⁸ Vt. käesolev töö, lk. 29—31.

¹⁸⁹ «Päevaleht» nr. 72, 15. märtsil 1924, lk. 2.

ministri Vesteli seadusvastase tegevuse uurimiseks komisjoni moodustamist, et neid kohtulikule vastutusele võtta. See Riigikogu otsus tähendas tegelikult umbusalduse avaldamist Pätsi valitsusele, kes oli sunnitud lahkuma.¹⁹⁰

Keskerakonnad ühinesid omavahel Demokraatliku Liidu nimetuse all ja moodustasid sotside vaikival toetusel uue valitsuse kristliku erakonna tegelase F. Akeliga eesotsas, kes oma autoriteedi tõstmiseks rahva hulgas sulges kõigepealt krediidid Põllumeestekogude spekulantidele ja alustas nende mahhinatsioonide paljastamist. Senine Põllumeestekogude tööstusliku orientatsiooni poliitika kuulutati kahjulikuks ja tegelikule olukorrale mittevastavaks. F. Akel nimetas seda poliitikat «ämblikupoliitikaks» ja «oravataktikaks»¹⁹¹, pannes aluse uuele poliitikale — põllumajanduslikule orientatsioonile — või nn. tani-seerimise poliitikale. Vastavalt sellele hakati ka Põllumeestekogude tööstusliku orientatsiooni poliitikat kutsuma «vamp'iks» (vana majanduspoliitika) ja keskerakondade «põllumajandusliku orientatsiooni» poliitikat «ump'iks» (uus majanduspoliitika). Seega oli 1923.—1924. aasta majanduskriisil murranguline tähtsus kodanliku Eesti majandusele, sest siitpeale algas Eesti majanduse süstemaatiline imperialistlike riikide agraaripatsiks muutmise protsess.

Akeli valitsuse rahandusminister O. Strandman, nagu nägime eespool, esitas rahvamajanduse tervendamise kava, mille Riigikogu heaks kiitis, kuid mis majanduskriisile 1924. aastal lõppu ei suutnud teha. See andis Põllumeestekogudele võimaluse Akel-Strandmani valitsuse abinõusid kahtluse alla panna ja teda riigi katastroofile viimises süüdistada. Vastastikune omavaheline kisklemine kodanlike ringkondade vahel muutus majanduskriisi süvenemisega järjest teravamaks ja võttis 1924. aasta suveks äärmusliku iseloomu, mida väga tabavalt kirjeldas EKP häälkandja «Kommunist»: «Valitsuse autoriteedist ei ole enam midagi järele jäänud. Liikuge kus te iganes tahate, igal pool kuulete aina pilget ja irvitamist valitsuse aadressil. Kuulake hariliku kodaniku rääkimist või ärimehe kõiki asjaolusid kainelt hindavat arvamist ehk tutvunege isegi sõjaväe meeleoluga, ikka üks ja sama hoolimatus ja lugupidamise tunde puudus valitsuse ja maksva korra vastu.

Inimesed näevad kokkuvarisemist ja võimulolevate klasside igakülgset pankrotti, millepärast siis ka loomusunniliselt enam ei arvesta Toompeal istujatega kui lugupidamist vääriva maad juhtiva ning valitseva võimuga, vaid vaadatakse nende nagu läbikõrbenud, viletsate sahkerdajate, spekulantide peale, mida nad ka tõeliselt on.»¹⁹²

¹⁹⁰ II Riigikogu 3. istungj. prot. 65, 6. märtsil 1924, veerud 202—243.

¹⁹¹ II Riigikogu 3. istungj. prot. 85, 4. aprillil 1924, veerg 1348.

¹⁹² «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924, lk. 2.

Sedasama olid sunnitud tunnistama ka kodanlikud ajalehed. Näiteks «Teataja» kirjutab: «1924. a. algas tormi kuulutatavalt valitsuse kriisi tähe all ja erakondliku võitluse süvenemise hoos. Algas raske seesmine kriis, millest pääsu või tervenemist polnud näha.»¹⁹³ «Vaba Eesti»¹⁹⁴ pajatas: «Poliitiline võitlus on tõusnud kulminatsiooni punktini . . .» «Maa meeoleolu on kihvitatud. Oleme sattunud umbkotti, millest väljapääsemist ette ei ole näha.»¹⁹⁵ «Kindel on aga juba kõigile, et meie praeguses umbes poliitilises õhkkonnas ära lämbume, et meie oma riiki hävitame ja oma rahvamajanduse aluseid iga päevaga rohkem purustame,»¹⁹⁶ märkis «Päevaleht» ja kurtis, et kui olukord nii edasi kestab, siis võib see siserahule hädaohtlikuks saada.¹⁹⁷ «Novembri algul läksid vahekorrad juba nii teravaks, et ainult veel Riigikogu laialisaatmisest väljapääsu oodati,»¹⁹⁸ kirjutab «Vaba Sõna».

Valitsevad ringkonnad jõudsid sageli kõige toorema uulitsa-sõimuni ja käsikämlusteni, mis viis nende autoriteedi rahva silmis nullini. 4. novembril 1924 sõimas endine teedeminister K. Ipsberg rahandusminister O. Strandmani Riigikogus «kõige suuremaks laimajate isaks», Strandman aga Ipsbergi «kaabakaks».¹⁹⁹ 6. novembril 1924 ütles Põllumeestekogude tegelane J. Hünerson rahandusministri kohta, et «Strandman on närude närü».²⁰⁰

Kodanlaste omavahelises näakluses tuli iga päev ilmsiks järjest skandaalsemaid lugusid, mis iseloomustasid valitseva kliki täielikku poliitilist ja moraalset laostumist. Võtame näiteks loo sõjaministritega, kes ainult mõned kuud said ametis olla ja siis kui joodikud ja prassijad vallandati. Sõjaminister Amberg (kes muide oli Kristliku Rahvaerakonna liige!) oli tuntud pummeldaja ja joodik. Ta pani kõrtsidepidaja Assmanni kõrgema ohvitseri kohale, et niimoodi garanteerida endale muretu kõrtsides ja kabareedes pummeldamine. Valitsus pidi selle «sõjaka» ministri aga avaliku arvamuse sunnil lahti laskma. Sõjaminister Ambergi tagandamisega tuli ühtlasi ilmsiks uskumatuid saherdamisi ja rahva vara vargusi sõjaväe arsenalis. Hangeldajatele oli võileivahinna eest müüdnud kõiksugust kraami, mis hiljem uuesti 4—5 korda kallima hinnaga tagasi osteti.²⁰¹ Kuid

¹⁹³ «Teataja» nr. 103, 30. detsembril 1924, lk. 1.

¹⁹⁴ «Vaba Eesti» oli Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste Keskjuhatuse häälekandja. Ilmus kord nädalas Tartus.

¹⁹⁵ «Vaba Eesti» nr. 9, 15. märtsil 1924, lk. 2.

¹⁹⁶ «Päevaleht» nr. 123, 9. mail 1924, lk. 6.

¹⁹⁷ «Päevaleht» nr. 209, 6. augustil 1924, lk. 2.

¹⁹⁸ «Vaba Sõna» nr. 1, 1925, lk. 6.

¹⁹⁹ «Päevaleht» nr. 301, 6. novembril 1924, lk. 2; II Riigikogu istungj. prot. 152, 4. novembril 1924, veerg 1399.

²⁰⁰ «Päevaleht» nr. 302, 7. novembril 1924, lk. 1; II Riigikogu 6. istungj. prot. 153, 6. novembril 1924, veerud 1422—1478.

²⁰¹ «Punane Sõdur ja Madrus» nr. 1, 17. novembril 1924.

laseb pukki Anveldi valitsuse»,²⁰³ s. o. kommunistid, ja et on tarvis see valitsus, kes julges «Pätsi meeste» varvastele astuda, vägivaldla teel kõrvaldada ja oma mehed jälle uuesti riigitüüri juurde panna. Parempoolsed kildkonnad tõstsid avalikult üles põhiseaduse ja valimisseaduse muutmise ning fašistliku korra kehtestamise vajaduse. 1924. aasta kevadel organiseeriti Pätsi ja Laidoneri juhtimisel ning kindral Tõnissoni ja kindral Undi osavõtul salajane koosolek, kus otsustati riigipööre läbi viia ja senine Akeli valitsus vägivaldla teel kukutada. Kindral Undile ja Põdderile tehti ülesandeks salajaste lööksalkade moodustamine.²⁰⁴ Tegelikult olid need juba olemas endise Kaitseliidu nn. kütisalkade näol, kes olid varustatud vintpüssidega ja viisid igal aastal läbi regulaarseid sõjalisi õppusi. Poliitiliselt kujutasid nad endist Põllumeestekogude üht organisatsiooni. Kütisalkadesse kuulusid peamiselt kulakud, majaomanikud, ettevõtjad, pankurid, jõukamad keskmikud jt., moodustades parempoolsete n. ö. reakosseisu, kuna kõrgem ohvitserkond ja soomusrongide isikuline koosseis, kuhu kindral Soots oli juba mitu aastat korjanud kõige reaktsioonilisemaid elemente, moodustasid nende juhtiva koosseisu.

Et pinda riigipöördeks ette valmistada, pandi käima propagandaaparaat, mis hakkas naeruvääristama «olemasolevat demokraatlikku korda» ja ülistama Mussolini fašistlikku diktatuuri. K. Päts koostas põhiseaduse parandamise kava, kus nõuti presidendi ameti sisseseadmist ja senise valimisseaduse muutmist. Kuna Akeli valitsus ei võtnud fašistlike vandeseltslaste vastu midagi ette, siis esitas Riigikogu kommunistlik rühm 6. mail 1924 Akeli valitsusele arupärimise, kas valitsus tõesti ei tea, et K. Päts koos kindralite Sootsi, Tõnissoni ja teiste profašistlike elementidega organiseerib fašistlikke lööksalku Riigikogu laialiajamiseks, valimisseaduse muutmiseks ning fašistliku diktatuuri maksmapanemiseks.²⁰⁵ Riigikogu juhatus, kus enamuses olid profašistlikud elemendid, mattis kommunistliku rühma arupärimise kalevi alla, näidates sellega, et ta kardab fašistide peameeste plaanide avalikuks tulekut. Samuti teeskles endiselt Akeli valitsus, mis võimaldas Pätsil ja Ko-l takistamatult jätkata fašistlike salkade organiseerimist. Kõik see sundis EKP-d ja töölisorganisatsioone oma valvsust tõstma. 13. mail 1924 «Tööliste Keldris» toimunud tööliste organisatsioonide juhatuste, noorte- ja naiskomisjonide ning vabrikute ja tehaste töölisvanemate ühisel koosolekul võeti vastu otsus, milles märgiti, et on tarvis kogu töörahvale teatavaks teha, et teda ähvardab tagurliku riigipöörde hädaoht K. Pätsi ja Ko poolt ja et

²⁰³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 22.

²⁰⁴ «Edasi» nr. 275, 1. detsembril 1925, lk. 3 ja «Klassivõitlus» nr. 48, 1924/1925, lk. 13–14 ning NSVL Välisministeeriumi arhiiv, fond 154, s.-ü. 1879.

²⁰⁵ ENSV ORRKA, fond 80, nimistu 2, s.-ü. 1913, leht 1.

kõigi tööliste, teenistujate ning ametnike ülesandeks on sel puhul kohe alustada üldstreiki.²⁰⁶

Olukord muutus eriti ohtlikuks 1924. aasta suvekuudel, kui parempoolsed ringkonnad said oma plaanide realiseerimiseks õhutust fašistide aktiveerumisest Saksamaal ja Bulgaarias. Sellele juhiti ka erilist tähelepanu 17. juunist 8. juulini 1924 Moskvas toimunud Kominterni V kongressil, mis seadis kõigi kommunistlike parteide ette ülesande tugevdada võitlust fašismiohu vastu.

Seega fašismioht, mis vahepeal oli veidi vaibunud pärast Hamburgi ja Bulgaaria proletariaadi ülestõusu mahasurumist 1923. aasta sügisel, kerkis nüüd uuesti kõige teravamal kujul päevakorda. Majaperemeeste ja teiste kodanlaste hulgas kuulus üha sagedamini arutlusi, et tarvis on ««kindlam kord» maksma panna».²⁰⁷ «Need äärmised parempoolsed tekitasid tol korral riigis niisuguseid tundeid,» märkis hiljem isegi sots K. Ast, «et ei oleks muud tarvis olnudki, kui tuulepuhangut, et pühkida kogu demokraatlikku krempelit Eesti pinnalt.»²⁰⁸

Arvestades kujunenud olukorra tõsidust, avaldas EKP Keskkomitee 5. juulil 1924 oma häälekandjas «Kommunist» artikli «Olge valmis», milles kutsuti töölisi ja sõdureid valmis olema võitluseks, kui Pätsi kontrrevolutsioonilised jõud tahavad alustada fašistlikku riigipööret. Sel puhul tuli sõjaväel kohe välja astuda ja puhastada asutused neist jõukudest, maha lüüa vangimajade ja peavahi ukсед ning avada töölistele relvalaad. Töölised aga kõigis ettevõtetes, raudteel jm. pidid läbi viima üldstreigi ning muutma selle viivitamatult klassisõjaks oma rõhujate vastu.²⁰⁹

Juulikuu lõpul muutusid Akeli valitsuse positsioonid juba nii kõikuvateks, et parempoolsete kõrval tekkis veel teine fašistlik rühmitus, nn. Päästeorganisatsioon E. Reinkubjasega eesotsas, kes kavatses võimu enda kätte haarata. E. Reinkubjas, ameti poolest ehituskümnik, oli omal ajal varguse eest kinni istunud ja tegutses nüüd ettevõtjana. Reinkubjas meelitas enda poole mõned Keskvangla vangivalvurid ja vangid, keda ta värbas oma lööksalka. Lennuväes hankisid tema «Päästeorganisatsioonile» liikmeid ja valmistasid ette võimuhaaramist N. Pauts ning R. Karjaveski.

Reinkubjase jõugu liikmed pidid kandma vasakul käel valget linti organisatsiooni templiga. Plaani järgi tuli vallutada kõigepealt Sõjaministeerium, mille ülevõtmise operatsiooni pidi tulevane diktaator Reinkubjas ise koloneli vormis juhtima, Toompea loss, peapostkontor, raadiojaam, tankidivisjon, 10. jalaväe-

²⁰⁶ «Sõna» nr. 6, 17. mail 1924, lk. 2.

²⁰⁷ «Meie Leht» nr. 3, 15. juulil 1924, lk. 1.

²⁰⁸ «Vaba Maa» nr. 298, 22. detsembril 1928, lk. 2.

²⁰⁹ «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924, lk. 2.

Päevaleht

Minnata kaasanne esmaspäe
„Näda“

TOIMETUS: Pikk tän. 2. Kõnel
— 23-61, päevauudiste osa
laadete osakond — 547, ra
õhtuosa väljavõtt — 23-54.
TALITUS: Pikk tän. 2, avarud 9-31;
4-8, kassakontroll 211; trükkikoja
Aadress: „Päevaleht“, Tallinn (

Peatoimetaja H. I.

Nr. 208

Teisipäeval, 5. augustil 1924

Jandiline riigipöörde katse.

Kriminaalse minewikuga isikud riigipööret korraldavas.

Ehituskünnid Reinkubjas diktaatoriks hakamas! — Tumedad isikud riiki päästmas. Selleks tarvis looditlus ja riigikogu juhatus Eesti töötta. — Eõjaplaanid ametiautustuse ülevõtmiseks. — Organisat-
iooni lojaduslikud sündemid kommunistidega.

Uus riigikord — president kahe abiga.

Juba täiesti meelest läinud ja mõeldud
hõltsed liikama kuuludid missuguseid parem-
pooleid lojorganisaatsoonid, mille eesmärgiks on
pragm. määsena lojorganisaatsoonid riigikogu kutu-
mine. „Eesti Riigikogu“ — „Eesti Riigikogu“ — „Eesti Riigikogu“

Õhula ei tooda mitte lojorganisaatsoonid
lojaga lojemas andesid lojaga. Teeri ainsid riig-
koogu, et on olemas parempoolne lojorganisaat-
soon, kes annab nimetus „Eesti Riigikogu organi-
satsioonid“ ja kes lojorganisaatsoonid tegevit
lojemas. „Eesti Riigikogu“ lojorganisaatsoonid lojemas
lojaga lojemas lojorganisaatsoonid lojemas lojemas
lojorganisaatsoonid lojemas lojemas lojorganisaatsoonid lojemas

aine missuguseid programmi kirjama hõl-
mas, mille 10 punkti juba eesmärgid
ainud.

Johannes Sõmer on lojorganisaatsoonid
hõltsed lojemas ette lojemas, kuna ja-
mal ajal lojorganisaatsoonid 23 äri ja teema lojemas
Jõu ja lojorganisaatsoonid lojemas lojemas lojemas

Õhula ei tooda mitte lojorganisaatsoonid
lojaga lojemas andesid lojaga. Teeri ainsid riig-
koogu, et on olemas parempoolne lojorganisaat-
soon, kes annab nimetus „Eesti Riigikogu organi-
satsioonid“ ja kes lojorganisaatsoonid tegevit
lojemas. „Eesti Riigikogu“ lojorganisaatsoonid lojemas
lojaga lojemas lojorganisaatsoonid lojemas lojemas
lojorganisaatsoonid lojemas lojemas lojorganisaatsoonid lojemas

lojemas ette, mis lojemas lojemas lojemas
25. lojemas.

Lojorganisaatsoonid lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas

Lojorganisaatsoonid lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas

Lojorganisaatsoonid lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas
lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas lojemas

Väljavõte «Päevalehest» Reinkubjase riigipöörde katse kohta.

rügement, lennuvägi ja raudteejaamad. Reinkubjase «Eesti Vabariigi maksva ebanormaalse korra kukutamise programmi» ja 26-punktilise «Päästeorganisatsiooni põhikirja» kohaselt oli ette nähtud pärast võimu vallutamist kehtestada «Päästeorgani-
satsiooni» diktatuur eesotsas presidendi ja tema kahe abiga. Oma iseloomult langes Reinkubjase programm paljuski kokku K. Pätsi ja tema pooldajate omaga. Reinkubjas ja tema jõuk aga paljastati siiski enne, kui nad suutsid hakata oma plaane reali-
seerima.²¹⁰

«Me ei tea,» märgib Jaan Anvelt, «missugune vahekord oli Reinkubjasel ja kompaniil Pätsi kambaga. Vahest toetas parempoolne kildkond seda bandet, et nende väljaastumisel ise võim haarata. Igatahes pidi «riigipöördeks» raha muretsema keegi tugevam, kui olid need fašistid ise.»²¹¹ Seni ei ole läinud korda

²¹⁰ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 86, 1925. a., leht 5; «Kaja» nr. 110, 30. aprillil 1925, lk. 5; «Päevaleht» nr. 208, 5. augustil 1924, lk. 1—2; J. Saar, Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924, Tallinn, 1925, lk. 37.

²¹¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 23.

kindlaks teha Pätsi fašistliku kamba otsest seost Reinkubjase omaga, kuid üks on selge: Reinkubjase fašistliku jõugu sissekukkumine näitas, et jõudude vahekord ei olnud veel kujunenud fašistide kasuks, et pind fašistliku diktatuuri kehtestamiseks ei olnud veel küps. Tööraha Ühine Väerinne oli liiga tugev ja monoliitne, EKP mõju liiga suur ning enamiku sõdurite positsioon neutraalne või opositsiooniline. Seepärast ei julgenud ka kaalukamad profašistlikud elemendid riigipöörde katset teha ja hakkasid oma edaspidiste fašistlike sepitsuste maskeerimiseks ning avaliku arvamuse petmiseks Reinkubjase fašistlikku vandenõu «kommunistide kätetöök» tembeldama ning Reinkubjase jõuku «kommunistide agentideks» nimetama, kes olevat tahtnud Kommunistliku Partei juhtimisel kodanlikku korda kukutada. Tegelikult ei olnud Kommunistlikul Parteil selle fašistliku mässukatsega vähematki tegemist. Niisugust laimu kommunistide aadressil oli vaja selleks, et saada uut ettekäänat valge terrori tugevdamiseks ja sellega ette valmistada soodsamaid tingimusi uueks fašistlikuks riigipöördeks.

Pärast 3. augusti sõjavastast demonstratsiooni²¹² asuski Akeli valitsus rakendama parempoolsete suureks rõõmuks uusi repressiooniabinõusid töölisorganisatsioonide ja töölistegelaste vastu, soodustades seega fašistide roimarlike kavatsuste realiseerimist. Olukord muutus järjest tõsisemaks, sest ka teistes Balti riikides tõtsid fašistid järjest rohkem pead. Seoses sellega avaldasid Baltimaade kommunistlikud parteid septembrikuus ühise läkituse Eesti, Läti ja Leedu töörahvale, milles märgiti, et kodanlus valmistub veel metsikuma vägivaldavalitsuse sisseadmiseks kui see siamaani on olnud, et parempoolsed kodanlikud ringkonnad organiseerivad lööksalku, mille abil kavatsetakse verist diktatuuri maksuma panna. Seepärast peab Eesti, Läti ja Leedu töötav rahvas fašistlikele lööksalkadele vastu seadma proletaarsed võitlussalgad, et olla valmis vastulöögi andmiseks oma vaenlastele. Üleskutse lõppes loosungitega: «Maha verine demokraatlik valitsus!», «Fašistlikule diktatuurile vastu tööliklassi diktatuur!», «Fašistlikele lööksalkadele vastu proletariaadi punased võitlussalgad!».²¹³

Erinevalt Leedust ja Lätist, kus 1924. aastal ei olnud majanduskriisi, muutus klassivõitlus Eestis 1924. aasta sügiskaudel, kui majanduskriis jõudis oma harilipule, äärmiselt teravaks. Valitsevad kodanlikud erakonnad läksid üksteisega tülli ja sattusid ummikusse, elades üle teravat poliitilist kriisi. Järjest kasvav rõhutud klasside rahulolematuse ja viha. Seda näitasid üha julgemad tööraha revolutsioonilised väljaastumised küll koosolekutel, miitingutel ja meelevaldustel, mis rahulikult 3. augusti

²¹² Vt. käesolev töö, lk. 125—130.

²¹³ «Kommunist» nr. 4, 25. septembril 1924, lk. 1.

sõjavastasel demonstratsioonil arenesid seninägematuks käsitsivõitluseks hambuni relvastatud ratsapolitseiga.²¹⁴

Iseenesest mõista oli siis «Päevalehel» ja teistel kodanliku korra tugisammastel põhjust kurta: «Rahva hulgas on rahulolematust suur. Praeguses olukorras vastaseid on palju, poolehoidjaid aga koguni vähe.»²¹⁵ «Igal pool on rahulolematust,» tähendas kodanluse abimees sots L. Johanson, «õhk on raske, ähvardab lämbuda. Kodanikkude keskel on riigitüdimus järjest kasvamas, ja see on hädaohtlik riigi ja rahva (loe: kodanluse — A. S.) tulevikule.»²¹⁶

Inglise kirjanik Stephan Graham, kes 1924. aasta suvel viibis Eestis, kirjutas, et Tallinnas kõneldakse: «Meie elame vulkaanil.»²¹⁷

Rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine oli majanduskriisi ja valitsevate kodanlike ringkondade rahvavastase poliitika tagajärjel harilikust suurem ning viimase piirini jõudnud. See tõi kaasa rahvahulkade aktiivsuse tunduva kasvu. Proletariaat hakkas järjest enam pooldama julget ja otsustavat revolutsioonilist tegevust kodanluse vastu. Eesti töörahva revolutsiooniline meeoleolu oli muutunud nagu vahutavaks tugevaks jõeks kevadel, mida ei suutnud enam tõkestada sõjaseaduse ega väljakohtu paisud.

Kõhklevad, kõikuvad ning ebakindlad vahepealsed elemendid, s. o. väikekodanlik demokraatia oli end küllaldaselt paljastanud rahva ees. «Alamkihid ei tahtnud» ja «ülemkihid ei saanud» enam elada endist viisi. Eesti proletariaat hakkas aru saama, et tal pole muud väljapääsu tekkinud majanduslikust ja poliitilisest umbkotist, millesse kodanlik demokraatia ta kuue aasta jooksul oli viinud, kui kodanliku korra kukutamine. Rahvahulgad mõistsid, et poolikute abinõudega — streikide ning demonstratsioonidega — ei saa enam midagi päästa, et tuleb võtta relvad ja võidelda lõpuni, et päevakorras on nüüd küsimused, mida ei suuda otsustada nõupidamised ega koosolekud, vaid ainult relvastatud masside võitlus.

Eestis oli seega kujunenud vahetu revolutsiooniline situatsioon, üldrahvalik kriis. Töötava rahva kogemused poliitilises võitluses ja revolutsiooniline teadlikkus olid muutunud niisuguseks liikumapanevaks jõuks, mis lõi eelduse revolutsioonilise kriisi ülekasvamiseks revolutsiooniks.

²¹⁴ Vaata lähemalt käesoleva töö II ptk., lk. 109—113, 117—118, 124—130 ja 143—148.

²¹⁵ «Päevaleht» nr. 219, 16. augustil 1924, lk. 2.

²¹⁶ II Riigikogu 6. istungj. prot. 126, 21. augustil 1926, veerg 62.

²¹⁷ «Päevaleht» nr. 244, 10. septembril 1924, lk. 3.

ÜLESTÕUSU ETTEVALMISTAMINE EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI POOLT

1. OLUKORRA HINDAMINE 1924. a. KEVADEL. KURSI VÕTMINE RELVASTATUD ÜLESTÕUSULE

1924. aasta kevadel, kui majanduskriis võttis järjest ähvardavama ulatuse ja kodanlus tegi asjatuid katseid selle pihtide vahelt väljarabelemiseks töötava rahva üha ulatuslikuma rõhumise arvel, kui valitseva kodanliku kliki poliitika kriis sai kõigile ikka selgemaks ning linna- ja maatöörahma kannatus hakkas lõppema, asus EKP kaaluma relvastatud ülestõusu võimalust. Tartu parteiorganisatsioon oli seda teinud juba varem, pärast omavalitsusorganite valimisi jaanuarikuu algul, kuid Keskkomitee leidis siis, et olukord ei olnud veel sobiv relvastatud ülestõusuks.¹ Kevadel aga, kui majanduslik ja poliitiline kriis süvenes ning teravnes ja kui selgesti ilmnis, et Eestis on kujunemas üldrahvalik kriis, kerkis ka ülestõusu ettevalmistamine järjest teravamalt päevakorrale.

Partei teadis, et enne kui langetada otsus niisuguses tähtsas asjas nagu relvastatud ülestõus, on vaja väga hoolikalt uurida kujunenud olukorda, sest, nagu õpetab marksism-leninism, ei teki revolutsioon mitte igast revolutsioonilisest situatsioonist, vaid ainult sellisest revolutsioonilisest situatsioonist, kus objektiivsete muutustega liitub vajalik subjektiivne muutus, nimelt: kui nendega liitub revolutsioonilise klassi võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada või kukutada vana valitsus, et revolutsiooni võit ei saabu kunagi iseenesest, et teda on tarvis ette valmistada ja kätte võidelda. Kuid teda ette valmistada ja kätte võidelda saab ainult proletariaadi revolutsiooniline partei, kes on küllalt tugev ja autoriteetne, et hulki endaga kaasa tõmmata ja võim proletariaadi kätte võtta.

¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 22.

Eesti proletariaadi kangelaslik võitlus Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja päevil, tema üha kasvav revolutsiooniline vaim ja teadlikkus kodanliku diktatuuri perioodil, olid kinnitanud, et eesti töölisklass on niisuguseks revolutsiooniliseks jõuks, kellel on küllaldased poliitilise võitluse kogemused, et oma avangardi — EKP juhtimisel läbi viia säärast aktsiooni nagu relvasutatud ülestõus. Nagu eelmises peatükis nägime, oli partei selja taga revolutsiooni avangardi — töölisklassi enamus, kes suutis endaga kaasa tõmmata rahvamasse. Parteiorganisatsioonide võrk oli loodud tähtsamates ja otsustavamates tööstusharudes, maal ja sõjaväes. Partei juhtis kogu ametiühingulist liikumist, töötute võitlust ja üldse kogu proletariaadi majanduslikku ning poliitilist võitlust. Sotside mõju organiseeritud linnatöölise hulgas oli likvideeritud. Samuti olid sotsid isoleeritud enamikust organiseerimata linnatöölise ja organiseeritud maatööraha hulkadest. Olukord erines siin põhjalikult Lääne-Euroopa kapitalistlikest maadest, kus tööliikumises oli domineeriv reformistlik joon. Linna- ja maatöölise seas valitses sügav rahulolematumus, töölisklassi vaenlaste ning väikekodanluse leeris aga kõhklemised ja suured kõikumised.

Kohutav valge terror, mida eesti kodanlus oli rakendanud revolutsioonilise töölisklassi ja tema juhi EKP vastu, ei olnud murdnud, vaid vastupidi, karastanud töölisklassi jõude, tema klassiteadvust, võitlusvõimet ja -indu. Nende asemele, keda kodanlik terror revolutsioonäärade rivist välja löi, tulid töölisklassi ridadest üha uued aktiivsed võitlejad, kes jätkasid võitlust töörahva võimu eest. Eesti proletariaat näitas tegudega, kui võrd revolutsiooniline ta on. Niisugune töölisklass ja tema partei ei kartnud minna lahingusse kodanluse vastu.

«Alates kevadest peale,» märgib ülestõusu juht J. Anvelt, «jõudsime me järjest rohkem veendumusele, et võidame lahingu, kui ainult oskame alustada ülestõusu nagu kord ja kohus. Me hindasime kevadel võiduvõimaluse 50 protsendile, sügisel aga juba 75-le protsendile.»²

Et igakülgsest läbi arutada ka ülestõusu välised tegurid, s. o. rahvusvaheline olukord ja sellest tulenevad järeldused, kutsus EKP Keskkomitee kokku laiendatud parteikonverentsi.³

Tolleaegse rahvusvahelise olukorra kõige tähtsamaks mome-diks oli Eesti idanaabri — Nõukogude Liidu majandusliku ja poliitilise võimsuse ning rahvusvahelise autoriteedi pidev kasv. Olid nurja läinud kõik imperialistide katsed nõukogude korda sõjalise jõuga kukutada. Kapitalistlike maade töötajate poolehoid ja toetus Nõukogude riigile ning nõukogude rahva ennast-

² EKPA, fond 4907, nimistu 1, s.-ü. 58, leht 25.

³ Konverentsi tähtpäeva suhtes puuduvad andmed. Samuti pole lähemaid andmeid konverentsi töö käigu kohta, mida konspiratsiooni kaalutlustel ei stenografeeritud ega protokollitud. Uksikute katkendlike vihjete põhjal ei ole võimalik konverentsi tööst terviklikku ülevaadet anda.

Vaade majale Kosel, Tamme t. nr. 7. Siin toimusid 1924. aastal mitmed tähtsad EKP põrandaalused koosolekud ja nõupidamised.

salgav võitlus olid kõik imperialistide kallaletungid nurja ajanud. Samuti olid vastuolud imperialistlike riikide vahel liiga tugevad selleks, et luua ühisrinnet esimese sotsialismimaa vastu. Imperialistlikud suurriigid ei saanud edasi areneda ilma võidetud riikide ja asumaade paljaksriisumiseta, omavaheliste konfliktide ja kokkupõrgeteta. 1924. aastaks teravnnesid eriti Inglise-Ameerika, Jaapani-Ameerika ja Inglise-Prantsuse vastuolud, rääkimata vastuoludest sõjas võitnud Inglise-Prantsuse-Ameerika bloki ja võidetud Saksamaa vahel. See vastuolude teravnemine oli seda tõsisem, et kapitali rakendamise sfäär oli pärast sõda tunduvalt ahenenud, sest niisugune määratu suur maa nagu Venemaa oli kapitalistlikust süsteemist välja langedud.

Vaatamata tohututele raskustele, mis noorel Nõukogude riigil tuli pärast välismaist interventsiooni ja kodusõda ületada majandusliku laose likvideerimisel, saavutati lühikese aja jooksul siiski suuri edusamme rahvamajanduse taastamisel ja uue ühiskonna ehitamisel. 1924. aastaks suurenes tunduvalt külvi-pind, kasvas ja arenes sotsialistlik tööstus. Lenini poolt välja-töötatud uus majanduspoliitika (nep) kandis head vilja.

1924/25. majandusaastal ulatus põllumajandusliku tootmise tase juba 87%-ni sõjaelsest tasemest. Suurtööstus andis kolmveerand sõjaelsest tööstustoodangust. Nõukogude võim osutus kindlamaks ükskõik missugusest kodanlikust võimust.

Nõukogude rahva rahulikul looval tööol oli määratu suur rahvusvaheline tähtsus, sest see mobiliseeris ja innustas kapitalismi orjuses viibivaid töölisi ja talupoegi aktiivsele võitlusele oma rõhujate vastu, õhutas ja julgustas asumaade ning sõltuvate maade rahvaid imperialismivastastele väljaastumistele. Nõukogude Liidu moodustamisega 1922. aastal said kogu maailma proletarilased ja rõhutud rahvad endile paljurahvuselise sotsialistliku riigi eeskujuga, mis näitas, et töölised ja talupojad suudavad ilma kapitalistideta ise palju paremini korraldada oma elu. Seepärast olid kõik imperialismi poolt rõhutud ja orjastatud Nõukogudemaaliitlasteks ühises suures võitluses rahu ja vabaduse eest. Massilised tööliste streigid Inglismaal, väljaastumised Itaalias, ülestõusud Saksamaal, Bulgaarias, Poolas, Albaanias ja Rumeenias, Hiina suure antifeodaalse ning antiimperialistliku revolutsiooni puhkemine, India, Maroko, Egiptuse, Süüria jt. sõltuvate maade rahvuslike vabadusliikumiste kasv sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail — kõik see tõendas, et kogu maailma töötajad ja rõhutud rahvad olid nakatatud Oktoobrirevolutsiooni suurtest vabadusideedest ja esimese sotsialismimaa edusammudest.

Kodanluse agressiivne sõjapoliitika Nõukogude riigi suhtes osutus ikka rohkem ja rohkem isoleerituks. Peale töötajate hakkasid seda hukka mõistma ka mõõdukamad kodanlikud ringkonnad, kes eelistasid avantüristliku sõjapoliitika asemel kasulikke kaubanduslikke kokkuleppeid Nõukogude Liiduga.

Esimest korda Inglismaa ajaloos kujunes 1923. aasta valimiste tagajärjel niisugune olukord, kus ühelgi parteil ei olnud enam absoluutset enamust. Konservatiivse (258 kohta) ja liberaalse partei (158 kohta) kõrval sai parlamendis 191 kohta ka leiboristlik partei, mis näitas, et massid mõistsid hukka konservatiivide ja liberaalide sõjapoliitika Nõukogude Liidu suhtes ning kiitsid heaks leiboristide poliitika, mis nõudis diplomaatiliste suhete kehtestamist Nõukogude Liiduga. Konservatiividel ja liberaalidel ei jäänud teist teed kui tagasi astuda. 1924. a. jaanuarikuus moodustati Inglismaal esimene leiboristlik nn. töölisvalitsus.

Analoogiliseks kujunes olukord ka Prantsusmaal, kus 1924. aasta valimiste tagajärjel senine «rahvuslik blokk» kaotas ja võimule tuli juulikuus «pahempoolne blokk», kuhu kuulusid sotsialistid ja radikaalid, kes samuti olid tõotanud valijatele tunnustada Nõukogude Liitu ning temaga diplomaatlikesse suhetesse astuda.

Seega oli parempoolsete senine poliitika pankrotti läinud ja nad ei saanud enam endist viisi valitseda. Nad olid sunnitud

valitsusohjad ajutiselt käest ära andma, et pahempoolsete abil kõikuma löönud positsioone uuesti kindlustada. Leiboristid Inglismaal ja sotsialistid Prantsusmaal osutusidki selleks päästvaks jõuks, kes oma silmakirjalike ja võltside loosungitega sotsialismist, demokraatiast, vabadusest jne. aitasid parempoolsetel laiu töötavaid masse desorienteerida ja neid revolutsioonilise võitluse teelt kõrvale juhtida, ning koos sellega tingimusi luua, et teravast revolutsioonilisest kriisist välja pääseda. Kuid sellest hoolimata näitas pahempoolsete võimuletulek siiski, et reaktsioonilised jõud pidid manööverdama ja olid sunnitud loobuma otsesest sõjapoliitikast Nõukogude Liidu suhtes ning rahvahulkade survele temaga diplomaatilistesse suhetesse astuma.

1924. aasta kujunes Nõukogude Liidu massilise tunnustamise aastaks. 1924. a. veebruaris seati jalule diplomaatilised suhted Inglismaa, Itaalia, Norra ja Austriaga, märtsis Kreeka ja Rootsi, mais Hiinaga, juunis Taaniga ja oktoobris Prantsusmaaga. Imperialistlikest suurriikidest keeldusid ainult Ameerika Ühendriigid Nõukogude Liitu tunnustamast.

Kõige selle tagajärjel kujunes 1924. aastaks Nõukogude Liidu ja kapitalistlike maade jõudude teatav tasakaal, sotsialistliku ja kapitalistliku maailma teatav «rahuliku kooselu ajajärk». Kapitalism oli suutnud pärast Oktoobrirevolutsiooni puhkenud revolutsioonilainele parempoolsete sotsialistide abil vastu pidada ja ajutiselt oma majandust kindlustada. Nõukogude riik aga oli puruks löönud imperialistide ja valgekaartlaste ühised kallaletungid ning pannud aluse kindlale ja püsivale stabilisatsioonile. Sellel asjaolul oli määratu suur tähtsus, sest Nõukogude Liidu võimsuse ja rahvusvahelise autoriteedi pidev kasv tegid kõik imperialismi edusammud ebapüsivateks ja ajutisteks. Samuti tingis kapitalismi põhiline majandusseadus töötavate masside paratamatu laostumise ja vaesumise, asumaade ja sõltuvate riikide riisumise, uute sõdade ettevalmistamise ja vallapästmise, koos sellega aga imperialistlike maade töötavate hulkade revolutsioneerimise ning rahvusliku vabastusliikumise kasvu asumaades ja sõltuvates riikides.

Seepärast oli ka alanud ajutine kapitalismi stabilisatsioon, mis oli saavutatud kapitalistliku süsteemi üldise ja igakülgse majandusliku ning poliitilise kriisi tingimustes, ebakindel stabilisatsioon. Ta ei nõrgendanud, vaid veel enam tugevdas vastuolusid imperialistlike riikide vahel ja klassivõitlust nendes maades, mis kapitalismi ebaühtlase arenemise baasil löi proletariaadile võimaluse siin ja seal imperialismi rindest läbimurdmiseks. Seda näitas ka kapitalismi ajutise stabilisatsiooni algus ise, mis ühtedes maades, näiteks Ameerika Ühendriikides, algas 1922. aastal, teistes — Bulgaarias ja Rumeenias — 1923. aastal, Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal, Itaalias ja

enamuses teistes kapitalistlikes maades 1924. aastal, Albaanias, Poolas ja Eestis 1925. aastal jne.⁴

Eriti sarnaseks Eestiga kujunes 1924. aastal olukord Poolas, kus kevadel alanud majanduskriis võttis laia ulatuse, millest väljapääsemiseks valitsus laskis käibele uue rahaühiku — zloti. Kuid see abinõu osutus ebapiisavaks ega likvideerinud kriisi tööstuses ja kaubanduses. Spekulatsioon ja altkäemaksud võtsid uskumatu ulatuse. Kasvas järsult elukallidus ja tööpuudus. Juuli- ja augustikuu 1924 puhkes Ülem-Sileesias üldstreik. Olukord muutus äärmiselt pingeliseks. Kodanlus sattus ärevusse. Parempoolsed ringkonnad hakkasid ette valmistama fašistlikku riigipööret. Subjektiiivsete tegurite nõrkuse tõttu aga ei arenenud revolutsiooniline kriis Poolas 1924. aastal revolutsiooniks ja parempoolsetel läks korda 1926. aasta kevadel riigipööre läbi viia.

Seega ei olnud Eesti ainus maa, kus 1924. aastal arenes majanduskriis ja küpses revolutsiooniline situatsioon. See oli väga olulise tähtsusega, sest revolutsioonilise kriisi kujunemine Poolas 1924. aastal vähendas tunduvalt interventsiooniohtu tema poolt, kui Eestis oleks puhkenud ülestõus. Poola oli peamiseks Baltimaade Nõukogude-vastase bloki initsiaatoriks. Et võidetud Saksamaa poolt ei tulnud interventsiooni organiseerimine kõne alla, siis jäid Euroopas kaks suurriiki — Inglismaa ja Prantsusmaa, kelle poolt võis interventsiooniohtu karta, kuna kapitalistlikud väikeriigid üksinda vaevalt oleksid selle ette võtnud. Kõigest sellest lähtudes pidas EKP taktikalistel kaalutlustel otstarbekohaseks kehtestada algul töörahva võim mitte Eesti Nõukogude Vabariigi, vaid Eesti Rahvavabariigi näol, kusjuures loodeti, et peale Kommunistliku Partei võtavad valitsusest osa ka sotsid ja tööerakondlased.

Senine Töörahva Ühise Väerinde poliitika edukas elluviimine ja korduvate ettepanekute tegemine sotsidele ning tööerakondlastele töörahva valitsuse moodustamise kohta olid loonud selleks vajalikud eeldused, mis nüüd, kui kommunistid, sotsid ja tööerakondlased olid omavalitsusorganite valimistel saanud kokku 74% häältest, s. o. absoluutse enamuse ja kui riiki ähvardas järjest suurem fašismioht, võis leida oma seadusliku väljenduse ühise fašismivastase rahvavalitsuse moodustamises.

Rahvavalitsuse vorm oleks andnud võimaluse ühest küljest laiu väikekodanluse hulki koondada uue võimu ümber ja ära hoida kodusõda sisemaal, teisest küljest aga jätnud välismaal mulje, nagu oleks tegemist ainult valitsuse vahetusega, nn. töölisvalitsuse moodustamisega ning seega aidanud ära hoida võimalikku interventsiooni imperialistlike riikide poolt.⁵

⁴ Новейшая история, часть I (1917—1939), Москва, 1958, lk. 53, 90, 134, 162, 211, 276, 327, 339, 356.

⁵ ЕКРА, фонд 6495, nimistu 1, s.-ü. 136, lehed 92—93 ja EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Retsensioonide kaust, lk. 205.

Peale selle teadis EKP ja eesti töörahvas, et Venemaa proletariaat, kellega ta oli koos võidelnud tsarismi, mõisnike ja kapitalistide vastu, koos nõukogude võimu kehtestanud ning interventide ja valgekaartlaste vastu sõdinud, ei keeldu talle vajaduse korral abi andmast. Selline teadmine oli rajatud Oktoobri-revolutsiooni ja Eesti Tööraha Kommuuni kogemustele, kui Venemaa tööliklass andis eesti proletariaadile nii materiaalselt kui ka sõjalist abi. See tähendab, et Nõukogudemaal ja tema rahva edusammudel oli kõige otsustavam tähtsus Eesti rahvusvahelisele olukorrale ja tema proletariaadi võimuletulekule.

Suure sotsialismimaa arenemine ja kasvamine Eesti piiril põhjustas kodanluses alatist hirmu, valmistades aga rõõmu töölistele ning kehvikutele, kes nägid selles kõige kindlamat tagatist töörahva võimu uuesti maksmapanemiseks. Seepärast on ka täiesti mõistetav see revolutsiooniline kindlameelsus ja kartmatus, mis valitses eesti proletariaadi ridades, mida ei suutnud maha suruda kodanluse julmad terroriabinõud, mis veel enam kasvatasid proletariaadis otsustavust sellele vägivalla-režiimile lõputegemiseks.

Eriti suurt ja olulist tähtsust omistas EKP Nõukogude Liidus elunevate eestlaste-revolutsionääride abile, kellest paljud olid juba tsaariajal oma sünnimaalt revolutsioonilisest liikumisest osavõtmise pärast välja rännanud, hiljem Saksa okupatsiooni ajal evakueerunud või kodanliku diktatuuri perioodil Nõukogude valitsuse poolt valgekaartlike vangide vastu välja vahetatud. Rohkem kui 100 000 eestlase hulgas, kes elasid peamiselt Leningradi ümbruses, Kaukaasias, Siberis ja mujal Nõukogude Liidus, loendati mitu tuhat partei liiget ja tuhandeid kommunistlikke noori, kes EKP kutsel olid iga hetk valmis vabatahtlikena oma sünnimaale tagasi pöörduma ja töörahva võimu taastamise eest võitlema.⁶ EKP hindas seda vabatahtlike armeed kui oma kõige lähemat reservi, kes töörahva valitsuse poolt avaldatud vastava dekreediga alusel oleks kohe EKP-le appi tõtanud ja revolutsioonijõud kontrevolutsioonijõududest mitu korda tugevamaks muutnud.⁷

Kui arvestada veel seda, et peale Nõukogude Liidu oli vabatahtlikke loota ka Soomest ja teistest maadest, siis saab täiesti selgeks, mispärast EKP jõudis rahvusvahelise olukorra ja jõudude vahekorra analüüsi ning proletariaadi revolutsioonilise liikumise ajaloo ja relvastatud ülestõusude kogemuste põhjal järeldusele, et tuleb võtta kurss relvastatud ülestõusule, kusjuures väljaastumise tähtaja lõplik otsustamine jäeti sügiseks.

Järelikult ei otsustatud ülestõusu küsimust sugugi uisapäisa. EKP Keskkomitee aruandes pärast 1. detsembri ülestõusu

⁶ NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi Partei Keskarhiiv, fond 17, nimistu 4, s.-ü. 41, leht 19 ja EKPA, fond 40, nimistu 40-1, s.-ü. 23, lehed 33 ja 35.

⁷ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 272-a, lehed 1, 4, 133.

Grupp eesti töölisliikumise aktiviste, kes 1921. a. detsembris vahetati «valgete» vangide vastu.

märgiti: «Mõnelt poolt kuulub süüdistusi, nagu oleksime meie talitanud tunnete järele, meeleheites, õnneküttimise peale välja läinud. See on naeruväärne seletus. Meie mõistsime väga hästi, et sõjariistus ülestõus ei ole mitte mänguasi, mitte mingi harilik 1. mai meeleavaldus. Me teadsime väga hästi, missuguse vastutuse kogu partei oma peale võtab. Hambaid kiristades pidime ära kannatama, kui meie paremaid seltsimehi tapeti, aga keegi meist ei mõtelnudki ülestõusu peale, sest et pind valmis polnud... Lubamata on muidugi kergel käel väljaastumist otsustada, aga niisama lubamata on ka hulki tagasi hoida võitlusest ja mitte õigel momendil neid võitlusse viia.»⁸

Seega näeme, et EKP kurss relvastatud ülestõusule oli küllalt põhjendatud, mida olid hiljem ka kodanlased sunnitud tunnistama. Nii pidi näiteks kodanliku armee häälekandja «Sõdur» õigeks võtma, et «vaenlane», s. t. EKP oli «olukorda küllalt tõsiselt kaalunud, küllalt detailselt hinnanud, enne kui teha lõpuotsus selle kohta, kas välja astuda või mitte. Olukorra hinnang andis jaatava otsuse. Nagu eespool nägime, tundsid nad üldist olukorda... üsna hästi, hindasid seda, isegi moment väljaastumiseks tabati osavasti»⁹ (minu sõrendus — A. S.).

⁸ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 24.

⁹ «Sõdur» nr. 51/52, 1924, lk. 15—19.

2. ÜLESTÕUSU ÜLDINE ETTEVALMISTAMINE KODANLUSE VÕIMUTSENTRUMIS TALLINNAS

Et viia massid ülestõusule ja muuta ülestõus ise üldrahvalikuks, tuli EKP-l ära teha suur ja keerukas ideoloogiline ning organisatsiooniline töö, anda massidele niisugused loosungid ja üleskutsed, mis päästaksid valla nende revolutsioonilise initsiatiivi, organiseeriksid neid ülestõusule ja desorganiseeriksid kodanluse võimuaparaati.

Vastavalt sellele seadis ka partei pärast kursi võtmist relvastatud ülestõusule kommunistide ette järgmised ülesanded: propageerida laiade masside hulgas relvastatud ülestõusu ideed, selgitada töörahvale kodanluse majanduslikku ja poliitilist pankrotti, suurendada segadust vaenlase jõudude seas, organiseerida initsiatiivgrupe nii parteilastest kui parteitutest, varustada relvadega eeskätt partei liikmed.¹⁰

Kuni aprillikuuni tegid seda tööd peamiselt EKP ja EKNU põrandaalused organisatsioonid, mis asusid kõigis Eesti suuremates keskustes Tallinnas, Pärnus, Tartus, Viljandis, Narvas, Rakveres, Võrus, Valgas, Petseris, Haapsalus, Paides jm. Partei põrandaalune trükikoda Kloogal töötas kogu aeg suurepäraselt, nii et kui legaalsed ajalehed ja ajakirjad jaanuarikuus suleti, siis ei lakanud hetkekski partei agitatsiooni- ja propagandatöö massides. Partei illegaalne häälekandja «Kommunist» ja selle lendlehed ning üleskutsed ilmusid süstemaatiliselt kuni 10 000 eksemplaris. Jaanuarist kuni oktoobrini ilmus 5 «Kommunisti» numbrit. «Kommunisti» numbreid saadeti inimestele aadressraamatute järgi, samuti ka haigekassade ning muude organisatsioonide nimele. Põrandaaluseid väljaandeid loeti kümnete tuhandete töötajate poolt. Neid anti käest kätte ja loeti seni, kui nad veel loetavad olid.

Legaalsed revolutsioonilised töölisorganisatsioonid tegutsesid pärast jaanuarikuu rüüstamisi ainult seal, kus nad olid vähem kannatada saanud, kuni lõpuks 20. märtsil paljud neist siseministri määrusega täielikult suleti. Seoses üldise revolutsioonitõusuga ja kursi võtmisega relvastatud ülestõusule kerkis järjest tungivamalt partei ette vajadus legaalsete töölisorganisatsioonide ja legaalsete töölisajalehtede ning -ajakirjade taastamise järele, ilma milledeta ei olnud mõeldav laiaulatusliku ideoloogilise töö tegemine rahvahulkade seas ja nende mobiliseerimine võimsaks poliitiliseks armeeks. See ülesanne täideti aprillikuus, kui võimule tuli keskerakondade valitsus, kes masside survele ja nende poolehoidu võitmiseks oli sunnitud loa andma legaalsete töölisorganisatsioonide ja töölisajalehe uuesti asutamiseks. Uue ülemaalse revolutsioonilise ametiühingulise organisatsiooni põhikiri registreeriti Tallinna-Haapsalu rahu-

¹⁰ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 55.

kogu poolt 5. aprillil 1924 Üldise Tööliste ja Teenijate Ühisuse nimetuse all. 6. aprillil 1924 ilmus pärast kahekuulist vaheaega legaalse töölisajalehe «Teadete Leht» esimene number, mis peagi aga sattus kodanlike võimude tagakiusamise alla ja pidi pärast sagedasi ärakeelamisi ilmuma aprillis, mais ja juunis «Sõna», juunis «Säde», juulis «Meie Sõna», juulis, augustis «Meie Lehe», augustis «Tõe» ja «Töörahma Sihi», septembris «Meie Sihi» ning oktoobris «Sõnumi» nime all. Töölisajalehe kõrval saadi luba ka töötavate noorte legaalse häälekandja «Meie Noor Tööline» väljaandmiseks, mis ilmus Aleksander Kõrgemaa toimetusel kuni novembrikuuni 1924.

Kuna töölislehe sulgemisega käis kaasas tavaliselt vastutava toimetaja arreteerimine, siis hangiti juba aegsasti varuks ajalehe ilmumise lubasid ning moodustati vastutavate toimetajate kaader, et lehe sulgemise korral seda kohe uue nime all välja anda. Oli ka niisuguseid juhtumeid, et töölisleht või -ajakiri suleti veel enne kui jõudis ilmuda selle esimene number. Nii juhtus näiteks populaarteadusliku ja poliitilise ajakirja «Moment ja Viisnurk» väljaandmisega 1924. aastal, mis ei saanud päevavalgust nähagi. Lõpuks läks kaitsepolitsei veelgi kaugemale: ähvardustega keelati Tallinna trükikodade omanikel töölisajalehe trükkimine. Aga ka sellest olukorrast leidsid töölised väljapääsu. Villem Trommeli aktiivsel tegevusel saavutati peagi kokkulepe Haapsalus asuva Tamveliuse trükikojaga ning töölisleht hakkas jälle ilmuma.¹¹

Aprillikuus tegutsesid Tallinnas järgmised revolutsioonilised töölisorganisatsioonid: Tallinna Toidu- ja Maitseainete Valmistajate Tööliste Ühing, Tallinna Nahatöölise Ühing, Eestimaa Ehitustöölise Liit, Tallinna Puutöölise Ühing, Kiutöölise Ühing, Nõelatöölise Ühing, Majateenijate Ühing, Transporttöölise Ühing, Trükistöölise Ühing, Tööliste Karskusselts «Valvaja», Korteriuurnike Selts, Tööliste Esperanto Selts ning kõigi töölisühingute noorte- ja naiskomisjonid. Endiselt jäid suletuks kõik töölisühingute keskorganid — Töölisühingute Üldliit, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, Eestimaa Töörahma Partei, Tallinna Metallitöölise Ühing ja Tallinna Keemia-Paberitöölise Ühing.¹²

Legaalset töölisorganisatsioonid ja ajakirjandus paljastasid lagunevat kodanlikku korda ja kutsusid töörahvast üles oma valitsust looma. Illegaalsed organisatsioonid ja ajakirjandus andsid vajalikke näpunäiteid ülestõusuks. Seega toimus partei agitatsiooniline töö peamiselt leegaalsete organisatsioonide ja ajakirjanduse kaudu, kuna organisatsiooniline töö peamiselt illegaalsete organisatsioonide ja ajalehtede kaudu.

Suurt abi osutasid parteile ka Töörahma Ühise Väerinde rüh-

¹¹ Felix Kauri mälestuste põhjal.

¹² «Teadete Leht» nr. 1, 6. aprillil 1924, lk. 2.

1924. a. 1. mai miiting Tallinnas Stroomi metsas.

mad Riigikogus ja omavalitsusorganites, kes pärast jaanuarikuu massilisi arreteerimisi jätkasid oma tegevust vähendatud koosseisudega. Peaaegu iga küsimuse arutamisel seletasid nad, et töötaval rahval ei ole kodanlikult vabariigilt peale nälja ja viletsuse midagi muud loota, et ainuke pääsetee on võtta võim enda kätte ja luua revolutsiooniline tööliste ja talurahva valitsus. Kuna kodanlikud ajalehed tõid oma veergudel ära üksikasjalisi ülevaateid Riigikogu tegevusest, sealhulgas ka Tööraha Ühise Väerinde rühma arupärimised ja nõudmised, osutasid nad tahtmatult Kommunistlikule Parteile kasuliku teene ühistrinde programmi propageerimisel.

Toetudes järjest aktiivsemateks muutuvatele tööliste ja töötute revolutsioonilistele väljaastumistele, seadis EKP Keskkomitee 1. mai üleskutses töörahvale võimuvõtmise ülesande päevakorda teravamalt kui kunagi varem: «Maha kelmade valitsus — kõik võim tööraha kätte! — See peab olema Eesti tööraha väerindel juhtivaks mõtteks, kui ta tänavusel 1. mail oma võitlusridu üle loeb ja uusi võitlusseltsimehi oma lippude alla kutsub. Kõik muud nõudmised, mida tööraha hulgad nüüdki, nagu igal 1. mail, üles seavad, viiakse ellu ainult selle peahüüdsõna teostamisega.»¹³

¹³ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, 1924. aasta 1. mai üleskutse.

1. mai demonstratsioonile tulid Tallinna ja teiste linnade töölised loosungite all: «Elagu III Internatsionaal!», «Elagu leninism!», «Edasi suure unustamatu juhi Lenini jälgedes!», «Edasi rahvusvahelise võitleva proletariaadi peastaabi — Kommunistliku Internatsionaali juhtmõtete järgil!», «Maha Eesti töörahva väljasuretamise vabariik!», «Elagu Eesti tööliste, talurahva ja soldatite saadikute nõukogude valitsus!», «Elagu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit!».¹⁴

Töölisajaleht «Sõna» kirjeldas Tallinnas toimunud 1. mai demonstratsiooni järgmiselt: «Osavõtjate arv oli palju suurem kui läinud aastal. Meeleolu oli igal pool revolutsiooniline ja võitlustahteline... Vägevatel «Internatsionaali» helidel hakkab rongikäik kolmveerand 11 Paldiski maanteed mööda Stroomi poole liikuma. Teel tuleb alatasa uusi osavõtjaid juure, nii et osavõtjate arv on vähemalt 10 000—12 000... Kogu tee lauldakse päid paljastades revolutsioonilisi laule ja lastakse elada Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liitu, Töörahva Ühist Väerinda jne.»¹⁵ Stroomi rannas toimunud miitingul esinesid kõnedega Johannes Jürna, Artur Särg, Irene Jürkmann (Süts-pol) jt. töölistegelased.

Samasugune revolutsiooniline meeleolu valitses ka Tartus, Narvas ja teistes paikades korraldatud demonstratsioonidel. Kohilas võttis 1. mai rongkäigust osa umbes 500 inimest, lauldi «Internatsionaali» ja peeti revolutsioonilisi kõnesid.¹⁶ Kõige selle tõttu oli isegi sots Johanson pärast maidemonstratsioone sunnitud Riigikogu istungil tõtt tunnistama ja kurtma, et «tänapäev ei ole kommunistlik liikumine Eestis mitte nõrgem kui sel päeval, kui need ühisused suleti».¹⁷

Seda kinnitas ka 23. mail Tallinnas toimunud Üldise Tööliste ja Teenijate Ühisuse asutamiskoosolek, mis valis uue 7-liikmelise Eestimaa Ametiühingute Kesknõukogu, koosseisus Johannes Jürna (esimees), Johannes Paulmann, Artur Jaakson, Johannes Sepp, Johan Toban, Felix Kaur ja Rudolf Veimer. Kesknõukogu 5-liikmelise noortekomisjoni valiti Ferdinand Ilves, Aleksander Arbon, Aliide Alton, Eduard Tuulik ja Felix Kaur, ning naiskomisjoni Anette Kuusk, Elisabeth Betlem, Ida Potter, Amanda Sipelgin ja Helene Limberg.¹⁸

Ühisus asutas metallitöölise, ehitustöölise, maa- ja metsatöölise, keemia- ja paberitöölise, nahatöölise, nõelatöölise, kiutöölise, transporditöölise, puutöölise, kantseleitöölise, maja- ja puhtustöölise, omavalitsusteenijate, tervishoiutöölise,

¹⁴ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, 1924. aasta 1. mai üleskutse ja «Päevaleht» nr. 116, 2. mail 1924, lk. 3.

¹⁵ «Sõna» nr. 2, 4. mail 1924, lk. 1.

¹⁶ Sealsamas.

¹⁷ II Riigikogu 4. istungj. prot. 104, 15. mail 1924, veerg 380.

¹⁸ «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924, lk. 1 ja ENSV ORRKA, fond 927, nimistu 1, s.-ü. 108.

Grupp revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide aktiviste 1924. a. suvel. Esimene rida vasakult: 1. Aliide Alton, 2. Liidia Raekson, 3. Salme Raekson, 4. Leida Vaarmann, 5. Marta Kohlbrandt, 7. Aliide Proomann. Teine rida vasakult: 1. Jaan Velt, 2. Felix Kaur, 3. Aleksander Miilits, 4. Martin Nurk, 5. Villu Kaasik, 6. Erich Ellmann, 7. Bernhard Poobus. Kolmas rida vasakult: 1. Valter Blumbach, 2. Johannes Siinuvart, 3. Anette Limberg, 4. Ansip, 5. Ella Vollmann, 7. Emilie Suuster, 8. Eduard Dreimann, 9. Ida Potter.

toidu- ja maitseainetetööstuse töölise ametiühingud sektsioonide nimetuse all, mis taastasid kõigis suuremates keskustes endiste ametiühingute baasil uued ametiühinguorganisatsioonid noorte- ja naiskomisjonidega.¹⁹

«Kõige jõhkram surve, töölise organisatsioonide lõhkumised, türmid, sõjakohtud, kaagitamised ei suuda töörahva liikumist takistada,» märgiti Ühingu asutamiskoosoleku läkituses. «Töörahva lõpmatutest ridadest tulevad uued võitlejad, uued võitluse edasikandjad astuvad reast väljalöödute asemele. Sellepärast läheb klassivõitlus ikka edasi — võidu poole.»²⁰

Ametiühingute kõrval tegid suurt revolutsioonilist selgitustööd masside hulgas ka tööliiskarskusselts «Valvaja» ning tööliisspordiseltsid «Edasi» ja «Eelvägi», mis olid loodud suletud «Spartakuse» ja «Herkulese» asemel.

¹⁹ «Sõna» nr. 10, 27. mail 1924, lk. 1.

²⁰ Sealsamas.

Töötavate hulkade partei loosungite alla mobiliseerimise ja sotsidele lõpliku hoobi andmise eesmärgil andis EKP Keskkomitee välja artiklite kogumiku, mille pealkirjaks pandi sotside loosung: «Maha kommunistid! Elagu sotsiaaldemokraadid!». Sisis aga selgitati kommunistide võitlusprogrammi ja sotside kahekeelset ning rahvavaenulikku palet, räägiti sotsialistliku demokraatia suurest üleolekust kodanlikust demokraatiast, tutvustati Tööraha Ühise Väerinde ja tööraha valitsuse platvormi.

6. juunil 1924 organiseeris partei Tallinna Pritsimajas suure üürnike koosoleku, kus võeti vastu otsus: «Meie nõuame oma seltsimeeste vabastamist. Meie hoiatame valitsevaid kildkondi ja nende nuhke: ärge unustage, et töörahas veel elab ja et teda mitte paari päevaga ei saa maha suretada tarbeainete tollide üleskihutamisega. Töörahal on jõudu oma õigusi maksma panna. Lõpp tööraha tagakiusamisele! Ka töötavate üürnikkude ühine rusikas meie paremate vendade ja õdede kaitseks! Tänaest päevast peale näitavad üürnikud, et nad enam kurnajate kamba lüpsilehmad ei taha olla!»²¹ Koosolek lõppes «Internatsionaali» laulmisega. Seejärel organiseerisid üürnikud meeleavalduse, sammudes ühises rongkäigus revolutsioonilisi laule lauldes Toompeale, kus nõudsid valitsuselt poliitiliste vangide vabastamist ja üüriseaduse allesjätmist. Kuigi politseil õnnestus meeleavaldajaid laiali ajada, ehmatas see ometi valitsust niivõrd, et ta oli sunnitud üüriseaduse kaotamise seaduse eelnõu ajutiselt kalevi alla panema ja majaomanike nõudmised rahuldamata jätma.²²

5. juulil kogunes Balti jaama mitu tuhat töötajat ära saatma silmapaistvat töölistegelast Villem Trommelit, kes saadeti sise-ministri otsusega sõjaseaduse kehtivuse piirkonnast välja «ühenduse pidamise eest isikutega, kes Eesti riigi vastases sihis tegutsevad». V. Trommeli ärasaatmine kujunes kodanliku korra vastu suunatud demonstratsiooniks, kus hüüti elagu Nõukogude riigile ja Punaarmeele.²³

15. juulil 1924 Pritsimajas toimunud tööliste kontsertmiitingul, kus räägiti proletariaadi raskest olukorrast ja sellest väljapääsu teedest ning linnatöölise selgitustöö tähtsusest maatöölise seas, valitses enneolematu kõrge revolutsiooniline meeleolu, mille kohta töötajate häälekandja «Meie Leht» märkis, et «töörahas valmis on mitte ükski nõudma oma valitsust, vaid seda ka läbi viima», et tööraha hümnid «Internatsionaali» laulmise ajal tundus, «et see ei sünni enam endise rahulikkusega, vaid et igast reast kõlab kättemaks rõhujale — kõlab tahe oma tuleviku eest

²¹ «Säde» nr. 2, 12. juunil 1924, lk. 1.

²² «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924, lk. 4 (mõeldud on rahvavastase üüriseaduse kehtestamist, mis nägi ette valitsuse kontrolli kaotamise korteriüüride üle).

²³ «Meie Sõna» nr. 4, 8. juulil 1924, lk. 3.

Grupp Üldise Töölise ja Teenijate Ühisuse aktiviste 1924. aastal.

võidelda ja võita. See töörahva kindel ja võidurikas meeleolu näitab, et vaja ainult sädet, mis püssirohu põlema süütab — ja meie võime kätt anda vabanenud idanaabri töörahvale.»²⁴

Toodud faktid kinnitavad, et relvastatud ülestõusu idee muutus järjest arusaadavamaks ja omasemaks laiadele töörahva hulkadele, et hoolimata politsei tagakiusamisest ja jälitamisest võeti kõigil aprilli-, mai-, juuni- ja juulikuul töölise ning töötute koosolekutel ja demonstratsioonidel partei loosungid: «Maha Eesti härrasriik!», «Elagu Nõukogude Eesti!», «Majanduslik ja poliitiline liit Nõukogude Liiduga!» üksmeelselt ning tormiliste kiiduavaldustega vastu.

Seoses sellega hakkas partei üha suuremat tähelepanu omistama tööle töötava talurahva hulgas, teades ajaloo kogemuste põhjal, et relvastatud ülestõusu ja proletariaadi diktatuuri saatus sõltuvad eeskätt sellest, keda võitluses võimu pärast toetab töötav talurahvas, kelle reserviks ta muutub — kas kodanluse või proletariaadi reserviks.

Ükski teine revolutsioon ajaloos ei olnud seda nii veenvalt ja

²⁴ «Meie Leht» nr. 4, 17. juulil 1924, lk. 2.

selgelt kinnitanud kui Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mille kogemused olid EKP-le teenäitajaks ja õpetajaks. Oktoobrirevolutsioon näitas, et proletariaat võib võimu enda kätte võtta ja selle säilitada ainult siis, kui ta toetub kehvtalurahvale ja oskab saavutada kokkuleppe kesktalupoegadega, kiskudes nad ära kapitalistide klassi mõju alt ja muutes nad kapitali reservist proletariaadi reserviks. Vastavalt sellele asus partei ka maatöörahma hulgas läbi viima revolutsioonilist selgitustööd. Töölisajalehes pühendati üks lehekülg täielikult talurahvale ning anti välja brošüür «Lenin ja talurahvas», kus toodi ära revolutsiooni geeniuse seisukohad talurahva ja maa küsimuses. «Me ei tohi unustada, et V. I. Lenini tähtsam, ajaloos teed rajav hüüdsõna oli: «Töölise ja talurahva liit». Töölisklass peab ka Eestis selle hüüdsõna elluviimise eest energiliselt välja astuma,» märgiti Üldise Töölise ja Teenijate Ühisuse Juhatuse otsuses, kes võttis revolutsioonilise töö läbiviimise maal peamiselt oma õlgadele.

«Tarvis on maal mitmekordse energiaga selgitada töölisklassi tõelikke püüdeid ja näidata, kuidas töölisklassil ja töötaval talurahval on üks tee võitluses parema tuleviku eest. Tarvis on näidata, et mitte ükski maatööline ei ole mõisapidaja ja hallparuni kontsa all, vaid et ka väikeasunik, rentnik, väike- ja kesktalunik ülekohtuse korra pärast orjab 15—16 tundi päevas, elab loomaelu hurtsikus, peab oma lapsi maast madalast samsugusele orjusele sundima, kuna lõpuks veel koht haamri alla läheb.»²⁵

Juunikuus märgiti töötajate legaalses häälekandjas «Säde», et «töötava talurahva võitmine tööstustöölise ühisesse väerinda — see on praegu tähtsam silmapilgu ülesanne. Ainult siis võib töölisklass võita lähenevates otsustavates lahingutes, kui ta oskab selle ülesande õieti ellu viia».²⁶

Revolutsioonilise töö läbiviimiseks talurahva hulgas otsustati uuesti alustada linnatöölise šeflustoõ organiseerimist, mis seisnes selles, et ametiühing või muu töölisorganisatsioon või selle juhatus, vabrik, ettevõtte moodustas 3—7-liikmelise «vennaskomisjoni», kellele tehti ülesandeks välja valida šeflusalune vald, kus asuda talurahva hulgas selgitustööd läbi viima. «Vennaskomisjon» korraldas oma šeflusalusesse valda või kihelkonda väljasõite, kandis seal ette näitemänge, organiseeris kontserte, rahvapidusid, loenguid, ettekandeid, spordivõistlusi ning asutas maatöölise seltsi ja ühinguid. Peale selle lähendati maatöörahvast linnaproletariaadile veel sel teel, et teadlikumaid seltsimehi toodi maalt linna ja võeti kaasa teatrietendus-tele, tööliste pidudele või koosolekutele.²⁷

²⁵ «Sõna» nr. 6, 17. mail 1924, lk. 4.

²⁶ «Säde» nr. 1, 7. juunil 1924, lk. 2.

²⁷ «Sõna» nr. 6, 17. mail 1924, lk. 4.

Aliide Lepp kirjeldab oma mälestustes üht niisugust väljasõitu Juuru valda järgmiselt: «Juuru rahvamaja oli rahvast tulvil täis. Meie laulukoor esines revolutsiooniliste lauludega. Kanti ette ka lühinäidend ja esineti sportlike ettekannetega. Kogu peokava oli kui kutse võitlusele kodanliku korra vastu.»²⁸

13. juulil 1924 toimunud väljasõidu kohta Kohilasse kirjutas «Meie Leht»: «Esimeses kõnes käsitleti praegust silmapilku, majanduslikku seisukorda ja selle tervendamist. Järgmisena kanti ette deklamatsioon, mis peegeldas tööliste klassivõitlust. Teise kõne sisuks oli linna ja maa töörahva vahekordade selgitamine. Kolmas kõne puudutas tööliste ajakirjandust ja tema tähtsust... Kõnede vaheajal ja lõpul lauldi revolutsioonilisi laule.»²⁹

Vennaskomisjonid aitasid tublisti kaasa tööliklassi ja kehvatalurahva liidu kindlustamisele. Nende poolt organiseeritud väljasõidud maale ja esinemised maatöörahva hulgas võeti alati suure rõõmu ja tänuga vastu.

Kuid peale šeflustöö ei suutnud EKP töötava talurahva mobiliseerimiseks teistsuguseid töövorme rakendada, sest korduvate arreteerimiste tõttu ei jätkunud parteil selleks küllaldaselt jõudu. Seepärast ei haaranud partei agitatsiooniline ja organisatsiooniline töö kõiki töötava talurahva hulki, mispärast paljud kehvikud ja asunikud, kes elasid poolnäljas ning olid kodanlusega teravas opositsioonis, jäid aktiivsesse revolutsioonilisse võitlusse kaasa tõmbamata.

Selle eest aga omistas EKP hoopis suuremat tähelepanu tööle kodanlikus armees, mille kontrrevolutsiooniline osa oli eesti kodanluse kõige kindlamaks toeks.

«Alaline sõjavägi igal pool ja kõigis maades on pööratud mitte niivõrd välise, kuivõrd sisemise vaenlase vastu,» ütles V. I. Lenin. «Alaline sõjavägi on kõikjal muutunud reaktsiooni tööriistaks, kapitali teenriks võitluses töö vastu, rahva vabaduse timukaks.»³⁰ Need sõnad olid täielikult maksivad ka kodanliku Eesti armee suhtes. Oli selge, et ülestõusu edust ei saa juttugi olla, kui alaline sõjavägi täielikult kodanlusele truuks jääb. Tuli taotleda seda, et sõjaväest algul vähemalt teatud osagi tuleks ülestõusnute poole üle, teine osa aga jääks neutraalseks; kolmas, kontrrevolutsiooniline osa kuulus isoleerimisele ja kahjutuks tegemisele.

Selleks tuli teha kõik, mis võimalik, et sõjaväge kui kodanluse tuge nõrgestada, läbi viia sõdurite hulgas intensiivset selgitustööd ja luua tihe side sõjaväe revolutsiooniliste elementidega, et neid rakendada võitlussalkade loomiseks ja

²⁸ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 11. kd., lk. 94.

²⁹ «Meie Leht» nr. 5, 19. juulil 1924, lk. 3.

³⁰ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., lk. 38.

ülesthõusu puhul kõhkleva sõjaväe proletariaadi poolele toomiseks või vähemalt tema kontrrevolutsiooniliste aktsioonide paralüüsimiseks.

Revolutsioonilise töö läbiviimiseks sõjaväes kasutas partei tähtsamates sõjaväeosades, nagu Tallinna 10. jalaväerügemendis, Rakvere 5. jalaväerügemendis, Pärnu 6. ja Petseri 7. jalaväerügemendis, Tallinna auto-tankidivisjonis ja maalennuväes, Tartu 1. suurtükiväe divisjonis jm. moodustatud parteirakukesi, kes levitasid sõdurite hulgas lendlehti ja üleskutseid ning võtsid revolutsioonilisemaid sõdureid arvele võitlussalga liikmetena. Ühest niisugusest partei Keskkomitee üleskutsest loeme: «Proletaarsed sõdurid, teist oleneb suurel määral eesti töörahva vabanemine. Valgustage oma kasarmuseltsimeeste silmi, mis veel pimedad! Suurendage töörahva ridu nendega, kes püssi kannavad ja kuulipildujat ning suurtükki võivad tarvitada! Edasi ühiste võitlusridade koondamises! Edasi tõusiku vägivalda hävitamises! Edasi tööliste ja talurahva valitsuse juurde! Maha härrasriik! Elagu Eesti tööliste, teenijate, talurahva ja sõdurite saadikute nõukogude vabariik!»³¹

Üleskutses sõduritele, madrustele ja ohvitseridele kirjutas EKNÜ Keskkomitee: «Teie, sõjaväelased, näete, missugune on Eesti demokraatlik vabariik. Olgu tööline ehk teenija, vähem ametnik või teenija, väike kalamees, asunik või mõni muu maalapiidaja — kõik ägavad siin raske ikke all. On teil, sõdurid ja madrused, inimese elu? Ohvitserid, kes ei ela teiste verest-vaevast — ütelge, missugust kasu saadate te töötavale rahvale? Teeb lõbu teile olla rikka kildkonna kupjaks, et töörahva poegi sundida nende oma vendade ja õdede õiglaste nõudmiste vastu võitlema? ... Te teate, et töötava rahva ja ka teie seisukord halveneb iga päevaga. Küllus kasvab ainult tillukese kildkonna keskel, kuna töörahvas nälgib, sureb maha haiguste kätte või otsib enesetapmises pääseteed ... Sõdurid, madrused, ausad ohvitserid! Ühinege kommunistliku töörahvaga! Asutage Eesti-maa Kommunistliku Noorsoo Ühingu kollektiivid, laotage laiali kommunistlikku kirjandust, tehke valgustustööd nende hulgas, kes veel pimedad! Ühinege, et härrasriiki kukutada ja töörahva saadikute nõukogude vabariiki luua!»³²

Pideva selgitustöö tulemusena hakkasid teadlikumad sõdurid ja madrused üha aktiivsemalt revolutsioonilisest liikumisest osa võtma, levitasid oma kasarmukaaslaste hulgas illegaalset «Kommunisti» ja lendlehti ning revolutsioonilist töölisajakirjandust, viibisid üha sagedamini tööliste koosolekutel ja demonstratsioonidel, mida varem ainult harukordadel oli nähtud. 1. augustil näiteks püüdis politsei arretereida paarikümend sõdurit ja madrust, kes olid ilmunud «Tööliste Keldrisse».

³¹ EKPA, fond 27, nimistu 27—1, s.-ü. 818, leht 220.

³² Sealsamas, leht 221.

3. augustil tahtis 10. jalaväerügemendi 5. rood tänavale tulla, et koos rahvaga osa võtta sõjavastasest demonstratsioonist. Ainult ohvitseride meeletu vastuseis suutis roodu tagasi hoida. 6. augustil arreteeriti 4 sõdurit, kes olid julgenud oma jalga üle «Töölise Keldri» läve tõsta, jne.³³

Kaebused distsipliini languse ja kommunistide pooldajate arvu suurenemise üle sõjaväes üha sagenesid kindralstaabi salajastes aruannetes. III diviisi staabiohvitseride kogu erakorralisel koosolekul märgiti, et «sõdurite hulgas on palju neid, kellel isamaa armastus puudub täielikult».³⁴ See näitab, et sõdurid, kellel oli vähegi laiem silmaring, said aru, mida tähendab «iseseisev Eesti», ja teadsid, mis neil tuleb teha, et Eesti tõesti iseseisvaks muuta.

«Pätsil, Tõnissonil ja kambal on sõjaväes poolehoidjaid ainult väike käputäis,» kirjutas «Kommunist». «Ainult ennastalgavat, julget — hulljulget pealetungimist sõdurite, madruste ja tööliste poolt ning Päts ühes kodanliku kurnamiskorraga on nõnda kukkunud, et ta enam kunagi ei tõuse.»³⁵

Töötavate noorte hulgas tegi laiaulatuslikku ideoloogilist ja organisatsioonilist tööd ülestõusuks EKNÜ oma illegaalsete organisatsioonide ja legaalse ametiühingute noortekomisjonide ning tööliisspordi organisatsioonide kaudu. EKNÜ tööd juhtisid Keskkomitee liikmed A. Sommerling, J. Meerits (L. Loring), O. Piir, R. Pälson jt. Tema aktivistide gruppi kuulusid R. Tikkar, J. Kuuskmann, A. Kõrgemaa, M. Nurk, A. ja V. Andreesen, P. Baumann, A. Arbon, E. ja O. Sõerd, E. Dreimann, A. Miilits, S. ja L. Raekson, L. Vaarmann, J. Peet, V. Kaasik, A. Puha, H. Ross, F. Kaur ja paljud teised aktiivsed töölisnoored.

Illegaalse ja legaalse töö õige ühendamise suutis EKNÜ laialdasi noorte hulki proletaarse võitluslipu alla mobiliseerida ja nende ülekeevat nooruslikku energiat tööliklassi vabastamise ürituse teenistusse rakendada.

Üle-eestimaalisel noorte konverentsil 1924. aasta aprillikuus, kui valitsevad ringkonnad rakendasid kõik abinõud, et revolutsioonilist noorsugu mitte lasta konverentsile ja tühistasid paljude töölisnoorsoo delegaatide mandaadid, hääletas EKNÜ koostatud ja töölisnoorte poolt esitatud resolutsiooni poolt siiski 30% delegaatidest³⁶, demonstreerides seega oma revolutsioonilist meeleolu ja valmisolekut võidelda eesti rahva vabastamise eest. Töölisnoorte poolt esitatud resolutsioonis märgiti: «Kongress kutsub kogu Eesti ideelisi noori vennalikult teineteisele kätt andma revolutsiooniliseks klassivõitluseks. Noored

³³ «Päevaleht» nr. 212, 9. augustil 1924, lk. 1; EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 5 ja «Meie Leht» nr. 11, 2. augustil 1924, lk. 3.

³⁴ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 184, leht 13.

³⁵ «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924, lk. 2.

³⁶ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 549, leht 18.

töölised, teenijad, õppurid, ametnikud, sõdurid, madrused, ohvitserid, talunoored — ühinege võitluseks kodanliku korra vastu ja sotsialistliku ühiskonna eest.»³⁷

22. mail 1922 «Töölise Keldris» toimunud töölisnoorte koosolekul otsustati hakata läbi viima laiaulatuslikku usuvastast selgitustööd 1922. aastal toimunud «ilmalike leeride» eeskujul, et koos sellega teha massilist revolutsioonilist tööd töölisnoorte hulgas ja neid ette valmistada saabuvateks lahinguteks.³⁸

Jaanipäeval, 24. juunil 1924, korraldas Üldise Töölise ja Teenijate Ühisuse noortekomisjon Pirital töölikarskusseltsi «Valvaja» platsil peo rongkäigu ja usuvastase demonstratsiooni. Demonstratsioon algas leeritunnistuste ja kiriklike raamatute põletamisega. Lauldi revolutsioonilisi laule ja loeti ette tervitusi poliitilistelt vangidelt. Pärast demonstratsiooni korraldati töölikarskusseltsi «Valvaja» küünis pidu, kus kõnedega esinesid P. Baumann ja F. Kaur, esimene teemal «Usk ja töölisnoorsugu» ja teine teemal «Töölisnoore päevaülesanded».³⁹ Pärast kõnesid esitas puhkpilliorkester ja laulukoor revolutsioonilisi laule ning kanti ette kaks revolutsioonilist näitemängu «Vabaduse katte all» ja «Neeger». Lõpuks otsustati ühel häälel saata tervitused poliitilistele vangidele ja poliitilistele emigrantidele.⁴⁰

Vaatamata lakkamatule jälitamisele ja tagakiusamisele kaitsepolitsei poolt hakkas EKNÜ mõju peale organiseeritud noorte kasvama ka organiseerimata töölisnoorte ja koolinoorte hulgas. Seda kinnitas järjest suurema hulga organiseerimata töölisnoorte osavõtt tööliste revolutsioonilistest koosolekutest ja noortekomisjonide nõupidamistest, tööliste meelevaldustest jne.

Koolinoorsoo ajaloo-filosoofiline ühing andis välja eribrošüüri «Lenin noortele», kus toodi ära V. I. Lenini kõne Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III kongressil 4. oktoobril 1920, ning noorteühingu «Tulevik» kirjastus artiklite kogumiku «Lenin», milles anti ülevaade V. I. Lenini elust ja tegevusest. Aktiivse revolutsioonilise selgitustöö tagajärjel moodustas õppiv noorsugu juba 1924. aasta suvel ühe kolmandiku töölisnoorte organisatsioonide koosseisust.⁴¹

Tallinna Õpetajate Seminaris tegutses 1920. aastast alates revolutsiooniline ühing, mis tegi kommunistlikku kasvatustööd õpilaste hulgas. Mitmed ühingu liikmed figureerisid kaebealus-tena «115» ja «149 protsessis». Seminari neljanda kursuse õpilane Martin Nurk, kes oli EKNÜ Tallinna linnakomitee liige

³⁷ «Sõna» nr. 1, 30. aprillil 1924, lk. 3.

³⁸ «Sõna» nr. 12, 31. mail 1924, lk. 3.

³⁹ «Säde» nr. 6, 21. juunil 1924, lk. 4.

⁴⁰ «Säde» nr. 7, 26. juunil 1924, lk. 4.

⁴¹ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 647, leht 4.

Usuvastane demonstratsioon
Pirital 24. juunil 1924. Kõ-
nega esineb Felix Kaur.

ja üks aktiivsemaid põrandaaluse kirjanduse levitajaid, mõis-
teti EKP lendlehtede levitamise pärast augustikuus 1924 eluks
ajaks sunnitööle, sest alaealisuse tõttu (M. Nurk oli 19-aastane)
ei saadud teda maha lasta.⁴² See kodanlike võimude järjekordne
julumus aitas paljudel seni kahevahel olnud noortel silmi avada
ja neid revolutsiooni jõudude poole üle tuua.

Agarad lendlehtede levitajad ja selgitustöö tegijad olid
samuti Tallinna Linna Poeglaste Kaubanduskooli õpilane
Richard Vakmann ja tema vend Erich Vakmann, kes oli Tal-
linna Linna Ühisgümnaasiumi õpilane. Vennad Vakmannid aita-
sid aktiivselt ette valmistada ja läbi viia 1. detsembri ülestõusu.
Richard Vakmanni organiseerimistöö tulemusena võttis 1. det-
sembri ülestõusust osa kolm kaubanduskooli õpilast. Kauban-
duskooli direktor püüdis hiljem küll seletada, et see oli juhus,
kuid oli samas sunnitud juurde lisama, «et kaubanduskooli õpi-
lased on suuremalt jaolt vaesematest perekondadest ja tööliste
seast, kus kahjuks valitseb suur poolehoid kommunistidele».⁴³

⁴² «Päevaleht» nr. 229, 26. augustil 1924, lk. 3.

⁴³ ENSV ORRKA, fond 2315, nimistu 1, s.-ü. 10, leht 16.

1924. aastal väljaantud kommunistlikku kirjandust.

Revolutsioonilise meelsuse ja aktiivsuse kasvust koolinoorte hulgas räägivad ka 1924. aastal toimunud streigid Tallinna Õpetajate Seminaris ja Väike-Maarja Reaalgümnaasiumis.

Suvekuudel hakkas EKNÜ senisest suuremat tähelepanu omistama ka revolutsioonilisele tööle maanoorte hulgas. «Sel suvel (s. o. 1924. aasta suvel — A. S.),» kirjutas «Meie Noor Tööline», «on tähtsamaks naelapeaks selgitus- ja kihutustöö maanoorsoo hulgas.»⁴⁴ Revolutsioonilist selgitustööd maanoorte hulgas tegid peamiselt ametiühingute noortekomisjonid, kes organiseerisid töölisnoorte väljasõite maale, kus koos maanoortega viidi läbi sportlikke mänge, peeti vestlusi, kanti ette revolutsioonilise sisuga luuletusi jne.

Eriti suure populaarsuse aga nii linna- kui maatöölisnoorte hulgas võitsid tööliisspordiseltsid, mida EKNÜ kasutas kui üht massilise legaalse töö vormi. Tööliisspordiseltside kaudu mobiliseeriti aktiivsemaid noori revolutsiooniar mee võitlussalkadesse ja valmistati neid füüsiliselt ette relvastatud väljaastumiseks. Vastavalt sellele olid ka sõnastatud tööliisspordiseltside eesmärgid 1923. aasta novembrikuus toimunud tööliisspordiorganisatsioonide I kongressi otsuses, kus öeldi, et tööliissport ei sea oma ülesandeks ainult tervete, vaid ka tööraha huvide eest ennastsalgavate võitlejate kasvatamist. Tööliissportlased pidid jääma klassivõitlejateks ka oma spordiseltsides, sest sport, nagu otsuses märgiti, on tööraha võitluse üheks astmeks lõpliku vabanemise poole. «Tööliissportlane peab meeles pidama, et sport ei ole temale mitte ainult lõbus ajaviide või oma isiklike võimetega uhkustamise tegur, nagu see on kodanlikel sportlastel, vaid tööliissport on eeskätt töölisnoorsoo kollektiivne (ühine) eluavaldu s, mis meid samuti nagu muudki tööliste tegevusavaldu s, peab viima klassiteadvuse tõstmisele ja vabastamisele kapitali ikke alt.»⁴⁵ Seda juhendit ellu viies organiseeris näiteks spordiselts «Eelvägi», mis oli loodud 1924. aasta juunikuus suletud «Spartakuse» asemele, oma liikmetele peale kehalise kasvatu se ka sõjalise iseloomuga õppusi.⁴⁶

EKNÜ väsimatu tegevuse tagajärjel koondus enamik eesti organiseeritud töölisnoorsoost EKP võitlusloosungite alla ja pööras, nagu nägime, lõplikult selja sotslikele organisatsioonidele. See oli hiilgav võit eesti töölisnoorsoo revolutsioonilise liikumise ajaloos. Sellega saavutas EKNÜ enne detsembriülestõusu kokkuleplasilike parteide isoleerimise ka töölisnoorsoost ja töölisnoorte koondumise Tööraha Ühisesse Väerindesse võitluseks kodanliku diktatuuri kukutamise eest. Ametiühingute noortekomisjonide «energilise tegevuse tõttu», kirjutas «Meie

⁴⁴ «Meie Noor Tööline» nr. 5—6, 1924, lk. 7.

⁴⁵ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 164, leht 9.

⁴⁶ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused 11. kd., lk. 96.

Leht» juulikuus, «on organiseeritud töölisnoorsoo arv õige suureks kasvanud, mida näitab töölisnoorsoo aktiivne tegevus, mis kõigi rüüstamiste ja kaagitamiste peale vaatamata silmapilgukski ei katke. Töölisnoorsoo häälekandja «Meie Noor Tööline» ilmub korralikult, igakord 4000 ja rohkemgi eksemplari arvus, töölislehes ilmub järjekindlalt iga kolme nädala tagant noorte lehekülj, noortekomisjonid korraldavad ven-nastuskäikusi maanoorsoo juurde, sageli peetakse kontsertmiitinguid ja koosolekuid. Kõik see räägib töölisnoorsoo liikumise aktiivsusest... Julgesti võib konstateerida, et meie noortes näikse revolutsioonilist tuld rohkem hõõguvat, kui seda oli enne jaanuari rüüstamist.»⁴⁷

Seega sammus Eesti organiseeritud töölisnoorsugu suures enamuses EKP lipu all ja oli oma noorusliku energiaga kõigi kodanliku korra vastu suunatud väljaastumiste puhul alati esiridades.

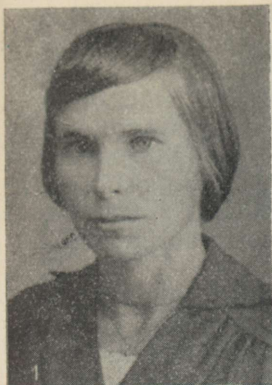
Samasugust erakordset aktiivsust osutasid ka naistöölised, kellel ei olnud kodanlikus Eestis meestega võrdseid õigusi. Neile ei makstud võrdset tasu võrdse töö eest meestega, vaid märksa vähem. Nagu kodanlikus ühiskonnas üldse, püüti ka «demokraatlikus» Eestis naiste elu suruda kolmnurka «kirik — köök — lapsed». Õigusteta seisund ja kapitalistlik ekspluateerimine kutsusid töölisnaiste hulgas esile sügava vaenu kodanliku korra vastu ning tõukasid neid koos oma meeste ja lastega revolutsioonilisse liikumisse.

Töölisnaiste hulgas tegid revolutsioonilist selgitustööd peamiselt ametiühingute naiskomisjonid, kuhu kuulusid aktiivsemad naised, nagu A. Stein, H. Timmermann, A. Hallmann, A. Sipelgin, A. Kuusk, I. Potter, H. Limberg, J. Grünbach, J. Strastrum, S. Hansen, M. Petree, E. Kamberg, A. Sommer, A. Proomann, A. Lepp, M. Jalakas, I. Meel, M. Roobach, E. Suuster, H. Pender, A. Räästas, A. Kivikink, J. Kopti, A. Vakker, L. Kurg, J. Lemke, E. Mitt, M. Siitan ja paljud teised.

«Kommunisti» numbris 5. juulist 1924 avaldatud artiklis «Naisproletaarlane, aita kaasa» määras partei ära naiste osa ülestõusu ettevalmistamisel ja läbiviimisel. Naiste ülesandeks jäi põrandaaluse kirjanduse levitamine, sidepidamise vastutusrikka ülesande täitmine, relvade muretsemine või nende kohaletoimetamine, mitmesuguse sõjaväeriietuse ja arstimate muretsemine. Ülestõusu ajal pidid naised minema vabrikutesse ja tehastesse ning agiteerima töölisi, et need töö seisma jäta-ksid ja ülestõusnutega koos välja astuksid. Samuti pidid nad tänavatel rahva hulgas agitatsiooni läbi viima ja kõhklevate väeosade juurde tungima ning neid koos rahvaga kodanliku korra vastu väljaastumisele kutsuma.⁴⁸

⁴⁷ «Meie Leht» nr. 5, 19. juulil 1924, lk. 3 ja nr. 10, 31. juulil 1924, lk. 3.

⁴⁸ «Kommunist» nr. 3, 5. juulil 1924, lk. 3.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Emilie Pöldroo, 2. Jekaterina Salumäe (Strastrum), 3. Aliise Sommer,
4. Aliide Lepp, 5. Juuli Grünbach, 6. Marie Jalakas, 7. Anette Kivikink,
8. Juuli Kopti ja 9. Ida Meel.

Marie Roobach, kes oli üks aktiivsemaid detsembriülestõusu ettevalmistamisest osavõtjaid, jutustab oma mälestustes: «1. detsembri ettevalmistamisel oli antud mulle ülesanne muretseda taskukelli ja rakette. Olime väga kindlad ülestõusu läbiviimises, mispärast valmistasime aegsasti punaseid lippe asutuste jaoks. Ühe suure lipu tegime Pika Hermani torni tõmbamiseks. Et mitte kahtlust äratada suure hulga punase riide ostmisel, ostsime valget riidet ja värvisime selle kodus punaseks. Pomme, mida valmistab Karl Trakmann, tassisime Lutheri vabrikus tehtud vineerist kartongides.»⁴⁹

Sedasama räägib ka teine naisseltsimees Hilda Minter, kes samuti võttis osa detsembriülestõusu ettevalmistamisest. «Mina võtsin ülestõusu ettevalmistamisest osa lendlehtede levitamise ja konspiratiivkorterite muretsemisega. Lendlehti andsid mulle laialikandmiseks Rudolf Pälson ja Arnold Sommerling. Mina panin neid kirjakastidesse ja saatsin ümbrikutes sõjaväelastele, kes soovisid ajalehe kaudu neidudega tutvust.»⁵⁰

Eriti suure töö tegid ülestõusu ettevalmistamisel ära Helene Pender, Anna Räästas jt. naisseltsimehed, kes hankisid kodanliku eesti armee ohvitseri- ja sõdurisineleid ning -mütse ja õmblesid ohvitseri- või sõdurifrentsi kaeluseid, mis sineli alt välja paistes pidid jätma mulje, nagu oleks tegemist olnud tõelise ohvitseri või sõduriga. See oli väga tähtis sõjaliste objektide kiireks ja vastupanuta vallutamiseks, sest osa ülestõusnute kodanliku armee vormi riietamine oleks tunnimehed ja valvurid segadusse viinud ning nende aktiivse vastupanu ära hoidnud.

EKP ja EKNÜ energilise tegevuse tagajärjel muutus propaganda- ja agitatsioonitöö töötavate masside hulgas ja sõjaväes ikka intensiivsemaks, haarates üha laialdasemaid hulki. Sellest ei saanud vaikides mööda minna ka suurkodanluse hääletoru «Päevaleht», mis pärast töölisorganisatsioonide sulgemist ja revolutsiooniliste tööliste arreteerimist jaanuarikuus oli kuulutanud Eestis kommunismi hävitatuks, nüüd aga, pool aastat hiljem, augustikuus, oli sunnitud halisema, et «kommunistide tegevus on viimasel ajal silmapaistvalt hoogsaks muutunud. Nii kihutuskooosolekutel, kui ka kommunistlikus ajakirjanduses astutakse praegu maksva riigikorra vastu julgemini ja avalikumalt välja kui kunagi varem».⁵¹ Seekord oli «Päevalehel» tõesti õigus, sest proletariaadi revolutsiooniline liikumine hakkas kodanlikel võimumeestel ja nende poliitika propageerijatel kõigist vägivallaabinõudest hoolimata üle pea kasvama.

⁴⁹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused 39. kd., lk. 211—220.

⁵⁰ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused 44. kd., lk. 213.

⁵¹ «Päevaleht» nr. 212, 9. augustil 1924, lk. 1.

Kodanliku Eesti sõjaväe sõduri ja ohvitseri müts ning rinnaesine, mida ülestõusnud kasutasid. Riide vähesuse tõttu tehti ohvitseri või sõduri frentši asemel ainult kaelus, mis sineli alt välja paistes jättis mulje nagu oleks tegemist tõelise ohvitseri- või sõdurivormiga.

Kuid partei teadis, et võidukaks ülestõusuks ei piisa ainult propaganda- ja agitatsioonitööst masside hulgas, ei piisa ainult sellest, et massid oma kogemuste najal veenduvad partei loosungite ja poliitika õigsuses, vaid et selleks on vaja ka ülestõus organisatsiooniliselt ette valmistada.

Sel eesmärgil otsustas partei 3. augustil Tallinnas läbi viia suure sõjavastase demonstratsiooni, et kindlalt veenduda töölisklassi valmisolekus ülestõusuks, enne kui asuda võitlussalvade lõplikule formeerimisele ja relvadega varustamisele.

Demonstratsiooni eel avaldatud lendlehtedes kutsusid Riigikogu kommunistlik rühm ja Ametiühingute Kesknõukogu noorte- ning naiskomisjonid töötajaid üles muutma sõjavastane demonstratsioon kodanliku korra vastaseks meelevalduseks.⁵²

⁵² «Meie Leht» nr. 9, 29. juulil 1924, lk. 1—2 ja nr. 10, 31. juulil 1924, lk. 1 ning nr. 12, 5. augustil 1924, lk. 1—2.

29. juulil korraldasid Uldise Töölise ja Teenijate Ühise noortekomisjon, naiskomisjon ja töölisspordiselt «Eelvägi» Pritsimajas koosoleku, kus arutati demonstratsiooni korraldamise võimalusi ja kutsuti kõiki noori, naisi ja sportlasi 3. augustil meeleavaldusele tulema. «Kokku oli kogunenud õige rohkesti inimesi, nii et koosoleku ruum oli rahvast puupüsti täis,» kirjutab selle kohta «Meie Leht». «Küll oli püütud igasuguseid takistusi teha. Ei olnud antud isegi pinke, kuhu istuda, lootes sellega osavõttu vähendada. Kuid asi oli hoopis vastupidine. Kõikide osavõtjate esinemisi läbis punase joonena üks siht ja see oli: seni kui meil veel tilgakene verd soontes, jätkame võitlust kurnajate vastu. Meie ei lõpeta võitlust enne, kuni pole rõhuja liikumatult meie jalge ette pandud.» Koosolek lõppes revolutsiooniliste laulude laulmisega.⁵³

3. augusti demonstratsiooni organisaatoriteks määras partei Keskkomitee Johannes Jürna ja Jaan Veldi. Esimestena pidid punaste lippude all välja astuma spordiselt «Eelvägi» liikmed. Demonstratsiooni kava oli järgmine: algus kell 11.00 «Töölise Maja» juures Vaksali puiestee 8-a, sealt ühises rongkäigus üle Vabadusplatsi «Töölise Keldri» eest läbi Narva maanteele ja siis «Russalka» juurde, kus pidi toimuma miiting.

Kodanlus kuulutas sõjavastase demonstratsiooni seadusevastaseks. Et meeleavaldust takistada ja kokkupõrkeid provotseerida, korraldasid kodanlikud võimud Vaksali puiesteel selsamal päeval autode võidusõidu. Ent kõigest hoolimata kogunes 3. augustil ligi 4000 inimest⁵⁴ «Töölise Maja» juurde ja Vaksali puiestee äärde kuni Kaarli kirikuni, et demonstreerida oma valmisolekut võidelda sõja vastu ja inimväärsede elutingimuste eest. Eriti märkimisväärne, nagu kirjutab töötajate häälekandja «Tõde», oli see, et kodanlike võimude ähvarduste tõttu «harilikud pealtvaatajad, uudishimulikud koju jäid ja kommunistlik töörahvas oma jõudusid üle lugeda võis. Seda kinnitab ka see, et «Internatsionaali laulmise ajal kogu «uulits», peale võimude, nuhkide ja mõne üksiku kodanlase, pead paljaks tegi ja sõna täies mõttes Vaksalist kuni Kaarli kirikuni lauldi... Niipea kui lipud uulitsale toodi, algas kogu uulits liikumist.»⁵⁵

Demonstrandid kandsid suuri punaseid lippe loosungitega: «Maha kodanlik kord!», «Välja türmidest meie vennad ja õed!», «Välja töörahva ridadest sotsid!», «Tööline, talupoeg, sõdur, madrus — koondu ühisesse väerinda!», «Elagu töölise ja talurahva valitsus!».⁵⁶

⁵³ «Meie Leht» nr. 10, 31. juulil 1924, lk. 3.

⁵⁴ «Meie Leht» nr. 12, 5. augustil 1924, lk. 1.

⁵⁵ «Tõde» nr. 1, 7. augustil 1924, lk. 2.

⁵⁶ «Meie Leht» nr. 11, 2. augustil 1924, lk. 1 ja nr. 12, 5. augustil 1924, lk. 1.

Politsei tungis rahulikust demonstratsioonist osavõtjate kallale nii jala kui ka ratsa. Kuid demonstrandid avaldasid visa vastupanu. Arreteeritud seltsimehed vabastati. Suure vaevaga läks politseil korda demonstratsiooni laiali ajada. Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülema abi, kes koos linna politseiülema abiga ja suure hulga politseinikega oli määratud demonstrante laiali ajama ja neid arreteerima, kirjutas oma salajases ettekandes:

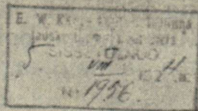
«Kell 1/212 ilmus Töölismajast välja salk isikuid, kes kandsid kolme punast lippu mitmesuguste tuntud loosungitega, nende ümber kogunes tihe rahvamass, kes internatsionaali lauldes tahtsid liikuma hakata. Et mingisugust rongkäiku ja avalikus kohas kogunemist Vaksali puisteel ühelegi organisatsioonile ega seltsile lubatud ei olnud, asusime . . . rongkäiku ja kogunemist likvideerima, missuguse tegevuse juures meile rahva seast kallale tungiti ja kividega, puutükkidega, tindipottidega ning kõigi kättejuhtuvate asjadega pilduma hakati. Nähes, et palved ega hoiatused laialiminemiseks tagajärgi ei andnud, käsutas hr. Kane (linna politseiülema abi — A. S.) ratsareservi üksikuid kordnikke rahvahulka laiali ajama. Ratsareservi meeskonnale tungiti ägedasti kallale ja taheti neid sadulast maha tõmmata. Ühe seesuguse rüelemise tagajärjel kisti ratsareservi rajooniülemaal Võigemastil mõök ühes rihmadega ära ja viidi Töölismajasse, kuna mõõga tupp enne Töölismaja ees puruks löödi. Selle kallaletungimise tagajärjel käsutas hr. Kane terve ratsameeskonna tegevusse . . . Töölismaja ees rongkäigu korraldajalt lippe käest ära kiskudes, tungiti minule ja hr. Kanele kallale, kisades «pääle timukatele ja vereimejatele!» Mina, 6. jsk. ülema abi ja mõned kordnikud said üksikuid hoope, hr. Kane peale visati suur umbes 4—5 naelane kivi, kuid mis hr. Kane kõrvale põikamise tõttu ei tabanud . . . Kõige selle tagajärjel said meelevaldajad ja teised kokkukogunenud inimesed väe- võimuga laiali aetud.»⁵⁷

See kaitsepolitseiniku ettekanne näitab, missugune enneolematu revolutsiooniline ja võitlustahteline meeolelu valitses demonstrantide hulgas, kes paljakäsi ei kartnud astuda võitlusse hambuni relvastatud politseinike vastu. Niisugust pealetungiva ja ründava iseloomuga revolutsioonilist aktiivsust polnud seni veel ühelgi teisel kodanliku diktatuuri perioodil toimunud töörahva demonstratsioonil nähtud. See tähendas, et rahva esiridade aktiivsus oli kasvanud relvastatud ülestõusu vajaduseni, et eesti tööliklassi eesrindlikum osa oli valmis võitlema kodanluse vastu elu ja surma peale, et oli saanud aeg otsustavaks tegutsemiseks. «Nüüd tuleb kogu töörahva kogu peatähelepanu koondada ühele

⁵⁷ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 108, 1925. a., leht 103.

Kaitsepolitsei
TALLINNA JAOSKONNA
ÜLEMA ABI

Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülemale.

Kaanen ette, et olles määratud Teie poolt wanikorraale Tallinnas Waksali puiesteel Nr 18 asuva Tööliste maja juurde koos agentidega, ühinesin linna politsei ülema abi h-ra Kane'ga, kellega kodus tegutsesime. Kuni kella 12 12 mingisuguseid isearalisi juhtumisi ega sündmusi ei olnud, mis oleks Kaitsepolitsei alasse puutunud. Rahvast oli kogunud suurel hulgal tanawate härratele algades Näituse aiaat kuni minu nägemise järgi Tõniskeni, missugune raioon minu walwe all oli. Peale kella 12 12 ilmas Tööliste majast väljasalk isikuid, suuremalt osalt naised ja poisikesed-ohtra noored mehed, kes kandsid kolme punast lippu, mitmesuguste tuntud loosungitega, kellede ümber kogus umbes 400 inimese suurune tihedalt rahwa mass, kes internatsionaali lauldes tahtsid liikumise hakkata Waksali puiestee pahempoolset kõnniteed mööda Falki tee ja Baltiski maantee otste poole. Et mingisugust rongikäiku ja awalikus kohas kogumist Waksali puiesteel ühelegi organisatsioonile ega seltsile lubatud ei olnud, asusime h-ra Kane'ga 4-5 politseiniku kaasabil rongikäiku ja kogumist likwideerima, missuguse tegewuse juures meile rahwa seast kallale tungiti ja kiwidega, puitkütidega, tindipotidega, ning kõige kätte juhtuvate asjadega pilduma hakkati. Nähes, et palwed ega hoistused laiali minemiseks tagajärge ei annud, käsutas h-ra Kane ratsa reservdüksikuid kordnikke rahwa hulka laiali ajama. Ratsa reservd meeskonnale tungiti ägedasi kallale ja taheti neid sadulast maha tõmmata; ühe seesuguse rüüselmise tagajärjel kisti ratsa reservd raioonitülemal wõigemast ilut möök ühes rihmadega ära ja wildi möök Tööliste majasse sisse, kuna mööga tupp enne Tööliste maja ees puruks löödi. Selle kallale tungimise tagajärjel käsutas h-ra Kane terve ratsa meeskonna tegewusse, kelle abil ka warati kordjalule sai seatud ja rahwa laiali aetud. Tööliste maja ees rongikäiku korraldajatel lippusi käest ära kiskudes tungiti minule ja h-ra Kane'le kallale, kisasid "põhile timukatele ja wercinejatele", kuid sõjariistade ähwardadusega tõmbasid tagasi ja massalist kallale tungimist ei olnud, kuid siiski sain mina, 6 jsk. ülema abi Sedow ja mõned kordnikud üksikuid hoopisid. H-ra Kane

Kaitsepolitsei Tallinna jaoskonna ülema abi ettekanne 1924. aasta 3. augusti demonstratsiooni mahasurumise kohta.

Tõde

Tööraha ajaleht

Rõõgi maade

Ilmus 6 korda nädala-
päevas: teispäeval,

Kotmetus ja tall

Postimaksu
Kui maksu järele ei ole

Ilmub nu

Nr. 1

Neljapäeval, 7. augustil 1924.

Nüüd tuleb loogu tööraha pea tähelepanu
koondada ühele punktile:

Kuidas maksta panna tööraha valitsus.

Mitte saatkondade läkitamine kodanlike
valitsuse kantseleidesse, kus nende üle küllalt
juba hürwitatud, vaid järjekindel hulkade koon-
damine nende asutuste kui tööraha waenlaste
staapide vastu.

Õudumiste asemele — võitlus tööraha
valitsuse eest.

Väljavõte ajalehest «Tõde», kus räägitakse kogu tähelepanu suunamisest
võitlusele tööraha valitsuse eest.

punktile: kuidas maksta panna tööraha
valitsus,»⁵⁸ kirjutas töölisajaleht «Tõde».

«Nüüd ei ole enam aeg, mil laiades tööraha hulkades tuleb
teha ainult propagandat tööraha valitsuse heaks,» märkis töö-
tavate noorte häälekandja «Meie Noor Tööline». «Praegu oleme
meie jõudnud ajajärku, mil tööraha valitsus on saanud iga
töölise, väikeametniku, käsitöölise, maapidaja, sõduri ja mad-
ruse vajaduseks. Kurnajate valitsus on oma armetust ja
tööraha vaenulikkust lõplikult paljastanud. Tööraha-
vas usub Pätsi, Akeli, Tõnissoni, Strandmani, Martnat ja Asti
nüüd veel sama palju, kuipalju ustakse petist, kes kümme
korda juba valetanud. Nüüd on tööraha valitsus kogu töö-
raha tuline soov. Aga tööraha valitsust ei saa maksta panna
palja sooviga. Tööraha valitsuse eest tuleb võidelda jõuga,

⁵⁸ «Tõde» nr. 1, 7. augustil 1924, lk. 2.

selle eest võitluseks peab töörahvas end lahinguvalmis panema.»⁵⁹

Vastavalt sellele suunas partei pärast 3. augusti demonstratsiooni kogu tähelepanu ülestõusu organisatsioonilisele ettevalmistamisele, revolutsiooniar mee võitlussalkade lõplikule loomisele, nende relvastamisele ja ülestõusu plaani väljatöötamisele, s. o. ülestõusu praktilisele ettevalmistamisele.

Juba kevadel, kui Eestimaa Kommunistlik Partei oli otsustanud alustada ülestõusu ettevalmistamist, hakkas ta ka võitlussalku moodustama, kuid kuni 3. augusti demonstratsioonini kandis see töö rohkem üldist iseloomu, piirdudes peamiselt aktiivsemate seltsimeeste väljaselgitamisega ja esialgsete võitlussalkude kolmikute loomisega. Nüüd aga, kui EKP kursis relvastatud ülestõusule oli leidnud praktikas täieliku kinnituse ja kui üha rohkem ähvardas fašismoht, asus partei kolmikuid suurendama nelikuteks, viisikuteks, kuusikuteks jne. See nõudis uute aktiivsemate parteiliikmete ja parteitute seltsimeeste väljaselgitamist, nende võitlussalkadesse lülitamist, relvadega varustamist, lahingutehnikaga tutvustamist jne. Seoses sellega varustas partei pärast 3. augusti meelevaldust, mille tagajärjel 23 aktiivsemat osavõtjat, nende hulgas Lydia ja Salme Raekson, Mart Joller, Evald Sandström, Marie Ummermann, Johannes Nuia, Eduard Verno, Johannes ja Eduard Reva, Felix Kaur, Eduard Dreimann, Ferdinand Ilves, Anette Kuusk, Gustav Susen jt.⁶⁰, järjekordselt arreteeriti, mitte enam organiseerida töörahva demonstratsioone, et säilitada kaadrit ja saavutada mõneks ajaks rahulik jõukogumise ajajärk. See oli peale võitlussalkade lahinguks ettevalmistamise vajalik veel selleks, et välja selgitada vaenlase kõige nõrgemad kohad, kindlaks määrata punktid, kust talle kallale tungida, hästi tundma õppida võitlusrajoonide topograafiat, luurata välja täpsed andmed sõjaväe ja politseiasutuste kohta, teha kindlaks sidepunktid, vahtkondade arvulised koosseisud, tunnimeeste ja päevnike seisukohad, nende ülesanded, relvade, autode, tankide jne. asukohad, jaotada õigesti jõud, et tabada vaenlast ootamatult ja anda talle kiire ning purustav löök.

Kogu see töö tuli ära teha sügavas saladuses. Konspiratsiooni huvides oli kategooriliselt keelatud teha kirjalikke märkmeid⁶¹ ja kirjutada midagi šifreerimata.⁶² Kaitsepolitsei nuhkide nina-pidi vedamiseks kutsuti võitlussalku «omakaitsealadeks» ehk «antifašistlikeks gruppideks»⁶³, et juhul kui nad avasta-

⁵⁹ «Meie Noor Tööline» nr. 7—8, 1924, lk. 9.

⁶⁰ ENSV ORRKA, fond 927, nimistu 1, s.-ü. 108, 1925. a., leht 128.

⁶¹ Seepärast ei ole meie käsutuses ka arvukate pörandaaluste koosolekute ja nõupidamiste protokolle ja me ei tea täpselt, millal ja kus need toimusid.

⁶² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 122.

⁶³ EKPA, fond 4907, nimistu 1, s.-ü. 18, leht 34.

Kõigi maade proletariaadid ühinege!

MEIE

NOOR TÖÖLINE

kuukiri

Nr. 7—8

Nr. 7

Aga nüüd ei ole enam aeg, mil laiates töörahva hulkades tuleb teha ainult propagandat töörahva valitsuse heaks. Praegu oleme meie jõudnud ajajärku, mil töörahva valitsus on saanud iga töölise, väikeametniku, käsitöölise, maapidaja, sõduri ja madruse v a j a d u s e k s. Kurnajate valitsus on oma armetust ja töörahva vaenulikkust lõpulikult hulkadele paljastanud. Töörahvas usub Pätsi, Akeli, Tõnissoni, Strandmani, Martnat ja Asti nüüd veel sama palju, kui palju veel ustakse petist, kes kümme korda juuba valetanud. Nüüd on töörahva valitsus kogu töörahva tuline soov.

Aga töörahva valitsust ei saa maksma panna palja sooviga. Ehk kui näituseks valimistelgi töörahva valitsus saaks enamuse, siis ei tähenda veel, et töörahva valitsus on kindlustatud. Kurnajal on olemas oma verikoerad, keda ässitab töörahva valitsust laiali peksma. Töörahva valitsuse eest tuleb võidelda jõuga, selle eest võitluseks

peab töörahvas end lahinguvalmis panema.

Väljavõte ajakirjast «Meie Noor Tööline», kus räägitakse proletariaadi relvastamise vajadusest ülestõusuks.

takse, siis õigustada nende olemasolu maksva korra kaitsesaladena fašistliku riigipöörde vastu. Võitlussalkade liikmed ei tundnud üksteist. Nad tundsid ainult oma salga vanemat, kes samuti ei teadnud midagi teistest võitlussalkadest. Võitlussalga ülematele ei teatatud kunagi ette kohta, kus nad põrandaaluste parteijuhtidega pidid kokku saama. Kokkusaamisele viidi neid 3—4 isiku, käskjala või sidepidaja kaudu, kelledest ainult viimane teadis õiget kohta. Samuti ei öeldud käskjalgadele kunagi, kellega nad kokku saavad. Selleks kasutati märgusõna ja täpset

Rudolf Vakmann.

isikukirjeldust. Säärased ettevaatusabinõud võeti tarvitusele igasuguse ootamatuse, reetmise, vangistamise jne. juhuks, et sissekukkumist lokaliseerida kitsas ringis ja mitte kogu organisatsiooni olemasolu hädaohtu panna.

Seega oli ülestõusu praktiline ettevalmistamine verise valge terrori olukorras äärmiselt keeruline ja raske ülesanne. Kuid töölisklassi revolutsiooniline aktiivsus ja teadlikkus aitasid parteil kõigist raskustest jagu saada ja mõne kuuga parteiorganisatsioonide kõrval põrandaaluse punase kaardiväe luua, kes ülestõusu korral pidi esimesena välja astuma, tähtsamad kodanluse võimuasutused ja relvalaad vallutama, massid relvadega varustama ning neid lahingutes juhtima.

Keskkomitee saatis igasse suuremasse linna oma esindajad, kes pidid kohapeal olema abiks ülestõusu ettevalmistamisel ja läbiviimisel.

Kuid olukorras, kus partei read olid valge terrori tagajärjel tugevasti hõrenenud, ei saanud aktiivi vähesuse tõttu kohe kõigis valdades võitlussalku luua. Seepärast piirduti esialgu töötava talurahva ülestõusule kaasatõmbamisel võitlussalkade moodustamisega ainult üksikutes valdades ja küldes, näiteks Väike-Maarjas, Pöides, Lepassaares, Raplas, Raikkülas, Kavildas jm., kus leidis rohkem ja paremini organiseeritud revolutsioonilist jõudu.

Otto Rästas.

Nõukogude Liidus ja teistes maades elunevate eestlaste-revolutsionääride hulgas abi organiseerimiseks vabatahtlike näol moodustati sõjaväeline kolmik, kuhu kuulusid Keskkomitee liikmed Otto Rästas ja Rudolf Vakmann ning sõjaasjanduse spetsialist Harald Tummeltau.

Relvastatud ülestõusu küsimuste selgitamiseks massidele andis EKP Keskkomitee välja brošüüri «Lenini vaade revolutsiooni peale», kus toodi ära E. Jaroslavski artikkel Lenini seisukohtadest relvastatud ülestõusu kohta.

Algul oli kavas luua Eestis 2000 mehe suurune väeosa, millest pool tuli organiseerida Tallinnas, ülejäänud osad Tartus, Narvas, Pärnus, Viljandis jm. Partei arvestas, et aktiivset jõudu, kes võis välja astuda ülestõusnute vastu, oli kodanluse käsutuses üle maa umbes 3000—4000 meest, kellest 30% asus Tallinnas.⁶⁴

Üldse olid tol ajal Tallinnas detsembriülestõusu staabiülema andmeil⁶⁵ järgmised sõjaväe, politsei ja kaitsejõud.⁶⁶

⁶⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 55.

⁶⁵ Andmed on umbkaudsed ja võetud pärast 1924. a. septembrikuus toimunud ajateenijate sõdurite ennetähtaegset reservilaskmist. Täpseid algallikalisi andmeid ei ole läinud korda kindlaks teha.

⁶⁶ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 8.

10. jalaväe rügement	700 meest
sidekomando	200 "
mereväe ekipaaž	200 "
laevade meeskonnad	300 "
rannapatareid	250 "
inseneripataljon	200 "
ratsaeskadron	100 "
staabi ja komandandi komando	75 "
tankidivisjon	40 "
lennuväe divisjon	40 "
alohvitseride kool	150 "
sõjakool ja ohvitseride kursused	400 "
välispolitsei	300 "
ratsapolitsei reserv	60 "
Kaitseliit	1000 "

Kokku 4015 meest

Nendest üksustest peeti kõige tõsisemateks vastasteks sõjakooli, ratsaeskadroni, alohvitseride kooli ja ratsapolitsei reservi, kokku umbes 700 meest. Ülestõusu käik näitas, et see oli tõesti nii. Kõigis teistes üksustes oli enamik reakoosseisust neutraalne või pooldas Kommunistliku Partei poliitikat ja ainult tühine osa astus välja selle vastu. Kaitseliit ei tulnud tõsise jõuna arvesse, sest see organisatsioon oli veel nõrk ja tema kogumine ning lahingukorda seadmine oleks nõudnud palju aega.

Partei oli seisukohal, et Tallinna vallutamine tähendab poolt võitu. Siin oli kõige suurem parteiorganisatsioon ja niisugused partei otsesed reservid nagu poliitvangid, keda Tallinnas asustas 3000 vangist oli 400⁶⁷, siis revolutsioonilised sõdurid ja madrused, keda 10. jalaväerügemendis oli 300 meest, mereväe ekipaažis 200 meest, s. o. peaaegu terve koosseis, muudes garnisoni väeosades 300 meest ja lõpuks — kõige revolutsioonilisemad vabrikutöölised, umbes 2000, — kokku 3200 kõige aktiivsemat võitlejat, kes olid valmis kontrrevolutsiooniliste kodanlike sõjaväe- ja politsei jõududega võitlusse astuma.⁶⁸

Tartus, Valgas, Võrus ja Petseris asuvates väeosades oli kokku umbes 3000—3500 meest. Nendest väeosadest peeti kõige kontrrevolutsioonilisemaks Tartus asuvat ratsarügementi, mille koosseisus oli 400—500 meest. Kuid ka selle väeosaga polnud kõik korras. Augustikuu esimestel päevadel toimusid siin mitmed kokkupõrked sõdurite ja ohvitseride vahel. Kord heitsid sõdurid laevasõidul kaks ratsarügemendi ohvitseri alatu käitumise pärast Emajõkke.⁶⁹

⁶⁷ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s. ü. 653, leht 21.

⁶⁸ Sealsamas, fond 24, nimistu 24-1, s. ü. 305, leht 47.

⁶⁹ «Kommunist» nr. 4, 25. septembril 1924, lk. 4.

Üks kõige revolutsioonilisemaid väeosi oli 7. rügement, mis paiknes Võrus ja Petseris. «Meie rügementi nimetavad kurnajad õigusega kommunistlikuks, sest siin on klassiteadlikumaid sõjaväelasi kõige rohkem... 75% on riigivaraste ja kurnajate vastu. Seda avalikult praegu veel avaldada ei saa, kuid siis kui kurnajatele hauakella lüüakse, loodame, et 7. rügemendi sõjaväelased astuvad üksmeelselt välja,»⁷⁰ kirjutasid «Kommunistis» selle rügemendi sõdurid.

Kodanluse vastu oli meelestatud ka enamus Narvas ja Pärnus asuvaid väeosi. Partei lootis, et Tallinna 10., Petseri 7., Pärnu 6. ja Rakvere 5. jalaväerügemendist tulevad ülestõusu puhul sõdurid tervete kompaniide viisi ülestõusnute poole üle.⁷¹

Seda kõike arvestades kavatseti Tartus organiseerida 300-meheline ja Pärnus 100-meheline võitlussalk.⁷² Kui aga Tartu võitlussalk septembris avastati, loobuti liiga suurte illegaalsete võitlussalkade loomisest, sest see oleks võinud viia uute sissekukkumiseni ja kõigi ülestõusuplaanide segilöömiseni. Sellepärast piirduiti ka Tallinnas 1000-mehelise võitlussalga asemel 400-mehelise võitlussalga organiseerimisega.⁷³

Novembrikuuks oli detsembriülestõusu staabiülevaade andmeil üle Eesti võitlussalkade ridadesse koondatud Tallinnas 400 meest, Pärnus ja Pärnumaal 150—200, Tartus ühes maakonnaga (pärast seitsmekümne revolutsionääri arreteerimist septembris) 150—200, teistes linnades ja maakondades umbes 400—500 meest, kokku 1100—1300 meest, kellest ühe kolmandiku moodustasid parteilased ja kaks kolmandikku parteituid seltsimehed.⁷⁴ Kui siia juurde arvata ka Nõukogude Liidu elunevaid tuhandeid eestlasi-revolutsionääre, kes vabatahtlikena olid valmis kohe EKP-le appi tulema, siis oli EKP aktiivse jõu poolest juba võitluste algul vaenlase jõududest tunduvalt tugevam. Rääkides sellest jõust oma ettekandes pärast ülestõusu, märkis J. Anvelt, et «Tallinna äravõtmise korral oleks revolutsiooniline valitsus dekreteerinud, et poliitilistel põgenikel on õigus tagasi tulla. Ja mingid traattõkked ega piirivaiad ei oleks suutnud kinni pidada neid tuhandeid proletaarlasi, kes juba saksa okupatsioonist saadik on põgenenud Nõukogude Liidu pinnale ja kelle hulgas on mõni tuhat kommunisti. Siis oleks meil olnud niisugune jõudude ülekaal, et Tartu valgekaart meile poleks kardetav olnud».⁷⁵

Kuid see oli ainult esialgne ülekaal, sest võitlussalkade selja taga seisid peale nende jõudude veel tuhanded tööliselised ja revo-

⁷⁰ «Kommunist» nr. 4, 25. septembril 1924, lk. 4.

⁷¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 54.

⁷² Sealsamas, s.-ü. 272-a, leht 56.

⁷³ Sealsamas ja fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 8.

⁷⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 55.

⁷⁵ Sealsamas, lehed 38—39.

lutsioonilised sõdurid, kes võitluse käigus oleksid omakorda revolutsioonijõude mitmekordistanud.

Armees pidid näiteks rühmades, kompaniides ja pataljonides loodud kolmikud ülestõusu puhul revolutsioonilised sõdurid ülestõusnute poole tooma ja kasarmud vallutama, kontrrevolutsioonilised elemendid ja kõhklejad kas isoleerima või nende vastutegevuse paralüeerima. Konspiratsiooni pärast kolmiku liikmed üksteist ei tundnud ja olid vahetult kontaktis partei sõjaväe-organisaatoritega, kes tegutsesid partei maakonnakomiteede sõjaväeosakondade ülesandel ja allusid omakorda Keskkomitee juures asuvalle sõjaväeosakonnale ning peorganisaatorile.⁷⁶

Tallinnas pidid võitlussalku organiseerima mereväe ekipaažis madrus Tiivas, tankikompaniis allohvitser Loorents, maalennuväe divisjonis kapral Kaat, 10. jalaväerügemendis reamees Veltson jne.⁷⁷, kusjuures ka proletariaadi võitlussalkadest pidid esialgu 80—100 kodanluse vastu meelestatud sõdurit ja madrust võitlussalga liikmetena osa võtma.⁷⁸ Isegi kõige tagasihoidlikumate arvestuste juures lootis partei Tallinnas esialgu 400-le, Pärnus 200-le ja Tartus 100-le aktiivsemale sõdurile, kes kolmikute juhtimisel oleksid kohe välja astunud.⁷⁹

Sõjaväe revolutsioonilise osa kaasatõmbamisel ülestõusu ettevalmistamisele etendasid tähtsat osa «Üleskutse sõduritele ja madrustele» (17. septembril), juhtnöörid võitlussalkadele (30. oktoobril), spetsiaalne ajaleht «Punane Sõdur ja Madrus» (17. novembril), «Sõduri ja madruse 10 käsku» (november). Nendes anti sõduritele ja madrustele konkreetseid näpunäiteid ülestõusu ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks. Nii kirjutas ajaleht «Punane Sõdur ja Madrus»: «Teie sõdurid, madrused, proletaaresed ohvitserid... peate aitama töörahval kinni lüüa kurjana ja puusärgi naela. Teie kohus on töörahvast toetada juba sellepärast, et töolis-talurahva valitsus kodanliku sõjaväe kasarmust koju laseb. Revolutsioon — see on ühtlasi ka vabakssaamine kasarmuvangist... Organiseerige kompaniides, patareides, laevadel jne. väikesed punased salgad ja tunnistage omaks kõik töörahva nõudmised. Olge valmis üles tõusma ühes töölistega! Elagu tööliste, sõdurite ja madruste sõjariistus ülestõus! Sõdurid, olge valvel, võtke padrunid, mis teile antakse, vastu ja tarvitage neid, kui tuleb aeg, töörahva vaenlaste vastu!»⁸⁰ «Sõduri ja madruse 10-s käsus» näidati ära, kuidas sõduritel tuleb käituda ülestõusu momendil. Selles märgiti: «Kui sind aetakse sõtta tööliste ja talupoegade vastu või pannakse rahustama ülestõusnud töölisi ja sõdureid — ava tuli nende peale,

⁷⁶ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 305, leht 35.

⁷⁷ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 6.

⁷⁸ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 20.

⁷⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 305, leht 37.

⁸⁰ «Punane Sõdur ja Madrus» nr. 1, 17. novembril 1924, lk. 1.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

10 ЗАПОВЕДЕЙ СОЛДАТА И МАТРОСА.

1. Интересы трудящихся — твои интересы; не признавай более высокими никаких других интересов.

Это значит: Если ты был рабочим, то помни, что будешь опять им, когда покинешь казарму или судно; если из крестьянской семьи, то не забывая, что скоро трудиться в поле дна своего, а жинодерка будет в частях.

Sõduri ja madruse 10 käsku

Petit!
5000

1. Tööraha hüvid on ka sinu hüvid; sul ei pea olema mingid kõrgemaid hüvisid.

See tähendab: Kui oled tööline, pea mees, et jälle sellas saad, kui kasarmust või laevalt lahkud; kui oled talurahva perest, siis ära unusta, et varsti jälle endale viisub; oled harilbase või suurema omaniku pereonnast, siis tea et sind on toidetud ja rasketud ja nullud.

10. K. sind! Tööraha need käsked 5000 eest, 1000 eest, tööraha nimelisele, mis on juba Venes

Mis iganes ~~...~~ tal. ristatakse raskuskäde prot. Töö- tähendab kõgu inimsoo

...ду против рабочих и крестьян усмирять восставших рабочих и братьев и сестер. Ибо пусть скорее падет несколько наемников буржуазии, нежели будет пролита кровь

«Sõduri ja madruse 10 käsku» vene keeles ja eestikeelne käsikirja enne trükiandmist.

Punane Sõdur ja Madrus

ERP ja EKMu sõjamäeorganisatsioonide hääleandja

Mr. 1

17. novembril 1924

1 aastat

Sõduritele, madrustele, proletaarlistele ohvitseridele!

Kõrvalvõetud! Seltsimehed!

Silmapiil jõuab, mil Eesti töörahvas peab oma turjal maia raputama neid, kes jätkavad seda rõhumis-
forda, mille aastasadade eest läid Balti parunid ja Vene
tšaar oma kuberneridega. Maevast leidub Eesti meel
targa meele ja mõistusega inimeid, kes ütlevad, et praeguse
turnajate „ühelejäse“ mahariit ei oleks isegi nii
vanast tšaaririgist, kus tegehitult poliitilised digufed on
ainult täputäiel, kuna rahmahulgad ainult maffudemata-
jats, orjaks ja fuurtüülihiats. Samati on igaihele selge,
et see „mahariit“ niisama peahostanud on, kui tšaaririit
enne la kututamist 1917. a. Siin istub riigivõras riigi-
marga otsas, ja kõik nad kistevad ja purelevad oma-
mabel paremate fuutäite pärsist. Eesti rahma ladwab

Tundke taaja

Sõdurid, mereväelased, kes olete teie? Suures
enamuses töörahva lapsed, teida surutud lajormu wan-
gistamate müüride wahel; talle selga aetud roheline
sinel, eht must madruje tuub, mille murettumiseks turnaja
sinu isalt viimajele leinopolatulele on rõdvinud. Sa oled
mängulanniks, talle tallal turnaja poeg — ohvitser ama-
litust moajst joobnult koju tultes wägimolda tarwitab.
Ta paneb su kartseri. — Mis eest? Selle eest, et tema
tallumisejt jäljäs silmadele sinu nägu ei meelbi. Milles
seisab sinu süü? Selles, et sinu iso, teenides turnajat,
ei saanud oma töö tasuks niigi palju, et sind oleks wõi-
nud inimääriliselt taswotada, julle haridust anda.

Milles seisab tema digus sind karistada? Selles,
et tema iso, turnates sinu wanemaid, makstes neile töö-
tasuts näijatasse, rõõwides sellega ta sinult ühe osa

Ajaloh «Punane Sõdur ja Madrus» pea.

kes sind käsevad tappa sinu vendi ja õdesid! Ära kuula val-
geid ohvitseri, ühenda ustavaid seltsimehi punastesse võitlus-
salkadesse, et takistada väeosa töötajate vastu tegutsema pane-
mist! Sa pead olema valmis ekspluataatorite vabariigi kukuta-
miseks! Sa pead ekspluaterijatele peale tungima kogu energi-
giaga ja otsustavusega kuni tema täieliku purustamiseni!»⁸¹

Uhel ajal võitlussalkade formeerimisega hangiti ka relvi ja
muud lahinguvärustust. Kavatsusel oli muretseda 50 vintpüssi,
70 Thomson-Colti süsteemi kuulipildujat, 200 parabellumi tüüpi
revolvrit ja muud lahinguvärustust.⁸² Relvade hankimisel läh-
tus partei marksismi-leninismi tuntud seisukohtadest, et võit-
lussalku tuleb asutada kõige laialdasemalt ja tingimata enne
relvade saamist, relvade küsimusest sõltumata, et mingil
juhul ei tohi lubada relvade jagamist otse massidele, sest relvi
on vähe ja sellepärast pole võimalik kuigi suuri elanikkonna
kihte relvastada. Pealegi võiks politsei sellest teada saada ja
ajaks kogu ülestõusu ettevalmistamise nurja.

Relvi saadi väga mitmesugusel teel: osteti eraisikutelt,
relvakauplustest ja hangiti välismaalt. Ülestõusu ajal pidid

⁸¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, «Lendlehed
1924. a.», lk. 70—72.

⁸² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 272-a, leht 135.

võitlussalgad relvi muretsema juba võitluse käigus politsei- ja oskondadest, sõjaväeladudest ja sõjaväeosadest, kaitsepolitseilastelt, relvakauplustest ja mujalt.

Novembrikuus ühendati võitlussalgad rühmadeks, rühmad roodudeks ja roodud kolmeks pataljoniks. Oma iseloomult ei kujutanud pataljonid veel lahinguüksusi, vaid tulevaste pataljonide põhikaadrit, kelle ümber oleks võitluste käigus koondatud poliitvange, revolutsioonilisi töötajaid ja sõdureid.

Kõrvuti ülestõusu organisatsioonilise ettevalmistustööga tegi partei ühtlasi iga päevaga järjest intensiivsemaks muutuvat poliitilist selgitustööd rahva seas.

10. oktoobril saatsid Tallinna vanglates viibivad poliitilised vangid töörahvale, sõduritele ja madrustele üleskutse, kus märkisid: «Aeg on laiali peksa see valitsus, kes teid surmale määranud! Aeg on kukutada nälgimise vabariik! Aeg on luua oma valitsus — tööliste ja talupoegade valitsus. Seltsimehed, sõjariistad kätte! Relvastatud võitlusele orjusikke kukutamiseks! Meie, poliitilised vangid, tõestame, et esimesel signaalil teie ridadesse asume ja oma elu kalliks ei pea, et punast lippu Toompeal püstitada ja kaitsta. Elagu relvastatud väljaastumine!»⁸³

Viis päeva hiljem, 15. oktoobril, avaldati J. Anveldi allkirjaga EKP Keskkomitee «Avalik kiri» tööliste, teenijatele, talupoegadele, sõduritele ja madrustele.⁸⁴ Kirjas anti lühike analüüs kodanliku korra ja poliitika kriisile ning märgiti, et sellest umbkotist võib ainult proletariaat oma selge tegevusprogrammiga näidata väljapääsu. Kirjas toodi veel kord ära Tööraha Ühise Väerinde tähtsamad nõudmised, kusjuures eriti märkimisväärne oli see, et töötava talurahva osas oli senistele nõudmistele juurde lisatud seletus, mis muutis partei loosungi talurahva ja maa küsimuses palju selgemaks. Seletuses märgiti, et kelleltki peale mõisnike ja rahvavaenlaste maad ära ei võeta, maatameestele ja vähese maaga talupoegadele aga antakse maad juurde. Kedagi vägivaldselt «kommuuni» ei aeta, vaid igal talupojal on täielik võimalus oma äranägemise järgi ise oma maad harida.

Sedasama kirjutati ka «Kommunisti» artiklis «Proletaarne revolutsioon ja talurahvas», mis ilmus 19. oktoobril 1924. Artiklis rõhutati, et «tööliste ja talurahva valitsust ei looda mitte selleks, et talurahvalt maad ära võtta, vaid selleks, et väikemaajajatele maad juurde anda ja maksukoormat kergendada... Seda selgitustööd on nüüd seda kergem teha, et meil on tegelik eeskuju Nõukogude Liidu talurahva näol olemas, kellelt partei ei võtnud maad ära ega ajanud kommuuni, vaid vastu pidi, kelle kätte on antud kõik konfiskeeritud mõisamaad ja kes

⁸³ «Kommunist» nr. 5, 19. oktoobril 1924, lk. 3.

⁸⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 273, lehed 3—6.

Kommunist

Rõigi maade Proleta

Eestimaa Kommu

(3. Kommunistilise Interna

häälekan

Maha Eesti häälekiril! Elagu Eesti nõukogude wabariit!

11. 5. (63)

19. oktoobril 1924

Töörahwale, sõduritele, madrustele!

Seltsimehed! Eesti nõndanimetatud demokraatliku wabariigi rahwas on surmale määratud. Eestlakt lobutaw on linna palga-tööliliste ja teenijate olukord. Tööpudus kaswab itta weel ja tema laps — nälg talutab rühandetele tööliste ja ametnikkadele, nende naisele ja lastele surma wistatiga seljataha. Walitsewad kildonnad oskawad ainult warastada ja rööwida. Mõisapidajad, pangaherrad ja suurmajajomaniidud on andunud häbematu spetuleerimisele ja rahwa wiimsete waranduste laastamisele. Kõltsiteadlituma töörahwale tõrwalbarwad nad wangiraudade wõi püüsituluga, et polets neid, kes segalid rahwa waenlasti nende rööwitegudes. Tuhanded paremad töörahwad pojad on põgenenud surma wõi wangiloja eest Nõukogude Wabariitide Liitu ehl on wägimaidleid sinna aetud. Need tuhanded tööliste ja talupojad on siit loowa töö juurest ära kistud. Tünnides on kuue „keseiwase“ aasta wälkel itta sajad poliitilised wangid — tööliised, sõdurid ja wäilemaapidajad kinni olnud: milsonid tööpäewad on selle aja wälkel kaotssi läinud. Siinsamas on kinni peetud sadasid kaelatohtulisi wange, selle telmidest rippuw ja töörahwast ripumatu tohuus on sellepärast türitegijaks tünnistanud, et willetus ja puudus neid õnnetuud inimesi leiwapalusest seaduswastalilisel wiisil wõtma sunnis, ehl kes hoopis süüta raudu needitud. Jah, siin waenlewad põrgulistes tingimistes sajad wälkised seaduseritkujad ehl loquni süütud perekonnaliid ja emad, lüna nende lapsed näsiawad, aga suured wargad, nagu Päts, kindr. Tõnisson ja teised soomusenõidjad omandawad mõisu ju ehitawad kesse, et seal praalida.

Seltsimehed tööliised, teenijad, wäilemaapidajad, sõdurid, maduselid, proletaarilised ohwiterid! Meie ei hakka siin pitak arutama, misjagune on pääfetele praegusest surmaajast. Meie teate seda ifegi. Arleme ainult: Meie, sajad poliitilised wangid, kes teie ridadesse wälja kistud, tunneme enbid jõudu tööks.

10. oktoobril 1924.

Meie tahame ofa wõtta loowast tööst töörahwale kasuts. Meie teame, et ühestoos teiega Eesti majanduse ülesehitame ja nälfatoni häwitame, nagu seda on teinud Nõuk. Wabariitide Liidu töötawad rahwad.

Seltsimehed! Aeg on laiati peksta see walitus, kes teid surmale määranud. Aeg on kututada nälgimisewabariit! Aeg on lüna oma walitus — tööliste ja talurahwa walitus.

Kurnaja ei tünnista mingid parandusi töörahwale kasuts, mida wõidak läbi wila parlamentilisel teel. Siin on meie bulgas töörahwale ehitajad: selle asemel, et wõidelda riigilogus ja linnamoolitogudes, istuwad nad tünnis. Tööliste ja talurahwa walitususe saab maksa panna ainult sõjariistus jõuga!

Looge sõjariistus ülestõusmise teel walitus, mis muuseas:

1) ainals täieliku amnestia tööliise wangidele seda süüdistatasse kodanilise korra kututamises;

2) lasets wälismaadest tagasi tulla föil poliitilised põgenejad ja wäljasaadetud ja

3) määraks erakorralise lohtu töörahwale, sõduritele ning madruste ehitajatele, kes läbi waatals wii era, kui ta sõjawäliste kaelatohtulised wangid süüasjad, wabasades föil need, kes kaagilohtu poolt ilma olulise põhjuseta wangi pandud.

Seltsimehed! Sõjariitad kätte! Sõjariistus wõidutusele orjusikke kututamises! Meie, poliitilised wangid töotame, et esimel signaalil teie ridadesse ajume ja oma elu kallits ei pea, et punast lippu Doompeal püstitada ja laitea.

Elagu sõjariistus wäljasaatumine! Elagu kodussa Kurnaja wastu! Elagu tööliste ja talurahwa walitus! Elagu Nõukogude Wabariitide Liit!

Poliitilised wangid Tallinna tünnides.

Tallinna wanglates wiibivate poliitwangide üleskutse
«Töörahwale, sõduritele, madrustele» 10. oktoobril 1924.

maksavad ainult ühte madalat põllumajandusmaksu. Kõik see on rikkalik materjal, et meiegi talurahvast esiteks mõtlema panna selle pöörase lori kohta, mida laiali kannab kurnajate ajakirjandus, ja teiseks — teda hoopis uuele arusaamisele viia sellest, mida tähab ja mille eest võitleb kommunistlik partei».

See näitab, et EKP oli jagu saanud mõningatest senistest kõikumistest talurahva- ja maaküsimuses,⁸⁵ mis tunduvalt kindlustas töölisklassi ja kehvtalurahva liitu vahetult enne detsembrülestõusu.

Edasi märgiti «Avalikus kirjas», et võimu ei saa kodanluselt võtta sõnadega ja paberitega, vaid ainult vägivallaga. «Kirjas» tuleb meelde, kuidas kodanlus omal ajal võimule tuli. Siis oli Kommunistlik Partei kõige suurem partei. 1917. aastal toimunud ülevenemaalistel Asutava Kogu valimistel sai ta Eestis 40% kõigist häältest. Kuid kodanlus kuulutas Saksa okupantide abil selle partei väljaspool seadust olevaks, heitis tema esindajad Maanõukogust välja ja kukutas nõukogude võimu. Nüüd nimetavad nad tööliste ülestõusu kohutavaks kuriteoks! Kuid see ei hirmuta Kommunistlikku Parteid teatamast, et ta organiseerib relvastatud ülestõusu, sest ainult sel teel on võimalik kukutada kodanlik kord. See on võitlus elu ja surma peale, kuid teist teed ei ole.

Partei muutis agitatsiooni ja propaganda relvastatud ülestõusu eest nii massiliseks ja kõikehaaravaks, et kodanlus, kes korduvalt oli kommunismi Eestis hävitatuks kuulutanud, ikka ja jälle tunnistama pidi, et oktoobri- ja novembrikuus levitati Tallinnas kommunistide poolt niisuguse agarusega kihutuskirjandust, et seda peale tänavate ja tehaste iseärgi sõjaväeosadesse ja kasarmutesse toodi ning posti teel inimestele koju ja asutustele saadeti.⁸⁶

Ülestõusuks vajalike praktiliste kogemuste omandamiseks ja oma ridade suurendamiseks tegi partei viis päeva enne «149 protsessi», 5. novembril, katset vabastada poliitvangid eeluurimisvanglast. Enne aga, kui suudeti vangla müüri auk murda ja vangid vabadusse lasta, sai politsei jaole ning arreteeris kaks müüriõhkujat (Eduard Funk, Jaan Vinter) ja hiljem veel 13 aktiivsemat seltsimeest, kes olid müüriõhkujaid enda juures varjanud. Nii arreteeriti Salme ja Lydia Raekson, Leida Põrk (Vaarman), Elisabeth Klaamas, Hans Lauristin, Anna Tiirfeldt, Amanda Sipelgin jt. Poliitvangide vabastamise nurjumine ja sellega seoses terve hulga paremate aktivistide arreteerimine, samuti nagu pärast 3. augusti demonstratsiooni, sundis parteid edaspidi niisugusest taktikast loobuma. Ühest küljest välditi sellega küll aktiivsema kaadri rivist väljalangemist, mis oli ülestõusu ettevalmistamisel ja läbiviimisel määratu suure täht-

⁸⁵ Vt. käesolev töö, lk. 28 ja 40.

⁸⁶ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 5.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

К РАБОЧИМ, СЛУЖАЩИМ, КРЕСТЬЯНАМ, ВСЕМ
ТРУДЯЩИМСЯ СОЛДАТАМ И МАТРОСАМ.

Требуется ли кому нибу
т. н. «демократической» рес
Эстонии? Кого смогут еще
крадов и иных мошенники
когда сама жизнь на каж
эти-же газеты вынужде
цию, казнокрадство и
бедственностью среди

Правящая клика
друг друга и грызть
граммы творческой
жизнь. Если вообр
буржуазии и эсдег
щихся путем разг
ском фронте, а н
ного достоинства,
ное от Сов. Р
фабричный ст
продать «6-ту
уничтоженис
полного баг
последуюш
цам, для
нить про
держат
и кто г
все в
получ
ВОЛОТ.

Эстонской
ст в

Õõigi maade profetaarlased, õhinege!

Avalik kiri
töölisele, teenijatele, talurahvale
ja lagu töötamatele tihtidele jõdu-
ritele ja madrustele.

А
я-
ме-
про-
Да
ойдут
пошли
ЛЕОНОВ

Eestimata Kommunistlike Partei Reklamitee väljanne.

«Avalik kiri» eesti ja vene keeles.

susega, kuid teisest küljest oli niisugusel taktikal ka negatiivne külg, sest sellega pidurdati töötajate revolutsioonilise võitluse kasvu ja pandi nad äraootavale seisukohale, mis ülestõusu läbi viimise ajal takistas masside kiiret väljatoomist.

10. novembril algas Tallinnas Tartu maantee nr. 64 «Sõdurite Kodu» ruumides «149 protsess», mille kodanlikud võimud organiseerisid arveteõiendamiseks jaanuarikuus arreteeritud töölisliikumise aktivistidega. Kohtuprotsess, mis kestis peaaegu kolm nädalat (10.—27. novembrini 1924), oli kogu maailma avalikkuse tähelepanu objektiks. Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel tegid kaebealused ära suure töö, et muuta protsess kohtumõistmiseks kodanluse üle. See õnnestus hiilgavalt.

Kodanliku võimu rahvavastane pale ilmnes juba protsessi esimestel päevadel, kui ei antud sissesõiduviisid Nõukogude advokaatidele, keda kaebealused olid palunud oma kaitsjateks. Nii juriidiliselt kui ka tehnilisest küljest ei olnud selleks min-geid takistusi, sest kodanlikus Eestis kehtisid endised Vene seadused, millega Nõukogude Venemaa advokaadid olid hästi tuttavad, samuti oskasid kohtunikud ja prokurör vene keelt. Jättes kaebealused ilma elementaarsest õigusest, õigusest endale vabalt kaitsjaid valida, andis kodanlus massidele ja kogu maailmale suurepärase õppetunni oma ärakiidetud «demokraatiast», mida kommunistid õigusega nimetasid «timukakraatiaks», ja avas paljude kõhklejate silmad tõe ees ning tõi nad revolutsiooniliste jõudude poolele.

Tartu maantee, mida mööda kaebealuseid Lasnamäe karistusvanglast kohtusaali konvoeeriti, oli rahvast niivõrd tulvil, et politsei pidi väevõimuga teed rajama. Põhja Paberi- ja Puu-papivabriku akendele kogunenud töölisel lehvitasid möödasammuvatele vahvatele rahva vabaduse ja õnne eest võitlejate punaste lipukestega. «Sõdurite Kodu» ees ootas suur rahvamurd, kes politsei tungival nõudmisel laiali ei läinud, vaid kohale jäi.

«149 kohtuprotsess» kujunes eesti proletariaadi eesrindliku osa ennenägematult julgeks ja mehiseks väljaastumiseks kodanliku korra vastu. Kui kaebealused olid oma kohtadele paigutatud ja valveohvitser kohtunike ilmumisel käsutas «Püsti! Kohus tuleb!», tõusid kaebealused püsti ja hakkasid «Internationaali» laulma, millega ühines ka saalitäis rahvast. Kohtunikud olid jahmunud. Valveohvitseri käsklusele: «Vait! Istuda!» kaebealused ei reageerinud, vaid laulsid edasi. Kohtunikud pagesid oma tuppa tagasi. Siis viidi kaebealused kohtusaalist õue ja hakati neid sealt ükshaaval välja kutsuma ning üle kuulama.⁸⁷

⁸⁷ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 1. kd., lk. 18.

Kui järjekord tuli Jaan Tombi kätte, naeris ta väljamõeldud süüdistuse üle ja heitis kohtule näkku: «Kodanlike lurjuste kohtu ees ma ennast süüdi ei tunnista!» Kohtu esimees karjus selle peale meeletus vihas: «Välja! Kartserisse!» Tomp viidi kohtusaalist välja. Uksel pööras ta ringi ja hüüdis valju häälega: «Elagu töölis-talurahva valitsus!» Sellest piisas, et Tombiga veriselt arveid õiendada, sest kohus leidis, et sõjaseisukorra tingimustes tähendab niisugune ütlus üleskutset maksva korra kukutamiseks, ja andis Tombi sõjakohtu alla, kes mõistis ta surma mahalaskmise läbi. 14. novembri õhtul hukati Jaan Tomp Valdeku metsas.

Ent kodanlus eksis. J. Tombi mõrvamisega ei suudetud taltutada teisi kaebealuseid, kes üksteise järel kohtu küsimusele: «Kas tunnistate ennast süüdi või ei?» teatasid: «Jah, süüdi küll, kuid ainult selles, et me oma tegevusega ei suutnud saavutada seda, et teie kohal istuks revolutsiooniline tribunal, teie aga seisaksite kaebealustena tema ees. Täna olete teie peremehed ja mõistate meie üle kohut, homme tuleb käskija, töötav rahvas ja mõistab kohut teie üle.»⁸⁸ «Oma poliitilises tegevuses olen välja läinud ainult töörahva huvides, vastutust kannan ainult tema ees. Ei pea tarvilikuks kodanliku klassikohtu ees seletusi anda,» ütles Hendrik Allik. «Täna olete teie peremehed ja mõistate kohut, nagu käsevad teie peremehed. Homme aga tuleb töötav rahvas ja paneb teid seina äärde,» tähendas Olga Künnapuu (Lauristin). «Ma pole teilt tulnud armu paluma. Te teete selle otsuse, mis teile on ette kirjutatud,» ütles Herman Arbon. «Teie, kodanlus, panete meid vangi ja tapate meie parimaid tegelasi, kuid kommunism jääb,»⁸⁹ sõnas Aleksander Resev.

149-st kaebealusest mõisteti õigeks ainult 7 inimest, s. o. 5%. Eluaegsele sunnitööle mõisteti 46⁹⁰ inimest, 15 aastaks sunnitööle 21 inimest, 12 aastaks 6 inimest, 10 aastaks 19 inimest jne.⁹¹ Eluks ajaks mõisteti sunnitööle Georg Abels, Hendrik Allik, Jaan Kamberg, Paul Keerdo, Karl Kuusk, Olga Künnapuu (Lauristin), Leena Laid, Elfriede Morgenson, Karl Pauk (Paas), Peeter Petree, Vladimir Rea, Aleksander Reinson, Johannes Roots, Joosep Saat, Voldemar Sassi, Oskar Sepre, Alide Sommerling, Karl Tuisk, Arnold Veimer, Rosali Veltson jt.

Kodanluse koletu vägivald eesti töölisliikumise tegelaste kaljal kutsus kogu maailmas esile suure meelepahatormi. Isegi

⁸⁸ «Коммунистический Интернационал» № 1/38, 1925, lk. 127.

⁸⁹ «Правда» nr. 276, 4. detsembril 1924, lk. 2.

⁹⁰ Siin on arvestatud ka seitset alaealist kaebealust (Alfred Valdsak, Elmar Kauer, Aleksander Resev, Richard Busch, Leontine Vels, Johan Leesment, Heinrich Kallas), kes samuti eluks ajaks sunnitööle mõisteti, kuid kelle karistus muudeti vastavalt tsariaegsele seadusele ühe astme võrra kergemaks, s. o. asendati 15-aastase sunnitööga.

⁹¹ «Päevaleht» nr. 323, 28. novembril 1924, lk. 3.

10. novembri ootel.

„149 suurprotsessi“ kuhus kaivatsetakse pörandaluste kommunistide vastu suurejooneliselt waljastumist, streike wabrikutes, meelewaidlusi wustitajatel, et sellega protsessi käigu peale mõju otwadaba. — Suhtöörid selleks isadaltte Moskwest.

Waljastumine sünniks Anwelsti ja Räästaste tegelikul juhatusel, leda üle piiri oodatatse.

Wõltsa otmatawib trawkitel isatunab, et nõi pörandalustel tegelisel lohtus teistma isatunab. — Rompari leffkõmitse etetirjutusel isatunab lohtu isatunab pumõlde Wene isatunab lohtu ete isatunab ja isatunab et isatunab isatunab isatunab.

„149 suurprotsess“ algab homme.

Raebealustel 149. tunnistajaid 87. — Protsessis lestab mitu nädalat.

Rohtu-wurimismaterjalil 14-es luures taustas. — Wõltsõendustil isatunab isatunab.

„149 suurprotsess“ alganud.

„Sõdurite Kodu“ ees. — Wiimased korraldused. — „Rohtus tuleb“.

Raebealustel saalist kohtu tulekul „Internatsionaali“ laulnud.

Wahejuhtumise isatunab isatunab: Rohtualustel saalist wõltsõ, Rohtualustel omakel brost isatunab isatunab. — Wahejuhtumise isatunab isatunab, kes seni isatunab isatunab, wahti alla wõetud.

Rohtu riigikogu liiget kommunistilistest rühmast arreteeritud.

Wõltsõ õhtu isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab.

„149 suurprotsess“

Rohtu isatunab isatunab isatunab.

Suutunnistamise küsimiste esitamine raebealustele jõudis ette lõpule.

Rohtualustel äärmiselt wäljakutsuwad märkused kohtu adressil.

Rohtu isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab.

Terwe rida raebealustel kohtu uu haawawate märkuste eest saalist wangiotta toimetatud.

Rohtuotsus „149 suurprotsessis“

isatunab isatunab ette tell 3,15 m. hommitul.

Rohtuotsuse tegemine isatunab isatunab isatunab 33 tundi.

Suutunnistatud 129 Rohtualust. — Õigets 7.

Rohtuotsuse isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab.

Räänud õõõ.

Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab.

Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab.

Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab. — Wõltsõ isatunab isatunab isatunab isatunab isatunab.

Väljavõtteid «Päewalehest» «149 protsessi» kohta.

II Internatsionaali sotsiaaldemokraadid nõudsid protesti avaldamist Eesti «demokraatliku» veretöö puhul. Kommunistlik Internatsionaal ja Kommunistlik Noorsoo Internatsionaal avaldasid ühise läkituse, kus märkisid, et «Eesti kodanluse vangistatud ohvrid jätkavad kindlalt ja mehiselt oma võitlust eesti piinakambrite seinte vahel. Ametliku kohtukometi on nad muutnud poliitiliseks kohtupidamiseks kodanluse üle. Au ja kiitus Eesti tööliste-revolutsionääridele! Oma kindlusega, oma kangelasmeelega on nad juba hindamata palju kogu tööliklassi heaks teinud. — Elagu revolutsiooniline Eesti proletariaat!»⁹².

Seoses «149 protsessiga» võitis eesti proletariaat kogu progressiivse inimkonna sümpaatiat, mis andis talle uut jõudu ja energiat, kindla usu ja veendumuse oma võitluse õigsusesse ning võidusse.

«149 protsessi» ajal valitses kogu Eestis väga ärev meeleolu. «Kui sm. Tombi surmaotsus teatavaks sai, tekkis Tallinna tööliste hulgas käärimine,» märgib J. Anvelt. «Keskkomiteed süüdistati, et sm. Tombi päästmist ei organiseerita. Mõni grupp seltsimehi otsiski sõjariistu ja valvas linnakomandantuuri ümbruskonda, et sm. Tombile appi minna. Töölised jätsid maksud maksmata, viivitati võimalikult üürimaksimisega, uue korteri otsimisega, sest et revolutsioonis kindel oldi.»⁹³

Kui siinjuures arvestada ka valitseva kodanluse poliitika kriisi, mis, nagu nägime eespool, oli samuti jõudnud oma haripunkti, tähendas see seda, et Eestis oli novembrikuus kujunenud vahetu revolutsiooniline situatsioon, üldrahvalik kriis, kus rahva esiridade aktiivsus oli kõige suurem ja kõikumised vaenlaste ning revolutsiooni nõrkade, poolikute ja ebakindlate sõprade ridades kõige tugevamad, mis üldise rahva revolutsioonilise vaimustuse baasil lõi eesti proletariaadile ja tema avangardsele väesalgale soodsa võimaluse edukaks ülestõusuks.

Kuid kohtuprotsessi ajal ei olnud võimalik ülestõusu alustada, sest kodanlus oli selleks ajaks igale poole välja pannud tugevdatud valve. Sõjalise valve alla olid võetud isegi asutused ja postkontorid. Üle maa oli Tallinna kokku veetud suur hulk nuhke ja politseinikke. Niisuguses olukorras ülestõusu organiseerimisega ei oleks kodanlust tabatud mitte ootamatult, vaid täies valmisolekus, ja see oleks võinud ülestõusule saatuslikuks saada. Sest «siduda juba ette endal käed, ütelda avalikult vaenlasele, kes praegu on meist paremini relvastatud, kas ja millal me hakkame temaga sõdima, on tobedus, mitte aga revolutsioonilisus», ütleb V. I. Lenin. «Võtta vastu lahing, kui see on ilmselt kasulik vaenlasele, mitte aga meile, on kuritegu.»⁹⁴

⁹² «Klassivõitlus» nr. 48, 1924/25, lk. 4—5.

⁹³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 35—36.

⁹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 57.

WALGE-EESTI TIMUKATE WASTA

KOMMUNISTLISE INTERNATSIONAALI JA KOMMUNISTLISE
NOORSOO INTERNATSIONAALI ÜLESKUTSE 149 PROTSESSI

Klassivõitlus

PUHUL TALLINNAS

KÕIGI MAADE TÖÖLISTELE

kommunist Kreuksi tapmine märtsis 1923. a nuuskurt poolt uulitsal; järeleandmata ja kawakindel töölisteklassi organisatsioonide purustamine, mida viimse aasta jooksul kaks korda tehti — jaanuaris ja augustis; lõpuks see protsess 150 tööliste-revolutsionääri wasta, keda mahalaskmine ja sunnitöö ähwardab.

Kodanline wõim Eestis on pankrotis. Igasugused kodanlised rühmad — allparanuid, sahkerdajad, sotsiaaldemokraadid — wahetasid õksteist riigiwallitsuses ja ikka ühe ja sellesama tagajärjega. Üksikud rööwikute, sahkerdajate ja riigiwaraste kiidkonnad läksid rikkaks, aga kogu maal, tööliste- ja talurahwa ulkades, linnades käsitöölise ja intelligentsi seas kaswas wiletsus. Wabrikud jäid seisu. Töötaolek kaswas. Riigi rahaasjandus ligines ikka suuremale pankrotile. Lubadused ühiskondliste uuenduste kohta ja maa andmine talurahwa kätte, millega oma wõimuwallitsust Eesti kodanlus algas, on täitmata. Kodanluse täielise wõimetuse pärast üleüldse mingisugust majanduslist asja korraldada, ei saagi neid lubadusi täita. Kodanluse wallitsuse all piab wäike Eestimaa tähtsusest lisanduseks mõnele üleilmsele imperjalistiderühmale muutuma. Wäikese Eestimaa tööliste ja talupoegade ainus wäljapääsetee on sisse seada tööliste ja talurahwawallitsus, mis ennast klassiorganisatsioonide peale tuetak, kindlas liidus kõige maailma tööliste-klassiga.

Pankrottijäänud Eestimaa kodanline wõim on juba Eestimaad Inglise kapitalile ära müüma ja sahkerdama asunud. Aga ses oma ärandlikus püüdes, Eesti rahwaulkade tulused ära müüa, leiab Eesti kodanlus südi wastapanekut ühise ja teadliku Eesti proletariaadi poolt ja kõigi kodanliste ja wäikekodanliste rühmade ühine blok. Eesti sotsiaaldemokraatide palawal kaasabil, otsustab endale awada waba tee ärandmisele, Eesti töölisteklassi organisatsioonide purustades.

Selle aasta jaanuaris woetakse ühel ajal üle kogu maa ulgalised wangistamised ette. Tööliste lubatud koostöökutele tungiwad Eesti nuhid ja ärawad enne ära määratud ohwrid kinni. Need on kõik Eesti ametliühisuste tegewad tööliised. Need on rewolutsioonilise noorsoo eelwäe liikmed. Need on Eesti naistöölise juhtiwad esitajad. Need on tööliste aridusliste organisatsioonide tööliised. Need on, lõpuks, puutumatus õigusega Eesti riigikogu (parlamendi) liikmed; neid on kümne inimest, kahes rewolutsioonilises töölisteriühmas; kommunistiline rühm ja töölistepartei rühm. Need saadikud on Eesti kodanluse suuremad wihaalused, sest et nad, rewolutsiooniliste töölisteriühmade eeskuju järele wanas tsaari riigiwolikogus, alastamatait paljastasid riigiwargusi, wägiwalda ja Eesti "demokraatia" ettewalmistatawat äraandmist. Ja saadiku puutumatus wisati kui wana tarbeta koli kõrwale. Kõik töölisteorganisatsioonid üle maa aeti laiali. Proletariaat piab wäkimisele sunnitama.

Kindlat ja mehiseit jatkawad oma wõitlust Eesti kodanluse wangistatud ohwrid Eesti piinakambrite seinte wahel. Ametliku kohtukometi on nad muutunud poliitikaliseks kohtupidamiseks kodanluse üle. Nad ei tunnista seda klassikohut. Eesti parlamendi liige ja Eesti rewolutsiooniliste tööliste juht Jaan Tomp wiskas timukatele nakku oma mehise teadaande, et pea paneb proletariaat kohtunikud ise süüpingile. Selle kohtu tiutamise eest* anti ta sõjawäljakohtu kätte ja mõisteti surma. Otsus on kinnitatud.

Au ja kiitus Eesti töölistele-rewolutsionääridele! Oma kindlusega, oma kangelasemelega on nad juba indamata palju kogu töölisteklassi eaks teinud. Leidku nende kindel rewolutsiooniliste waadate ja oma klassiorganisatsioonide kaitse kogu töölisteklassi ja eeskätt Eesti tööliste täielist tuetust!

Kõigi maade tööliised!

Teie wahelsegamine on nii mõnigi kord kinni pidanud timuka käe, mis tõstetud töölistejuhitide wasta. Ärgem andkem Eesti timukatele wõimalust Eesti

Sellepärast toimis EKP õigesti, et ta ei organiseerinud ülestõusu «149 protsessi» ajal, vaid tegi seda alles pärast protsessi lõppu, olles muutnud «149 protsessi» enda tegelikult kodanlust paljastavaks ja tema üle kohut mõistvaks demonstratsiooniks, mis mobiliseeris ja innustas masse eelseisvaks võitluseks. See õnnestus seda enam, et kodanlik ajakirjandus tahes või tahtmata suure osa sellest, millest räägiti protsessil, oma veergudel ära trükkis ja massidesse kandis.

Kohtuprotsessi ajal spetsiaalselt väljaantud lendlehes «Näpunäited klassisõjaks töörahvale linnas ja maal, sõduritele ja madrustele»⁹⁵ õpetas EKP, mida peab teadma iga tööline, madrus, sõdur ja väikemaapidaja siis, kui puhkevad võitlused rõhutute ja rõhujate vahel.

Töölised pidid kõigis vabrikutes, tehastes, kauplustes, raudteel ja mujal läbi viima üldstreigi, koheldes streigimurdjaid kui klassivaenlaste agente.

Klassiteadlikud sõdurid ja madrused tuli viivitamatult ühendada rühmadeks ja kogu väeosa ülestõusule kutsuda ning hooit kanda, et töölised saaksid kätte relvad, mis väeosal olid tagavaraks.

Mobiliseerimata jäänud proletaarlased pidid valgete tagalas partisanisalkadesse ühinema, kaitseliitlastelt relvad ära võtma ja valgete tagalas raudtee, telefoni ja muid sideühendusi rikkuma, moonavoore, ladusid jne. õhku laskma, vaenlasele selja tagant kallale tungima jne.

Tallinna vabrikute vanemad, Tallinna ehitustööliste ühingu ja Tallinna toidu- ja maitseainetetööstuse töötajate ühingu juhatused avaldasid 28. novembril 1924 eesti rahvale avaliku üleskutse, milles nad kuulutasid välja töölisorganisatsioonide asutamise kuu 14. detsembrist 18. jaanuarini, mida partei illegaalses lendlehes kutsus muutma relvastatud väljaastumise kuuks.⁹⁶

Partei võttis niisuguse manöövri tarvitusele selleks, et vaenlast petta ja talle muljet jätta, nagu ei toimuks enne 14. detsembrist mingisugust väljaastumist. See võte õnnestus.

Kohe pärast «149 protsessi», mis lõppes 27. novembril, võeti maha kõvendatud valvepostid ja nuhid saadeti Tallinnast tagasi oma rajoonidesse.

«Et kommunistid usaldaksid laiaulatuslikumat riigipööret ette võtta, see näis peale «149 protsessi» kellelegi vaevalt tõenäolike olevat,»⁹⁷ kirjutas «Vaba Maa» kaks päeva pärast ülestõusu. «Tõsiasi on, et kommunistlik mässukatse 1. detsembri varahommikul tabas meie väeosi ootamata — une pealt — ohvitseri

⁹⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 273, lehed 1—3.

⁹⁶ Sealsamas, s.-ü. 288, leht 40.

⁹⁷ «Vaba Maa» nr. 280, 3. detsembril 1924, lk. 4.

Näpunäited klassisõjals töörahwale linnas ja maal, sõduritele ja madrustele.

Esti demokraatlike nälgimiswabariigi lõputunnike rühib kiirelt lähemale. Nii, nagu on praegu enam edasi teosta ei saa. Pätši, lindral Tõnissoni, Uudi ja teiste fashistide salgad waritsewad filmapillu, et mil wõimu haarata, ja weel pöörasemat terrori maksma panna, kui on praegu. Ükski fobanline walitus ei tasta nende ettemalmistusi. Arreteeriti mingi Reinkubjas, aga pärisfashistid jätkawad oma musta tööd kaabides, ministeeriumides, politseis, kaitseüldis.

Töörahwahulgad on väljasuremisele määratud nii praeguse walituse kui fashistide poolt. Töörahwad on sunnitud wõillema. See wõitlus wõib olla ainult sõjariistus ülestõus ja töödi ta urahwa walituse maksmapanel rewolutsiooni teel, sest walitsewad kildkonnad ei anna heaga wõimu käest. Kui Pätši bonded peaksid julgema wälja astuda, kiirendab see klassisõja algust.

Iga tööline, madrus, sõdur, wäikemaapidaja peab teadma, mida teha siis, kui puhkewad wõitlused rõhutute ja rõhujate wahel.

Pea meeles ja lanna edasi järgmisi põhimõtteid:

1. Iga klassiteadlik proletaarlane ja proletaarlane — tööline, wäikemaapidaja, sõdur, madrus, aas ohwitser, ametnik — peab kõige jõuga ennastalgawalt osa wõtma klassisõjast kurnaja wastu.

2. Töölisid ja teenijad on lohustatud kõigepealt kõigis ettewõtetes, niipalju kui neid weel järele on jäänud, kõigis ärises, randteedel jne läbi wiima täieliku streigi, ümberlääes streigi-murdjatega kui klassiwaenlaste agentidega.

Streik tuleb kõigi abindudega läbi wiia ka leiwawabrikutes ja teistes toiduma lmistamisettewõtetes, niisama walgustus- ja weewärgis, kuni wõitlewa tööliste klassi organisatsioonid teist sugust korraldust ei tee.

nende korterites, sõdureid — kasarmutes. Meil olid üldised andmed kommunistide kavatsustest ja vastavalt sellele olid tarvituks võetud üldist laadi ettevaatusabinõud, mis aga mitte kõik ei vastanud olukorrale,»⁹⁸ kurtis kodanliku armee häälekandja «Sõdur».

«Küll kartsiime, et kommunistide poolt paljudi oodata on,» kirjutas ajaleht «Sakala», «kuid praegusel ajal, mil riigis kõik aktiivsemad ja silmapaistvamad kommunistid vangistatud ja tuntud «149 protsessil» eluaegse ja pikaajalise sunnitöö vangistusega karistatud, ei võinud vist keegi enam arvata, et meie riigis leidub veel kommunistlikku ollust niipalju, et aktiivse riigikukutamise katsega välja tulla suudetakse. Kuid just silmapilgul, mil meil kergemalt hingati ja kommunistide kartus tublisti vähenes, tuli kommunistide poolt suurem ja laiaulatuslikum väljaastumine kui kunagi enne.»⁹⁹

Kujunenud olukorda arvesse võttes otsustas EKP Keskkomitee alustada ülestõusu detsembri esimestel päevadel ja asus kiiresti ülestõusu plaani lõplikule koostamisele. Ülestõusu taktika küsimuses leiti, et valge terrori tingimustes ei saa ülestõusu alustada suure demonstratsiooniga ja üldstreigiga, sest see ei oleks tabanud vaenlast ootamatult ja oleks andnud talle võimaluse juba löögiks valmis olla. Seepärast otsustati esmalt anda kodanlusele ootamatu löök avangardse võitlussalgaga ja alles siis organiseerida rahva demonstratsioon ja üldstreik. Selle plaani kohaselt pidid võitlussalgad öösel ootamatu rünnakuga vallutama kodanluse tähtsamad asutused, paralüeerima kodanlusele truude väeosade vastutegevuse ja tooma revolutsiooniliselt meelestatud väeosad ülestõusnute poole üle, relvastama rahva ja muutma ülestõusu massiliseks.¹⁰⁰

Samuti ei peetud otstarbekohaseks alustada ülestõusu üle kogu maa üheaegselt, sest kardeti, et kodanlikud võimud võivad niisugusel juhul ülestõusu tähtaja teada saada ja vastavaid abinõusid tarvitusele võtta. Seepärast otsustati organiseerida ülestõus kõigepealt Tallinnas ja Pärnus ning alles pärast seda teistes kohtades.¹⁰¹

Mainitud seisukohtadest lähtudes töötas Keskkomitee välja üldise ülestõusu plaani, mille kohaselt tuli esiteks vallutada ootamatu löögiga Tallinn, laiali pillata ja hävitada vaenlase aktiivsed sõjalised jõud ning vallutada tähtsamad riigiasutused¹⁰², teiseks, kui võimalik, siis samal ajal või järgmisel päeval teha sedasama üleriigilises mastaabis; kolmandaks, tegutseda peale Tallinna vallutamist kiiremas korras Tapa—Narva, Tartu ja Viljandi suunas, kasutades selleks kõiki Tallinnas olemasole-

⁹⁸ «Sõdur» nr. 51/52, 1924, lk. 23.

⁹⁹ «Sakala» nr. 143, 6. detsembril 1924, lk. 1.

¹⁰⁰ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 33—34.

¹⁰¹ Sealsamas, ja fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 10.

¹⁰² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 54.

vaid transpordivahendeid; neljandaks, lasta vaenlase manööverdamisvõimaluse paralüseerimiseks õhku raudteesillad Tallinna—Tapa ja Tartu—Tapa vahel; viiendaks, tegutseda Pärnu langemise järel kiiresti Viljandi ja Valga suunas; kuuendaks, moodustada pärast Tallinna vallutamist revolutsiooniline valitsus ja anda selle nimel dekreet kõigi poliitiliste emigrantide Eestisse tagasipöördumise kohta.¹⁰³

29. novembril toimus majas Kadaka tee nr. 9 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eestimaa Kommunistliku Noorsoo Ühingu Keskkomitee ühine koosolek, kuhu olid kutsutud ka pataljonide ja roodude komandörid.¹⁰⁴ Koosolekust võtsid osa Jaan Anvelt, Valter Klein, Eduard Teiter, Paul Leevald, Aleksei Heints, Georg Kreuks, Eduard Kägu, Johannes Jürna, August Lillakas, Arnold Sommerling, Voldemar Puss, Rudolf Pälson, Villem Roobach, Kristjan Grünbach, Ferdinand Pilt, Johannes Meerits (Leo Loring), Karl Trakmann, Karl Rimm jt. Koosolekul moodustati 9-liikmeline Sõja-revolutsioonikomitee Valter Kleini (Roobase) juhtimisel ja arutati läbi ning kinnitati pataljonide operatiivplaanid. Võitlussalkade staabiülemaks määrati Karl Rimm.¹⁰⁵

Eriti palju muret tekitas relvade probleem, kuna kõiki ette nähtud relvi ei olnud suudetud kohale toimetada. Kuid sellest hoolimata jõuti üksmeelsele järeldusele, et enam viivitada ei saa ja tuleb olemasolevate relvadega välja astuda.¹⁰⁶ Väljastumise päevaks valiti esmaspäev, 1. detsembri varahommik. Leiti, et pühapäeva õhtupoolik on kõige sobivam aeg võitlussalkade kogumiseks, sest pühapäevaõhtuses elavas liiklemises oleks see kodanluse nuhkidele märkamatuks jäänud.

Et vaenlast tõesti ootamatult tabada, tuli sooritada väga keeruline operatsioon võitlussalkade kogumise ja koondamise alal, sest valge terrori tingimustes ei olnud mingit võimalust koondada võitlussalku kuskile linna äärde või pimedasse tänavasse. Vaenlane oleks niisugusel juhul võinud kergesti ülestõusu organiseerimisele jälile saada. Sellepärast tuli võitlussalklased täiesti salaja koondada pörandaalustesse konspiratiivkorteritesse.

¹⁰³ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 11.

¹⁰⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 21—32 ja EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 7. kd., lk. 71—78.

¹⁰⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 42—43 ja fond 6496, nimistu 1, s.-ü. 145, leht 8; EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 7. kd., lk. 71—78.

¹⁰⁶ Kolmanda pataljoni komandöri abi Paul Leevald märgib oma aruandes, et ilmajaama andmetel oli oodata lähemal päeval lumesadu ja pärast seda ilma selginemist, mis koos kuuvalgete öödega oleks ülestõusu läbiviimise väga raskeks teinud. Kui oleks teatud, et vihmased ja soojad ilmad veel püsivad, märgib edasi P. Leevald, siis oleks kindlasti ka ülestõusu läbiviimise tähtpäeva veel mõnevõrra edasi lükatud, kuni vajalike relvade hankimiseni (vt. EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 24—32).

Maja Kadaka teel nr. 9 praegusel kujul. 29. novembril 1924 toimus siin EKP ja EKNÜ Keskkomiteede ühine nõupidamine pataljoni- ja roodukomandöride osavõtul, kus moodustati Sõja-revolutsioonikomitee ja otsustati alustada ülestõusu 1. detsembril.

29. novembril teatati võitlussalkade liikmetele, et 30. novembri õhtul tuleb ilmuda koosolekule, kusjuures konspiratsiooni mõttes ei öeldud kellelegi ette koosoleku kohta, vaid määrati neile kokkusaamine tänaval teejuhtidega. Iga konspiratiivkorterit jaoks võeti käskjalgadeks ja sidepidajateks 1—2 naist, kes 3—4 tunni jooksul pidid 15—20 võitlejat ja relvad koonduskorteritesse toimetama ning ülestõusu ajal sanitaride ja agitaatoritena tegutsema.

Ülestõusu üldjuht J. Anvelt hindas naiseltsimeeste osatähatsust 1. detsembril ülestõusu ettevalmistamisel väga kõrgelt. Ta märkis: «Nad etendasid tõesti määratu suurt osa ülestõusu ettevalmistamises. Sõjariistade ja muu varustuse koondajad, pärast laialikandjad olid nemad. Meie ei tunnud kõiki rühmade ülemaid, nii et oleksime võinud neile kätte näidata konspiratiivsed kogumispunktid. Meie võtsime ammutuntud konspiratiivkorterite perenaised, nende tütreid — komnoored jne., nemad olid võitlussalkade kogujad. Sel teel sai ka salkade kogumine väliselt «perekondliku jalutamise» kuju, nagu seda nuhid pärast oma lohakuse vabandamiseks ette tõid. Rühmade ülemad ei oleks üksi kõigega hakkama saanud. 1. detsembril ettevalmistustes oli meil umbes 100 naistöolist, naiskooliõpi-

Grupp juhtivaid ülestõusu ettevalmistajaid ja läbiviijaid:

1. Aleksei Heints, 2. Voldemar Puss, 3. Eduard Teiter, 4. Karl Rimm, 5. Harald Tummeltau, 6. Paul Leevald, 7. August Lillakas, 8. Voldemar Raekson ja 9. Juhannes Mänd.

Vineerist kartong, millega toodi relvi ja laskemoona
konspiratiivkorteritesse.

last jne. kõige vastutavama, kõige keerulisema, kõige häda-
ohtlikuma töö peal. Võitlussalga liikmed riskeerisid eluga alles
1. detsembrist, naised aga juba mitu nädalat enne seda, kandes
püsse, revolvreid, käsigranaate, pomme, laskemoona.»¹⁰⁷

Kella 23-ks toimetati enamik võitlussalkade liikmeid, kellele
teade edasi saadi anda, koonduskorteritesse, kus ettevaa-
tuse mõttes oli loodud perekondliku koosviibimise miljöö —
kaetud laud, toodud lõõtspile ja mängukaarte jne., et nuhke
või politseinikke juhusliku ilmumise korral eksitusse viia.
Igasse koonduskorterisse oli määratud kõige ustavamate seltsi-
meeste hulgast komandant, kes valvas selle järele, et ükski
võitlussalga liikmetest enne väljaastumist omavoliliselt ruumist
ei lahkuku.

Pärast seda kui võitlussalkade liikmed olid koonduskorteri-
tesse toimetatud, hakkasid käskjalad käsikohvrites ja kottides
relvi ning laskemoona kohale tooma. Et mingit kahtlust väljas-
pool ei tekiks, tulid relvade vedajad harilikult paaris — mees
koos naisega, mis jättis niisuguse mulje, nagu läheks tänavat
mööda rahulik abielupaar oma kimpsude-kompsudega.

Alice Leevaldile (Steinile), kes tegutses Sõja-revolutsiooni-
komitee käskjalana, usaldati relvade vedu voorimehega
Juurdeveo tänavast teise ja kolmanda pataljoni konspiratiiv-
korteritesse ning väljaastumise käsu teatavaks tegemine nais-

¹⁰⁷ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 121.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:
1. Anette Hallmann, 2. Alice Stein, 3. Anna Rästas, 4. Helene Selvet, 5. Aliide Proomann, 6. Madli Petree, 7. Selma Hansen, 8. Elviine Sommer (Kamberg) ja 9. Maali Roobach.

agitaatoritele M. Petreele, I. Otsonile (Meelile), A. Lepale, A. Kivikingule, A. Sommerile, A. Proomannile, E. Kambergile (Sommerile), M. Jalakale, E. Suusterile jt., kes olid kogunenud Sõja (nüüd Salme) tänaval nr. 26 asuvasse konspiratiivkorterisse, kust nad pidid minema vabrikutesse töölisi agiteerima.¹⁰⁸

Võitlussalkade liikmete ja relvade kohaletoiemetamine toimus ilma ühegi vahejuhtumita, mis näitas, et partei oli aastate jooksul välja arendanud suurepärase konspiratsiooni.

Kell 23 pidi Tõnismäel nr. 8 asuvas August Posti korteris algama Sõja-revolutsioonikomitee koosolek väeosade komandöride osavõtul. Kuid koosolekut ei saadud alustada enne kella üht, sest reas kohtades kestis võitlussalkade kogumine veel kuni kella poole üheni. Koosolekul arutati läbi üldine olukord ja anti aru kogunenud võitlussalkade ja relvade kohta. Selgus, et esimeses pataljonis oli 140 mehe asemel kohale tulnud 61 meest, teises pataljonis 130 mehe asemel 125 ja kolmandas pataljonis 115 mehe asemel 93, kokku 279 meest.¹⁰⁹ Esimesel pataljonil oli umbes 10 vintpüssi, 50 revolvrit, 3 käsigranaati, 1 püstolkuulipilduja ja 3 pommi, teisel pataljonil — 15 vintpüssi, üle 50 revolvri, 20 käsigranaati, 2 püstolkuulipildujat ja 3 pommi, kolmandal pataljonil — 30 vintpüssi, üle 50 revolvri, 15 käsigranaati ja 2 pommi.¹¹⁰

Pärast pataljonikomandöride ja võitlussalkade juhtide aruannete ärakuulamist otsustas Sõja-revolutsioonikomitee ühel häälel alustada ülestõusu kell 5.15 hommikul. Niisugune väljaastumise aeg valiti järgmistel kaalutlustel: esiteks, et tööstustöölised alustasid oma tööpäeva kell 7 hommikul ja olid seega kella kuue kuni poole seitsme ajal juba teel töökohtadesse. Neid võis seepärast ülestõusu ajal hõlpsasti kaasa tõmmata väljaastumisele ja relvadega varustada. Teiseks, sel ajal toimus sõjaväes tavaliselt valvepostide vahetus ja üleminek nõrgemale päevasele valvele, mis soodustas relvastatud võitlussalkade liikumist tänavatel. Kolmandaks oli valve sel ajal igal pool kõige nõrgem.

Suusõnalisel päevakäsus määrati I pataljoni tegevusrajooniks Tondi, II pataljoni tegevusrajooniks Juhkental ning III pataljoni tegevusrajooniks kesklinn ja Kopli. Need kolm piirkonda moodustasid omaette terviklikud kvartalid, mis võimaldasid paremini jõude grupeerida ja taganemise korral kaitset organiseerida.¹¹¹

Esimene pataljon pidi esmajärjekorras vallutama Sõjaväe Ühendatud Õppeasutused ja käsirelvade laod Tondil

¹⁰⁸ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 7. kd., lk. 73.

¹⁰⁹ Kui arvestada ka peastaabi koosseisu ja kaitsemeeskonda (11 meest), siis ulatus ülestõusnute arv 290-ni. Et täpsed andmed puuduvad, võib 1. detsembri ülestõusnute arvu lugeda umbes 300 inimesele.

¹¹⁰ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 56—57.

¹¹¹ Sealsamas.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. August Post, 2. Helene Pender, 3. Jaan Kütt, 4. Karl Kruusamägi,
5. Pauline Vakmann ja 6. Gustav Reinhold.

ning Tallinn-Väike raudteejaama, teises järjekorras aga Inse-
neripataljoni Nõmmel ning pärast seda kiiresti edasi tungima
Narva suunas.¹¹²

Teisel pataljonil tuli kõigepealt vallutada ratsa-
politsei reserv, auto-tankidivisjon ja tankid, sidepataljon,
lennuväedivisjon, teine politseijaoskond, 10. jalaväerügemendi
staap ja tuua 10. jalaväerügement ülestõusnute poole üle ning
vallutada «Dvigateli» (Ülemiste) raudteejaam; teises järjekorras
kuulus vallutamisele allohvitseride kool, komandandikomando
ja karistusvangla Tartu maanteel. Pärast tankide vallutamist
tuli üks tank saata allohvitseride kooli vastu, teine Tondile
sõjakooli vastu, kolmas tank komandandikomando vastu, et
vabastada peavahis kinniistuvad sõdurid ja madrused, ja nel-
jas karistusvanglat vallutama. Pärast nende ülesannete täit-
mist pidi teine pataljon jätkama pealetungi Viljandi suunas.¹¹³

¹¹² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 56—57.

¹¹³ Sealsamas.

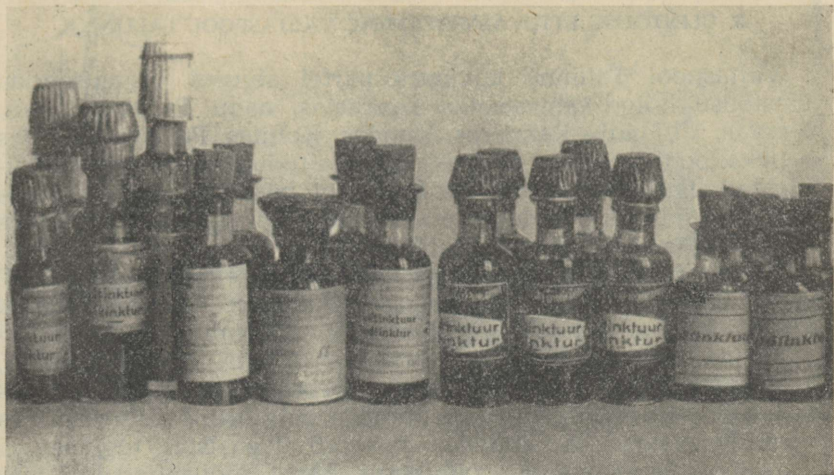
Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Marie Tilla, 2. Tiina Laas, 3. Miina Abrelthal, 4. Helene Hiion, 5. Marie Siitan (Limberg) ja 6. Eliise Kanter.

Kolmandal pataljonil tuli esiteks vallutada Sõjaministeerium ja Kaitsepolitsei Valitsus, eeluurimise vangla, V ja VI politseijaoskond, Balti jaam, Toompea loss, riigivanemaja ja peapostkontor, seejärel mereväestaap, auto-tankidivisjoni staap Suurtüki tänaval, Elektri- ja gaasijaam, Keskvangla Suur-Patarei tänavas, üksikud ministeeriumid, tuua ülestõusnute poole mereväe ekipaaž ja Koplis asuv 10. jalaväerügemendi tagavarapataljon ning võtta linn täiesti oma valdusse ja puhastada see reaktsioonilistest elementidest.¹¹⁴ Peale selle tuli kolmandal pataljonil saata osa vabanenud võitlussalga liikmeid Pritsimaja ette uute väeosade formeerimiseks, mis pidi toimuma August Lillaka juhtimisel.¹¹⁵

¹¹⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 21—32.

¹¹⁵ Sealsamas, s.-ü. 288, leht 57.

Ülestõusnutele muretsatud joodipudelid.

Päevakäsus määrati ühtlasi ära ka peastaabi ja pataljonide staapide asukohad ning nende vahel sidepidamise vormid. Side pidi toimuma peamiselt telefoni teel ja käskjalgade abil. Lepiti kokku, et kui sel teel ei ole võimalik sidet luua, siis tuleb seda teha rakettide abil, kusjuures punane rakett tähendab, et kõik läheb hästi, valge, et halvasti, ning sinine, et võitlus käib ja olukord on selgusetu.¹¹⁶

Esmaabi pidid võitlussalga liikmed esialgu endile ise andma. Selleks varustati nad sidumismaterjaliga ja jooditinktuuriga. Raskest haavatud tuli toimetada Greifenhageni haiglasse (praegune Tallinna III Linnahaigla Lauristini t. 2-a).

Kogu linna transport tuli koondada Pritsimaja ette kolmanda pataljoni ülema käsutusse.

Mürgusõnaks ülestõusu ajal anti sõna «Tomp». Määrati pataljoni-, roodu- ja rühmaülemate asetäitjad.

I pataljoni organiseerijaks oli Martin Meier, varjunimega Mats, komandöriks Aleksei Heints (Hiis), II pataljoni komandöriks Voldemar Puss (Haamer) ja III pataljoni komandöriks Eduard Teiter (Enger) ning organisaatoriks Georg Kreuks (Leht). III pataljoni komandöri abiks määrati Paul Leevald (Kiin).¹¹⁷

Pärast kella kolme pöördusid komandörid tagasi oma väeosade juurde ja andsid neile üldise päevakäsu alusel konkreetseid ülesanded tegutsemiseks.

¹¹⁶ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 57.

¹¹⁷ Kõigi pataljonide organisaatorite ja komandöride abide nimed ei ole teada.

3. ÜLESTÕUSU ETTEVALMISTAMINE VÄLJASPOOL TALLINNA

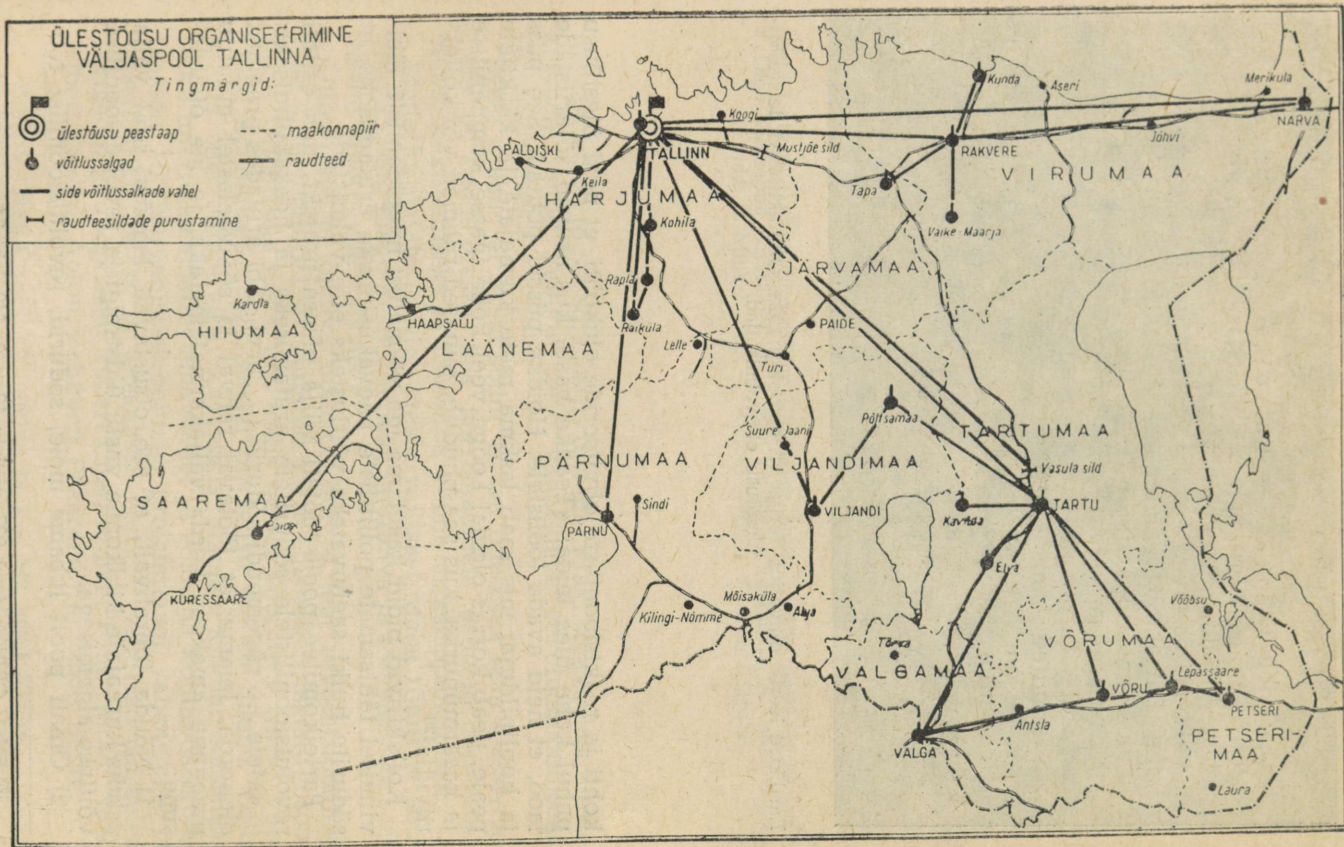
Väljaspool Tallinna kavatses partei alguses organiseerida ülestõusu kõige tähtsamates keskustes, nagu Tartus, Pärnus, Narvas, Viljandis, Rakveres, Kundas, Kohilas, Petseris jm., kus selleks loodi vastavad võitlussalgad ja töötati välja pealetungi- plaanid. Partei oli veendunud, et kui peale Tallinna ka neis kohtades õnnestub kodanluse vastupanu murda, siis on ülestõus kogu Eestis niisama hästi kui võitnud.

Tartus ja Tartumaal juhtis ülestõusu ettevalmistamist EKP Tartu komitee Hans Heidemanni juhtimisel, keda abistasid Rudolf Pälson, Artur Vanja, Emmeliine Tooming, Karl Läänessaar, Ida Jõgi, Arnold Puhja, Johannes Miller, Richard Mikker, Voldemar Ilves, Johannes Treier, Robert Cher ja paljud teised töölisaktivistid. Revolutsioonilise selgitustöö läbiviimiseks masside hulgas ja sõjaväes kasutati legaalselt tegutsevaid Tartumaa Ametiühingute Nõukogu, Tartu Töölisnoorsoo Ühingu ja Tartu Ülikooli Sotsiaal-filosoofilist Üliõpilaste Seltsi. Nagu enamuses provintsi keskustes nii ka Tartus pandi ülestõusu ettevalmistamisel pearõhk revolutsioonilisele tööle kodanliku armee väeosades, mis moodustasid kodanliku võimu kõige kindlama toe kohapeal, sest politsei ja Kaitseliit kujutasid endast nõrka jõudu, kellest oleks igal ajal jagu saadud. Sellest lähtudes moodustati ka Tartus proletariaadi võitlussalkade kõrval peaaegu kõigis II diviisi väeosades, nagu 2. jalaväerügemendis, 1. suurtükidivisjonis, ratsarügemendis jm. kolmikud, kelle organiseerimisel näitasid üles eriti suurt aktiivsust ja indu Tartu Töölisnoorsoo Ühingu juhatuse liikmed Johannes Miller, Arnold Puhja, Aleksander Arst, Richard Mikker, Karl Läänessaar, Linda Kurg jt. Kolmikute organiseerimisel antud juhtnõuroides märgiti, et nende «loomisel tuleb seletada, et eesmärk on Pätsu pöörde puhul vastulöögiks välja astuda . . . Kolmikuid ei tohi mitte üksteisega ühendada. Üks ei tohi teada teist. Igas kolmikus peab olema oma vanem, kes on vastutav. Ja inimesed kolmikus olgu ustavad, iseäranis «smohis»¹¹⁸. Katsuge nende kohta kõik andmed omada. Võtke arvele ka sarnased, keda ühel ehk teisel põhjusel kolmikusse ei või võtta, kuid keda siiski tarbekorral võiks tarvitada»¹¹⁹.

Kolmikud tegid laialdast kihutustööd, levitasid sõdurite hulgas revolutsioonilist kirjandust ja mobiliseerisid aktiivsemaid sõdureid võitlussalkadesse. Lendlehti ja üleskutseid anti käest kätte ainult neile, kes olid meelegindlamad ja klassiteadlikumad ning hoolitseti selle eest, et need igas kompaniis ja rühmas mitte korruga, vaid järk-järgult, vähehaaval ja ülepäeviti leviksid. Sõdureid paluti täpselt meeles pidada relvaladude asu-

¹¹⁸ Nii kutsuti sõjaväge.

¹¹⁹ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 203, I 1925. a., leht 22.

Ülestõusu organiseerimine väljaspool Tallinna.

Tartu Ülikooli Sotsiaal-filosoofiline Üliõpilaste Selts. 1. rida (vasakult istujad):
 3. Olga Künnapuu (Lauristin), 4. Anton Vahtman (Vaarandi), 7. Oskar Sepre.
 2. rida: 3. Mihkel Tulp, 4. Arnold Veimer, 5. Albert Lipstal.

rahvast kõige jõuga sõjariistus toetada. Kõiki sõjaväelasi ülesse kutsuda endid lõplikult ette valmistama revolutsiooniliseks väljaastumiseks.

Meie usume, et ükski sõdur ei saa timukaks oma klassivennade ja õdede vastu, kes barrikaadidele astuvad söödikute võimu kukutamiseks ja töörahva võimu maksmapanemiseks.

Maha kurnajate ja riigivaraste valitsus! Maha rõhujate söödikute võim! Elagu Eesti Tööliste, talurahva ja sõjaväelaste saadikute nõukogude valitsus!»¹²¹

Üliõpilaste ja õppiva noorsoo hulgas tegi revolutsioonilist tööd 3. novembril 1922 asutatud Tartu Ülikooli Sotsiaal-filosoofiline Üliõpilaste Selts, mis kiitis heaks Tööraha Ühise Väerinde nõudmised. 1924. aastal oli seltsil üle 20 liikme. Selts seadis oma eesmärgiks «kasvatada liikmeis kindlat sotsialistlikku internatsionaalset ilmavaadet ja võidelda kontaktis proletarsete töölisorganisatsioonidega proletariaadi vabanemise ja sotsialistliku ilmakorra teostamise eest».¹²² Aktiivsemad seltsi liikmed olid üliõpilased Robert Cher, Mihkel Tulp, Harald Nael, Albert Lipstal, Anton Vahtman (Vaarandi) ja Oskar Sepre.

¹²¹ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 549, lehed 33–34.

¹²² ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 6, 1926. a., leht 127.

Seltsi tööd suunas vahetult H. Heidemann, kes soovitas 1923. aastal noortel seltsi nimeks võtta «proletaarne üliõpilaste ühing» ja rohkem selgitustööd teha proletaarse päritoluga üliõpilaste keskel. «Ei ole sugugi tähtis,» märkis H. Heidemann, «kas mõni mees varem ehk hiljem doktoriks saab, sest sellega ei ole tööliklass veel midagi võitnud. Nüüd on kibe võitluse ajajärk ja selle arvel võib nii mõnigi diplom viibida. Tööliste Valitsuse ajal jätkub selleks aega küllalt. Tudengid ei tohi häbi teha oma eestvõitlejatele, kolleegidele, kes kinni istuvad.»¹²³

Seltsi liikmed, kes olid ühtlasi Eestimaa Tööraha Partei aktiivseteks liikmeteks, tegid revolutsioonilist selgitustööd ka tööliste hulgas, esinedes rahvakoosolekutel ja pidudel kõnelega.

Ülestõusu korral pidid seltsi liikmed saama vastavad ülesanded eeskätt ülikoolis.

Süsteematailise ja järjekindla organiseerimis- ning selgitustöö tagajärjel oli 1924. aasta sügiseks Tartus loodud võitlussalk, kuhu kuulus üle 100 revolutsioonilise tööliste ja sõduri. Töötati välja üksikasjaline ülestõusu plaan, mille kohaselt nähti esmaajoones ette vallutada II diviisi staap, raudteejaam, raadiojaam ja politseiasutused ning organiseerida 2. jalaväerügemendi venastamine ratsarügemendiga ja 1. suurtükiväe divisjoni vennastamine 2. suurtükiväe divisjoniga. II diviisi staabi võitlussalka kuulusid Voldemar Ilves, Artur Vanja, Karl Tooming, raadiojaama võitlussalka Jaan Teder, Johannes Kiiter, Johan Kõdar, raudteejaama võitlussalka Gustav Leoke, Gustav Sokk, Jaan Sumber, politseiasutuste võitlussalka Karl Ploom, Karl Säädus, Jaan Vanaase jt.

Tartu maakonnas valmistati ülestõusu ette Elvas, Kavildas ja Mustvees.

Elvas tegutsesid Aleksei Mikk, Johannes Vähi, Mihhail Mikk¹²⁴ jt., kes levitasid lendlehti ja kutsusid rahvast üles Tööraha Ühisesse Väerindesse astuma. Ülestõusu korral pidid nad Elvas tööraha võimu maksma panema.

Kavilda vallas tegid revolutsioonilist tööd August Nõps ja Hendrik Koni. Nad organiseerisid Kavilda vallas võitlussalga, kes ülestõusu puhul pidi vallavalitsuse üle võtma ja nõukogude võimu välja kuulutama.¹²⁵

18. septembril 1924 läks politseil korda reetmise tõttu tabada H. Heidemann Tähtvere pargi serval, Jakobi t. nr. 39 (praegu Viktor Kingissepa t. nr. 55) asuvas konspiratiivkorteris. Tartu kaitsepolitsei ülema seletuse põhjal olevat võitlussalga liikmete nimed neile juba juulikuus teada olnud, kuid arreteerimisele

¹²³ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 6, 1926. a., leht 5.

¹²⁴ 1924. a. novembrikuus läks partei korraldusel Põltsamaale tegutsema.

¹²⁵ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 270, 1925. a., leht 79.

Tartumaa Töölisnoorsoo Ühingu juhatus. Vasakult paremale: 1. Richard Mikker, 2. Leonhard Raudjalg, 3. Linda Kurg, 4. Arnold Puha, 6. Johannes Miller, 7. Aleksander Arst.

asusid nad alles septembrikuus, sest nad tahtnud kogu organisatsiooni kahjutuks teha.¹²⁶ Andmed oli muretsenud neile keegi isik, kes omal ajal oli Tööraha Ühisele Väerindele lähedal seisnud, kuid kelle nime praegu ei saa avaldada, kuna ta võib ka tulevikus olla kasulik võitluses riigivastastega.¹²⁷

Pärast H. Heidemanni tabamist arreteeriti veel 76 inimest, keda süüdistati selles, et nad on ühinenud Eestimaa Kommunistliku Parteiga ja tahtsid väevõimuga «maksvat korda kukutada». Et sellise süüdistuse põhjal surmaotsust teha ei saanud, siis mõtlesid nuhid välja H. Heidemanni suhtes valesüüdistuse spionaažis. H. Heidemannile pandi süüks, nagu oleks ta kodusõja ajal Eesti sõjaväes teenides tegutsenud Nõukogude Venemaa kasuks salakuulajana.¹²⁸

¹²⁶ «Kaja» nr. 174, 17. juulil 1925, lk. 1.

¹²⁷ «Kaja» nr. 171, 14. juulil 1925, lk. 3.

¹²⁸ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 203, I 1925. a., leht 42.

Neid «teateid», mida kaitsepolitsei oli välja mõelnud ja mis olid H. Heidemanni «süüdistuse» aluseks, ei saanud keegi kontrollida, seda lihtsalt ei lubatud teha. Kohus rahuldus täiel määral nende agentuuri «teadetega» kui tõestusmaterjaliga ja tegi selle alusel otsuseid, mis oli tooreks irvitamiseks kaebealuste elementaarsete õiguste üle.

H. Heidemanni süüdistamine spionaažis oli enam kui naeruväärne, sest kui politseile juba 1919. aastal teada oli, et H. Heidemann tegeles spionaažiga, siis miks ei võetud teda varem vastutusele ega tehtud mingisuguseid takistusi tema valimisel Riigikogusse? Oli täiesti ilmne, et H. Heidemanni süüdistusakt oli kaitsepolitsei poolt kokku klopsitud ainult selleks, et saada ettekääne Heidemanni füüsiliseks hävitamiseks. Heidemann ise nimetas seda «salakuulamise lugu» Tartu kaitsepolitsei ülema Bachmanni luulelennuks.¹²⁹

Pärast H. Heidemanni ja teiste töölisaktivistide arreteerimist suleti kõik Tartu revolutsioonilised töölisorganisatsioonid peale Ülikooli Sotsiaal-filosoofilise Üliõpilaste Seltsi, mis jäi esialgu puutumata. Mõne aja pärast reetsid aga kodanluse käsilased ka selle seltsi ja tema liikmed arreteeriti.

Tartu võitlussalga avastamine oli raskeks löögiks ülestõusu ettevalmistamisele kodanliku Eesti teises suuremas keskuses. Selle tagajärjel kaotas partei ligi 80 aktiivsemat võitlejat, mis pärast jaanuarikuu massilisi arreteerimisi nõrgendas eriti tunduvalt partei ridu ja mõjus otsustavalt ülestõusu edukale ettevalmistamisele ning võidukale läbiviimisele.

Kuid H. Heidemanni ja terve hulga teiste seltsimeeste arreteerimisega ei suudetud siiski täielikult likvideerida ülestõusu ettevalmistamist ka Tartus. «Kodanlikud torud pasundavad siinse kommunistliku liikumise «lõplikust likvideerimisest», kuid lõpulik on ta niisama, nagu läinud «jaanuarikuu rüüstamine»,» kirjutas «Kommunistis» üks Tartu seltsimeestest. «Töö käib edasi, organisatsioon elab ja valmistub end võitlusele. Edasi, Tartu seltsimehed! Paneme sõjariistus jõuga maksma töölis-talurahva valitsuse!»¹³⁰

Pärast H. Heidemanni ja teiste aktiivsemate seltsimeeste arreteerimist jätkasid tööd Arnold Mürsepp, Meinhard Hansen, Kornelius Hõlpus jt. töölisaktivistid. Novembri lõpul oli Tartus loodud uus võitlussalk, kes ootas signaali tegutsemiseks.¹³¹

Petseris tegi selgitustööd ja organiseeris võitlussalka Petseri gümnaasiumi õpetaja Voldemar Telling, kelle juhtimisel tehti ära suur töö gümnaasiumi õpilaste hulgas revolutsioonilise meeoleolu kasvatamisel. Õpilased paljundasid üleskutseid ja lendlehti, levitasid neid rahvas hulgas ja kleepisid majade sein-

¹²⁹ «Kaja» nr. 170, 12. juulil 1925, lk. 7.

¹³⁰ «Kommunist» nr. 5, 19. oktoobril 1924, lk. 3.

¹³¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 55.

tele. Eriti aktiivselt tegutsesid õpilased Elmar Kukka ja Ernst Kallas. Ka õpetaja Johannes Köster võttis selgitustööst osa.¹³² Ülestõusu korral pidi võitlussalk neutraliseerima Petseris asuva sõjaväeosa ning tähtsamad kodanluse asutused linnas üle võtma.

Võrumaal Orava vallas tegutsesid aktiivselt Üldise Töölise ja Teenijate Ühisuse Lepassaare osakonna liikmed, kelle tööd juhtis Otto Lõhmus. Osakonna liikmed Rudolf Kasak, Bernhard Järv, Oskar Pechtär, Vambola ja Helkiv Sprenk, Paul ja Aleksander Sahharov jt. levitasid kommunistlikku kirjandust ning tegid selgitustööd rahva hulgas. Rudolf Kasakale oli tehtud ülesandeks organiseerida relvade muretsemist. Aleksander Sahharov pidi ülestõusu korral õhku laskma Tuderna raudteesilla jne.¹³³

Valgamaal võtsid ülestõusu ettevalmistamisest osa Rudolf Veiram, Eduard Kukk, Peeter ja Aleksander Uibo.¹³⁴

Kõige paremini oli ülestõus provintsis ette valmistatud Pärnus. Pärnut ja Pärnu maakonda peeti kodanlikes ringkondades «punaseks». «Senised valimised Riigikogusse ja omavalitsuse asutustesse,» märgiti III diviisi staabiülema kirjas 29. detsembril 1924, «on näidanud, et kommunistliku ja riigivastase elemendi poolest omab Pärnu linn ühes maakonnaga meil ühe esimestest kohtadest.»¹³⁵

Ülestõusu ettevalmistamist ja läbiviimist Pärnu linnas ja maakonnas suunas EKP Pärnumaa Komitee Jaan Rea juhtimisel. Legaalse tööliikumise keskuseks oli Pärnumaa Ametiühingute Kesknõukogu, mis asus algul Põhja tänav nr. 3 ja hiljem Kuninga (praeguse V. Kingissepa) t. nr. 18. Pärast jaanuarikuu arreteerimisi, kui osa aktiivsemaid Pärnu tööliikumise tegelasi, nagu Andrei Murro, Georg Abels jt., kinni pandi, abistasid Jaan Read ülestõusu ettevalmistamisel Jaan ja Riina Rausk, Juuli Lemke, Jaan Jaagor, Aleksander Luuberg, Martin Tahlfeldt, Johannes Komisjon, Johan Saarts, Aleksander Henning, Jaan Antson, Sinaida Kirikal, Arkadi Entson, Riina Kõösel, Liina Kõösel, Jaan Peelmann, Mihkel Siimann, Vladimir Vestmann, Andrei Meister, Marie Soomann, Erich Tarkpea, Jüri Soosaar, Vladimir ja Arkaadi Andreesen, Aksenti Kirikal jt.¹³⁶

Eriti aktiivselt võtsid ülestõusu ettevalmistamisest osa Pärnumaa Ametiühingute Nõukogu noortekomisjon ja suletud «Herkulese» spordiseltsi asemele loodud spordiselts «Edasi» liikmed, kes moodustasid noortest võitlussalga eesotsas V. Andreese-niga. Võitlussalkadesse koguti inimesi ka maalt, kuhu selleks olid vastavad organisaatorid määratud. Audru vallast kuulusid

¹³² V. Tellingu mälestuste põhjal.

¹³³ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 219, 1925. a., leht 288.

¹³⁴ ENSV ORRKA, fond 940, nimistu 1, s.-ü. 1 ja 2.

¹³⁵ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 49.

¹³⁶ ENSV ORRKA, fond 927, nimistu 1, s.-ü. 256, 1925. a., lehed 5–6.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Arnold Ong, 2. Gustav Hansmer, 3. Paul Baumann, 4. Vladimir Vestmann,
5. Vassili Vits ja 6. Jaan Peelmann.

võitlussalka Jaan Jaagor, Jakob Jaagor, Jüri Soosaar ja Martin Tahlfeldt, Seli vallast Jaan Peelmann, Jaan Antson ja Arkadi Entson, Tõstamaa vallast Vladimir Vestmann ning Vassili Vits¹³⁷ jt.

Aktiivset jõudu, kes igal ajal oli valmis kodanlikku korda kaitsma, oli Pärnus (Jaan Rea aruande põhjal) umbes paarisaja mehe ümber. Siia hulka loeti kõigepealt 6. jalaväerügemendi õpperood (120 meest) ja osa ohvitseri ning allohvitseri. 6. rügemendi jalaväerood ja kuulipildujarood (kokku 150 meest) ning töörood koos ratsarühmaga (33 meest) olid aga oma meelsuselt kas neutraalsed või kodanlusevastased.¹³⁸ Politsei ja Kaitseliit ei tulnud tõsise jõuna arvesse.

¹³⁷ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 272-a, leht 56.

¹³⁸ Sealsamas.

Pärnumaa Ametiühingu Kesknõukogu.

Sellepärast suunati ülestõusu ettevalmistamisel kogu tähelepanu tööle sõjaväe hulgas, kus moodustati kolmikud ja tehti laialdast selgitustööd, et 6. jalaväerügement (välja arvatud õpperood) ülestõusu korral revolutsiooni poole tuua.

Esialgse plaani kohaselt kavatseti Pärnus moodustada 100—150 mehe suurune võitlussalk, kes pidi 1. detsembril kõigepealt vallutama 6. jalaväerügemendi õpperoodu, politseijaoskonnad ja linnavalitsuse, siis 6. jalaväerügemendi teised roodud ülestõusnute poole üle tooma ning seejärel kiiresti Tallinnast saabuvate võitlussalkadega ühinema.¹³⁹

29. novembril toimus Kuninga (praeguse V. Kingissepa) tänaval nr. 18 asuvas majas EKP ja EKNÜ Pärnumaa Komitee ning võitlussalkade juhtide ühine nõupidamine, kus kinnitati lõplikult ülestõusu plaan ja otsustati, missugused objektid üks või teine võitlussalk vallutab esimeses ja missugused teises järjekorras. Võitlussalkade kindlateks liikmeteks peeti 29. novembril umbes 100 meest, kelle relvastuseks oli 20 vintpüssi ja 10 revolvrit.¹⁴⁰ 30. novembril oli oodata veel relvi Tallinnast. Samuti loodeti 1. detsembril vallutada relvi sõjaväeladudest, kus oli üle 4500 vintpüssi, 250 brauningut ja palju muud sõjavarustust.¹⁴¹

30. novembril saatis EKP Keskkomitee abistama Pärnu ülestõusu läbiviimist Aleksander Sipria.

¹³⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 272-a, leht 56.

¹⁴⁰ Sealsamas.

¹⁴¹ Sealsamas.

Maja Kingissepa tänavas (endine Kuninga t.) nr. 18. Siin toimus 29. novembril Pärnu võitlussalga juhtide nõupidamine, kus töötati välja ülestõusu plaan Pärnus.

30. novembri õhtul kogunesid võitlussalgad ettenähtud seitsmesse kogumispunkti: üks võitlussalk kogunes aktiivse kommunistina tuntud Riina Rauski korterisse Laatsareti t. nr. 2, teine Aisa t. nr. 68 asuvasse Sinaida Kirikali korterisse ja kolmas Pärnu haigla majja haigetalitaja Naudi korterisse. Ülejõe linnossa kogunes neli võitlussalka: üks Laadaplatsil nr. 18 asuvasse Marie Soomanni (hüüdnimega «Tädi») korterisse, teine Kristjan Seileri korterisse Kaevu t. 14, kolmas Mihkel Linde korterisse Lille t. 37, neljas Juhan Lemke korterisse Lina t. 19.

Ettenähtud 100 mehest saadi kohale tuua aga ainult 30—40 meest. See asjaolu sundis moodustama ainult ühe võitlussalga,

kes koondati öö jooksul ülejõe linnaossa Lina t. 19 asuvasse J. Lemke konspiratiivkorterisse, kus oli ühtlasi staabi asukoht ja relvade ladu. Peale lühiajalist nõupidamist otsustati muuta senist ülestõusu plaani ja vallutada kõigepealt 6. rügemendi «punaste» roodude kasarmud ning roodud ise ülestõusnute poole üle tuua, seejärel aga alles isoleerida õpperood ning võim linnas enda kätte võtta.

Juhan Lemke maja Lina tänavas nr. 19, kus asus Pärnu ülestõusnute staap ja relvaladu. Siia koondati 30. novembri öösel kõik võitlussalgad.

Virumaal valmistati ülestõusu ette Narvas, Rakveres, Kundas, Tapal ja Väike-Maarjas. EKP Keskkomitee saatis selleks Virumaale Paul Baumanni, Richard Tikkari ja Voldemar Vollmanni, kelle ülesandeks oli kohapeal luua võitlussalgad ning juhtida selgitustöö tegemist ja illegaalse kirjanduse levitamist. Nende juhtimisel toimus rida koosolekuid Rakveres, Kundas, Väike-Maarjas, Narvas ja Tapal, kus arutati revolutsioonilise töö ning võitlussalkade loomise küsimust.

V. Vollmanni ja R. Tikkari energilise tegevuse tulemusena suudeti Narvas lühikese aja jooksul moodustada aktivistide grupp, kes asus innukalt pörandaaluse kirjanduse ja lendleht-

Narva revolutsioonilisi töölissportlasi 1923. aastal, kes aktiivselt detsembri-ülelõustu ettevalmistamisest osa võtsid.

tede levitamisele ning võitluskolmikute moodustamisele. Aktivistide grupi kõige agaramateks võitlejateks olid Jakob ja Pauline Simm, Johannes ja Rosalie Mors; Leena Kala, Juuli Lage, Ida Orgel, Johannes Klemets, Gustav Ansip jt. L. Kala, Simmide ja Morside korterites peeti sageli pörandaaluseid koosolekuid ja varjati pörandaaluseid kommuniste. 30. novembril saadeti EKP poolt ülelõustu läbiviimist Narvas abistama Karl Kanger.

Narva ülelõustu plaan nägi ette kõigi tähtsamate objektide — 1. jalaväerügemendi staabi, raudteejaama, postkontori ja linnavalitsuse vallutamise kohe pärast seda kui Tallinnast oli saadud vastav korraldus.¹⁴²

Rakveres oli ülelõustu ettevalmistamise eesotsas Paul Baumann, kelle juhtimisel asusid Rakveres ja selle ümbruses ning sõjaväeosades selgitustööd tegema ja võitluskolmikuid organiseerima Evald Põrm (Kasemets), Johannes Grihvel (Holdre), Heinrich Ross, Johannes Luts, Jüri Iro, Oskar Lepp, Friedrich Ross, Friedrich Peilbaum, Andelin Veinberg jt. Salajasi koosolekuid peeti Vallimäe taga oja kaldal tammikus, Evald Kasemetsa korteris Kreutzwaldi (nüüd Lasteaia) t. nr. 1 jm., kus aru-

¹⁴² Jakob ja Pauline Simmi mälestuste ning ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, leht 21 põhjal.

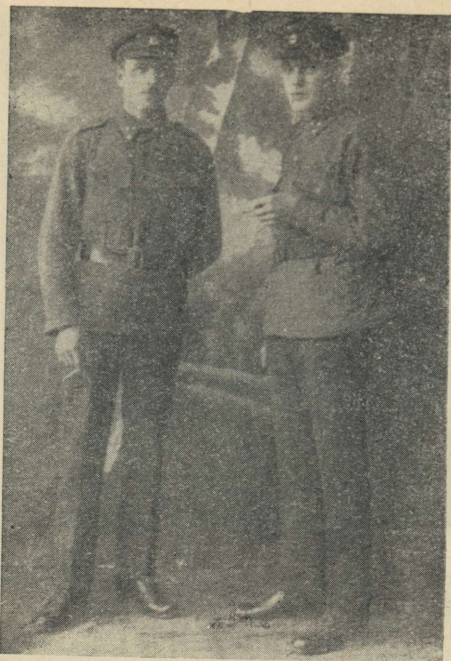

Narva revolutsioonilisi naistöölissportlasi 1923. a., kes aktiivselt detsembri-
ülestõusu ettevalmistamisest osa võtsid.

tati rahva hulgas selgitustöö läbiviimise, relvade hankimise ja ülestõusu ettevalmistamise võimalusi. Siin töötati välja ka Rakvere ülestõusu plaan.

«Teenides sõjaväes, moodustasime 5-ndas jalaväerügemendis revolutsioonilise kolmiku,» räägib Johannes Grihvel (Holdre). «Tegime sõjaväes agitatsiooni kommunistliku liikumise kasuks Riigikogu valimiste puhul. Kui valimiste tulemused olid teatavaks saanud rügemendi ülemale alampolkovnik Paavianile, öelnud ta vihasealt: «Poleks uskunud, et minu rügemendis on nii palju punaseid jõmpsikaid». Meie kaudu käis koosolekute organiseerimine, lendlehtede levitamine jne. nii sõjaväes kui ka Rakvere linnas, sest meie ülesanne ei piirdunud ainult sõjaväega. Põrandaaluseid koosolekuid organiseerisime Rakvere Vallimäel ja Tammikus lahtise taeva all. Mida ligemale jõudis 1924. a. sügis, seda rohkem oli tunda elektrit õhus. Tõusis üles relvade hankimise vajadus. Tegime vastamisi kohuseks kõige pealt hankida igalühel endale relv, Mina ostsin endale teise revolvi ühelt üleajateenijalt allohvitserilt, kes vajab hädasti raha.»¹⁴³

¹⁴³ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 39. kd., lk. 1–2.

Evald Kasemets (Põrm) ja Johannes Holdre (Grihvel) 5. jalaväerügemendi sõduritena Rakveres. E. Kasemets oli kingsepatöökoja vanemkingsepp ja J. Holdre rätsepatöökoja vanemrätsepp.

30. novembriks olid Rakveres võitlussalgad loodud. Need koosnesid peamiselt 5. jalaväerügemendi «punastest» sõduritest, kes vastava korralduse põhjal pidid 1. detsembril kõik tähtsamad asutused ja objektid Rakveres üle võtma ning nõukogude võimu maksuma panema.

Ülestõusu plaani järgi tuli Evald Põrmu (Kasemetsa) võitlussalgal vallutada 5. jalaväerügemendi staap ja Johannes Grihveli (Holdre) võitlussalgal postkontor ning vangimaja.

30. novembri õhtul kogunesid võitlussalgad Rakvere raudteajaama juurde aeda, kus jäädi Tallinnast ootama korraldust väljaastumiseks.

Kundas tegid selgitustööd ja ettevalmistusi ülestõusuks Johannes Veidemann, Arnold Ong, Richard Mikker, Karl Kalas, Jaan Matso, Aleksander Benjam, Ermine Lootus, Elvine Mikker, Karl Veeborn, Roman Embach, Arnold Veervald, Karl Nielender (Niidak), Paul Sepp, Jaan Sepp jt. Levitati põrandalust kirjandust, peeti kihutuskoosolekuid ja organiseeriti võitlussalka.

Kodanlusevastane selgitustöö muutus järjest aktiivsemaks ja julgemaks. Arvukatel koosolekutel, mis toimusid metsas, mere-

Grupp töölisliikumisest aktiivselt osavõtnud Virumaa noori 1922.—1924. a. Vasakult esimeses reas: 1. Heinrich Ross, 2. Friedrich Ross, 3. Richard Tikkar, 4. Feodor Larionov. Teises reas: 1. Johannes Kikas, 2. Karl Trein, 3. Heinrich Kõök, 4. Martin Kikas, 5. Eduard Kull.

rannas, A. Ongi, J. Veidemanni jt. korterites, arutati töötava rahva rasket olukorda ja otsiti sellest väljapääsuteid. Novembrikuus kaaluti konkreetset Kundas kodanliku võimu kukutamise ja nõukogude võimu kehtestamise võimalust. Leiti, et ülestõusu korral tuleb kõigepealt vallutada Kunda alevist nelja kilomeetri kaugusel Malla mõisas asuv suurtükipatarei.¹⁴⁴

Ülestõusu plaani kohaselt pidi väljaastumine Kundas toimuma alles siis, kui selleks oli Rakvere võitlussalgalt antud vastav korraldus. Sel eesmärgil sõitsid 30. novembri õhtul A. Ong ja K. Kallas Rakverre, kus jäid koos sealse võitlussalgaga raudteejaama juurde aeda väljaastumise korraldust ootama. P. Bauermann aga asus koorma relvadega teele Tallinna.

Väike-Maarjas olid ülestõusu ettevalmistamise initsiaatoriteks peamiselt Väike-Maarja gümnaasiumi revolutsiooniliselt meelestatud õpilased õpetaja Anton Vahtmani (Vaarandi) juhtimisel. 1924. aastal organiseerisid nad gümnaasiumis streigi protestiks kooli direktori ja mõnede õpetajate reaktsiooniliste

¹⁴⁴ Arnold Ongi mälestuste põhjal.

Grupp Kunda aktiviste. Istuvad vasakult: Oskar Embach, Heinrich Kallas, Richard Busch. Seisavad: Roman Embach, Hugo Kallas, Karl Veeborn.

õppemeetodite vastu. Aktiivsemad streigi organiseerijad Friedrich Ross ja Eduard Kull heideti gümnaasiumist välja. Peale gümnaasiumi õpilaste kuulusid aktivistide gruppi veel Martin Kikas, Feodor Larionov, vennad Veisbergid, August Tamm, vennad Grihvelid jt. 1924. a. septembrikuus peeti Rosside majas Aburis salajane koosolek, kus arutati võitlussalga organiseerimise ja relvade hankimise küsimust. EKP Keskkomitee ülesandel esines seal ettekandega Georg Kreuks. Väike-Maarja aktivistide energilise tegevuse tagajärjel oli 1. detsembriks Väike-Maarjas võitlussalk loodud, kes oli valmis välja astuma.¹⁴⁵

Tapal organiseerisid võitlussalka Artur Kigske ja Gustav Hansmer. Paides tegid revolutsioonilist selgitustööd aktivistid Eduard Silm, Johannes ja Karl Aprilla, Anna Oja; Türil Karl Vinnal jt.¹⁴⁶

Viljandimaal valmistati ülestõusu ette Viljandis ja Põltsamaal. Revolutsioonilise liikumise eesotsas seisid siin Eduard Luts, Jüri Viira, Eva Mitt, Nikolai Kirschbaum, Marie Siitan,

¹⁴⁵ Heinrich Rossi mälestuste põhjal.

¹⁴⁶ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 43 ja 45, 1925. a.

Väike-Maarja reaalgümnaasiumi pörandaalune õpilaste ring.
3. rida vasakult: 1. A. Vahtman (Vaarandi), 2. Paul Baumann.

Johan Kingo, Karl Linnas, August Rosenthal, Johannes Peet, Ella Sukk, Hans Mannermaa (Mooses), Mihkel Tamm, Johannes Laos jt. Nagu mujal nii ka Viljandimaal ei vaibunud revolutsiooniline liikumine pärast seda, kui siseministri määrusega 20. märtsist 1924 suleti kõik töölisorganisatsioonid. Viljandi kohtu-uurijale Kaitsepolitsei poolt antud seletusest 2. jaanuaril 1925 loeme: «Kuid kõigi nende ühisuste sulgemise ja mõnede tegelaste karistuse peale vaatamata, tegutses Viljandi linnas ja maakonnas olev kommunistlik organisatsioon salaja edasi, et ikkagi ette valmistada tegureid kommunistliku partei pealekäimisel, kes mässu lahtipuhkemisel, mis varsti pidi toime pandama, välja pidi astuma ja praeguse maksva korra väevõimuga kukutama.»¹⁴⁷

Kui kodanlik valitsus lubas aprillikuus uuesti asutada töölisorganisatsioone ja Tallinnas toimus Üldise Tööliste ja Teenijate Ühisuse asutamiskoosolek, siis otsustasid ka Viljandi tööliselised asutada Viljandi Linna ja Maakonna Tööliste ja Teenijate Ühisuse, et seda ära kasutada tööliste koondamiseks ja organiseerimiseks ning laialdase agitatsiooni- ja propagandatöö tegemi-

¹⁴⁷ ENSV ORRKA, fond 2124, nimistu 3, s.-ü. 1042, leht 119.

seks töörahva hulgas. Asutamiskoosolek peeti 31. mail Viljandi Eesti Käsitöölise Seltsimajas. Ühingu organiseerimise vajalikkusest ja tähtsusest pidas sellel koosolekul kõne Töörahva Ühise Väerinde riigikogurühma liige Eduard Luts. Naiskomisjoni tähtsusest kõneles Eva Mitt. Valiti juhatus, nais-, noorte- ja revisjonikomisjon. Koosolek lõppes «Internatsionaali» ja «Punase lipu» laulmisega.

Kodanlikud võimud aga ei kinnitanud organisatsiooni põhi- kirja. Sellepärast otsustati läbi viia uus asutamiskoosolek. Teine asutamiskoosolek peeti 22. juulil Viljandis Kauba t. nr. 6, kus valiti ühingu 7-liikmeline juhatus ja 13-liikmeline revisjonikomisjon. Juhatusse valiti Tõnis Rosenberg (esimees), Karl Linna, August Rosenthal, Mihkel Tamm, Hans Arak, Jaan Kurik, Jaan Juul, revisjonikomisjoni — Hans Kingo, Ella Sukk, Tõnis Okelmann jt. Peale selle valiti veel 9-liikmeline noortekomisjon, kuhu kuulusid Johannes Peet, Ella Sukk, Artur Sumberg, Elmar Luts, Voldemar Järvekülg jt. Naiskomisjoni valiti Eva Mitt, Helene Hiion, Marie Tilla jt., kokku 5 inimest.

Ühing asus innukalt uute liikmete värbamisele ja laialdase revolutsioonilise selgitustöö tegemisele tööliste ja talurahva hulgas. Peeti koosolekuid, levitati EKP illegaalset häälekandjat «Kommunist» ja selle lendlehti. Viljandi kohtu-uurijale kaitsepolitsei poolt antud seletuses märgiti, et «1924. aastal oli Viljandi linnas ja maakonnas ohtralt igasuguseid lendlehti laiali laotatud, mis politsei asutuste, vallavalitsuste ning politsei ametnikkude poolt küll linnas ja maakonnas leitud ja kaitsepolitseisse saadetud».¹⁴⁸ Samuti toodi seletuses ära ühingu aktiivsemate liikmete revolutsioonilise tegevuse kohta lühike sed iseloomustused, milles märgiti, kuidas üks või teine ühingu liige tegi avalikult maha maksvat riigikorda ja kuulutas koosolekutel ette, et sarnane riigikord kaua kesta ei saa, või tegi kihutustööd tööliste keskel neid üles kutsudes maksvat korda väevõimuga kukutama, või pidas koosolekutel alati ägedaid ässituskõnesid kodanliku korra vastu ja nõudis aktiivsemat võitlust selle kiiremaks kukutamiseks¹⁴⁹ jne.

Tööliste igakülgeks mobiliseerimiseks ja revolutsioonilise meeoleu tõstmiseks organiseeris ühing rahvusvahelise revolutsioonilise töölisnoorsoo päeva puhul 7. septembril 1924 Linnamägedes rahvakoosoleku, millest võttis osa üle 2000 inimese. Koosolekul esinesid kõnedega J. Peet, E. Luts jt., kes kutsusid töötavat rahvast võitlema oma õiguste eest Töörahva Ühise Väerinde lipu all ja kehtestama töörahva võimu. Töölised läksid rongkäigus rahvakoosolekule loosungite all: «Edasi Lenini jälgedes!», «Elagu leninism!», «Meie isad ja emad, õed ja ven-

¹⁴⁸ ENSV ORRKA, fond 2124, nimistu 3, s.-ü. 1042, leht 119.

¹⁴⁹ Sealsamas.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Nikolai Kirschbaum, 2. Jüri Viira, 3. Vladimir Andreesen, 4. Jaan Rausk,
5. Voldemar Vollmann, 6. Hans Eenla, 7. Rudolf Veimer, 8. Aleksander Ellam
ja 9. Mihhail Mikk.

nad türmidest välja!»¹⁵⁰. Pärast koosolekut marsiti linna tagasi revolutsioonilist laulu «Julgesti, vennad, nüüd tööle» lauldes.¹⁵¹

Seoses Tartu võitlussalga arreteerimisega toimus 28. septembril Käsitöölise Abiandmise Seltsi ruumides ühingu erakorraline peakoosolek, kus otsustati repressioonidest ja arreteerimistest end mitte heidutada lasta ning veel kindlamini jätkata tööliste organiseerimist ja mobiliseerimist võitluseks kodanliku korra vastu. Ühingu liikmeid kohustati töötama kavakindlamalt ja üles näitama ettevaatlikkust, et mitte nuhkide kätte sattuda.

Pärast 1. oktoobrit, kui siseminister sulges Viljandi Linna ja Maakonna Töölise ja Teenijate Uhisuse «kui kommunistliku partei rakukese», jätkati tööd illegaalselt. Koosolekuid peeti nüüd ainult salaja ja ustavate seltsimeeste juures.

Viljandi seltsimehed oskasid suurepäraselt rasketes põrandalustes tingimustes säilitada oma organisatsiooni ja seda edasi arendada. Jüri Viira korter Oru tänav nr. 3 ja Peeter Puisi korter Riia maantee nr. 14 (Malmi t. 2), mida kutsuti «punaseks Puisi majaks», said ühingu liikmete sagedasteks koosolekute pidamise kohtadeks.

Viljandi kommunistide väsimatu ja kartmatu organiseerimistöo tagajärjel loodi Viljandis võitlussalk, kes ülestõusu korral oli valmis esimesena kodanluse asutused üle võtma ning nõukogude võimu kehtestama.¹⁵²

29. novembril saatis EKP Keskkomitee Viljandisse ülestõusu organiseerijaile appi Johan Mõttuse, kes asus elama Kirikumõisa (nüüd Kalevi) tänavale nr. 4 Marie Pirtsu korterisse.

Väljatöötatud ülestõusu plaani kohaselt pidi võitlussalk kogunema kolme kohta — raudteejaama juurde surnuaeda, Männimäele ja Tomuski metsa ning seejärel asuma oma ülesannete täitmisele. Esmajärjekorras tuli vallutada Sakala jalaväerügemendi staap, linnavalitsus, raudteejaam ja sidekontor. Pärast seda oli ette nähtud varustada töölised relvadega ning kehtestada Viljandis nõukogude võim. Sidepidajaks ülestõusu peastaabiga Tallinnas saadeti Karl Linnas, kohapeale jäeti Johannes Peet.

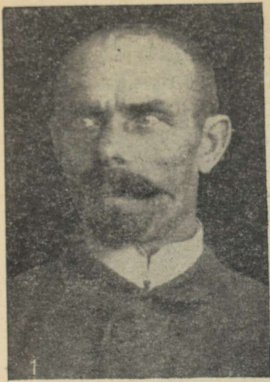
Põltsamaal juhtis ülestõusu ettevalmistamist Mihhail Mikk, kel olid tihedad sidemed Tartu ja Tallinna parteiorganisatsiooniga. Ööl vastu 1. detsembrist 1924 peeti Mihhail Miku korteris Põltsamaal Luha t. 5 koosolek, millest võtsid peale Mihhail Miku osa Johannes Laos, Herman Kesa, Johan Everaus, Villem Saamer, Mihhail Murd, Ado Veermann, Priidu Määker, Ernst ja Gustav Läänesaar.¹⁵³ Koosolekul töötati välja ülestõusu plaan Põltsamaal.

¹⁵⁰ ENSV ORRKA, fond 2124, nimistu 3, s.-ü. 1042, leht 129.

¹⁵¹ Johannes Peedi mälestuste põhjal.

¹⁵² ENSV ORRKA, fond 2124, nimistu 3, s.-ü. 1042, leht 122.

¹⁵³ Sealsamas, lehed 158—162.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Vassili Mölder, 2. August Sassian, 3. Voldemar Morris, 4. Mart Meier (Mats), 5. Albert Poljakov (Vaimel), 6. Voldemar Telling, 7. Arkaadi Andreesen, 8. Juhan Ellam ja 9. Otto Tüürmann.

Harjumaal juhtis ülestõusu ettevalmistamist J. Jürna. Väljastumine kavatseti läbi viia Kohilas, Raplas ja Raikkülas. Kohilas valmistasid ülestõusu ette Rudolf Veimer, paberivabriku tööliste vanem August Sassian, vabriku töölised August Kreim, Artur Heinmann ja August Ehkmann, kelle juhtimisel organiseeriti Kohilas 18-liikmeline võitlussalk, kuhu kuulusid Aleksander Minn, Vassili Eisenberg, Hans Vingel, Hans Piiskop, Artur Leemann¹⁵⁴ jt. 30. novembri öösel kella kümne ja ühe vahel koguti võitlussalk Kohila raudteejaama juurde.

Sõja-revolutsioonikomiteelt saadud lahinguülesande põhjal tuli salgal vallutada Kohila raudteejaam, postkontor ja teised asutused ning kodanluse võimumeestelt relvad ära võtta, Kohila paberivabrik seisma panna ja töörahva võim välja kuulutada.

Peale Kohila olid Harjumaal organiseeritud võitlussalgad veel Raplas ja Raikkülas. Rapla võitlussalka kuulusid Hans Eenla, Otto Eenla, Jüri Reintal, Kaarel Krihh, Mihkel Aus, Voldemar Ristla, Jaan Vahesalu ja Jüri Preimann. Salga tegevust juhtis Hans Eenla.

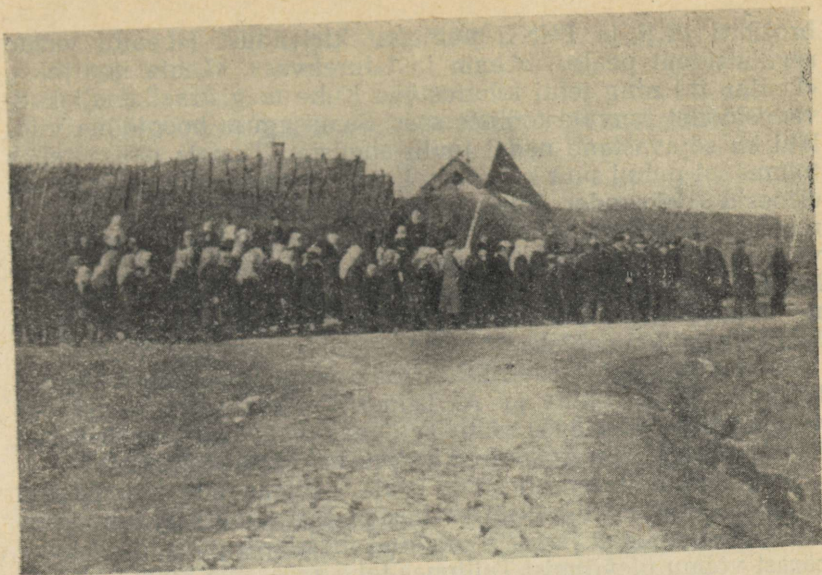
Rapla võitlussalk oli tihedas koostöös Raikküla võitlussalgaga, kuhu kuulusid Jaan Kuusemets, Johan Kuusemets, Villem Tammer (Tiideman), Kustas Jürna jt. Ühistel põrandaalustel koosolekutel arutati ülestõusu ettevalmistamise ja läbiviimise perspektiive.¹⁵⁵

«Mäletan nendest kahte suuremat,» kirjutab Kustas Jürna. «Üks peeti ära «suure männa» all Rapla lähedal metsas 1924. a. suvel. Sellest koosolekust võtsid peale minu osa veel Aleksander Likemets, Johannes ja Evald Haus, Voldemar Ristla, Rudolf Veimer, Georg Kreuks, Johannes Jürna jt. Koosolekut juhatas Johannes Jürna. Arutusel oli Eesti majanduslik ja poliitiline olukord ning töörahva ülestõusu vajadus ja selle ettevalmistamine. Teine koosolek oli 1924. a. sügisel Rapla valla Uuetoa talu saunas Jaan Miileni juures, millest peale ülalmainitud seltsimeeste võttis osa veel Jaan Leinberg. Koosolekul arutasime ülestõusu ettevalmistamist, relvade hankimist, võitlussalkade organiseerimist jne. Pärast neid koosolekuid otsime sõjariistu ja padruneid, laotasime laiali lendlehti. Rapla põrandaalune organisatsioon muretses kokku üldse 25 vintpüssi ühes suure hulga padrunitega, mis toimetati Raikküla valda Lipa küla Lubja talu saunamehe Jaan Jürna kätte, kes need omakorda hobusega Tallinna Johannes Jürna kätte edasi toimetas.»¹⁵⁶ 30. novembril oli Rapla ja Raikküla võitlussalga liikmetele antud korraldus valmis olla getutsemiseks.

¹⁵⁴ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 208, 1925. a., leht 6.

¹⁵⁵ Jaan Vahesalu mälestuste põhjal.

¹⁵⁶ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 39. kd., lk. 106.

1924. aasta 1. mai rongkäik Pöides Saaremaal.

Saaremaal valmistasid ülestõusu ette Vassili Mölder, Marie Anson, Johan Velsveebel, Aleksander, Anton ja Juhan Ellam, Gustav Ülgekütt, Aleksander Leiner jt. Organisatsiooni keskus asus Pöides.

1. mail organiseerisid vennad Ellamid rongkäigu Levala külast Pöide rahvamajja. Rongkäik, millest võttis osa 500 inimest, marssis revolutsioonilisi laule lauldes kahe suure punase lipu all, millel olid loosungid: «Elagu kolmas Internatsionaal!» ja «Elagu töölisnoorsugu!»¹⁵⁷. Pärast rongkäiku toimus Pöide rahvamajas miiting, kus Anton Ellam ja Vassili Mölder esinesid revolutsiooniliste kõnedega. Miitingule kogunes üle 600 inimese, mis oli Pöide rahvamajas ennenägematu hulk. Pärast kõnesid korraldati piduõhtu, kus kanti ette revolutsioonilise sisuga näidend «Pimedusest valgusele». «Niihästi rongkäik, kõned, kui ka etteigähele revolutsioonilise ja võitlustahtelise meeleolu.»¹⁵⁸ Juunikuus organiseeriti töölikirjanduse levitamise lööknädal, mille jooksul ainuüksi Pöide ümbruskonnas levitati mitusada

¹⁵⁷ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 223, 1925. a., leht 4.

¹⁵⁸ «Sõna» nr. 5, 14. mail 1924, lk. 3.

brošüüri EKP ja EKNÜ poliitilist kirjandust («Lenini vaade revolutsiooni peale», «Lenin ja talurahvas», «Lenin noortele», «Lenin» jt.) ning tehti kihutustööd Kuke magistraalkanali kaevamistöodel asuvate tööliste seas. Samasuguse hoogtööna viidi läbi ka sõjavastane nädal juulis-augustis. Tumala mõisa rehes toimus sel puhul suur koosolek, kus revolutsiooniliste kõnedega esinesid Aleksander Ellam ja Vassili Mölder.¹⁵⁹ Vastuvõetud resolutsioonis avaldati otsustavat protesti eesti kodanluse rahva-vaenuliku poliitika vastu ja kutsuti üles solidaarsusele Nõukogude Liiduga, kes vankumatult võitleb rahu eest, ning muutma sõda, mille kodanlus peaks uuesti alustama Nõukogude Liidu vastu, kodusõjaks.¹⁶⁰

Novembri lõpul saadeti EKP Keskkomitee korraldusel vennad Ellamid, G. Ülgekütt ja A. Leiner Tallinna ülestõusust osa võtma. Pärast ülestõusu võitu Tallinnas pidid nad tulema tagasi Saaremaale ja siin kodanluse võimu kukutamist juhtima.

Seega oli detsembriülestõus peale Tallinna ette valmistatud ka teistes suuremates Eesti keskustes, kus samuti olid moodustatud võitlussalgad ja välja töötatud ülestõusu plaanid, et kohe pärast võimu ülevõtmist Tallinnas teha sedasama kohapeal. See asjaolu võimaldab teha järelduse, et 1. detsembri ülestõus ei olnud ainult Tallinna proletariaadi, vaid kogu Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus.

¹⁵⁹ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 646, lehed 9—14.

¹⁶⁰ Sealsamas.

ÜLESTÕUSU KAIK JA NURJUMISE PÕHJUSED

1. VÕITLUSSALKADE TEGEVUS TALLINNAS JA PROVINTSIS

Pärast seda, kui pataljonide ja võitlussalkade komandöridele oli lahingukäsk teatavaks tehtud ja nad Sõja-revolutsiooni-komiteest, kes täitis ühtlasi peastaabi funktsioone, lahkunud, siirdus staap oma alalisse asukohta õli- ja värvivabriku «Extraktor» kontorisse Telliskivi t. nr. 21.¹ Staabi kaitsemeeskonda kuulusid Richard Käär, Richard Vakmann, August Post, Leonhard Klaaser, Edgar Sein jt.

Paar tundi enne väljaastumist jõudsid oma üksuste juurde ka võitlussalkade komandörid, kes tegid meestele teatavaks lahingukäsu ja andsid neile konkreetsed ülesanded tegutsemiseks.

2. politseijaoskonda ja Lasnamäel asuvat maalennuväe divisjoni asus vallutama II pataljoni võitlussalk, kes kogunes 30. novembril Narva maanteele nr. 61(53)—9, Tedre korterisse, mis asus maalennuväe divisjonist 3 kilomeetri kaugusel. Kohale tuli 13 meest. Salga organiseerijaks oli Kristjan Grünbach, varjuhüüdningega «Kitu», ja ülemaks Villem Roobach. Peale nende kuulusid salga koosseisu veel Jakob Uks, Jaan Kütt, Otto Tüürmann, Ferdinand Pilt, Gustav Mekler, Aleksander Väli, Hans Saks, Boris Jansen, Sergei Pöld (Uibo), Aleksander Undo ja Alfred Kaat.² Eriti suurt abi osutas salgale maalennuväe divisjoni aviomotorist Alfred Kaat, kes varem koos teiste seltsimeestega oli ära teinud suure ettevalmistustöö selle tähtsa objekti vallutamiseks.

Pärast lühikest nõupidamist andis V. Roobach võitlussalgale järgmise lahingukäsu: vallutada kõigepealt teine politseijaos-

¹ Kaua aega peeti ekslikult peastaabi alaliseks asukohaks Kadaka tee nr. 9 või Tõnismägi nr. 8, mis aga, nagu nägime eespool, olid esialgseteks nõupidamise kohtadeks.

² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

Õli- ja värvivabriku «Extraktor» toleaeagne kontor Telliskivi tänav nr. 21 praegusel kujul. Siin asus ülestõusnute peastaap.

kond, kust võtta relvad, siis haarata oma valdusse lennujaam ja tuua ülestõusnute poole üle kogu maalennuväe divisjoni koosseis ning asuda kaitsele, kuni peastaabist edaspidiste korralduste saamiseni.³ Võitlussalk varustati revolvrите, käsigranaatide ja kahe vintpüssiga. Teine politseijaoskond vallutati ilma vastupanuta. Võitlussalk sai oma valdusse 11 vintpüssi ja muud lahinguvarustust. Jaoskonna ruumis sel ajal viibinud kaks rajooniülemat ja kaks kordnikku olid nii ära ehmunud, et ei suutnud mingit vastupanu osutada, kui ülestõusnud uksest sisse tungisid. Nad peitsid end jaoskonna pimedatesse ruumidesse, kust nad ülestõusnute pihta ka siis tulid ei avanud, kui need neist mööda käisid ja hüüdsid: «Kes siin on, andke kohe alla!»⁴ Võitlussalga liikmed ei leidnud arvatavasti elektrilüliti ja nii pääsesid need kodanluse korraldajad ainult hirmsa ehmatusega.

«Russalka» mälestussamba juures püüdsid kaks valvesolevat piirivalvurit salgale vastu hakata. Üks neist, kes keeldus alistumast, lasti maha, teine aga, kes loobus vastupanust, võeti kaasa. Umbes kella 6 paiku jõuti maalennuväe divisjoni juurde, kus

³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 36—41.

⁴ «Päevaleht» nr. 6, 8. jaanuaril 1925, lk. 3.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Sergei Põld (Uibo), 2. Aleksander Undo, 3. Eduard Luts, 4. Johannes Peet,
5. Johannes Ludvi ja 6. Elmar Luts.

pärast A. Kaadi poolt tehtud eelluuret otsustati esmalt tungida divisjoni reakoosseisu magamisruumi ja võtta seal oma valdusse relvad ning seejärel isoleerida üleajateenijad ja korrapidaja-ohvitser, vallutada relvaladu ning aerodroom koos lennukitega.⁵

Kuna Kaadile olid kõik divisjoni ruumid tuttavad, siis viidi pealetungi plaan suuremate raskusteta ellu. Kasarmusse tungimisel kõrvaldati koridoris asunud valve ja salk jagunes kaheks, sest reakoosseis magas kahes ruumis. Olles mõlemas ruumis püramiididest relvad oma valdusse võtnud ja koridori valve alla pannud, äratati meeskond revolvrípaukudega. Mehed tõusid

⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 36—41.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Bernhard Piispea, 2. Hans Saks, 3. August Lints, 4. Juuli Lemke, 5. Eva Mitt ja 6. Eduard Klaas.

ilma paanikata üles. Keegi vastu ei hakanud. Kästi kõigil riietuda ja koguneda kolmandasse tühja ruumi.

Edasi võttis Kaat koos ühe abilisega 8 üleajateenijat vahi alla ja tõi reakoosseisu juurde. Siis läks ta koos kahe sõduriga kantseleisse, kus asus lennuväe rügemendi korrapidaja-ohvitseri abi nooremleitnant Fleischner, arreteeris tema ja viis meeskonnaruumi. Kell kaheksa arreteeriti ka teine ohvitser, leitnant Rätsep, lendurid Fiskar ja Päev, aviomehaanik ning laoulem, kes olid tööle tulnud. Mõlemad ohvitserid alistusid vastupanuta ülestõusnutele ega teinud ka edaspidi katset vastu hakata.⁶

Kõige viimaks läks A. Kaat vahtkonna ülema ja ühe sõduriga lennukikuuride juurde ning laskis seal tunnimehed postilt ära võtta ja nad meeskonna juurde saata. Käsk täideti vastu-

⁶ ENSV ORRKA, fond 623, nimistu 1, s.-ü. 71, lehed 72—80.

vaidlematult. Nii oli kogu maalennuväe divisjon koos lennuvälja ja lennukitega ülestõusnute valduses. Võitlussalga kätte langes 11 kuulipildujat, 100 vintpüssi, 3 lennukit, 2 veo- ja 2 sõiduauto ning mitu mootorratast.

Pärast seda korraldati koosolek, kus V. Roobach andis lühikese ülevaate olukorrast Tallinnas ja tegi kõigile meestele ettepaneku ülestõusnute poole asuda. Ta ütles, et on vaja luua tööraha valitsuse toetuseks kõigist sõduritest, kes tahavad vabatahtlikult astuda uue valitsuse teenistusse, punavägi. Sõdurid, kes punaväkke astuda ei soovi, lastakse edaspidi koju minna.

Kui seejärel meeskond üles rivistati ja igalt mehelt küsiti, kas ta on tööraha valitsuse poolt või vastu, vastasid peaaegu kõik jaatavalt.⁷ Ainult mõned andsid eitava vastuse, kuid ka neid agiteerisid teised nõustuma. Kõigile jagati välja relvad ja valiti kolmeliikmeline divisjoni valitsemise komitee, kuhu kuulusid esimehena A. Kaat ja liikmetena kaks sõdurit. Divisjoni rajooni kaitseks saadeti välja kolm kolmeliikmelist patrulli: üks aerodroomile, teine divisjoni ruumide ümber, kolmas Narva maantee suunas.

Ladudest toodi välja neli lennukikuulipildujat, puhastati need õlist ja seati üles: üks kasarmu ruumi, teine kasarmu taha kivisaia äärde, kolmas kantselei juurde ja neljas divisjoni sissekäigu ette. Kaks lennukit, üks «T» tüüpi ja teine «Albatross» tüüpi, seati stardivalmis. Samuti pandi sõiduvälis ühe veoauto, sõiduauto ja mootorratas.

Maalennuväe divisjoni vallutamine oli ülestõusnute suureks võiduks, sest seda väeosa peeti enne ülestõusu üheks kõige kindlamaks kodanluse toeks.⁸ Selle kodanluse väeosa vastupanuta vallutamine ja ülestõusnute poole ületoomine oli suurepäraseks kinnituseks kodanlikus armees valitsevast revolutsioonilisest meeolust ja näiteks selle kohta, kuidas peab toimima, et kõhklevat sõjaväge kiiresti enda poole võita. Võitlussalk saavutas niisuguse võidu eeskätt tänu oma oskuslikule tegutsemisele ja salga võrdlemisi monoliitsele koosseisule, kus mehed üksteist hästi tundsid, vastastikku üksteist usaldasid ja sõbralikult koos töötasid.

Kodanliku armee tankide vallutamiseks ja nende tegevusse rakendamiseks kontrevolutsiooniliste väeosade vastu oli II pataljoni koosseisust eraldatud 30-meheline võitlussalk, kes kogunes Gilde t. nr. 1 asuvasse J. Soansi korterisse. Salka kuulusid Anton Veltson, Jaan Töldsepp, Alfred Kaun, Johannes Soans, Juuli Soans, Kristfrid Soans, Johannes Plahvardt, Bernhard Piispea, Jaan Laagus jt.⁹ Arvestades objekti tähtsust, oli

⁷ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 36—41.

⁸ Sealsamas, s.-ü. 284, leht 24.

⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:
1. Johannes Kluust, 2. Robert Toots, 3. Johannes Kuusmann, 4. Voldemar Ilves, 5. Karl Läänessaar ja 6. Artur Vanja.

salga käsutuses peale revolvrите ja käsigranaatide veel üks Thomson-Colti süsteemi püstolkuulipilduja.

Pärast Aafrika tänaval asuva tankigaraaži vallutamist pidi salk kahjutuks tegema ka 10. jalavaerügemendi ja sidepataljoni staabi Gilde tänavas. Selle ülesande täitmiseks eraldati salga koosseisust viis meest, kes teel tankigaraaži juurde asusid neid objekte vallutama. Kõigepealt võeti oma valdusse esimesel korrusel asuv 10. jalavaerügemendi ohvitseride kasiino ja sidepataljoni staap ning seejärel teisel korrusel asuv 10. rügemendi staap.¹⁰

Jätnud paar meest vallutatud objekti juurde valvesse, läksid ülejäänud seltsimehed võitlussalgale järele tankigaraaži juurde, kus allohvitser Anton Loorentsi aktiivsel kaasabil oli juba kõrvaldatud postilt tunnimees, tungitud garaaži ning vallutatud

¹⁰ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 375, leht 62.

12 tanki. Et kohe ei olnud võimalik kõiki tanke välja tuua ja tegevusse panna, siis katkestas A. Loorents tankimootoritel magneetoühenduse küünaldega, et tanke saaks hiljem võimaluse korral jälle kiiresti lahingukorda seada.

Pärast seda seati üks tank sõiduvalmis ja Loorents ronis koos Bernhard Piispeaga sisse, et tõtata appi tankikompanii kasarmu ette sidepataljoni ja tankikompaniid vallutavale võitlussalgale.

Toompea lossi ja Toompeal asuvat riigivanema maja asus vallutama III pataljoni 17-meheline võitlussalk, kes kogunes 30. novembri õhtul Rahukohtu t. nr. 2 asuvasse Johannes Hallingi korterisse. Samas majas oli ka toiduainete kauplus, mille tõttu inimeste kogunemine kahtlust ei äratanud. Võitlussalka kuulusid energilised töölisaktivistid August Sepp, Johannes Rett, Karl Ellis, Julius Rutopõld, Jüri Himberg, Friedrich Kõtsi, Rudolf Proomann, Jakob Kilsmann, Boris Andrejev, Johannes Salm, Hindrek Lindmann, Kristjan Adamson, Martin Dreiman, Boris Plint, August Võrk, Otto Malmberg ja Jakob Treilich.¹¹

Kõigile võitlussalga liikmetele ei jätkunud relvi. Neid loodeti saada alles pärast Toompea lossi vahtkonna kahjutuks tegemist. Võitlussalga üks osa läks hiljuti Toompea vahtkonnas teeninud seltsimehe juhtimisel Toomkiriku tagant Toomkooli tänava kaudu Toompea lossi poole ja teine osa Piiskopi tänava kaudu riigivanema maja juurde. Erariides mehed käisid sõduririides meeste vahel, jättes mulje, nagu viidaks vange. Kahel tunnimel ja ühel politseinikul, kes olid valves Toompea lossi väravates, võeti relvad käest ja pandi omad vahipostid välja.

Jakob Treilich, kes sellest operatsioonist osa võttis, kirjeldab seda järgmiselt: «Veerand kuus läksime Toompea poole. Vene kirikuni jõudes silmasime tunnimehi, neid oli kaks, sõdur ja politseinik. Mina ja veel kolm seltsimeest läksime neid kõrvaldama, teised jäid kiriku taha varju, et kahtlust ei tärkaks. Ligi saades tunnimeestele kamandasime käed püsti, mille peale politseinik end putkasse nurka küüru tõmbas ja ehmatanult vastas: «Tehke mis aga tahate, ärge aga mind jumala pärast tapke». Sõdur aga ei saanud hirmu pärast üldsegi räägitud. Võtsime sõjariistad neilt ära ja viisime karauli tupp, kuhu läksime seltsis varjust juurde tulnud meestega.»¹² Kasutades olukorda, et enamik 12-liikmelisest vahtkonnast magas, võeti ukse juures püramiidis olevad relvad oma valdusse. Ainult üks vahtkonna meestest püüdis vastu hakata ja jooksis relvade juurde, kuid ta lasti kohe maha. Teised vahtkonna liikmed olid sunnitud vastupanust loobuma ja alla andma.

Võitlussalga teine osa, kes pidi riigivanema maja vallutama,

¹¹ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

¹² EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 138, leht 43.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Jaan Vahehalu, 2. Martin Dreimann, 3. Boris Plint, 4. Johannes Halling,
5. Kristjan Adamson ja 6. Anna Halling.

tөгutses umbes samuti. Tunnimehelt võeti äkki relv ära ja tungiti majja, kus anti uksehoidjale käsk riigivanema F. Akeli asukoht kätte näidata. Sel momendil oli aga parajasti riigivanema poeg alumisele korrusele tulnud, et isa käsul kindlaks teha, mis laskmine linnas on. Ta jooksis kiiresti üles ja teatas sündmusest riigivanemale, kes suutis enne ukсед lukku keerata, kui ülestõusnud teisele korrusele jõudsid.

Riigivanema adjutant leitnant Schönberg hüppas aknast välja, jättes riigipea saatuse hoolde. «Ronisin läbi akna välja ja laskusin uulitsale,» seletas hiljem Schönberg. «Kohe kui tundsin maad jalge all, avasid mehed minu peale tule, kuulid vihisesid mööda; jooksin nüüd Pikka jalga mööda alla, kusjuures mulle ühteviisi järele lasti... Bukinisti kohal Pikal jalal kerkisid nagu maa alt kaks kommunisti¹³... Pöörasin silmapilkselt ümber ja jooksin Lühikese jala värava poole. Jälle kõlasid

¹³ A. Sommerling ja P. Lempo, kes koos teiste võitlussalga liikmetega tulid pärast Sõjaministeeriumi vallutamise operatsiooni nurjumist Toompeale.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Alfred Kaat, 2. Kristjan Grünbach, 3. Villem Roobach, 4. Anton Loorents, 5. Jaan Koppel, 6. Jakob Vakker, 7. Julius Lind, 8. Anton Hendrikson ja 9. Eduard Kägu.

mulle tagant järele paugud, aga õnnelikult ei trehvanud ükski kuul mind. Jooksin Lühikese jala trepist alla, läbi Dunkri uulitsa, üle Raekoja platsi ja läbi Saiakangi — kusagil polnud politseinikke(!) . . . hiljem riigivanema majas kuulsin, et riigivanem Akel olnud põõningul peidus.»¹⁴

Edukalt tegutses ka III pataljoni 20-meheline võitlussalk, kes kogunes Rohu tänav nr. 11—1 asuvasse K. Kööba korterisse, kust asus Balti jaama vallutama. Võitlussalka juhtis raudtee signalist J. Vakker ja III pataljoni komandöri abi Paul Leevald. Salka kuulusid Aleksander Luks, Johannes Ludvi, Mihkel Roots, Jakob Nurm (Natka), Eduard Ling, Eduard Ottokar, Jakob Vakker, Tõnis Kaarelson, Dimitri Uspenski, Johannes Kluust, Karl Kööba, Gotfried Sirkel, Harry Pölluroos, Jüri Oviir, Hans Veetamm, Juhan Erikson, Karl Kruusamägi, Jaak Mandel, Osvald Piir ja Viktor Schwalbenberg.¹⁵ Osa salga liikmeid oli rietatud raudteelaste vormi.

Peale Balti jaama pidi salk võtma oma valdusse veel V politseijaoskonna Paldiski maanteel, et saada sealt relvi. Selleks eraldati salga koosseisust väiksem grupp mehi pataljoni komandöri abi P. Leevaldi juhtimisel, kes vallutasid V politseijaoskonna võrdlemisi kergesti, sest ootamatusest rabatud kordnikud kas alistasid vastupanuta või jooksid laiali.

P. Leevald kirjeldab seda operatsiooni järgmiselt: «Tormasime trepist üles, revolvrüd ja minul veel käsigranaat käes. Ukse peal tuli politseinik vastu. «Käed üles!» — Revolver ära ja edasi. Kaks politseinikku — jälle niisama. Tormasin kolmandasse tuppa, kus oli kaks politseinikku. Minu hüüde peale, «Käed üles», kahmas üks revolvri järele — minu oma paukus — ta kukkus, teine kargas uksest välja hoovi peale, sest minu brauningul oli järgmine padrun põigiti ette karanud. Tormasime edasi — jaapani püssid. Padrunid puuduvad. Ükski politseinik ei tea, kus need on. Viimati ajab haavatu end üles ja juhatab, et padrunid on arhiivi kapis. Sealt nad leiamegi terve kasti.»¹⁶ Ülestõusnud said oma käsutusse 8 jaapani vintpüssi 1000 padruniga ja mitu revolvrit.¹⁷

Pärast seda ruttas grupp teistele järele Balti jaama.

Balti jaamas tungiti kõigepealt kolmanda klassi ooteruumi ja pandi vahid ustele. Salga ülem J. Vakker läks jaama korrapidaja tuppa ja teatas, et jaam on üle võetud ning nõudis, et rongide liikumine kohe seisma pandaks.

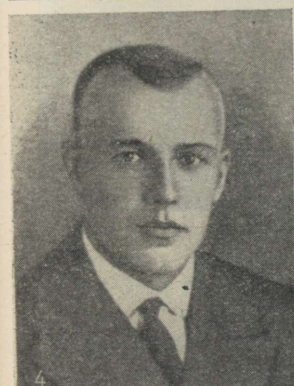
Siis arreteeriti raudteeametnikud, katkestati telegraafiside ja võeti üle telefoni keskjaam ning politseijaoskond. Kõik jaama tulnud reisijad otsiti läbi ja pandi ettevaatuse mõttes valve alla.

¹⁴ «Vaba Maa» nr. 223, 23. septembril 1926, lk. 5.

¹⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtute mälestuste põhjal.

¹⁶ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 24—32.

¹⁷ ENSV ORRKA, fond 70, nimistu 4, s.-ü. 61, leht 2.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Friedrich Kõtsi, 2. Karl Ellis, 3. Juhan Tärkma, 4. Johannes Rett, 5. Rudolf Proomann, 6. Johannes Tamberg, 7. Robert Prass, 8. Georg Eskusson ja 9. Jakob Natka (Nurm).

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:
1. Eduard Ling, 2. Harry Põlluroos, 3. Richard Vakmann, 4. Aleksander Põldroo (Proomis), 5. Jüri Oviir ja 6. Peeter Kangro.

Neid kutsuti üles korda pidama ning töörahva valitsuse korraldustele alluma.

Erilise kategooria vahialustest moodustasid kümme ohvitseri, kes tahtsid sõita Tondile kursustele. Kuna neil polnud relvi kaasas, siis ei saanud nad ülestõusnutele vastu hakata ja pandi eraldi tuppa vahi alla.

Sama kiiresti toimus ka kitsarööpmelise raudtee peajaama vallutamine, mis oli tehtud ülesandeks I pataljoni kuuemehelisele võitlussalgale, kes kogunes Juurdeveo tänavasse nr. 14, mis asus 300 meetri kaugusel jaamast. Salka kuulusid Jaan Räästas, Johannes Kuuskmann, Eduard Sirkel, Eduard Kevato, Jüri Tõldsepp ja Andres Luht.¹⁸ Kõik võitlussalga liikmed olid relvastatud revolvratega ja käsigranaatidega. Kolm seltsimeest tungis jaama ooteruumi, kaks korrapidaja politseiniku tuppa ja üks telefoni-telegraafi ruumi. Politseivalve ja jaama korrapidaja kõrvaldati ning rongide liikumine pandi seisma. Jaama kogunud reisijad vahistati ja paigutati kolmanda klassi ooteruumi. Telefoni teel teatati peastaapi, et jaam on vallutatud.

Jaamas pandi maksma kindel kord. Üks võitlussalga liige

¹⁸ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

pidas valvet ooteruumis, kus oli ligi 200 reisijat, teine telegraafi juures, kolmas platvormile viiva ukse ja neljas sissekäigu juures. Kaks meest valvasid väljas. Uksel valvet pidav seltsimees otsis kahe tunni jooksul läbi umbes 80 inimest, kes tulid jaama. Neilt võeti ära 7 revolvrit ja 1 nagaan.¹⁹

Tähtsa võidu saavutas ka III pataljoni 12-meheline võitlussalk peapostkontori ründamisel. Salk kogunes P. Laasi korterisse Narva mnt. nr. 25. Salka kuulusid Priidik Laas, Tiina Laas, Ustin Odintsov, August Teeren, Priidik Ovi, Eduard Rauk, Kirill Teeäär, Mihkel Rääks, Juhan Tärkma jt.²⁰ Salga komandöriks oli Jaan Koppel. Peapostkontor vallutati vastupanuta. Salk võttis telefoni ning telegraafi ruumid oma valve alla. Ruumis viibivad ametnikud vahistati ja töö katkestati.

Postkontori välisuksele seati kahemeheline valve, kes arreteris kõik postkontorisse tulijad. Vahistatute hulgas oli ka linna politseiülem R. Saar, kes oli postkontorisse tulnud, et kontrollida, miks telefoni keskjaam ei tööta. Politseiülem ei suutnud hirmust midagi ette võtta ja vist ei kavatsenudki seda teha, sest temal kui endisel tsaariaegsel politseinikul oli ükspuha, missugust võimu ta teenis. Saar ise olevat öelnud, et «oli tsaarirežiim ja Päts oli põranda all, otsisin teda taga. Nüüd olen valmis sedasama tegema».²¹ Seda kinnitab ka see fakt, et koos Saarega olnud kahest politseinikust asus üks, kordnik J. Karp, meeeldi peapostkontori uksele valvesse,²² kuna teine alistus ilma vastupanuta.

Suurt kartmatust ja kangelaslikkust osutas I pataljoni 61-meheline võitlussalk, kes läks ründama endast mitu korda tugevamat kodanluse eliitväeosa — Tondi Sõjaväe Ühendatud Õppeasutusi. Erinevalt teistest kohtadest koondati võitlussalk siin juba päeval kasarmute lähedal asuvasse «Reimanni majja» (praegu Linnu tee 17), kus oli ühtlasi I pataljoni staap.

Võitlussalga koosseisu kuulusid Johannes Estrang, Gustav Rundstück, Ernst Mäeots, Eduard Vinter, Richard Kirkmann, Johannes Reimann, Ella Reimann, Boris Sartson, Nikolai Sartson, Aleksander Kangur, Nikolai Sirel, Anton Ellam, Jaan Timmermann, Aleksander Kabli, Johannes Valk, Eduard Forsmann, Edgar Barst, Gustav Pender, Helene Pender, Eduard Sander, Kristjan Õismann, Artur Lombak, Albert Kainer, Jaan Kornak, Eduard Klaas, Johannes Gleser, August Mets, Johannes Veitmann, Aleksander Arbon, Eduard Ummermann, Anna Räästas, Jaan Velt, Johannes Jürna, Gustav Ülgekütt, Kristjan Seaver, Karl Plahvard, Osvald Viilup, Aleksander Lints jt.²³ Salk oli

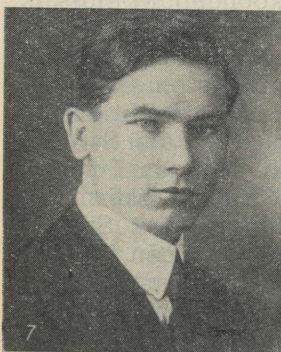
¹⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 283, lehed 33—38.

²⁰ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

²¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 283, leht 10.

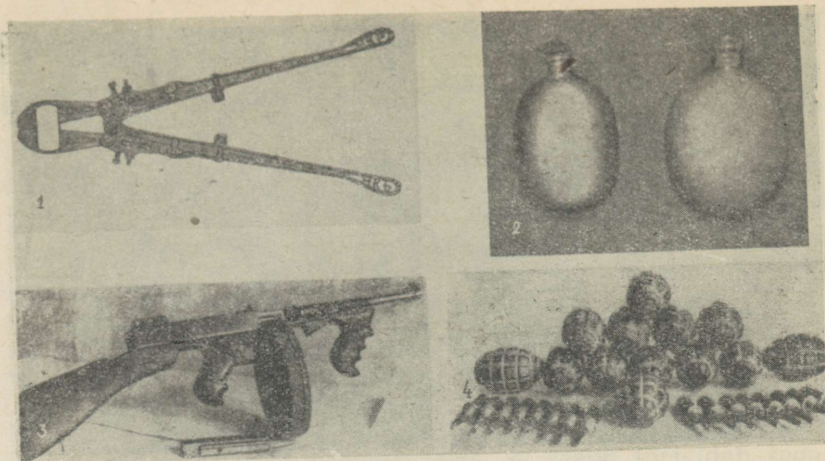
²² ENSV ORRKA, fond 70, nimistu 4, s.-ü. 25, lehed 24—39.

²³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Jaan Kornak, 2. Kristjan Seaver, 3. Gustav Ülgekütt, 4. Johannes Maritov, 5. Anton Ellam, 6. Nikolai Sirel, 7. Alfred Sommer (Tukin), 8. Herman Leevald ja 9. Kristjan Hansen.

Ülestõusnute poolt kasutatud traadikäärid, sõduri veepudelitest tehtud tugevajoõulised pommid, Thomson-Colti süsteemi püstolkuulipilduja ja käsigranaadid.

varustatud nagaanide, parabellumite, vintpüsside, käsigranaadide, tugevajoõuliste pommide ja ühe Thomson-Colti süsteemi püstolkuulipildujaga. Operatiivplaani kohaselt tuli esimeses järjekorras rünnata III korpust, kus asusid sõjakooli kadetid, ja kadettide kasiinot, kus viibis korrapidaja ohvitser. Pärast nende ülesannete täitmist, teises järjekorras, tuli vallutada suurtükiväe patarei, mõned kahurid laskevalmis seada ja avada nendest tuli IV korpusele, kus asusid mereväe kadetid ja aspirandid, ning tuua seejärel ülestõusnute poole üle II korpuse asuv 100—120-meheline töökompanii ja vallutada sõjakooli ülema ruumid ning telefoni keskjaam I korpuses.²⁴

Kell kolmveerand neli hommikul asus võitlussalk oma ülesannet täitma. Et kasarmutele märkamatuks läheneda, ei mindud mitte otse üle lageda välja, vaid ringi läbi tiheda võsaga kaetud soise maastiku. Metsa serval jagunes salk kolme ossa. Esimene rühm pidi vallutama sõjakooli I kompanii ja suurtükiväepatarei ruumid teisel korrusel, teine rühm sõjakooli II kompanii ruumid alumisel korrusel, kolmas rühm pidi välja valvesse jääma ja kahjutuks tegema korrapidaja ohvitseri.

Kuna kasarmute ja kadettide kasiino lähemat ümbrust valgustasid nõrgalt elektrituled, siis võimaldas see rühmadel märkamatuks ja hõlpsasti kasarmute juurde jõuda. Kaks okas- traataeda, mis piirasid kasarmuid, lõigati traadikäärdega läbi ja kohe pärast seda alustati rünnakut.

²⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s. ü. 286, lehed 10—18.

Ülestõusnute kasutada olnud relvi.

Niipea kui lukustamata uksest jõuti alumisel korrusel asuvasse II kompanii ruumi, kus magas 125 kadetti, anti käsklus: «Vooditesse jääda!» Korrapidaja, kes istus laua taga ja tahtis vastu hakata, lasti maha. Ärahirmunud kadetid ei suutnud avaldada mingit vastupanu, pugesis voodite alla või hüppasid sãrgivãel kahekordsetest akendest välja, kus neid tulistasid õues valves olevad seltsimehed, kes vahepeal olid visanud tugevajõulise pommi kadettide kasiino ruumi, mille kõrval asus korrapidaja-ohvitseri tuba. Osa võitlussalgast tungis läbi magamisruumi kompanii relvade juurde ja haaras need oma valdusse.²⁵ Nii oli sõjakooli teine kompanii ootamatust kasutades ja kartmatult tegutsedes koos relvade ja laskemoonaga, mis asus kompanii ruumi ees koridori varaaidas, langenud ülestõusnute kätte.

Edukalt kulges ka raudteeühenduse katkestamine Tallinna—Tapa—Tartu liinil, kus üheaegselt Tallinna ülestõusuga tuli õhku lasta kaks raudteesilda, üks Aegviidu raudteejaama lähedal Mustjõel ja teine Kärkna raudteejaama juures Vasula jõel, et takistada kodanlusel Tartust ja Tapalt abijõude Tallinna tuua. Tapal asus tol ajal kodanlusele ustav soomusrong ja Tartus ratsarügement, kes oleks kohe Tallinna kutsutud ülestõusu maha suruma.

Mustjõe silla õhkulaskmise operatsiooni juhtis Voldemar Raekson, kes koos Alfred Sommeri (Tukin) ja Jüri Lintropiga sõitis 30. novembri õhtul Tallinnast Aegviitu, kust raudteed mööda tuldi 5 km tagasi Mustjõe sillani. Öö veedeti silla lähe-

²⁵ «Kaja» nr. 334, 11. detsembril 1924, lk. 4.

dal metsas. «Hommiikul sidusime pommid teine teise relsi külge,» jutustab V. Raekson. «Kehra poolsesse otsa seadsime stiftid väljatõmbamiseks valmis. Sidusime nööriid külge ja juhtisime need mööda liini sillast 10 meetrit Kehra poole. Sellega oli siis kõik valmis, ainult nööriidest tõmbamise vaev. Et kell näitas juba viis ja 20 minutit, siis otsustasime kolmeni lugeda ja nööriidest tõmmata. Saime umbes kümme sammu eemale joosta, kui käis hele praksatus, mis kogu ümbrust valgustas. Pilku tagasi heites nägime, kuidas mingisugused mustad tükid lendasid tule kuma sees õhku, mis nähtavasti olid relsid või liipripakud.»²⁶ Plahvatuse tagajärjel purustati üks raudteerööbas, mille tõttu katkes ajutiselt raudteeliiklus Tallinna ja Tapa vahel.

Vasula silla õhkulaskmine oli usaldatud Juhannes Männale, kes sõitis koos Kristjan Hanseni ja Herman Leevaldiga selleks 30. novembri õhtul Tallinnast välja. J. Mänd kirjeldab seda operatsiooni järgmiselt: «Minule oli tehtud ülesandeks purustada Vasula sild sedavõrd, et see takistaks raudteeliiklust paariks päevaks. Silla õhkulaskmiseks saime Sõja tänavalt ühe puuda dünamiiti. Süütenööri tegime ise, selleks sai püssirohi, salpeeter ja riie kokku keeratud. Pühapäeval tegime pakid valmis ja õhtul sõitsime ära Tartu poole. Voldi jaamas tulimerongist maha ja läksime sealt 8—10 km jala. Kohale jõudes ja silla konstruktsiooniga tutvudes selgus, et selleks, et kaasas olev lõhkeaine annaks soovitud tagajärgi, tuleb lõhkeaine ümber pakkida üheks pakiks, mida ka tegime. Kui olime ümberkorraldusega valmis, siis asetaskime lõhkeaine silla ühe otsa kandenurga alla. Kell kuus süütasime tpsi tikke ja panime süütenööri põlema, ise eemale joostes. Varsti käis põrakas ja sild oli purustatud.»²⁷

Plahvatus purustas silla ühe otsa kandetala, mille tagajärjel paralüseeriti mõneks ajaks raudteeliiklus Tallinna ja Tartu vahel.

Seega olid ülestatud vallutanud maalennumäe divisjoni, võtnud oma valdusse lennukid ja hulga lahinguväe, vallutanud valitsuse residentsi Toompea ja ajanud kodanliku riigipea pööningukambrisse, kus ta ootas hirmuga «iseseisva» vabariigi lõppu; võtnud oma kontrolli alla Balti ja Tallinn-Väike raudteejaama vallutamise raudteeliikluse ning peapostkontori vallutamise telefoni ja telegraafiühenduse; vallutanud Tallinna kõige suurema sõjaväeüksuse — 10. jalaväerügemendi ja sidepataljoni staabi ning jätnud need väeosad keskse juhtimiseta; katkestanud sildade õhkulaskmisega ajutiselt raudteeliiklust Tallinna—Tartu ja Tallinna—Narva vahel ning võtnud seega kodanluselt võimaluse abi kiireks kohaletõimetami-

²⁶ EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 138, leht 73.

²⁷ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 4. kd., lk. 142—159.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Jaan Töldsepp, 2. Eduard Ummermann, 3. Boris Jansen, 4. Jaan Antson,
5. Jaan Jürkmann ja 6. Ernst Mäeots.

seks; paralüseerinud täielikult, peale ratsapolitsei, kogu Tallinna politsei tegevuse.

See oli ülestõusnute hiilgavaks võiduks, mis oli saavutatud lühima aja jooksul julge ja otsustava pealetungi tulemusel. Kodanliku võimu saatus rippus juuksekarva otsas ja oleks kindlasti loetud olnud, kui ülestõusnuid poleks tabanud ebaõnn mõnede otsustava tähtsusega objektide ründamisel. Nii ei läinud korda, hoolimata sangarlusest ja kangelaslikkusest, vallutada Polgu tänaval asuvat ratsapolitsei reservi, mida asus ründama II pataljoni 30-meheline võitlussalk, kes kogunes kolme kohta: Heeringa t. nr. 15—2 asuvasse August Kopti korterisse (15 meest), V. Arehna (Lennuki) t. nr. 24 asuvasse Janovi korterisse (7 meest), kus asus ühtlasi ka II pataljoni staap, ja Puuvilja (Saali) t. nr. 10—7 asuvasse Jüri Hea korterisse (8 meest). Võitlussalga koosseisu kuulusid Anton Grossfeldt, Nikolai Ivanov, Eduard Kägu, Aleksei Jakovlev, Aleksander Nautras, Karl Vurma, Boris Veinberg, Paul Popp, Johannes Idam, Eduard Kleis, Feodor Dubrovin, August Kopti, Juuli

Kopti, Jaak Riiv, Friedrich Rosenberg jt.²⁸ Salka juhtis Timofei Jarotski.

Peale käsigranaatide, revolvrите ja bensiinipudelite oli salga relvastuseks veel Thomson-Colti süsteemi püstolkuulipilduja ja kaks suurejõulist pommi. Esimene rühm, kes kõigepealt kohale jõudis, viskas paar bensiinipudelit ning ühe tugevajõulise pommi ratsareservi aknast sisse. Kuid pomm ei lõhkenud. Selle tõttu jäi kasarm terveks ja põlema panemata ning ratsareservi meeskond suudeti kiiresti lahinguvalmis seada. Teine ja kolmas rühm, kes pärast pommi heitmist kohale jõudsid ja pealetungi jätkata püüdsid, ei saavutanud enam edu, sest alarmeeritud politseinikud olid juba kuulipildujaga tänavale tulnud ja tulistama hakanud. Vastastikusel tulevahetuses langes võitlussalga komandör T. Jarotski ja sai raskelt haavata salga organisaator E. Kägu. Kuid sellest hoolimata jätkati siiski rünnakut. Osa võitlussalklasi ronis maja nr. 9 pesuköögi katusele, kust nad võtsid tule alla ratsareservi õue, et takistada politseinikke sinna tulemast ja hobuseid saduldamast. Kuid see kartmatu samm ei andnud enam tulemusi, sest arvuliselt väiksem ja halvemini relvastatud võitlussalk ei suutnud uuesti initsiatiivi enda kätte haarata ning pidi pärast ägedat lahingut, kui laskemoon otsa lõppes, taganema.

Edutult lõppes ka ennastsalgav võitlus tankikompanii ja sidepataljoni pärast, mis asusid Aafrika ja Liivalaia tänava nurgal. Neid üksusi asus vallutama II pataljoni 15-meheline võitlussalk, kes kogunes 30. novembri õhtul Drevingi t. nr. 13 asuvasse Karl Plahvardi korterisse. Salka juhtis Julius Lind. Võitlussalka kuulusid Nikolai Kask, Johannes Kuusmann, Alfred Lansberg, Martin Arbon, Eduard Lessmann, Roman Amisepp, Robert Toots jt.²⁹ Salga ülesandeks oli tankikompanii ja sidepataljoni ülestõusnute poole toomine ning nende tankidega kontrrevolutsiooniliste väeosade vastu tegutsema panemine. Võitlussalga aga leidis kolm reeturit — auto-tankidivisjoni sõdur Klemmer, tankimotorist allohvitser Madisson ning sidepataljoni veltveebel Schaarup, kes jooksid kohe, kui võitlussalk asus pealetungile, meeskonnaruumidesse ja äratasid meeskonna mõni minut enne võitlussalga kohalejõudmist.

«Need äraandjad olid küll ainukesed kogu organisatsioonis,» märgib Jaan Anvelt, «aga pea kõige tähtsamas kohas. Mitte muidu ei avaldanud Laidoner ja Ko neile kelmidele kurnajate tänu auristidega. Siin andis tunda see, et meie sõjaväeorganisatsioon ei olnud mitte äraproovitud, vanem, nagu muu partei. Kuid siin tegime ühtlasi lubamata vea, et väljaastumisse võt-

²⁸ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

²⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

sime Schaarupi ja Klemmeri, kellede ausus meil kogu aja küsimüsmärgi all oli.»³⁰

Seega võeti võitlussalk juba kasarmusse tungimisel vastu tulega. Kuid sellest hoolimata jätkas salk kartmatult rünnakut, kuni lõpuks oli sunnitud kaitsele asumale. Viimase hulljulge katse reeturite likvideerimiseks ja meeskonna enda poole võitmiseks tegi kompanii allohvitser A. Loorents, kes koos Bernhard Piispeaga sõitis vallutatud tankiga kasarmu ette. «Otsustasime Loorentsigale tankis välja sõita, et sõduritele paanikat teha ja niimoodi võimaldada meie meestel end koguda,» jutustab B. Piispea. «Mina istun ees kuulipilduja juures — tema juhib tanki. Jõuame kasarmu juurde... Ajame oma sõjalooma ukse lähedale, et saaks sõduritega rääkida, milles asi seisab. Loorents uskus kindlasti, et siis tulevad sõdurid üle... Vaevalt saime uksele lähedale, kui üks sõdur välja jooksis ning küsis: «Kas sina oled Loorents?» — «Jah,» vastas Loorents. — «Veltveebel, saatan, hoiab mehi kinni — hirmutab.» Lahkub ning räägib sosinal: «Passi peale, ta tuleb sind «agiteerima», — lase ta maha, kui ligidale tuleb. Kas oled üksi? Pooled on nõus kohe välja astuma — aga see...» Mõne minuti pärast hõikab juba verekoer ukse peal: «Loorents, tule siia!» Loorents sosistab mulle: «Seltsimees, keegi võttis minu parabellumi, anna oma, ma meelitan veltveebli lähedale ja lasen ta maha, siis on kindel, et «poisid» tulevad meie poole.» Andsin talle oma revolvi. Kuigi ta ettevaatlikult talitas, oli ta siiski hulljulge. Laskis mõned paugud, ei trehvanud. Vihaga tõstis end luugist välja ja laskis uuesti, kuid langes hääletult ise, laskeriist kukkus kolinal mööda tanki alla. Ma olin üksi, ilma laskeriistata, taskus ainult granaat, kuid rikkis kapsliga. Virutasin selle välja ja hüppasin tankilt maha, mida juhtida ei osanud.»³¹ Nüüd oli edasine pealetung juba lootusetu, sest tankikompanii ja sidepataljon paisati täies relvastuses kasarmust välja vallutatud tanke tagasi võtma. Pärast lühiajalist lahingut olid ülestõusnud sunnitud taganema ja tankigaraaži koos tankidega ära andma.

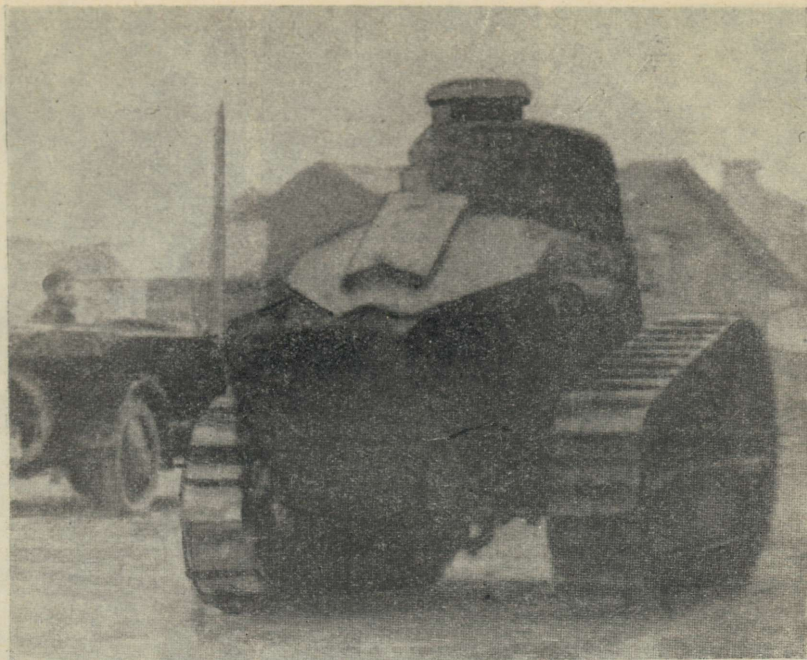
«Tankide vallutamise operatsiooni nurjumine löi kõik meie plaanid segi Juhkentalis,» märkis ülestõusu üldjuht Jaan Anvelt. «Selle tõttu ei tulnud 10. polgust välja mehi, ei vallutatud allohvitseride kooli nagu see oli ette nähtud. Igal juhul oli tankide vallutamise operatsiooni nurjumine meile pealöögiks. Isegi me ei näinud ette, mis siis teha, kui see operatsioon nurjub. Seltsimehed olid nii veendunud, et tankide vallutamine toimub kindlasti.»³²

Teiseks raskeks kaotuseks ülestõusnutele oli Pagari tänaval

³⁰ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 7.

³¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 284, lehed 111—114 ja «Klassivõitlus» nr. 78, 1926, veerud 20—21.

³² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 284, lehed 23—25.

Tank, millega A. Loorents ja B. Piispea tankikompanii ette sõitsid.

asuva kodanliku sõjaväe peaaju — Sõjaministeeriumi vallutamise operatsiooni nurjumine. Sõjaministeeriumi vallutamiseks oli eraldatud III pataljoni koosseisust 23-meheline võitlussalk, kes kogunes 30. novembri õhtul Lai t. nr. 7—8 asuvasse Johannes Vaumanni korterisse, mis oli ministeeriumi hoonest umbes 100 meetri kaugusel. Võitlussalka kuulusid Jaan Lindsmann, Johannes Tiivas, Johannes Vaumann, Aleksander Kõrgemaa, Aleksander Mui, Gustav Reinhold, August Lints, Nikolai Kask, August Priidik, Leopold Kreekmann, Eduard Tomson, Juhan Tanshindrek, Eduard Saks, Ferdinand Kurik, Voldemar Feldmann, Jaan Klaasen, Ants Kaev, J. Tundu, Voldemar Reismann, Peeter Lempo jt.³³ Võitlussalka juhtis Arnold Sommerling. Et mitte tähelepanu äratada, liikus võitlussalk oma asukohast välja nii, nagu viidaks vahialuseid ülekuulamisele. Erariides seltsimehed käisid keskel ja kuus sõjaväeriietuses seltsimeest nende ümber.

³³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Aleksander Leiner, 2. Voldemar Reismann, 3. Peeter Lempo, 4. Juhan Tanshindrek, 5. Voldemar Ristla ja 6. Aleksander Mui.

Plaani järgi pidid kaks võitlussalga liiget tegema kahjutuks Pika tänava poolse paraadukse valveposti ja kaks teist seltsimeest samasuguse posti Laia tänava paraaduksel, et avada tee võitlussalgale hoonesse. Salga juht A. Sommerling ja P. Lempo läksid likvideerima Pika tänava poolset posti, kuna V. Reismann koos J. Lindsmanni ja teiste seltsimeestega pidi Laia tänava poolsest lukustamata paraaduksest sisse minema, koridoris asuva valvuri kõrvaldama ja võitlussalgale tee majja avama.

V. Reismann, kes seda operatsiooni juhtis, märgib, et pärast seda, kui nad paraaduksest sisse läksid ja tunnimeest tahtsid kõrvaldada, õnnestus sellel elektrikella nupule vajutada ja korrapidaja-ohvitseri alarmeerida, kes meeskonna äratas. See-

tõttu ei olnud enam võimalik tugevajõulist pommi valve- meeskonna ruumi visata, kus magas 16 meest, ja see tuli heita valveruumi toa ukse ette koridori.³⁴ Pommi lõhkemise tagajärjel tekkis paksu betoonpõranda sisse auk, mis ulatus keldrikorru- seni ja kõik koridoris olevad ukсед löödi sisse, seintelt ja laest kukkus krohv maha ning lähedalasuvate tubade aknad puru- nesid.

«Kui mina Sommerlingiga kohale jõudsin,» kirjutab P. Lempo, «siis oli juba pomm visatud ja valvekomando jalule aetud, kes ägedasti tulistas.»³⁵ Ent sellest hoolimata jätkasid võitlussalkla- sed kartmatult rünnakut. Vastastikuses tulevahetuses sai A. Sommerling peast haavata, kuid jätkas lahingut. Alles pärast seda, kui laskemoon otsa lõppes ja võitlussalka vastasolevast kaitsepolitsei majast ning Sõjamineisteriumi õuest kuulipildu- jaist tulistama hakati, loobuti vastupanust ja taanduti. Osa võit- lussalgast siirdus A. Sommerlingi ja P. Lempo juhtimisel Toom- peale ning osa Balti jaama, kus nad jätkasid sealsete võitlussal- kade koosseisus rünnakut.

Ebaõnnestus ka sõjakooli 1. kompanii vallutamine teisel kor- rusel, mida E. Klaasi rühm asus ründama alles pärast 2. kompa- nii vallutamist alumisel korrusel.³⁶ See võimaldas 1. kompanii korrapidajal alumiselt korruselt kostvate paukude peale äratada meeskonna ja saata alla olukorda selgitama kaks äsja piilkon- nast tulnud kadetti, kes pörkasid trepil kokku ülestungiva võit- lussalgaga. Alanud tulevahetuses sai üks võitlussalga mees surma ja üks kadett raskesti haavata. Samal ajal lülitati ka kasarmus elektrivool välja.³⁷ Ootamatu kokkupõrge trepil ja valguse äkiline kustumine tekitas võitlussalgas arvamise, et ülemise korruse kadetid on juba lahinguvalmis seatud ja ründamisele asunud, mispärast otsustati pimedast kasarmust välja taganeda, et uuesti pealetungi üritada. Kuid seda ei olnud enam võimalik teha, sest vaenlane asus nüüd omakorda pealetungile. Pärast lühiajalist vastastikust tulistamist oli võitlussalk sunnitud ülekaalukate vaenlase jõudude ees taan- duma.

Ülestõusnute poole ei saadud üle tuua ka 10. jalaväerüge- menti, mida asus ründama II pataljoni 27-meheline võitlussalk, kes kogunes 30. novembri õhtul Odra t. nr. 3—2 Helene Simon- latseri ning samal tänaval nr. 4—7 Anna Promise korterisse. Võitlussalka juhtis Anton Hendrikson. Rühm, kes asus Simon- latseri korteris, pidi rügemendi kontrrevolutsioonilise osa vastupanu maha suruma, teine rühm aga, kes asus Promise

³⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 284, leht 14b ja sealsamas, s.-ü. 283, leht 31.

³⁵ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 655, leht 19.

³⁶ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 49—51.

³⁷ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, s.-ü. S-3393, lk. 4.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

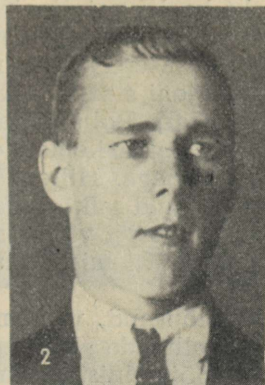
1. Karl Linnas, 2. Aleksander Kangur, 3. Eduard Lessmann, 4. Johannes Kiilverk (Külberg), 5. Helene Simonlatser ja 6. Anton Grossfeldt.

korteris, pidi alustama revolutsiooniliselt meelestatud ja kõhklevate sõduritega vennastumist, et neid ülestõusnute poole ületua.

Võitlussalka kuulusid Johannes Põiklagu, Arthur Sääver, Arthur Tinaberg, Aleksander Meiku, Johannes Lesuke, Jaan Jürkmann, Ants Koch, Heinrich Vänta, Johannes Kiilverk-Külberg, Anna Promis, Helene Simonlatser, Juhan Tõntson, Georg Eskusson, Jaan Saumann, Erich Mathiesen, August Mirring jt.³⁸ Salk oli relvastatud revolvrite ja käsigranaatidega.

Hommikul kell 5.15 asuti ülesannet täitma. 10. rügemendi õppekomando juurde jõudmisel aga tabas ülestõusnuid ootamatus: kasarm oli valgustatud ja väljas askeldasid relvastatud

³⁸ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, lehed 47 ja 48; «Klassivõitlus» nr. 73, 1926, veerud 15–18 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Aleksei Jakovlev, 2. Boris Andrejev, 3. Priidik Laas, 4. Nikolai Ivanov,
5. Jaan Laagus ja 6. Eduard Kevato.

sõdurid. Õppekomando oli nimelt sel hommikul õppelaskmis-
teks lasketiirus varem äratatud.³⁹ Niisuguses olukorras ei saa-
dud enam kasutada ootamatust ja kasarmu ründamine oleks
paratamatult nurjunud. Asjatute ohvrite vältimiseks loobuti
ülesande täitmisest.⁴⁰

³⁹ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, leht 54.

⁴⁰ Väited, nagu oleksid mõned võitlussalga liikmed ka 10. jalaväerügemendi
ruumidesse tunginud ja seal sõdureid väljaastumisele agiteerinud, on ainult
kuuldused, mis ei leia kinnitamist ei võitlussalga liikmete ega ka 10. jalaväe-
rügemendi sõdurite poolt. Sellepärast ei saa ka teha järeldust, nagu oleks
10. jalaväerügement ülestõusu suhtes ükskõikseks jäänud ja välja astumast
keeldunud.

Ebaõnn langes osaks ka III pataljoni 12-liikmelisele võitlus-salgale, kes pidi vallutama Vene tänaval asuva eeluurimis-vangla. Salk kogunes Kullasepa tänav nr. 7, kus ühtlasi pidi asuma ka kolmanda pataljoni staap. Salka kuulusid Hans Viks, Karl Viks, Johannes Tamberg, Robert Prass, Helene Lukin, Jaan Lukin, Voldemar Morris (salga komandör) jt.⁴¹ Salk varustati esialgu ainult käsigranaatidega. Hiljem, lahingukäsu saamisel, pidi antama muud relvad. Kuid salk ei saanud õigeaegselt ühendust pataljonikomandöri ja jäi välja saatmata. Lahingukäsku ei saanud ka Pritsimaja ja Ülemiste raudteejaama võitlussal-gad.⁴²

Seega ei suutnud ülestõusnud, vaatamata ennastsalgavusele ja kangelaslikkusele, vallutada kõiki otsustava tähtsusega objekte, nagu sõjakooli, Sõjaministeeriumi, ratsapolitsei reservi ja allohvitseride kooli. See võimaldas kodanlusel asuda kiiresti vastupealetungile ja lühikese aja jooksul vallutatud objektid ülestõusnute käest tagasi võtta ning ülestõus maha suruda.

Kõigepealt asus kodanlus oma võimutsentrumit Toompeal tagasi vallutama, kus riigivanem värises hirmu käes katusekambris. Toompeale saadeti soomusauto kolonel Raudvere juh-timisel, ohvitseridest ja ustavamatest sõduritest koosnev salk kolonel Partsiiga eesotsas, allohvitseride kooli laskurrühm ja spetsiaalne 5-meheline ohvitseride löögirühm kindral Põdderi komando all. Pärast pooletunnilist ägedat lahingut oli võitlus-salk sunnitud ülekaalukate vaenlase jõudude ees taanduma Schnelli tiigi äärse puistee kaudu Balti jaama, kus sealse salga kooseisus jätkati võitlust.

Pärast Toompea tagasivõtmist saadeti kella kolmveerand seitsme ajal soomusauto ja üks allohvitseride õppepataljoni rühm kolonel Raudvere juhtimisel peapostkontorit vallutama. Rühm piiras peapostkontori ümber, kuid ülestõusnute visa vastupanu tõttu ei suutnud postkontorisse tungida. Alles pärast seda, kui Toompealt ka kindral Põdder oma ohvitseride salgaga kohale ruttas ja vastasoleva maja teise korruse akendest post-kontori ülemised aknad tule alla võttis, loobus salk edasisest võitlusest ning taandus läbi hoovi.

Balti jaama asusid kodanluse relvastatud jõud tagasi valla-tama kella seitsme paiku. Kõigepealt saadeti siia ratsapolitsei salk, kes aga üksinda ei tulnud selle ülesandega toime. Ükski politseinik ei julgenud ülestõusnute tule all läheneda jaama-hoonele. Olukord jäi muutumatuks seni, kuni neile abiiks saa-deti kaks 30 mehe suurust rühma allohvitseride koolist kolonel H. Rossländeri juhtimisel. Allohvitserid alustasid pealetungi Laialt tänavalt. Kloostri tänava nurgal jaguneti kaheks — üks

⁴¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 13 ja ülestõusust osavõtnute mälestuste põhjal.

⁴² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 24—32; s.-ü. 288, leht 68 ja s.-ü. 285, leht 1.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Martin Arbon, 2. Eduard Ambos, 3. Aleksander Sipria, 4. Georg Kreuks,
5. Vladimir Bogdanov, 6. Artur Lombak, 7. Karl Kõõba, 8. Jaan Lintsman ja
9. Ferdinand Pilt.

osa liikus Nunna tänava ja teine osa Kloostri tänava kaudu kino «Rekordi» juurde, mis asus praeguse Stalingradi väljaku vaksalipoolses otsas. Siin ühineti, hargneti ahelikku ja hakati jaama ründama. Algas metsik tulistamine. Ülestõusnute olukord muutus raskeks. Laskemoon oli lõpukorral. Kuid võitlussalk ei kaotanud pead ega loobunud vastupanust. Alles siis, kui veel vähesed padrunid olid järele jäänud, taganeti võideldes üle raudtee Kopli tänava suunas.

Veelgi raskem oli kodanlusel tagasi vallutada maalennuväe divisjoni, sest reakooseisu ei julgetud pealetungile saata, teiste väeosade ustavamad ohvitserid ja allohvitserid olid aga tegevuses ülestõusu mahasurumisega teistes kohtades. Suure vaevaga klopsiti lõpuks kokku ohvitseridest ja truualamlikemaist reameestest salk, kes asus lennujaama tagasi vallutama. Salga koosseisus oli 8 ohvitseri ja 14 sõdurit kolme kuulipildujaga. Neile tuli abiks veel ratsaeskadroni 20-meheline salk kuulipildujatega, üks soomusauto ning merelennuväe eskadrillist üks vesilennuk, mis pidi teostama luuret ja tulistama ülestõusnuid õhust. Võitlussalk võttis kiiresti sisse kaitsepositsioonid: 20 meest kahe kuulipildujaga asus ahelikku kiviaia juurde, 6 meest jäid aerodroomile ja kaks viiemehelist gruppi asus positsioonile divisjoni sissekäigu juurde bensiniilao kõrvale. Siin olid kaevikud ja paksud kivist müürid, mis võimaldasid head kaitset.⁴³ Algas viimane otsustav lahing ülestõusnute ja kodanluse vahel. Vaatamata ennastsalgavusele ja vaprusele ei suutnud aga maalennuväe divisjoni kangelaslik heitlus enam üksinda olukorda muuta. Pärast seda, kui langesid võitlussalga liikmed F. Pilt, A. Väli ja K. Grünbach, ning selgus, et edaspidine vastupanu on mõttetu, istusid Roobach ja Kaat lennukitesse ning andsid lendureile käsu õhku tõusta ja kurss Narvale võtta. Kell 11.35 tõusid lennukid õhku. Roobachi lennuk jäi Kaadi omast maha. Narva jõest üle jõudes teatas motorist Päev, et tuleb maanduda, sest karburaator on rikki läinud ja edasisõitmine võimatu. Lennuk maandus 4 kilomeetrit siinpool Nõukogude Liidu piiri. Ainukeseks pääsevõimaluseks jäi minna jala üle piiri. Piirist üleminekul tabas Roobachi ebaõnn: ta sai haavata ja langes kodanluse piirivalvurite kätte. Kaat ja Fiskar aga maandusid õnnelikult teisel pool piiri Volosovos. Teistel võitlussalga liikmetel õnnestus taganeda mööda vana kaitsekraavi, mis viis välja aerodroomi servani.

Kella kolmveerand kaheteistkümnepaiku heiskas maalennuväe divisjon alistumise märgiks valge lipu.

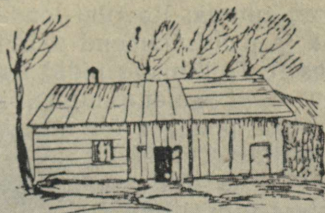
Seega oli langenu 1. detsembri ülestõusu viimane otsustava tähtsusega vastupanuobjekt Tallinnas, mida ülestõusnud olid ligi kuus tundi, kella 6-st kuni 11.45-ni, hoidnud enda käes.

⁴³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 286, lehed 34—41 ja ENSV ORRKA, fond 623, nimistu 1, s.-ü. 71, leht 76.

„Iru lahingu“ plaan.

W. Tuppi taluhoone düelt waadates.

Vahemat pool elutuba. Seal näeme ka aiant, mille põlliseinil amas ja siis peate selle pucutöödmihi põlewa talutoonia sisse wistos, sifemuse walguotamistefo. Tule tuppawistomisel nähti toas inimesi ja amati wahetpibamata hämitam tuli, mis lõpuwõidu tõi. Edasi näeme aidauft, tufti Kruglirow kuulirahet wälja saatis ja ise lõpuks seal ta langes. Surnu- teha oli maos praega uffe poole. Hoone lõpus on tarjalaut, kus surnud lehm lamas.

Raja ääe poolt

Pilt kujutab W. Tuppi talu- hoone eskülgje.

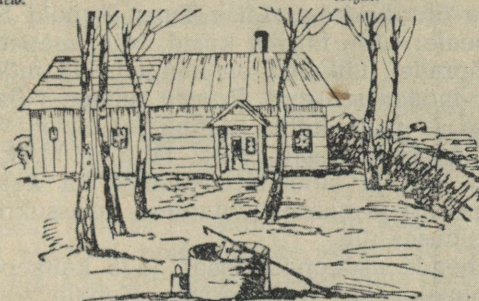
Ahe katuse all on mitmed ruumid: elutuba, eesttuba, kus ta ahi sees, pime wahetuba, ait ja hoone otjas tall. Pildi vahemat pool ot- sas näeme elutuba. Raja sein ja aknad on kui tilutoos kuulirahet all oinud. Seinad on aut augu kõrwal. Wähe edasi näeme eesttuba, kus A. Sommerling wiimase minutini seisis ja lastis ning wahetwähel tuppa jooksis teiselt poolt aknast lastma. Geseloda ümbritsemateft asendest pole midagi järel. Siis tuleb pime wahetoda, kuhu nähtawasti seinas olemast rufstajurufest aknast walgus sisse pääseb. Neile ruumidele järgneb aidaruum, kus Krug- likowi põstifoon oli. Hoone lõpus laut. Raja ümbritsewad tased, mille testel tsemmentpöudeft laaco.

Ruumide jaotus.

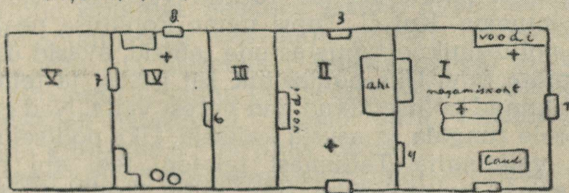
Ruum number 1. all on tähendatud stu- tuba, 1,2 aknad, mis midemad lõputub, akna all laud, teft tuba 2 magabistotti, + märgi- tud kotil lamas Alkifo surnuteha. Teine + näitab taluperemehe G. Tuppi surnuteha, kes aluspejus teftse mähituna woobi alla oli pu- genud ja seal juri. Jalad paiftid woobi all wälja. Ragabistottide otjas seinä ääres riie- telapp.

Ruum 2. 5 — tähendab uft, tufti J. Som- merling lasti ja wahet ta nr. 3 aknast ohwreid otstis. Toas on näha ta ohi, mis tsiifgranat- tidega purustatud ja ätesehitamist nõuab. Samast otst woobi all leiti sisse minnes A. Sommerlingi surnuteha tarretanud were- loiguse.

Wahetotta — 3. — pääses wäitese kitta uffe taudu. See on tsiif- kaidaw ruum ja wiib uffe taudu (6) aita. Ki- das (4.) oli Kruglikow. Seinte ääres on märgitud kirstud ja tün- tid. Wida pärantat oli rohkesti põhli, niistor- wis see sinna tootud, on headmata. Tema surnuteha, mis + tä- hendatud, lamas uffe all (8) istruu kõrwal maos. Widad wiib uffe talli (7).

Raja eest poolt

Ruumide jaotus

Ülestõusu ajal Tallinnas kaotas vaenlane 21 meest surnutena ja 41 haavatutena. Revolutsionääride kaotused olid 12 meest surnutena ja parkümmend vangi või haavatut.⁴⁴

Üheaegselt Tallinnaga pidid kohapeal toimuma väljaastumised Pärnus. Seal aga ei saadud võitlussalka enne 6. jalaväerügemendi äratust paadiga üle jõe toimetada, mispärast otsustati ülesande täitmine edasi lükata. Võitlussalk suundus linna taha Niidu metsa ja jäi ootama teateid Tallinna sündmustest. Niidu metsas viibiti kuni kella üheksani, mil saabus teade ülestõusu nurjumisest Tallinnas. Pärast seda peideti relvad ära ja mindi laiali.⁴⁵ Analoogiliselt talitasid võitlussalgad ka teistes keskustes.

Kuid sellega polnud ülestõus veel lõplikult maha surutud. Ligi kaks nädalat tuli kodanluse relvastatud jõududel veel lahinguid lüüa üksikute ülestõusust osavõtjatega. Üheks suuremaks nende hulgast oli nn. «Iru lahing», mis toimus 5. detsembril Iru vallas, kingsepp Gustav Tupsi majas. Siia, 10 kilomeetrit Tallinnast, tulid 4. detsembri õhtul ülestõusust osavõtjad Arnold Sommerling, Eduard Ambos ja Osvald Piir⁴⁶ ning palusid öömaja. Tupsi abikaasa, kes oli Sommerlingidega hea tuttav, andis seda neile meeeldi. «Noh, räägi, Arnold, kust sa siis tuled, ja veel nii hilja õhtul,» küsis Liisa Tups. Arnold Sommerling vastas selle peale: «Ah, mis sa küsid. Näe, saapad on külmanud minul ja sõpradel. Liikmed on kanged. Nii mõnegi öö oleme heinaküünis mööda saatnud. Praegu tuleme Nõmme metsast. Ole nüüd hea ja pane kotid põrandale, tarvis veidi puhata soojas toas.»⁴⁷ Mehed võtsid riided lahti ja hakkasid sööma. Neil oli omal leib ja suitsutatud lambaliha kaasas. Pärast söömist loeti ajalehti ja naerdi kodanluse «mässukirjelduse ning matusekorralduse» üle.

Politseis aga saadi nende asukohast teada ja 5 kaitsepolitseinikku saadeti revolutsionääre arreterima. Kohale jõudes asus kolm politseinikku akende juurde valvesse, kuna kaks pidid majja minema. Kui G. Tupsi naine koputuse peale ukse lahti tegi ja politseinikud tuppa astuda tahtsid, avasid ülestõusnud nende pihta tule. Üks politseinik sai põsest ja teine õlast haavata. Kohkunud politseinikud löid verest välja. Nad ei julgenud enam peale tungida ja asusid kaitsele. Üks politseinik saadeti kiiresti vallamajja Tallinnast telefoni teel abi paluma. Linnast sõitiski 10 politseinikku appi, mille järel üritati uuesti pealetungi. Enne seda hüüti valju häälega, et seesolijad vastupanuta alla annaksid. Liisa Tups, kes ka seekord ukse avas ja

⁴⁴ J. Saar, Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924, Tallinn, 1925, lk. 92.

⁴⁵ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 284, leht 114-a.

⁴⁶ Kaua aega arvati ekslikult, et O. Piiri asemel sai surma Johannes Alliksoo või tema vend, nagu kodanlikud allikad seda tõendasid.

⁴⁷ «Vaba Maa» nr. 283, 6. detsembril 1924, lk. 1.

Maja Jaan Tompi (end. J. Vilmsi) tänavas nr. 50.

öue tuli, võeti kinni ning viidi kõrvalmajja vahi alla. Uute hüüete peale, et seesolijad alistuksid, vastasid ülestõusnud tulega. «Iga väiksemagi liigutuse peale sähvas akendest tulejuga.»⁴⁸

Vahepeal roomas E. Ambos rehe alla ja hakkas sealt tulistama, et niimoodi politseinikke segadusse viia ja nende pealetungi pidurdada. Nii kestis vastastikune tulevahetus paar tundi, kuni veel kaks politseinikku haavata said ja ülejäänud jällegi abi paluma olid sunnitud. Seekord saadeti appi juba 30-mehe-line salk kuulipildujatega, kes maja metsiku tulega sõelapõhjaks lasksid. «Pilt on masendav. Pealiskaudnegi silmitsimine selgitab, et siin suurt lahingut on peetud. Maja puust seinad on kuulidest tihedalt läbistatud. Aknad puru, laudkatusegi on kuulirahe üle külvanud,»⁴⁹ kirjutas «Kaja».

Aga ka nüüd pidi 45 politseinikku 7 tundi võitlema, enne kui nad kolmest revolutsionäärist jagu said. Lahing, mis algas õhtul kell 22, lõppes alles hommikul kell 7. Olles suremas, hüüdis O. Piir A. Sommerlingile, kes veel haavatuna üksinda võitles: «Arnold, ole vahva!» Üle tunni pidas A. Sommerling üksinda ebavõrdset lahingut 45 politseiniku vastu, kes isegi siis, kui ta

⁴⁸ «Kaja» nr. 329, 6. detsembril 1924, lk. 3.

⁴⁹ Sealsamas.

surmavalt haavata oli saanud, ei julgenud sisse tungida ja viskasid tuppä enne sissemurdmist mitu käsigranaati.

«Pealetungijatel olid alguses tarvitusel kroonu vintpüssid ja Bergmanni automaatspüssid, muidugi teada ka brauningud ja «Naganid»,» kirjutab «Vaba Maa». «Hiljem toodi kohale ka 2 «Maximi»-süsteemilist automaatspüssi ja kui need üürgama pandi, siis ragisesid majaseinad, lõpuks võeti abiks veel käsigranaadid, mis lõpuliku töö tegid. Üldiselt oli tarvitusel 7 liiki sõjariistu.»⁵⁰ Ülestõusnute käsutuses oli aga kõigest kolm relva — parabellumid Sommerlingil ja Ambosel,⁵¹ ning brauning Piiril. Kuid sellele vaatamata pidasid nad ometi 9 tundi ebavõrdset lahingut 45 hambuini relvastatud politseinikuga ja võitlesid viimse veretilgani, langedes tõeliste kangelastena.

Surma sai ka kingsepp Gustav Tups, kes haigena voodis lamas. Õnnekombel pääses eluga Tupsi 13-aastane tütar, kes varjas end ülal pööningul. Liisa Tups aga mõisteti hiljem mitmeks aastaks sunnitööle.

Teine suurem lahing ülestõusnute ja politseinike vahel toimus J. Vilmsi (praegu Jaan Tompi) tänaval nr. 50 öövahi Johan Rakfeldi korteris. Laupäeval, 6. detsembri õhtul tulid siia kolm revolutsionääri — Georg Kreuks, Rudolf Pälson ja Vladimir Bogdanov⁵² ning palusid öömaja, mida Rakfeld ka lubas.

Hommikul kella 6 ajal sai politsei teada, et Rakfeldi juures varjavad end kolm ülestõusnut. Politsei asus kohe tegutsema. Maja piirati sisse ja mindi siis kitsast treppi mööda teisele korrusele, kus asus Rakfeldi korter. Trepil otsal tuli neile vastu Leena Rakfeld, kes pidas valvet ja jõudis taasviibijatele ainult hüüda «Politseinikud!». Tänu sellele said ülestõusnud veel viimase minutil ukse lukku keerata ega avanud seda nõudmise peale. Politseinikud tulistasid läbi ukse, neile vastati toast samaga. Vastastikune tulevahetus kestis üle poole tunni. Siis kutsusid politseinikud abijõude juurde ja löid uksetahvlid sisse, kuid edasi tungida ei julgenud. Pärast ägedat vastastikust tulistamist langesid lõpuks surmavalt haavatutena Rudolf Pälson ja Vladimir Bogdanov, kuna Georg Kreuks, nähes edasise vastupanu mõttetust, laskus aknast veetoru mööda alla ja langes tulevahetuses maja piiravate politseinikega. Johan Rakfeld, kes magas pööningul, poos enese üles, kui kuulis laskmist korteris, sest ta kartis langeda kodanlike timukate piinamise ohvriks. Leena Rakfeld aga, kes end puukuuris oli varjanud, arreteeriti ja mõisteti hiljem neljaks aastaks paranduslikele töödele.

⁵⁰ «Vaba Maa» nr. 283, 6. detsembril 1924, lk. 1.

⁵¹ Eduard Ambost ei tuntud kohe ära, sest ta esines Kruglikovi nime all. Arvati, et see oli J. Anvelt, kelle kindlakstegemiseks toodi Mahtrast kohale isegi Jaan Anvelti 70-aastane isa, kes aga surnut oma pojaks ei tunnistanud.

⁵² Kaua aega arvati ekslikult, et Vladimir Bogdanovi asemel sai surma Voldegar Hammer, nagu kodanlikud allikad tõendasid.

Lahingud Irus, Vilmsi tänaval ning samuti Balti jaamas, maalennuväe divisjonis, peapostkontoris, auto-tankidivisjonis, Toompeal ja mujal näitasid kujukalt, missugune otsustavus ja kartmatus valitses töölisklassi eelväe ridades, kes töörahva vabaduse ja õnne nimel olid valmis ohverdama oma elu, pidades viimse võimaluseni ja hingetõmbeni ebavõrdseid heitlusi ülekaalukate ja hambuní relvastatud vaenlase jõududega. Eesti proletariaadi sangarlikkus oli kõige kindlamaks tagatiseks, et ajutisele kaotusele pidi varem või hiljem järgnema kindel võit.

2. KODANLUSE VERINE TERROR NING VALE JA LAIM PÄRAST ÜLESTÕUSU MAHASURUMIST

Pärast ülestõusu mahasurumist algas verine orgia töörahva kallal. Arreteeriti kõik, keda vähegi kahtlustati. Aluseks võeti mitte süütõend, vaid meelsus, mis nuhkidel oli teada ühe või teise inimese kohta. Tallinnas otsiti mõni linnaosa maja-majalt läbi. Arreteeriti sadu ja tuhandeid töölisi ning talupoegi, keda kahtlustati vaenulikus suhtumises kodanlikku valitsusse. Pandi käima 16 sõja-väljakohut, mis töötasid vahetpidamata ööd kui päevad.

Valitsuse erakorralisel koosolekul kuulutati J. Laidoner sõjavägede ülemjuhatajaks ja üle maa kehtestati sõjaseisukord. See kodanluse sõjaline diktaator oli kuulsaks saanud juba sõjakäigu ajal koos Judenitšiga Petrogradi vastu, mille eest ta sai Inglise valitsuselt ordeni. Diktaatorivõimu usaldamine selle timuka kätte tähendas, et eesti töötavat rahvast tabas veel metsikum vägivald ja terror kui seni.

Kohe pärast seda kui J. Laidoner kinnitati ülemjuhatajaks, andis ta 1. detsembri hommikul kell üksteist välja käskkirja, milles nõudis, et kõik töölised peavad viivitamatult tööle asuma, ja teatas, et «iga väljaastumine maksva seadusliku riigikorra vastu peab saama mahasurutud kõige kindlamal viisil... Kõik seadusliku riigikorra vastu väljaastujad käsen anda viibimata sõjavälja kohtute alla... Minule antud erakorraliste volituste põhjal panen diviisi ülemate peale igaühele oma piirkonnas kindralkuberneri kohused ja õigused».⁵³

2. detsembril antud käskkirjaga kohustati kodanikke ja asutusi 3 päeva jooksul lähemasse politseijaoskonda ära andma kõik nende käes olevad sõja- ja laskeriistad, laskemoon ja lõhkeained. Käskkirja vastu eksijaid ähvardati karistada administratiivkorras rahatrahviga kuni 300 000 marka ehk vangistusega kuni kolm kuud või anda sõjakohtu alla.

⁵³ ENSV ORRKA, fond 505, nimistu 1, s.-ü. 1, leht 76.

Garnisoni määrustiku § 152 täiendati punktiga, et tunnimees, kui tema posti kohta ei ole maksvad mingisugused erilised korraldused, ei tohi endale lasta kedagi ligineda rohkem kui 15 sammu kaugusele.⁵⁴ Kõigil ohvitseridel ja sõjaväeametnikel kästi nii teenistuse kui ka vabal ajal alati revolvrit kaasas kanda. 1. ja 2. diviisi ülematele anti käsk kõik teed ja piirkonnad range kontrolli alla võtta, kust oli kõige kergem NSV Liidu piirist üle pääseda. Nõukogude Liidu piiri äärde seati sisse kolmekordne valveahelik ja pandi üles spetsiaalsed telefoni-liinid.⁵⁵

Iga päev arreteeriti rühmade viisi töölisi ja enne kui neid viidi mahalaskmisele või sunnitööle, pidid nad läbi käima kohutavatest kodanluse piinakambritest. Alustati erilist tööliste ülekuulamist selle kohta, kus nad olid ja mis nad tegid üles-tõusu ajal. Üle maa toimus üks haarang teise järel. Isegi jõulu-laupäeva õhtul puistati Tallinnas läbi Lilleküla ja vana-aasta õhtul sadama rajoon.⁵⁶

Töölis korterites valitses niisugune meeleolu nagu tsarismi perioodil pogrommide puhul juudi kvartalites. Olles ülimal määral terroriseeritud, ootasid töölised hirmuga koputust uksele, sest see tähendas kas vanglat või surma. «Olen näinud ja kaasa elanud 1918.—1920. aasta kodusõja päevad siinsamas, mil ka terror möllas,» kirjutas keegi seltsimees, «kuid pean ütleva, et see oli kõik kahvatu vari sellest, mis sünnib praegu. Läbiotsimised on üleüldised, mitte kord päevas, vaid kaks ja kolm korda. Tööliste rajoonid on Egiptuse hädaoruks muudetud, ei leidu enam maja, kus ei oleks kinnivõtmisi olnud. Igas majas kuuldu nutt, kisa, söimamine ja vandumine läbiseigi.»⁵⁷

Igapäevased jälitamisid, arreteerimised, ülekuulamised, kohtuprotsessid ja mahalaskmised olid teinud oma töö — tuhanded inimesed olid vanglatesse paigutatud, terved perekonnad toitjata ja abita jäetud. Ainuüksi ametlike andmete järgi lasti 1. detsembrist 1924 kuni 20. jaanuarini 1925 maha 133 inimest ja üle 500 mõistetud vangi või hoiti mitu kuud vahi all. Tege-likult aga ulatus mahalastute arv 200-le.⁵⁸ Mahalastute hulgas olid tuntud revolutsionärid August Lillakas, Villem Roobach, Kristjan Grünbach, Anette Hallmann, Jakob Vakker, Anton Ellam, Aleksander ja Martin Arbon, Jaan Velt, Anton Hendrikson, Aleksander Kõrgemaa, Rudolf Veimer, Mihhail Mikk, Jüri Viira, Nikolai Kirschbaum, Voldemar Vollmann, Johannes

⁵⁴ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 330, leht 90.

⁵⁵ «Edasi» nr. 279, 7. detsembril 1924, lk. 1.

⁵⁶ «Klassivõitlus» nr. 50, 1925, lk. 4.

⁵⁷ Sealsamas, lk. 6.

⁵⁸ Täpset hukatute arvu ei ole läinud korda kindlaks teha, sest esiteks pole teada kõigi ülestõusust osavõtjate nimed ja teiseks puuduvad vastavad andmed kõigi mahalastute kohta. Vt. EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 277, 286, 288; ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329; ENSV ORRKA, kartoteek; «Klassivõitlus» nr. 69/70, 1925, lk. 18.

Ülestõusu ettevalmistajad ja sellest osavõtjad:

1. Jaan Velt, 2. Johannes Jürna, 3. Valter Klein, 4. Villem Trommel, 5. Martin Nurk, 6. Erich Vakmann, 7. Peeter Puis, 8. Aleksander Kõrgemaa ja 9. Johannes Kuuskmann.

Kuuskmann, Richard Tikkar, Jaan Rausk, Arkaadi ja Vladimir Andreesen ning paljud teised. Kaitsepolitsei tegevuse aastaaruandes märgiti, et 1924. aastal oli kaitsepolitseil võitluses kommunistide riigivastase tegevuse vastu tunduvalt rohkem tegemist kui eelmistel aastatel: 1924. aasta jooksul toimetati läbiotsimisi 1538 korral ja arreteeriti 1097 inimest, kellest 704 vastutusele võeti.⁵⁹ «Peale 1. detsembrit oli vangimaja poliitiliste vangidega niivõrd täis tuubitud, et kongides enam magama ei mahtunud,» jutustab üks vangidest. «Ei leidunud jalatäitki ruumi, inimesed olid pressitud nii üksteise vastu nagu täistuibitud trammivagunis.»⁶⁰ Inglismaa leiboristliku partei esindaja Susan Lawrence, kes partei ülesandel sõitis Eestisse, et oma silmaga näha ja kõrvaga kuulda tõde 1. detsembri ülestõusust ja selle mahasurumisest, kirjutas: «Mul tuli näiteks kohata perekondi, kus peale vana naisterahva või lapse kedagi muud järgi ei olnud jäänud. Oli ka neid juhtumeid, nagu naabrid mulle rääkisid, et kogu perekond arreteeriti ja mitte kedagi pole välja lastud. Tagajärjeks on see, et vanglad on üle kooratud. Mul ei õnnestunud näha mõnd vabaks lastud vangi, kuid ma nägin ühe vangi sugulast, kes seletas, et see olevat olnud neljakümne viies ruumis, mis olevat ette nähtud 15-le vangile.»⁶¹

Kohtuministri abi, kes täitis vangimajade peavalitsuse ülema ülesandeid, märkis oma salajasest ettekandes 7. jaanuaril 1925 kohtuministrile, et «vahialuste koguarv oli vangimajades (ühes Harku koloniiga) tõusnud 1. jaanuariks 1925 — 3428 peale 1919 normaalkoha juures... Pärnu vangimaja ülem teatas mulle, et vangikambrid temal olla ööseti nii täiskiilutud, et vangid magavat sõna otsekoheses mõttes nagu silgud purgis, kusjuures õhk ei lõhnata mitte enam highi, vaid mäda järele... Kui vahialuste juurdekasv senises tempos areneb, siis on vangimajad sunnitud varsti oma uksi sulgema. Kõike seda arvesse võttes palun Teie vastavaid samme».⁶² Ja kohtuminister pöörduski valitsuse poole vangimajade koosseisu suurendamise ettepanekuga, kus ta märkis: «Üleelatavad ajad, kus vangimajadesse saab suurel arvul paigutatud äärmiselt sõjakat elementi, mis vangimajade administratsioonilt, valvelt ja vangi saatesalgalt väga suurt jõupingutust nõuab, on mind äratundmisele viinud, et... vangimajade koosseise tuleb uuesti suurendada 63 inimese võrra, samuti ka kohtuministeriumi eelarve IV pt. vastavaid krediite.»⁶³

⁵⁹ ENSV ORRKA, fond 14, nimistu 1, s.-ü. 449, lehed 72—73.

⁶⁰ «Edasi» nr. 288, 16. detsembril 1925, lk. 4.

⁶¹ «Manchester Guardian», 5. jaanuaril 1925 ja «The Daily News», 5. jaanuaril 1925.

⁶² ENSV ORRKA, fond 31, nimistu 4, s.-ü. 363, leht 2.

⁶³ ENSV ORRKA, fond 74, nimistu 1, s.-ü. 1227, leht 1.

Ka Laidoner kurtis, et vange ei jõua üle kuulata, sest ametniket on puudus, ning nõudis koos Einbundiga politsei- ja vanglaaparaadi kiiret suurendamist.

1925. aasta riigieelarves kärbitigi koolimajade ehitussummasid 5 miljoni marga võrra ja anti need summad vangimajade käsutusse. 7,5 miljonit marka määrati politsei tugevdamiseks.⁶⁴

Kes end klassiteadlikuks tööliseks pidas või kes ühegi poolehoidusõna ülestõusnute kohta ütles, sellele juba enam armu ei antud. See kas pisteti trellide taha või lasti maha. Riigikogu kommunistliku rühma liige Eduard Kägu, kes ratsapolitsei reservi ründamisel sai raskelt haavata ja linna keskhaiglasse toimetati, tassiti, niipea kui kaitsepolitsei sellest teada sai, kanderamiil haigla hoovile, kus peeti ära sõjakohtu «istung», ning lasti seejärel kohtunike poolt maha.

Karl Kruusamägi, kes ei suutnud piinamist ja peksmist välja kannatada, hüppas kaitsepolitsei maja teise korruse aknast alla ja kukkus poolsurnuks. Politseinikud ei julgenud teda niisuguses seisukorras haiglasse saata, vaid viskasid ta halastamatult surnukambrisse, kus ta viie tunni pärast suri.⁶⁵

«Teine sarnane lugu juhtus samas kaitsepolitsei jaoskonnas just päev varemalt, kus jälle üks ülekuulatavatatest mässumeestest katsus aknast välja hüpata. Sel mehel saadi aga jalgadest kinni haarata. Ta tõmmati tuppa tagasi,»⁶⁶ kirjutas «Kaja». Narva kaitsepolitsei ülema abi, kes komandeeriti Tapale ülestõusnuid üle kuulama, leiutas omapärase piinamisvõtte: ülekuulataval lasti keel suust välja ajada, mille järel «demokraatia» inkvisiitor lõi talle rusikaga löua alla, nii et hambad keelest läbi tungisid.⁶⁷

Tondi kasarmute juures vangistatud ülestõusnud ja need, keda selleks peeti, seoti kõitega kokku ja aeti siis viiekümne kaigastega «relvastatud» kadeti vahelt läbi kadalipu. Pärast seda peeti sealsamas poolsurnuks pekstute üle sõja-väljakohtu janti.⁶⁸

Terve aasta piinati H. Heidemanni vanglas. Šifreeritud kirjast, mida ta tahtis saata EKP Keskkomiteele, kuid mis sattus vangivalvuri kätte, loeme: «Münd piinatakse. Valve kole kõva. Raha konfiskeeriti... Nälgin. Vajame abi. Katsun kõik teha põgenemiseks.»⁶⁹ Kohtus käitus Heidemann julgelt ja mehiselt, nii nagu see on omane kommunistile. Kohtuniku küsimusele, kas ta end süüdi tunnistab, vastas H. Heidemann, et tema ennast «kodanlise klassikohtu» ees süüdi ei tunnista.

⁶⁴ II Riigikogu 7. istungj. prot. 186, 20. jaanuaril 1925, veerud 146–147 ja II Riigikogu 7. istungj. protokollid 1925, lisa nr. 51, veerg 178 ning «Klassivõitlus» nr. 56, 1925, lk. 16–17.

⁶⁵ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 11–12.

⁶⁶ «Kaja» nr. 15, 17. jaanuaril 1925, lk. 3.

⁶⁷ «Klassivõitlus» nr. 50, 1925, lk. 5.

⁶⁸ Sealsamas.

⁶⁹ ENSV ORRKA, fond 927, s.-ü. 203, I osak., 1925. a., leht 23.

Vaatamata progressiivse avalikkuse protestidele mõistis kohus Hans Heidemanni mahalaskmise teel surma ja hukkas ta 29. augustil 1925.

«See on vist ainuke ala, millega Valge-Eesti võistelda suudab «ilma riikidega»,» kirjutas «Klassivõitlus». «Valge-Eestis käib tööliste tapmise töö niisama kiirelt, kui Ameerikas loomade tapmine lihavabrikutes.»⁷⁰

Armud ei antud ka kooliõpilastele, kes ülestõusust osa võtsid ja kodanlike timukate kätte sattusid. Tallinna Linna Poeglaste Kaubanduskooli õpilane Richard Vakmann, kes kolme teise sama kooli õpilasega ülestõusust osa võttis peastaabi kaitsemeeskonna koosseisus, lasti sõja-väljakohtu otsuse põhjal maha. Samuti mõrvati ka tema vend Tallinna Linna Ühisgümnaasiumi õpilane Erich Vakmann, kes võttis ülestõusust osa relvade hankijana. Oma ettekandes haridusministrile kirjutas koolidirektor Erich Vakmanni kohta järgmist: «Klassijuhatajal... oli juhus mõni tund enne sõjavälja kohtu otsuse täideviimist E. Vakmanniga rääkida. Süüalune nimetanud ennast ideeliseks kommunistiks, olnud väga sõnakehv, väliselt ükskõikne ja rahulik, huultel naeratus.»⁷¹

Sellest nähtub, missugust sangarlikkust näitasid üles noored, kes töörahva õnne nimel, kommunismi nimel, ei kartnud minna surma, teades, et homme astuvad nende asemele uued, kes viivad nende võitlust edasi kuni võiduka lõpuni.

Vähemat toorust ei osutanud kodanlikud timukad ka arstide suhtes, kui need julgesid ülestõusu ajal haavata saanutele abi anda. Üheks niisuguseks kodanluse ohvriks oli doktor Vaimel-Poljakov, kes 1. detsembril andis ühele haavatule oma korteris abi. Teda süüdistati selles, «et tema Tallinnas 1. detsembril 1924. a. avalikku, sõjariistus mässu tõstis Eesti Vabariigi valitsuse vastu, haavatuid mässajaid ravitses ja neid varjas».⁷²

Vaatamata sellele, et dr. Vaimel-Poljakovi tegelikku osavõttu 1. detsembri ülestõusust ei suudetud kindlaks teha, leidis sõjaväljakohus siiski, et ta on haavatud revolutsionääri oma korterisse viies ja teda seal ravides vaenlase kasuks töötanud ja «Eesti Vabariigi kukutamisele kaasa aidanud» ning mõistis dr. Vaimel-Poljakovi 8. detsembril 1924 surma mahalaskmise läbi.

Niisugune ennekuulmatu vägivallaakt tekitas pahameeletormi kogu progressiivses inimkonnas. Leningradi teaduslike töötajate koosolek otsustas pöörduda kogu tsiviliseeritud maailma poole ettepanekuga esineda ühise protestiga selle jõhkra kohtuotsuse vastu. «Arsti mahalaskmine on kõige jämedamaks humaansuse seaduste ja Genfi konventsioonide rikkumiseks, mis garanteerib

⁷⁰ «Klassivõitlus» nr. 92/93, 1928, veerg 17.

⁷¹ ENSV ORRKA, fond 2315, nimistu 1, s.-ü. 10, leht 49.

⁷² ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, leht 89.

Daily News

19-22 Bouverie Street, E.C.4.

ing from issue dated..... 5 JAN

ESTHONIAN HORRORS.

What Miss Susan Lawrence Found After Suppressed Revolt.

That the arrests were to a considerable extent merely precautionary appears to me proved by their wholesale character. I met, for instance cases of whole families, where none remained but perhaps one old woman or one child. In other cases the neighbours told me that a whole family had been arrested and no one was left outside.

I was told on good authority that in Esthonia, with only 1½ millions population, there were now 3,000 prisoners, political and criminals taken together. Stories current about the overcrowding (in prisons) are shocking.

There are two things which the general opinion of the civilised world might well demand. First, that proper organisation and a proper system of inspection should be introduced into the prisons; and, secondly, that every accused person should have a fair and open trial, with liberty to choose his defender and opportunity to obtain his witnesses.

Leiboristliku partei esin-
daja Susan Lawrence'i
artikkel inglise ajalehes
«Daily News».

arsti puutumatus egi lahingväljal. Ma olen nagu kõik NSVL kodanikud hinge põhjani vapustatud sellest mõrvamise faktist,» ütles Leningradi ülikooli rektor prof. Deržavin. «See on ajaloo kroonikas ennekuulmatu juhtum, kus inimene, kes täidab oma arsti kohust kannatajate suhtes, mõrvatakse selle eest. Ma ei leia sõnu, kuidas väljendada oma pahameelt ja põlgust mõrtsukate aadressil.»⁷³

Leningradi teaduslike töötajate üleskutsega ühinesid kõik nõukogude arstid ja teadlased. «Ma arvan,» kirjutas prof. Zabolotnõi, «et arsti peamine kohus on aidata kogu inimkonda. Sõja ajal ei osutata abi ainult oma haavatule, vaid ka haavatud vaenlasele. Kodusõja ajal on arsti kohus — aidata haavatud kodanikke. Iga riik peab kaitsma seda üldinimlikku põhimõtet.

⁷³ «Известия» nr. 284, 12. detsembril 1924, lk. 3.

Kahetsen väga, et leidus ainult üks arst, kes aitas haavatud kommuniste.»⁷⁴

Moskva advokatuuri presiidium pöördus kõigi maade advokaatide poole üleskutsega protesteerida Eestis toimuva verise orgia puhul. Üleskutses öeldi: «Mitte kunagi varem pole kaas-aegse õigussüsteemi ajaloos nii jultunult ja avalikult «seadusi» jalge alla tallatud kui kodanlikus Eestis, kus kohtust on tehtud pime kättemaksu tööriist ideelistele revolutsionääridele, kus tapetakse isegi arste ja alaealisi lapsi, kus õigusmõistmine on muudetud komöödiaks.»⁷⁵

Täiesti põhjendatult kirjutas sel puhul Inglise leiboristide esindaja Susan Lawrence, et sõjakohtu istungid on salajased ja kaebealused on jäetud ilma õigusest valida endale kaitsjat või kutsuda tunnistajaid. Seetõttu on palju süütuid inimesi maha lastud. Vangid on muust maailmast täiesti isoleeritud. Kõik tööliste organisatsioonid kui kommunismi kolded on suletud ja töölistel pole kedagi, kes neid toetaks ja nende eest välja astuks. «Hirmu suurendavad veel kuuldused sellest, et arreteeritud piinatakse, et sel teel neilt tunnistusi välja pressida. Eesti politsei koosneb suuremas osas tegelikult vanadest Vene (tsaariaegsetest — A. S.) politseinikest ja on täiesti tõenäoline, et alamad politseinikud tunnistuste jahil teevad palju niisugust, mis jääb teadmatuks nende ülemustele. Ma kirjeldasin olukorda külmalt ja kuivalt, kuid oma muljeid nende vaeste inimeste kannatusest ei unusta ma kunagi.»⁷⁶

Kodanlike timukate verejanu läks isegi niikaugele, et sise-minister ja sõjaminister ähvardasid oma kohalt lahkuda, kui mõnele surmamõistetule peaks armu antama.⁷⁷

Kapitalistliku moraali ning kodanliku «humanismi» üheks ise-loomulikuks näitajaks oli ka see, kuidas «demokraatlik» Eesti riik suhtus lastesse, kelle vanemad olid ülestõusu ajal kodanluse vastu võideldes surma saanud.

«Abiandmine vanemateta jäänud mässajate lastele on osa seltskonnas pahameelt ja arusaamatust tekitanud, avaldades üsna selgelt ka ajakirjanduse veergudel,» kirjutati kodanlikust keskkonnast pärit laste eest hoolitsemiseks moodustatud erilise abiandmise fondi aruandes. «Kõige pealt olgu selgituseks tähendatud, et 1. detsembri mässuohvrite perekondadele toetuseks annetatud summadest ainustki penni ei ole läinud ega lähe mässust osavõtnute lastele. Samuti ei ole nende heaks korjandusi toime pandud ega panda ka edaspidi.»⁷⁸ Täiesti avalik ülestunnistus, millele «kommentaare pole vaja»!

⁷⁴ «Известия» nr. 288, 17. detsembril 1924, lk. 3.

⁷⁵ «Правда» nr. 1, 1. jaanuaril 1926.

⁷⁶ «The Daily Telegraph», 5. jaanuaril 1925.

⁷⁷ ENSV ORRKA, fond 48, nimistu 1, s.-ü. 13, leht 200.

⁷⁸ Sealsamas, s.-ü. 12, leht 2.

Kõigi kirjade ja trükitoodete üle seati sisse tsensuur, milleks diviisistaapide juurde moodustati erilised kontrollpunktid. «Kirjade ja telegrammide tsenseerimisel pandi iseäralist rõhku kirjade peale, mis isikutele olid adresseeritud ehk isikute poolt saadeti, kellede nimed kaitsepolitsei ülema poolt antud nimekirjades ära olid tähendatud,» märgiti III diviisi staabiülema aruandes kindralstaabi ülemale. «Kirjad said avatud ilma ümbriku vigastuseta ja uuesti kinni kleebitud, ilma mingi märkuse tegemata avamise üle.»⁷⁹ Kõik kahtlased kirjad saadeti kaitsepolitseile. Nii vaadati Pärnu sõjaväe kontrollpunktis 2.—17. detsembrini läbi 2035 kirja, millest 18 peeti kinni ja saadeti kaitsepolitseile, 16 kirjäs aga tõmmati üksikud laused ning sõnad maha.⁸⁰

Siseministrile ja diviisiülematele anti õigus administratiivkorras määrata karistusi. 15. detsembrist kuni 23. veebruarini karistas näiteks 1. diviisi ülem administratiivkorras 88 inimest.⁸¹ Valdades hakati pidama erilisi registreerimisraamatuid, mille abil loodeti kätte saada «kahtlasi isikuid», keda kaitsepolitsei andmeil pidi üle riigi olema ligi 10 000.

Kodanlusel oli veriste terrori- ja vägivallaabinõude ellurakendamise seda kergem, et neid õigustasid ja toetasid igati tööraha õelad ning kahekeelsed vaenlased — sotsid, kelle rahvastava tegevus ilmnis eriti selgesti pärast ülestõusu mahasurumist. Sotsid hääletasid üksmeelselt selle poolt, et anda J. Laidonerile diktaatorlikud võimupiirid ja kuulutada kogu riigis välja sõjaseisukord. Nad moodustasid koos kodanlusega 16. detsembril nn. «seinast seina» valitsuse, kus sotsid said teedeministri ja portfelli ministri kohad. Portfelli ministri ülesandeks oli kodu- ja välismaal uuele valitsusele au ja kiitust laulda, kodanluse terrorit ning vägivalda õigustada ja Eesti «iseseisvust» ning «demokraatiat» reklaamida.

Kodanlus oli väga rahul sotside osavõtuga valitsusest ja nende kaitsekõnedega, nimetades «seinast seina» valitsust «õnnelikuks kombinatsiooniks». Ja tal oli tõepoolest põhjust rahuloluks, sest pärast 1. detsembri ülestõusu aitasid sotsid rohkem kui kunagi varem rahvast ohjeldada ja maha suruda. «Meie asume praegu ja asume ka ettenähtavas tulevikus piiratud kindluse seisukorras,» kirjutas «Kaitse Kodu». «Meie peajõud peab olema organiseeritud ja koondatud ühise hädaohu vastu ja kõik tüliküsimused, kõik mõtete lahkumineked, mis meid oma välise julgeoleku kaitseks aineliselt ja hingeliselt võiksid nõrgestada, tulevad maha matta.»⁸²

Sotside esinemisi täitis viha nii kommunistide kui ka tööliste aadressil. Oma ajalehe veergudel polnud neil piinlik nime-

⁷⁹ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 330, leht 11.

⁸⁰ Sealsamas, leht 9.

⁸¹ «Vaba Maa» nr. 57, 10. märtsil 1925, lk. 3.

⁸² «Kaitse Kodu» nr. 2, 1925, lk. 45.

tada eesti töölisi «näljasteks ketikoorteks» ja «kommunistide järele sörkijateks». Nad ei õiendanud arveid mitte ainult ülestõusust osavõtnud töölistega, vaid ka nendega, kellel polnud ülestõusuga midagi ühist. Nende peamees M. Martna tähendas, et «ka vägivald muutub võidu korral õiguseks».⁸³

Niisugune jultumus torkas silma isegi Inglise ametiühingute delegatsiooni juhile Purcelile, kes viibis 1924. aasta detsembrikuus Moskvast külaskäigul. Ta käis Eesti saadiku juures ja nõudis, et lõpetataks viivitamatult kommunistide jälitamine Eestis, vastasel juhul nõuavad Inglise töölisel oma valitsuselt suhete katkestamist Eestiga.⁸⁴

Koguni vene menševikud Dan ja Abramovitš, kes omal ajal igati õigustasid Koltšaki, Denikini ja teiste Venemaa valgete kindralite veretõid tööliste ja talurahva kallal, saatsid II Internatsionaali büroole kirja, milles nad nõudsid Eesti valitsuselt avaliku protesti esitamist, sest valge terror sellel maal ületavat oma barbaarsusega igasuguse humaansuse ja elementaarse demokraatia ning õiguse mõiste.⁸⁵

Kuid tööliklassile kättemaksmise tuhinas ei võtnud valitsevad reaktsioonilised ringkonnad enam midagi kuulda. Nende eesmärk oli kindlustada Eestis fašistlik diktatuur ja selle eesmärgi saavutamiseks rakendati jesuiitide loosungit «otstarve pühitseb abinõu». «1. detsembri mäss pidi andma nüüd ometi võimsa tõuke riigikorra muutmiseks. Nüüd ometi oli nähtud, kuhu viib niisugune erakondadevaheline võitlus, mis pimestab, ega lase tähele panna ümbritsevaid hädaohte. Nüüd, kus kindral Laidoner on jälle ülemjuhataja, võib ometi muuta põhiseadust ja seda kohandada reaololudele,»⁸⁶ kirjutas kodanluse õuekirjanik, fašismi apologet K. A. Hindrey.

Kindralstaabi ülem kolonel J. Tõrvand nõudis oma salajases märgukirjas Riigikogu esimehele, et «1. põhiseadus tarvis muuta sarnaselt, et riigi täidesaatev võim oleks täiesti võim, aga mitte võimu vari. Tarvis president. 2. Täidesaateva võimu teostamine peaks olema rohkem isikute, aga mitte kolleegiümide käes. 3. Igalpool tarvis läbi viia võimu koondamise põhimõte...»⁸⁷

Vastavalt sellele pidaski «seinast seina» valitsus oma esimeheks ülesandeks kindlustada Kaitseliitu ja välja töötada riigikorra kaitse seadus, et panna eesti rahvas täielikult vaikima ja sundida teda kuulekalt kodanlust teenima.⁸⁸

17. detsembril andis Laidoner käskkirja, millega kinnitati

⁸³ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, leht 108 ja «Ленинградская Правда» nr. 4, 6. veebruaril 1925, lk. 1.

⁸⁴ «Правда» nr. 277, 5. detsembril 1924, lk. 1.

⁸⁵ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, lehed 107—114

⁸⁶ Eesti rahvuslikud suurmehed, I kd., Tallinn, 1935, lk. 70.

⁸⁷ ENSV ORRKA, fond 495, s.-ü. 28, leht 28.

⁸⁸ ENSV ORRKA, fond 80, grupp 684, s.-ü. 1589, leht 11.

Linn Salajas

Kindralstaabi ülemapoole
kokkuseatud märgukirja
1. detsembril 1924a sündmuste
kohta.

Algatud 10. XII 24

Üldisad

1. Põhiseadus tarvis muuta sarnaselt, et riigi täidesaatev võim oleks täiesti võim, aga mitte võimu vari.

Tarvis president.

2. Täidesaateva võimu teostamine peaks olema rohkem isikute, aga mitte kolleegiumite käes.

3. Järgpool tarvis läbiviia võimu koondamise põhimõtte.

4. Riiki eitava organisatsioonid tuleb kuulutada illegaalseteks.

5. Riigi ja omavalitsuse asutustes ei või teenida isikud, kes eitavad riiki ehk kuuluvad riigivastaste salaorganisatsioonidesse.

6. Kus vähegi võimalik, tuleb ametnikkude ja iseäranis kooliõpetajate valimisest loobuda.

Määramise süsteem on riikliselt palju kindlam.

7. Milgil tingimisel ei võiks koolides pidada õpetajaid, kes eitavad riiki.

8. Koolides vaja sisse viia kindel distsipliin nii õpetajate, kui ka õpilaste keskel.

Kokkuvõetult, meie põhiseadus on toonud riigi ohvraks isikule, on riigivõimu äärmuseni deentraliseerinud, on teinud selle võimu väga muhtlikuks, ei ole loonud tõelist riigivõimude instituti ja riigivastaste seisukohalt on väris hädakohtlik. Samal ajal on ta eluvõõras, mis näitasid 1-se detsembri sündmused ja asjaolud, mis viisid nende sündmusteni. Rasketel aegadel, nagu on seda meie aeg, on vaja võimu koondamine, võimu isikute kätte andmine (praegu kolleegiumid).

Kindralstaabi ülem salajasest märgukirjast Riigikogu esimehele riigikorra muutmise kohta pärast detsembriülelõusu.

Kaitseliidu ajutine põhikiri ja määrati ametisse Kaitseliidu ülem, sest seni oli see fašistlik organisatsioon, millele ametlik alus pandi Saksa okupatsiooni ajal «Bürgerwehri» (omakaitse) näol, tegutsenud ilma põhikirjata. Sakslaste lahkumisel 1918. aastal ristiti küll «Bürgerwehr» ümber «Kaitseliiduks», et nime muutmisega uusi liikmeid juurde meelitada, kuid jäi endiselt ebapopulaarseks rahva hulgas, mida ka kodanliku armee häälkandja «Sõdur» oli sunnitud avameelselt tunnistama: «Selle tagajärg oli kurb: isegi üksikud sõjamehed olid jäänud loiuks ja kodanikkude mass jäi samuti loiuks omakaitse ja riigikaitse organiseerimises. Endine tugev ja eluline kaitseliit oli muutumas paberipealseks organisatsiooniks»⁸⁹ (minu sõrendus — A. S.).

Pärast 1. detsembri ülestõusu pandi kõik rattad käima, et Kaitseliidule uut elu sisse puhuda. Pankade, kaubandus- ja tööstusringkondade esindajad, kes tulid spetsiaalselt kokku Kaitseliidu tugevdamise küsimuses, otsustasid saata riigivanemale erilise deklaratsiooni, milles nad nõudsid Kaitseliidu ülalpidamiseks kõigi kodanike sunduslikku maksustamist. Nende arvamise järgi ei oleks palju kulutada Kaitseliidu jaoks näiteks 200 miljonit marka aastas, sest Soomes kulutatakse samasuguse fašistliku organisatsiooni ülalpidamiseks 450 miljonit marka.⁹⁰ 27. veebruaril 1925 kiitiski Riigikogu heaks seaduseelnõu Kaitseliidu jaoks 200 miljoni marga suuruse maksu kehtestamise kohta.⁹¹

Kodanlus asus Kaitseliitu reorganiseerima Soome eeskujul, püüdes sellest teha pealaest jalatallani relvastatud fašistliku organisatsiooni. «Kaitseväest üksi on vähe,» kirjutas «Kaitse Kodu!». «On möödapääsematult vajalik enesekaitse organisatsioon kogu rahva osavõtul. Peame jälle pöörama tagasi tolele kaitseüsteemile, millest õieti võrsuski meie rahvavägi Vabadussõja algul. Peame uuesti koonduma kaitseliitu. Soomlased on selles mõttes meist ees, on meist teadlikumad ja ettenägelikumad. Ei ole enam mingit põhjust viivitada kaitseliidu organiseerimisega.»⁹²

Ent ka nüüd suhtuti Kaitseliidusse rahva hulgas endiselt külmalt. Sellest annab kinnitust järgmine fakt. 13. detsembril 1924 pöördus Tallinna linnavalitsus kõigi linna asutuste ja osakondade poole ringkirjaga, milles paluti 20. detsembriks «esitada nende linnateenijate ja ametnikkude nimekiri, kes Kaitseliitu soovivad astuda».⁹³ Sellele ringkirjale vastasid Tallinna

⁸⁹ «Sõdur» nr. 51/52, 1924, lk. 32.

⁹⁰ Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv, fond 82, Tallinna Linnavalitsus 1924/67, lehed 620—622.

⁹¹ II Riigikogu 7. istungj. prot. 198, 27. veebruaril 1925, veerud 664—665 ja «Klassivõitlus» nr. 53, 1925, lk. 19.

⁹² «Kaitse Kodu» nr. 23, 1927, lk. 887.

⁹³ Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv, fond 82, Tallinna Linnavalitsus, 1924/67, lehed 620—622.

vaestelaste kohus, Statistika büroo jt. asutused, et neil ei leidu isikuid, kes vabatahtlikult sooviksid Kaitseliitu astuda.⁹⁴

Kui leiduski neid, kes olid nõus astuma sellesse fašistlikku organisatsiooni, siis olid need esmajoones kodanlased, nende pojakesed ja käsilased. Nii kirjutas «Sõdur»: «Tallinnas võib kaitseliitlaste hulgas märgata niihästi noori, kui ka vanu elatunud härrasid: ärimehi, tööstureid, ametnikke, ajakirjanikke, arste ja advokaate, ei puudu isegi ülikooli professorid.»⁹⁵ Seega ei sõandanud ajakiri nimetada töölisi ega üldse lihtrahva esindajaid, keda oli Kaitseliidus ainult mõni üksik.

Tartu Ülikoolis tegid reaktsioonilised korporatsioonid kõigile oma liikmeile Kaitseliitu astumise sunduslikuks. Need, kes sellega nõus polnud, heideti korporatsioonist välja.⁹⁶ Selleks et meelitada Kaitseliitu riigiametnikke, lubas kodanlik valitsus igale Kaitseliitu astujale kinkida 8000 marka jne.⁹⁷

1925. aastal organiseeriti Kaitseliidu süsteemis nn. «Kalevi Kaitsemalev», mis kujutas endast vabatahtlike kuulipildujarügementi, ja fašistlik naiste organisatsioon, nn. Naiskodukaitse.

Et võtta rahvalt võimalus kritiseerida kodanluse veriseid ja julmi abinõusid, andis Laidoner 22. detsembril 1924 käskkirja, milles keelas rääkida ja kirjutada 1. detsembri ülestõusust ja selle mahasurumisest: «1. detsembri sündmuste mõjul on osa kodanikke, kes riikliselt küllalt arenenud ei ole, igasuguseid hirmujutte riigijulgeoleku kohta kaalumatuult uskuma, neid omalt poolt suurendama ja laiali kandma hakanud...» üteldi käskkirjas. «Üldise rahu ja korra kaitseks keelan kodanikke kõnelemast avalikkudes kohtades kuulujutte. Selle keelu vastu eksijaid karistatakse administratiiv korras rahatrahviga 300 000 margani või vangistusega kuni kolme kuuni, kuna kirjeldatud kuulujuttude kuritahtlikult laialilaotajaid sõjavälja kohtu alla antakse.»⁹⁸

Kuid sellest käskkirjast üksinda ei piisanud, et rahva suud täielikult sulgeda. 1925. a. veebruarikuus otsustas Riigikogu ellu rakendada veelgi drastilisemad abinõud, võttes vastu nn. riigikorra kaitseeaduse, mille järgi siseministrile anti õigus oma äranägemisel sulgeda kõik organisatsioonid, mida ta pidas «riigi julgeoleku» seisukohast ebasoovitavaks, tsiviilkoos aga sai õiguse määrata surmanuhtlust, mis seni oli kuulunud ainult sõjakohtu kompetentsi.

Esinedes sel puhul Riigikogus, märkis siseminister K. Ein-

⁹⁴ Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv, fond 82, Tallinna Linnavalitsus, 1924/67, lehed 620—622.

⁹⁵ «Sõdur» nr. 1/2, 1925, lk. 7.

⁹⁶ ENSV ORRKA, fond 2124, nimistu 3, s.-ü. 1732, leht 3.

⁹⁷ «Klassivõitlus» nr. 56, 1925, lk. 16.

⁹⁸ ENSV ORRKA, fond 495, 1. osak., s.-ü. 8, leht 79.

bund, et niisugused erakorralised seadused on kõigis Nõukogude Liidu naaberriikides maksma pandud. «Ühes Eesti naaberriigis» kasutatavat isegi Kerenski-aegset 2. või 3. augusti seadust, mille järgi kahel valitsuse liikmel olevat õigus iga «kahtlast» isikut niikaua kinni pidada kui tahes. «Selle seaduse abil on muuseas ära hoitud, et ükski kommunist ei ole parlamenti pääsenud, sest niipea kui nad julgesid kandideerida parlamenti, võeti nad kinni ja saadeti üle piiri või peeti kinni vangimajas.»⁹⁹ Ja Einbund tundis suurt rõõmu, et Eesti riigikorra kaitseseadus lubab nüüd samuti talitada, «et kommunistlikku propagandat või mõnda muud riigivastast propagandat meil teha enam ei või».¹⁰⁰

Esimeseks praktiliseks sammuks sel teel oli Tööraha Ühise Väerinde nimekirjade tühistamine ja nende põhjal valitud tööraha saadikute volituste lõppenuks tunnistamine Riigikogus ning omavalitsusorganites. Ent valitsev klikk ei leppinud ainult sellega. Ta võttis ette veelgi häbituma seaduse rikkumise, jagades Tööraha Ühise Väerinde saadikukohad oma parteide ja sotside vahel ära. Nii said Tallinna linnavolikogu ühisrinde saadikukohtade jagamisel 18. märtsil ja 22. aprillil 1925 sotsid 4 kohta, keskerakondlased 13 ja parempoolsed 19 kohta.¹⁰¹ See tähendab, et igasugused tööraha vaenlased kuulutati töötava rahva «valitud» esindajateks. Kas saab veel jõhkramat pilget alla töötajate õiguste üle, mis näitab, kuivõrd tühipaljas paberilipakas oli Eesti «härrasriigis» niinimetatud põhiseadus.

Teise sammuna viidi läbi ajakirjanduse ohjeldamine. Siseministri määruse põhjal 1. aprillist 1925 anti politseivõimudele õigus karistada administratiivkorras kõiki ajalehtede väljaandjaid ja toimetajaid, kui nende lehtedes juhtuks olema midagi niisugust, mis oli kodanliku riigi «julgeolekuks hädaohtlik ja kuritahtlik». Eesti Ajakirjanike Ühing saatis sel puhul valitsusele protestikirja, kus oli märgitud, et isegi tsariajal polnud administratiivvõimudel niisugust piiramatut voli ajakirjanduse vabaduse lämmatamiseks kui kodanlikus Eestis.¹⁰²

Seega tõendas eesti kodanlus järjekordselt, et ta oli tööraha kõige õelam vaenlane ja et ta oli sotside abil muutnud oma «härrasriigi» tõesti selle kõrge nimetuse vääriliseks, kus ainult härradel kodanlastel ja nende käsilastel olid kõik «demokraatliku» konstitutsiooniga garanteeritud õigused ja vabadused ning hea elada, töörahval aga nälg ja õigusetus.

Et kuidagi oma häbituid ja tooreid terroriabinõusid pärast ülestõusu põhjendada, püüdis kodanlik ja sotslik propaganda žongleerida imperialistide tuntud müüdiga «Moskva käest»,

⁹⁹ II Riigikogu 7. istungj. prot. 193, 5. veebruaril 1925, veerg 535.

¹⁰⁰ Sealsamas, veerg 538.

¹⁰¹ Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv, fond 82, nimistu 2, s.-ü. 7, lehed 7 ja 57; «Klassivõitlus» nr. 56, 1925, lk. 18.

¹⁰² «Edasi» nr. 105, 12. mail 1925, lk. 2.

Isiklik. T. Salajane.

Th. Siderman
afstakel
Stockholm, 20. I. 24.

W.a. Herra Pusta,

Leppisi-

me siis nii kokku, et kui Teilt vastust ei peaks tulema ja nemad kirjutavad, siis nad enne avaldamist mulle teatawad, mis nad tahavad ütelda, nii et vast kompromissi saaks teha. Kirjutan Teile sellest seks, et Teile teaksite, et Aftonbladet asja tõsiselt võtab. See leht on olnud meie peale waremalt väga kuri ja kuna ta nüüd heaks on saanud, siis oleks tõeste kanju, kui see sõprus jälle lõpeks ning meie endile vaenlase kaela saaksime. Skandinaavia presse on kui ta tahab väga kihvtine ja ma ei sooviks kuidagi, et Teile selle all kannatada saaksite. Sellepärast soovitaksin, kui Teile seda veel pole teinud, tingimata esineda mingisuguse seletusega, milles oleks öeldud, et Aftonbladetile interview tõeste olete andnud, kuid et Teile selles Nõukogude valitsust pole puudutanud ja vastutuse artikli redaktsioni eest mitte enda peale ei võta.

Kodanliku Eesti saadiku Virgo täiesti salajasest kirjast välisministrile viimase intervjuu suhtes rootsi ajalehele «Aftonbladet».

mille põhjal eesti proletariaadi kangelaslikust ülestõusust tehti «Moskva poolt läbiviidud mäss». Selle väljamõeldise kinnituseks toodi niisuguseid naiivseid väiteid, et võitlussalkades anti käsklusi vene keeles ning konspiratiivkorterites mängiti «lõõtspilli» jne.¹⁰³

14. detsembril 1924 avaldas Rootsi ajaleht «Aftonbladet» oma Tallinna korrespondendi Berntsoni intervjuu Eesti välisministri K. Pustaga. Selles intervjuus ütles Pusta, et «järeluurimised on tõendanud, et mäss juhiti täiesti Moskvast. Peajuhid tulid sealt, niisama ka sõjariistad ja üldse varustus. Meil on selleks parimad tõendused... Meie ei kahtle, et kommunistiline Venemaa on mänginud selles affääris tähtsat osa...» Lõpuks ütles Pusta, et «kättesaadud Venemaad kompromiteerivad dokumendid esita-

¹⁰³ I. Saar, Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924, Tallinn, 1925; A. Josua, 1. detsembri sündmused Tallinnas, Tallinn, 1924, lk. 7 ja ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 582, lehed 106—107, 112—117; «Vaba Maa» nr. 281, 4. detsembril 1924, lk. 1.

takse Rahvasteliidule. Selleks on ka Eestil täielik õigus, sest Tallinna mäss ei ole üksi kohalise tähtsusega, vaid kahtlemata rahvusvahelise laia ulatusega küsimus. See tõendab ju kindlasti Nõukogude Vene katset kukutada korda Lääne Euroopas. Siin on enam kui kusagil mujal kohane ja tarvilik ühiselt üles astuda.»¹⁰⁴

Kui Nõukogude valitsus nõudis selle intervjuu põhjal Eesti valitsuselt K. Pusta väidetele tõendusi, siis sattus Pusta äärmiselt piinlikku olukorda ja teatas, et ta pole «Aftonbladetile» mingit intervjuud andnud, et temal, Pustal olid ainult üksikud kõnelused «Aftonbladeti» korrespondendiga, millest korrespondent on oma kirjutuse teinud ja mille sisu ega vormi eest tema, minister Pusta, mingit vastutust enda peale võtta ei saa. Vastavalt sellele K. Pusta seletusele teatas NSV Liidu valitsus ROSTA (TASS) kaudu kogu maailmale: «Väliskomissariaat teatab, et ametliku teadaande järele, mida välisminister hr. Pusta NSVL esitajale Eestis sm. Petrovskile teinud, esimene «Aftonbladetile» mingit intervjuud andnud pole ja et «Aftonbladeti» 14. detsembril avaldatud intervjuu on täieline väljamõeldis, mis lasub nimetatud lehe vastutusel.»¹⁰⁵

Nüüd tõusis torm. «Aftonbladeti» korrespondent Berntson teatas, et kui Pusta ei vabanda lehe ees, siis leht mingil tingimusel end valelikuks teha ei lase. Eesti saadik Rootsis Virgo saatis Pustale täiesti salajase isikliku kirja, milles soovitas Pustal «tingimata esineda mingisuguse seletusega, milles oleks öeldud, et «Aftonbladetile» intervjuu tõesti olete annud, kuid et Teie selles Nõukogude valitsust pole puudutanud ja vastutust artikli redaktsiooni eest mitte enda peale ei või võtta.»¹⁰⁶ Sensatsioonihimuline Eesti välisminister, kes oli opereerinud väljamõeldud faktidega ja sattunud täbarasse olukorda, eelistas parem vaikida.

«Aftonbladet» aga omalt poolt ei vaikinud, vaid kirjutas: «Intervjuu leidis aset pühapäeval 7. detsembril kell 4 päeval Eesti Välisministeeriumis ja minister Pusta avaldused on sealjuures täpselt edasi antud. Täielikud, praegu alalhoitud märkused tehti saksakeelse jutuaajamise vältel, ning kuna minister Pusta aeglaselt kõneles, vist selleks, et omi sõnu järele kaaluda ning meie kaastöölisele võimalust anda neid üles kirjutada, sai intervjuu tihti diktaadi iseloomu. Meie kordame sellepärast, et intervjuu mitte ainult aset ei leidnud, vaid on ka korrektselt edasi antud.»¹⁰⁷

See «Aftonbladeti» lugu näitab, et kodanliku Eesti võimeistel polnud ühtki fakti, mis oleks tõestanud Nõukogude Liidu osavõttu 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamisest ja

¹⁰⁴ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 716, leht 48.

¹⁰⁵ Sealsamas, leht 80.

¹⁰⁶ Sealsamas, lehed 63, 64.

¹⁰⁷ Sealsamas, leht 66.

läbiviimisest. Sellepärast pidid nad opereerima igasuguste ülekuulamisprotokollide põhjal kokkuklopsitud väljamõeldistega, millel polnud mingisugust juriidilist alust. Seda kinnitab ka teise kodanliku tegelase, Välisministeeriumi informatsioonibüroo juhataja H. Oidermanni poolt sotside peamehele M. Martnale antud ülestõusu iseloomustus, mida see pidi Brüsselis toimuval II Internatsionaali kongressil eesti kodanluse õigustamiseks ette kandma. Kirjas märgiti: «Käesolev riigipöörde katse oli lihtsalt katse Eestit Vene alla heita. Kui omal ajal (vist 1922. aprillis) kolm internatsionaali Berliinis koos olid, siis seletas Radek küüniliselt, et Venele Gruusiat nafta pärast tarvis minna. Temale hüüti vahele «nafta kommunism». Käesoleval juhtumisel võiks öelda «meribaasi-kommunism». Kas Tallinna ja Eesti saarestik uuesti Vene sõjalaevastiku baasiks muutub nagu enne sõda, see küsimus oli 1. detsembri võitluse aluseks.»¹⁰⁸

Säärasest varest ja laimust kubisesid kõigi maade kodanlikud ajalehed ja ajakirjad, mis tundsid tõsist heameelt ülestõusu julma mahasurumise pärast. Eesti kodanlusele sadas tervitus-telegramme küll Lätist ja Leedust, Hispaaniast ja Belgiast, Ameerikast ja Inglismaalt, Poolast ja Prantsusmaalt. Läti president sõitis Tallinna ja jagas isiklikult ülestõusu mahasurujatele 80 ordenit.¹⁰⁹ Poola politsei esindajad tulid tutvuma eesti timukate vägivalla- ja terrorimeetoditega.¹¹⁰

Et saada ettekujutust sellest laimu- ja valekampaaniast, tutvume näiteks Poola ajakirjandusega, mis selles mõttes oli kõige tüüpilisem.¹¹¹ Ajalehed kubisesid niisugustest väljamõeldistest, nagu: «NSVL diplomaadid organiseerivad mässu Eestis» («Kurjer Poranny»), «Zinovjev annab Anveldile käsu mässu korraldada. Kui ei täida, siis Siberisse. Anvelt saadetakse salajase salgaga pitseeritud vagunites Eesti piirile» («Kurjer Poranny»), «Mässajad olevat kõik vene keelt rääkinud ja purjus olnud» («Kurjer Warszawiski», «Baltische Presse») jne. jne.

Poolas asuva Eesti saatkonna ettekandes tähendati, et «Baltische Presse» kirjasaatja olevat Eesti saatkonna sekretäriilt saadud intervjuu 1. detsembri ülestõusu kohta ära moonutanud ja omalt poolt niisuguse väljamõeldise juurde lisanud, et «NSVL valitsus ja Komintern üheskoos teinud 1. detsembri mässu», — millest intervjuus polevat sõnagi olnud.

Mõned lehed kirjeldasid isegi, nagu märgiti kodanliku Eesti Poolas asuva saatkonna poolt koostatud ajakirjanduse ülevaates, mingit valitsusele ustavuse avaldamiseks korraldatud «rahvademonstratsiooni» Tallinnas, mida keegi tegelikult polnud näinud ega kuulnud, näiteks: «Rahvamurd lippudega kogub par-

¹⁰⁸ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 582, leht 107.

¹⁰⁹ «Известия» nr. 4, 6. jaanuaril 1925, lk. 2.

¹¹⁰ «Правда», 13. detsembril 1925.

¹¹¹ Vastav ülevaade on tehtud kodanliku Eesti saatkonna poolt Poolas.

lamendi ette. President peab neile rõdult vaimustava kõne ja kuulutab sõjaseaduse välja. Rahvas tervitab seda teadaannet hõiskamisega. Sõjavägi tõmbab mõõgad tupest, et kinnitada oma ustavust.»¹¹²

Seda valet ja lärmi vajas välismaa ja eesti kodanlus peale enda õigustamise ka selleks, et rakendada uusi repressiooniabinõusid revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks ja interventsiooni ettevalmistamiseks NSV Liidu vastu. Inglise pangad keeldusid näiteks diskonteerimast Nõukogude Liidu vekseid ja soovitasid sedasama teha ka teiste maade pankadel.¹¹³ Jugoslaavia, Tšehhoslovakkia, Rumeenia, Poola, Itaalia ja Kreeka valitsused asusid looma bolševismivastast barjääri, et «mitte lubada 1. detsembri ülestõusu puhkemist oma maades».¹¹⁴ «Asutatakse mingisugust liitu kommunismi vastu,» kirjutas «Vaba Maa», «mida mõnel pool selles põlguses kommunismi vastu, mida Tallinna sündmused esile kutsunud, pühaks liiduks kutsuma on hakatud.»¹¹⁵

Vale ja laimuga detsembriülestõusu kohta lootis eesti kodanlus ühtlasi näidata, missuguse kangelasteoga on väike Eesti hakkama saanud, «päästes» Euroopa «bolševismi hädaohust», et sel teel välja kaubelda laenu oma pankrottiläinud rahvamajanduse tervendamiseks.

«Kuid õnnelikult tagasilöödud hädaohu suurust ei pea hinnatama ainult Eestis,» kirjutati spetsiaalses kodanluse väljaandes «1. detsembri sündmused Tallinnas 1924. a.». «Ei — see on kogu Euroopa, maailma küsimus. Ega asjata ei kinkinud välisajakirjandus meil 1. detsembri sündmustele nii palju tähelepanu, arusaamist ja asjasse süvenemist. Tarvis viimaks ometi aru saada, et kommunismi pealerühkiv samm ei talle mitte ainult selle, kellele astub tema hirmus jalg. Nende samade mürin kostab kaugele üle kogu ilma.»¹¹⁶

«1. detsembri sündmused on meile väljamaal õige mitmel viisil kasulikud olnud,» kirjutas «Päevaleht», «eeskätt just üldise tutvustamise mõttes. Eesti nimi oli lugeda mitme päeva jooksul kogu maailma ajakirjanduses esimesel leheküljel ja nüüd teatakse juba selle maa olemasolust vähemalt nimepidi... Üks City (Londoni äriühingute — A. S.) tegelane... kirjeldas oma meele muutust väga piltlikult: «Teie ei või ometi meilt nõuda, et meil siin selge ülevaade oleks kõigist teie kodustest sündmustest ja võitlustest. Meil oli umbkaudu teada, et teil palju kommunistlikke valijaid on ja sellest saabus meile mulje, et teie vabariik kaunis kõikuval (shaky) alusel on, ning et teil, võib-olla, kogu seda vabariigi mängu lastakse mingisugusel

¹¹² ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 582, leht 114.

¹¹³ «Kaja» nr. 330, 7. detsembril 1924, lk. 3.

¹¹⁴ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 301, leht 27.

¹¹⁵ «Vaba Maa» nr. 297, 23. detsembril 1924, lk. 2.

¹¹⁶ A. J. O. S. U. A., 1. detsembri sündmused Tallinnas, Tallinn, 1924, lk. 8.

põhjusel mängida ainult kommunistide armust . . . Pärast 1. detsembrit nägime meie aga päevaselgelt, et Tallinnas riigivõim väga kindlates ja energilistes kätes on . . .»¹¹⁷

Eesti saadik Ameerika Ühendriikides A. Piip tähendas oma ettekandes välisministrile, et ülestõus on loonud perspektiivi Ameerika pankadelt krediidi saamiseks ja et see selgub lähemas tulevikus, sest Ameerika Ühendriikide valitsus on juba esimese sammu Eestist lugupidamise alal astunud — Eesti pealinna senise nimetuse «Reval» asemel nimetuse «Tallinn» ametlikult tarvitusele võtnud(!).¹¹⁸

«Sõdurite Kodus» toimunud aktusel ütles Jaan Tõnisson, et «mitte ainult «ilusate silmade» pärast ei tunta meile kaasa, vaid siin on ka reaalsed huvid, milleks meid vajatakse. Meie oleme Lääne-Euroopale nõndaütelda hüppelauaks, kust kaudu nad tahavad tundmata Sarmaatia legendikuga sidemeid luua».¹¹⁹ Väga otsekohene ja õige ülestunnistus!

«See päev on pööranud meie peale ka Euroopa ja Ameerika demokraatia sümpaatilist tähelepanu,» tähendas teine kodanluse peamees K. Päts. «Abi tundub nüüd ligemal, kui enne.»¹²⁰

Kuid välismaa ja eesti kodanluse vale ning laim olid üürike- sed, sest tegelikud faktid, mida eesti kodanlus hoidis avalikkuse eest suures saladuses, kinnitasid, et 1. detsembri ülestõusu organiseerijaiks ja läbiviijaiks olid eesti töötajad ise, keda juhtis Eestimaa Kommunistlik Partei. Nii on Kindralstaabi poolt koostatud täiesti salajases ülevaates 1. detsembri ülestõusu kohta ära toodud andmed 133 ülestõusust osavõtnu kohta, kes vahetult pärast ülestõusu võimude poolt kinni võeti ja maha lasti. Nende hulgas oli eestlasi 128, venelasi 4 ja muudest rahvustest 1. Päritolu järgi oli Harjumaalt 41, Tallinnast 10, Virumaalt 23, Läänemaalt 16, Tartumaalt 14, Pärnумаalt 6, Viljandimaalt 6, Järvamaalt 8, Saaremaalt 3, Võrumaalt 2, Lätimaalt 2 ja Venemaalt 2. Elukutse järgi oli töölisi 43, käsitöölisi 14, metallitöölisi 21, puu- ja ehitustöölisi 13, kantseleiametnikke 7, posti- ametnikke 2, meremehi 4, majateenijaid 5, kaupmehi 5, sõjaväelasi 4, kooliõpilasi 5 ja teadmata elukutsega 10.¹²¹

Üksikud eestlased-kommunistid, kes ülestõusust osa võtsid NSV Liidu kodanikena, olid kas Saksa okupatsiooni ajal Nõukogude Venemaale evakueerunud või kodanliku diktatuuri perioodil vangi pandud ning hiljem Punaarmee vangide vastu välja vahetatud. Oli täiesti loomulik, et EKP neid ülestõusu läbiviimisse vabatahtlikena kaasa tõmbas ja et need seltsimehed sellega meeeldi nõustusid. Need olid eesti rahva parimad pojad ja tütreid, kel olid suured teened eesti tööliklassi ees ja kes

¹¹⁷ «Päevaleht» nr. 12, 14. jaanuaril 1925, lk. 2.

¹¹⁸ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 582, leht 132.

¹¹⁹ «Kaja» nr. 293, 2. detsembril 1925, lk. 5.

¹²⁰ Sealsamas.

¹²¹ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 14.

Statistilised andmed 1-se detsembril mässust osavõtjate kohta.

L i s t No.3.

Vanaduse järgi.	Rahvuse järgi	Kodakond- nuse järgi	Perekonna seis	Hariduse järgi	Päritoluvuse järgi	Elukutse järgi	Sõjaväes tee- nimis järgi.	Teenistuses koha järgi	
Vanadus. Arv.	Rahvus	Arv.Kodakonds. Arv.	Arv.	Arv.	Arv.	Arv.	Arv.	Arv.	
kuni 16.a. 3	Soetlasi 128	Eesti V. kodanikud 126	Abielus	57 Alghkool	114 Harju mk.	41	Tõelisi 43	Eesti kv. 32	Vabriku tõelisi 8
17 - 20.a. 14	Venelasi 4	S.S.S.R.L. kodanikud 6	Vallalisi 59	Keskool	14 Tallin	10	Käsitõelisi 14	End.vene sõjav. 19	Sadama tõelisi (neist Dobrofloti ja Tsentrosojisti 33)
21 - 25.a. 37	Muud rah- vused 1	Kodakond- suseta 1	Teadmata	17 Ülikool	1 Viru mk.	23	Rauatõelisi 21	Punaväes 8	Raudtee tehase tööli. 4
26 - 35.a. 27				Internats. sõjakool 1	Iänne mk. 1	16	Puu- ja ehitus 13	Si ole 43	Raudtee tõelisi 4
36 - 45.a. 35				Töörühva ülikool 2	Tartu mk. 14	14	Kantselisi am. 7	Teadmata 20	Postkontori ametnikke 2
üle 45.a. 17				Kompartsi kool 1	Pärnu mk. 6	6	Postiametnikke 2	Naisterah. 11	Panga ametnikke 1
					Väljandi m 6	6	Merimehi 4		Linna Keskhaigemaajast 1
					Järva mk. 8	8	Majateenijaid 5		Kodune teenistus 12
					Saare mk. 3	3	Kaupmehi 5		Juhuslistel töödelt 11
					Võru mk. 2	2	Sõjaväelasi 4		Sõjaväelasi 4
					Venemaalt 2	2	Koolilõpilasi 5		Kaubanduskooli õpilasi 4
					Lätimaalt 2	2	Teadmata 10		Õhtu Keskkooli õpilasi 1
									Teadmata 38

M ä r k u s e d : 1) Siin toodud andmed käivad 133 isiku kohta, kes 1-se detsembril mässust Tallinnas tegelikult osavõetud ja hiljem tabatud.
 2) Peale nende on tabamisel ja mässu ajal surmasaanud teas tundmatuid isikuid, kellede kohta andmed puuduvad.
 3) Siin on teada andmed, mis selgunud kuni 20.I.1918.a.

Kindralstaabi poolt koostatud täiesti salajased statistilised andmed detsembrilülestõusust osavõtnute kohta, kes langesid kodanluse kätte,

Kaitse Kodu!

ILMUB 2 KORDA KUUS

Nr. 22

Tallinnas, laupäeval, 1. detsembril 1934

X aastakäik

meil leidus inimesi, kes said ära andjaks. Kujutatagu ainult hetkeks ette, et meil Eestis poleks leidunud ainsatki inimest, kes välispoolt kavatsetud ja sealsete inimeste juhitud mässukatsest poleks võtnud osa, kas oleks see katse üldse võetud karva? Kas oleks seda mõeldud hakata teostama? Muidugi mitte! Välispoolt salaja nii palju inimesi Eestisse sisse tuua, et siin alustada mässu, mil oleks olnud edu — seda poleks mässujuhtide poolt vististi peetud võimalikuks ja mässukatse ise oleks heidetud kolikambris. See aga, et meil loodeti leida kohapeal mässumehi, ja, nagu me ka teame, neid leidus, see ongi põhjus, millele rajati plaanid.

Kui nüüd veel märkida, et suurim osa kohapealseid mässumehi olid e e s t l a s e d, siis avanebki oma suuruses kurb pahe!

Tähendab, oli jõutud nii kaugele, et leidus

Väljavõte ajakirjast «Kaitse Kodu», kus tunnistatakse, et 1. detsembri ülestõus oli eesti proletariaadi väljaastumine.

olid iga hetk valmis võitlema, relv käes, oma sünnimaa vabastamise eest. Teatud tõetera oli kulakute hääletorul «Kaja», kui ta kirjutas: «Nende arvu oleme meie ise suurendanud Eestist väljasaatmistega ja vangide vahetamisega. Arvatavasti on need viimased olnud vihasemad üle piiri tagasitulijad, kuid juba sõjariistus vägivaldselt riigikorra kukutamiseks.»¹²²

¹²² «Kaja» nr. 327, 4. detsembril 1924, lk. 2.

Ka fašistlik ajakiri «Kaitse Kodu» pidi tõtt tunnistama ja märkima, et «väljaspoolt salaja niipalju inimesi Eestisse sisse tuua, et siin alustada mässu, mil oleks olnud edu, seda poleks peetud võimalikuks ja mässukatse ise oleks heidetud kolikamb- risse. Kui veel märkida, et suurim osa kohapealseid mässumehi olid eestlased, siis avanebki oma suuruses kurb pahe»,¹²³ Tõe ees vastu seina surutuna olid lõppeks ka kodanlikud peamehed ise sunnitud tunnistama, et NSV Liidu valitsusel polnud midagi tegemist 1. detsembri ülestõusuga. Nii teatas näiteks Riigikogu tribüünilt J. Laidoner, et Nõukogude valitsus ei olnud süüdi 1. detsembri ülestõusus, ja et temale isiklikult oli kõige ras- kem moment nendest sündmustest see, et «meie noorsoo esita- jad sellest väljaastumisest osa võtsid, mis igäuhte meid peab mõtlema panema».¹²⁴

«Masendav oli see,» kurtis teine kodanluse peamees K. Päts sõjakoolis detsembriülestõusu 1. aastapäeval peetud kõnes, «et ülestõusnud ei olnud võõrad, vaid oma inimesed, võib olla sugulasedki, kas võib kurvemat pilti kujutada meie noorest vabadusest.»¹²⁵ (Minu sõrendus — A. S.)

Järelikult lükkasid kodanlikud tegelased ise oma vale ja laimu 1. detsembri ülestõusu kohta ümber ja näitasid, et 1. det- sembri ülestõus ei olnud mitte «väljastpoolt organiseeritud mäss», vaid eesti proletariaadi kangelaslik ülestõus.

3. ÜLESTÕUSU NURJUMISE PÕHJUSED

Pärast ülestõusu ebaõnnestumist algas parteilistes ringkon- dades terav arvamuste võitlus ülestõusu nurjumise põhjuste sele- tamisel ja ülestõusule marksistliku hinnangu andmisel. VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo¹²⁶ liikmed J. Palvadre, V. Vöölmann, P. Peterson, A. Riks jt. avaldasid sektsiooni häälekandjas «Edasi» rea artikleid, milles püüdsid tõestada, et 1. detsembri ülestõusu võiduks ei eksisteerinud vajalikke majanduslikke ega poliitilisi eeldusi, ja et see oli blankistlik vandenõu, kodanluse provokatsiooni tulemus, mis sellepärast paratamatult nurjus. Nad väitsid, et EKP Keskkomitee ei hin-

¹²³ «Kaitse Kodu» nr. 22, 1934, lk. 661.

¹²⁴ II Riigikogu 7. istungj. prot. 186, 20. jaanuaril 1925, veerud 138—139.

¹²⁵ «Päevaleht» nr. 327, 2. detsembril 1925, lk. 3.

¹²⁶ VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo asus Moskvast. Ta oli moodustatud poliitilise töö juhtimiseks ja koordineerimiseks Nõukogude Liidus elunevate eestlaste hulgas. Leningradis Fontanka tänaval nr. 27 asusid VK(b)P eesti osakond (sektsioon) ja «Eesti Kirjastus Uhisus», ajalehe «Edasi», ajakirja «Oras» jt. toimetused. Selle kirjastuskeskuse asukohta järgi kutsuti VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo liikmeid ja nende seisukohtade pooldajaid, kes astusid välja EKP Keskkomitee poliitilise joone vastu, fontanni- kuteks või Palvadre nime järgi palvadreistideks.

1. detsembri ülestõusust osavõtjad 19.—20. aprillil 1925 Leningradis toimunud konverentsil koos külalistega. 1. Voldemar Kalla, 2. Johannes Limberg, 3. Otto Malmberg, 4. Anton Mangmann, 15. Jaan Laagus, 16. Emilie Kopti, 17. August Pihlakas, 18. August Võrk, 29. Benita Lauristin, 30. Teodor Eibok, 31. Ella Karu-Pöögemann, 32. Liidia Andreesen, 33. Anna Maasikas, 34. Jaak Ottender, 35. Karl Plahvart, 36. Jaan Kornak, 39. Juhan Tärkma, 40. Voldemar Feldmann, 41. Ants Kaev, 59. —

nanud majanduslikku ja poliitilist olukorda ning klassijõudude vahekorda 1924. aastal õigesti, et tol ajal ei olnud vahetut revolutsioonilist situatsiooni, et ülestõus ei toetunud eesrindlikule klassile ja isegi mitte kogu parteile, vaid ainult EKP Tallinna organisatsioonile, et ülestõus ei toetunud revolutsioonilisele tõusule, sest rahva hulgas esines ainult rahulolematust ja mitte midagi rohkemat, et detsembri algul polnud üldse mingisugust revolutsioonilist pöördepunkti, sest augustikuust peale oli alanud kodanliku Eesti majandusliku olukorra tunduv paranemine (väliskaubanduse bilanss muutus passiivsest aktiivseks, margakursi langemine peatus ning kurss hakkas tõusma), mis muutis rahva üldise meeleolu rahulikumaks ja valitsusele ustavamaks, et talurahvas sai 1924. aastal hea saagi ja oli rahul kodanliku valitsuse poliitikaga. Samuti süüdistasid nad EKP Keskkomiteed, et viimane tegutses mitte masside meeleolu, vaid partei meeleolu järgi ning pidas väikekodanluse opositsioonilist meeleolu rahva revolutsiooniliseks meeleoluks.¹²⁷

¹²⁷ «Edasi» 24. veebruaril, 5., 6., 26. ja 29. märtsil 1925 ja EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 349, lehed 7—28 ning EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 304, lehed 1—19.

Võttes aluseks V. I. Lenini artiklis «Marksism ja ülestõus» esitatud kolm tingimust, mille poolest marksism ülestõusu käsitamisel erineb blankismist, kirjutasid Palvadre, Vöölmann, Peterson jt. nende pooldajad: «Kas Eestis oli esimesel tingimust? Kas võis ülesastumine tugineda eelväe klassi peale esimesel detsembril? Ei. Ta võis tugineda ainult salanõu ja partei peale. Kas oli teine tingimus — rahva revolutsiooniline tõus? Revolutsioonilist tõusu 1924. a. üldse ei olnud. Ka teine punkt kaob ära. Kas oli kolmas tingimus — kas oli revolutsiooni kasvav meeleolu sarnane murrangu punkt esimesel detsembril, kus rahva aktiivsus kõige suurem?¹²⁸ Ei olnud. Esimesel detsembril üldse ei olnud murrangu punkti... Kas oli 1. detsember kohane aeg?... 1. detsember ei olnud mingil moel ülesastumiseks kohane, ülesastumist võis alata 1. detsembril ainult meeletu katse, et «midagi» teha... Nii et kokkuvõetult peab ütleva, et 1. detsembril ei olnud enamlikku — leninlikku ehk nagu Lenin ise ütleb, marksistlikku tingimust ülesastumiseks, mispärast ülestõus tegelikult ja oma iseloomult muutus blankistlikuks väljaastumiseks, mis muidugi juba oma alguses oli määratud hukkamisele.»¹²⁹

Kuna fontannikute kriitika muutus järjest teravamaks ja pärast J. Anveldi artikli «Miks meie kaotasime?» ilmumist Kominterni Eesti Sektsiooni häälekandjas «Klassivõitlus» (nr. 52, 15. märtsist 1925) võttis isegi äärmusliku iseloomu, siis otsustas EKP Keskkomitee 19.—20. aprillil 1925 kokku kutsuda Leninigradis kodanluse kättemaksu eest Nõukogude Liitu pääsenud 1. detsembri ülestõusust osavõtjate konverentsi, et välja selgitada ülestõusu nurjumise põhjused ja teha nendest vastavad järeldused partei edaspidisele tegevusele.

Konverents toimus Fondi börsi ruumides ja sellest võttis osa 131 inimest, nendest 77 otsustava ja 54 nõuandva häälega.¹³⁰ Avades konverentsi märkis H. Pöögemann: «EKP Keskkomitee loodab, et ühisel nõupidamisel on võimalik välja selgitada, mis suguseid vigu tehti selles väljaastumises kui ka seda, mis tõesti kasulik ja õige oli ülestõususes. Keskkomitee loodab, et see õppetund kasuks ei tule mitte üksi Eestimaa töörahva edaspidistele võitlustele, mis mitte ei soiku, vaid et see õppetund Eestimaa töörahva võitlusest on meie poolt veeringuks ka ülemaailmse töörahva võitluskogemuste salve.»¹³¹

Tervitustega Soome Kommunistliku Partei poolt esines Sirola, kes märkis, et Soome töötajad olid arvamusel, kui võit-

¹²⁸ Siin esitatakse V. I. Lenini mõte moonutatult, sest Lenini artiklis on «rahva aktiivsuse» asemel öeldud «rahva esiridade aktiivsus» (vt. V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 4).

¹²⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 349, lehed 7—28.

¹³⁰ Otsustava häälega olid ülestõusu ettevalmistamisest ja läbiviimisest osavõtnud, nõuandva häälega kutsutud külalised.

¹³¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 12—13.

1. detsembri ülestõusust osavõtjad 19.—20. aprillil 1925 Leningradis toimunud konverentsil koos külalistega. 5. Eduard Saks, 6. Johannes Jürna, 7. Hans Puss, 19. Anete Alton, 20. Rudolf Veiram, 21. Eduard Klaas, 22. Leopold Kreekmann, 37. Aleksander Leiner, 38. Aleksander Undo, 42. Aleksander Orlov (Saar), 43. Eduard Erikson, 44. August Aaren, 45. Friedrich Kiiser, 46. Aleksei Heints, 47. Martin Flooren, 48. Aleksander Mahlberg, 49. Bernhard Beek, 50. Julius Lind, 51. Albert Emmus, 52. Aleksander Jürisson, 53. —, 54. Bernhard Piispea, 55. Jaan Kurgemaa, 56. Juuli Aaren, 57. Jakob Uiho, 58. Aleksander Sammal, 60. Hilda Piilmann, 61. Johannes Vanja, 62. Tombach, 63. Aleksander Onel, 64. Nikolai Veltson, 65. —, 66. Mihkel Rääks, 70. Johan Augervalt.

lused Tallinnas puhkesid, et kindlasti tuleb võit. «Ei olnud üksikuid, kes valmis olid vabatahtlikena Eesti töörahvale appi tõttama.»¹³²

Leedumaa Kommunistliku Partei esindaja Petrovski tähendas, et konverentsi töö tulemusi ootab mitte ainult eesti proletariaat, vaid ka kõigi maade töölised ja kommunistid, eriti aga Balti-maade töölised ja kommunistlikud parteid, kelle tegevuses on palju ühist.

Leningradi Volodarski rajooni MOPR'i esindaja Klaas ütles oma tervituses, et Volodarski rajooni töölised jälgisid huvi ja põnevusega 1. detsembri sündmusi. «Iga teadet nende sündmuste kohta püüti elavusega, küsiti direktiive, mida teha. Vabatahtlike hulk meie rajooni poolt oleks ulatanud tuhandesse.»¹³³

¹³² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 14.

¹³³ Sealsamas, leht 15.

Pärast tervitusi esinesid üksikasjaliste aruannetega 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamisest ja läbiviimisest Sõja-revolutsioonikomitee liikmed J. Anvelt ja K. Rimm.

Analüüsides kodanliku Eesti majanduslikku ja poliitilist olukorda enne ülestõusu, tõestas J. Anvelt, et Eestis oli 1924. aasta sügisel raske majanduskriis ja selle baasil terav poliitiline kriis, «kus ühelt pool oli võrdlemisi tugev ühtne revolutsiooniline Tööraha Ühine Väerind eesotsas meie parteiga ja teiselt pool kisklevad lagunevad kodanlikud rühmitused».¹³⁴ Niisuguses olukorras otsustas partei Keskkomitee läbi viia ülestõusu, teades ajaloo kogemuste põhjal, et isegi kõige revolutsioonilisem olukord ei arene alati ise revolutsiooniks, kui seda ei organiseeri partei.

Töötavate hulkade revolutsioonilisest meeolust rääkides tähendas J. Anvelt, et ei saa öelda, et see oleks olnud 1905. aasta oktoober või 1917. aasta oktoober. Keskkomitee võrdles seisukorda Veebruarirevolutsiooni-eelse ajaga. Seesama tühimuse mitte küll sõja tagajärjel, vaid «riigi tühimus», nagu kodanlikud ajalehed kirjutasid, samasugune valitsuse halvapidamine hulkade poolt, umbes samasugune viletsus töörahva hulkades, osalt isegi suurem kui 1917. aasta algul. «Öeldakse, miks ei olnud siis loodusjõulisi vastuhakkamisi? Aga kas need olid meil 1916. või 1917. aastal? Ei olnud isegi mõisate rüüstamisi, kuigi mõisnik alles oli. Nüüd ootas kõige aktiivsem osa signaali parteilt, kodanlus aga oli Oktoobrist omajagu õppinud, ta ei lasknud mingit kerenštšinat areneda, mis oleks meeolule välise kaju annud.»¹³⁵ Kõike kokku võttes leidis EKP, et meeolu on küllalt revolutsiooniline selle nõrga, vastuoludest halvatud valitsuse kukutamiseks, kui asja hästi korraldada.

Ülestõusu taktikal peatudes märkis J. Anvelt, et kuulduv häält, nagu oleks kõige õigem olnud ülestõusu alustada suure rahvameeleavaldusega ja üldstreigiga ning siis pealetungile minna. Kuid niisugust taktikat ei olnud 1924. aastal võimalik kasutada, sest peaaegu kõik suuremad vabrikud seisid või töötasid alakoormatusega, mis pärast vabrikutesse jäänud passiivsem osa töolistest ei oleks enne ülestõusu läinud üldstreigile ning suure meelevalduse organiseerimise puhul oleks saanud kodanlus juba enne väljaastumist kõik tähtsamad objektid häireseisukorda seada, mille vallutamise pärast seda relvastamata tööliste poolt oleks olnud mõttetu ohvrite toomine. See pärast otsustati esialgu vastane võitlussalkadega segi lüüa, et aega saada masside mobiliseerimiseks. Niisugusel väljaastumise viisil oli kahtlemata see nõrk külg, et ülestõus tuli hulkadele teatud määral ootamata ja oli tarvis suurt oskust ning suuri

¹³⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 21.

¹³⁵ Sealsamas, leht 36.

1. detsembri ülestõusust osavõtjad 19.—20. aprillil 1925 Leningradis toimunud konverentsil koos külalistega. 8. Hans Pöögelmann, 9. Voldemar Reismann, 10. Voldemar Morris, 23. Sirola, 24. Jaan Anvelt, 67. Ferdinand Kurik, 68. Johannes Käspert, 69. —, 71. Teder, 72. Herman Leevall, 73. Juhan Teng, 74. Karl Kanger, 75. Eduard Tuulik, 76. Jaan Rea, 77. Gustav Brandies (Topp), 78. Nikolai Riuhkrand, 79. Ella Karu, 80. Friedrich Ross, 81. Rebane, 82. Karl Rimm, 83. Otto Rästas, 84. Elvine Käspert, 85. Kristjan Hansen, 86. Albert Kainer, 87. Katerina Telliskivi, 88. Alvin Salm, 89. Jüri Liivas, 90. Peeter Lempo, 91. Hans Saks, 92. Helene Tornius.

kogemusi, et laiemaid tööliskulki kohe aktiivselt kaasa tõmata. Nagu näitas ülestõusu käik, ei osanud partei vaenlast niikaua kinni pidada, kuni oleks loodetud abijõud välja toodud. Kella kuue ajal, kui lennuvägi oli ülestõusnute käes ja kadetid osaliselt laiali löödud, suutis vaenlane ülestõusnute vastu saata kõigest 150—200 meest, s. o. samapalju kui oli võitlussalklasi.¹³⁶ Oleksid ülestõusnud saanud aega lennuvälja kasutada, osagi vange välja tuua, siis oleksid nad juba ülekaalus olnud. «Ent me ei olnud ülestõusu kunstis nii osavad nagu kodanlus selle mahasurumises.»¹³⁷

¹³⁶ Mõeldakse neid võitlussalklasi, kes olid objektid vallutanud või neid oma käes hoidsid.

¹³⁷ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 50.

«Meile võib ja tuleb suuri vigu ette heita ja me tunnistame neid,» ütles J. Anvelt oma aruannet lõpetades, «kuid meie ülestõus on siiski niisama vähe blankistlik nagu seda on bolševistlik partei, mil ju ka vali konspiratsioon maksab ja mis väliselt võib mõnele Blanqui vandeseltsi meelde tuletada. Blankistidel on salaorganisatsioon, käputäis inimesi, kes teeb revolutsiooni ilma et ta hulkades töötaks, neid võitlustele ette valmistaks. Kas oli meil niisugune organisatsioon, kas nii läksime meie ülestõusule? — Kogu meie peatöö põhjenes selle peale, et massi ette valmistasime. Kui meile blankismi ette heidetakse, siis sellepärast, et mõned seltsimehed ei tunnista nähtavasti illegaalseid võitlussalku, illegaalset ülestõusu organiseerimist.»¹³⁸

K. Rimm peatus oma aruandes lähemalt võitlussalkade ettevalmistamise ja nende lahingulise tegevuse juures. Ta märkis, et võitlussalkade koondamine juba õhtul enne väljaastumist täielikus saladuses konspiratiivkorteritesse on esmakordne kodusõja ajaloos, mis väärrib tähelepanu ja tõsist hindamist tulevikus. Tutvustanud delegaate võitlussalkadele antud päevakäsuga ja ülestõusu käigu kirjeldamisega, rõhutas K. Rimm, et võitlussalkade ebaedu üheks suuremaks põhjuseks oli sõjalise organisatsiooni puudulik töö, mis oli tingitud vastava sõjalise aparaadi liiga hilisest moodustamisest, kes ei suutnud võitlussalku vajalikul määral lahinguteks ette valmistada.

Pärast aruandeid esines sõnavõtuga 19 seltsimeest, kes peale III pataljoni komandöri E. Teiteri, kes kaitses fontannikute seisukohti, mõistsid need seisukohad 1. detsembri ülestõusu nurjumise põhjuste hindamisel hukka ja tunnistasid õigeks EKP Keskkomitee poliitika ülestõusu ettevalmistamisel ning läbiviimisel. Sõnavõtte läbis punase joonena seisukoht, et EKP Keskkomitee hindas õigesti ülestõusu objektiivseid tingimusi, kuid ei suutnud toime tulla kogu operatsiooni tehnilise ja taktikalise küljega.

Pärast sõnavõtte võttis konverents vastu resolutsiooni, mille kiitsid heaks kõik otsustava häälega delegaadid peale E. Teiteri. Resolutsioonis märgiti, et raske majanduskriisi baasil kujunes 1924. aastal Eestis poliitiline kriis, mis lõi soodsad tingimused kodanliku diktatuuri kukutamiseks. Niisugune olukord kohustas EKP-d kui võitleva proletariaadi juhti tööliste hulgad organiseeritult võitlusse viima võimu pärast. Konverents otsustas:

«1. Revolutsioonilise olukorra hindamine EKP Keskkomitee poolt ja sõjariistus ülestõusu taktika põhijooned õigeks tunnistada.

2. Samuti tunnistab konverents õigeks EKP Keskkomitee sammu konverentsi kokkukutsumises, mis võimaluse andis üksikasjaliselt kõiki ülestõusu samme igakülgselt hinnata ja tehtud vigu ning eksisamme välja selgitada. Seda enese arvus-

¹³⁸ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 52.

1. detsembri ülestõusust osavõtjad 19.—20. aprillil 1925 Leningradis toimunud konverentsil koos külalistega. 11. *Richard Meering*, 12. *Hilda Kanger*, 13. *J. Strastrum*, 14. *Juuli Maasikas*, 25. *Rudolf Vakmann*, 26. *Sergei Andrejev*, 27. *Alired Kaat*, 28. *Anette Vakker*, 93. *August Ristmets (Riismann)*, 94. —, 95. —, 96. *Linda Salm*, 97. *Valter Valjas*, 98. *Johannes Reesen*, 99. *Martin Meier*, 100. *Hilda Sonberg*, 101. *Amalie Vanja*, 102. *Jakob Treilich*, 103. *Juhannes Mänd*, 104. *Raadik*, 105. *Erich Mathiesen*, 106. *Karl Trakmann*, 107. *Dimitri Uspenski*, 108. *Aliide Proomann*, 109. *Leena Paju*, 110. *Friedrich Rosenberg*, 111. *Leonhard Tiitsen*, 112. *Eduard Kevato*, 113. *Johannes Alliksoo (Müürmann)*.

tust kõige tarvilisemaks ja tähtsamaks pidades sõjariistus väljastumise kogemuste rikastamiseks mitte ainult tulevaste võitluste juures Eestis, vaid ka teistes maades, kus võitlused veel ees seisavad, mõistab konverents kõige käreдамalt hukka kõik seesugused pahatahtlikud süüdistused ja arvustused, mille eesmärgiks mitte ei ole asjalik vigade ja puuduste otsimine nende edaspidiseks ärahoidmiseks, vaid taganevate võitlusriidade sekka lagunemise külvamine.

3. Kõige jõuga toetada EKP Keskkomiteed edaspidises töötamises Eestis, et kodanluse diktatuuri kukutada esimesel kohasel silmapilgul.

4. Kõigi konverentsil väljaselgitatud puuduste, vigade ja väärnähtuste süstemaatiliseks kokkuvõtmiseks ja läbitöötamiseks valida 7-liikmeline komisjon, kes esitab oma töö tagajärjed EKP Keskkomiteele.»¹³⁹

¹³⁹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 125—127.

Komisjoni valiti J. Anvelt, H. Pöögelmann, E. Teiter, K. Rimm, H. Saks, K. Trakmann ja N. Riuhkrand.

Seega lükkas konverents ümber fontannikute seisukohad detsembriülestõusu nurjumise põhjuste hindamisel ja kvalifitseeris 1. detsembri ülestõusu kui eesti proletariaadi kangelasliku väljaastumise, mille võiduks eksisteerisid vajalikud objektiivsed tingimused, kuid mis nurjus peamiselt EKP Keskkomitee poolt tehtud vigade tõttu marksistliku ülestõusukunsti ellurakendamisel.

Palvadre grupp aga ei nõustunud konverentsi otsusega ja pöördus VK(b)P Keskkomitee poole avaldusega, milles palus oma seisukohad detsembriülestõusu kohta õigeks tunnistada.

Seoses sellega oli VK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo sunnitud 13. augustil 1925 arutama fontannikute avaldust ja vastu võtma otsuse, milles märgiti, et Palvadre, Vöölmanni, Petersoni jt. kriitika EKP Keskkomitee aadressil ei olnud põhjendatud, et EKP Keskkomitee on läbi viinud õiget poliitilist joont ja et EKP-s ei ole mingisuguseid lahkkelisid ülestõusule poliitilise hinnangu andmisel. Poliitbüroo tunnistas palvadreistide ajalehe kriitika 1. detsembri ülestõusu kohta täiesti lubamatuks ning partei ja revolutsiooni huvisid kahjustavaks, nõudes selle viivitamatut lõpetamist. VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsioonide Büroo töö ümberkorraldamiseks vabastas Poliitbüroo senised sektsiooni juhtivad töötajad oma kohtadelt ja kinnitas Eesti Sektsioonide Büroo sekretäriks O. Rästase ning ajalehe «Edasi» vastutavaks toimetajaks H. Pöögelmanni.¹⁴⁰

Kuid ka pärast seda otsust ei loobunud Palvadre, Vöölmann, Peterson jt. oma kriitikast EKP Keskkomitee aadressil. 1928., 1935. ja 1937. aastal pidi VK(b)P Keskkomitee ja Kominterni Poliitsekretariaat uuesti arutama nende avaldust (nn. «Eesti küsimus») ning märkima, et fontannikute kriitika EKP Keskkomitee tegevuse ja 1. detsembri ülestõusu nurjumise põhjuste kohta pole põhjendatud.

Pärast Suurt Isamaasõda püüdsid isikukultuse tagajärjel fontannikutele analoogilisi seisukohti tõestada V. Arhangelski ja E. Talvik,¹⁴¹ kusjuures viimane väitis teadvat koguni fakte, mis lasevad teha järelduse, et 1. detsembri ülestõus oli eesti kodanluse ning Inglise ja Ameerika imperialistide poolt provotseeritud.

Seoses sellega on tarvis lühidalt peatuda fontannikute ja nende seisukohtade pooldajate kriitika olemusel detsembriülestõusu nurjumise põhjuste hindamisel.

Oma järelduste tegemisel lähtusid fontannikud ja nende seisukohtade pooldajad peamiselt mitmesugustest kodanliku statistika andmetest, mida nad võtsid tegeliku olukorra peegel-

¹⁴⁰ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 349, lehed 31–32.

¹⁴¹ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, diskussioonide kaust, lk. 125.

dusena ega arvestanud vajalikul määral teisi tegureid ja muid materjale. See ühekülgvus viis selleni, et nähti elu lihtsus-
tatult. Klassijõudude vahekorda näiteks iseloomustasid nad
II Riigikogu valimiste tulemuste põhjal, kus suurkodanlus
sai 39,5% häältest, keskkodanlus 23,18%, väikekoda-
lus 25,37%, Tööraha Ühine Väerinne (töölisklass) 11,8%,
millest tegid järelduse, et olukord ei olnud ülestõusuks
soodne.¹⁴²

Selline arutus ei kannata mitmes suhtes välja kriitikat. Esi-
teks — tolleaegse Riigikogu koosseis ei väljendanud tegelikke
klassijõudude vahekordi Eestis. Kodanlus, kelle käes oli kogu
võimutäius, ei oleks kunagi lasknud töölisklassi esindajail saada
Riigikogus enamust. Tema käes olid kõik abinõud, et valimiste
tulemusi mõjutada või tühistada, aga samuti uued valimised läbi
viia, kui ta klassihuvid seda nõudsid. Ja nii ta ju tegigi, tühista-
des teise Riigikogu valimistel Tööraha Ühise Väerinde nime-
kirjad Tallinnas ja Virumaal, s. o. kõige suuremates tööstus-
rajonides, mille tõttu rohkem kui 14 000 häält läks ühisrindele
kaduma, rääkimata töölisaktivistide massilistest arreteerimistest
ja töölisorganisatsioonide rüüstamistest enne ja pärast valimisi.
Ja kui siiski niisuguses terrori olukorras saavutati hiilgavaid
valimisevõite, siis näitab juba ainuüksi see fakt ise, missugune
poolehoid oli EKP-l töötava rahva hulgas ja missugune
revolutsiooniline meeleolu valitses massides. Kui juba sõja-
seisukorraga loodud metsiku terrori tingimustes sai Kommu-
nistlik Partei 1923. a. lõpul linnaomavalitsusorganite valimistel
suuremates linnades ühe kolmandiku kõigist häältest, siis mis-
sugused oleksid küll tulemused olnud ilma sõjaseisukorrata. Ei
ole mingit kahtlust, et EKP oleks sel juhul kindlasti üle kahe
kolmandiku häältest saanud. Seepärast oli J. Anveldil täielik
õigus, kui ta 1. detsembri ülestõusust osavõtjate konverentsil
tähenas «kui meil oleks olnud Kerenski-aegne vabadus hää-
letamises, siis oleksime meie Eesti lihtsalt NSVL liitlaseks hää-
letanud».¹⁴³ V. I. Lenin märkis, et ei tohi lasta ennast petta vali-
miste arvulistest näitajatest, et on naiivne oodata bolševike
«vormilist» enamust, seda ei oota ükski revolutsioon, et see
ei ole midagi muud kui kattevari oma põgenemisele tegelikkuse
eest.¹⁴⁴

Eriti kujukalt ilmses see fontannikute ühekülgvus majandus-
liku ja poliitilise olukorra hindamisel, kus nad kodanliku statis-
tika arvude tagant ei näinud tegelikku elu. Nagu nägime üles-
tõusu põhjuste ja ülestõusu ettevalmistamise käsitamisel, ei
toonud väliskaubanduse bilansi aktiivseks muutumine ja marga-
kursi langemise seismapanemine 1924. a. augustis, mida fon-
tannikud kvalifitseerisid kui majanduskriisi lõppemist ja

¹⁴² EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 705, lehed 41—49.

¹⁴³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 117.

¹⁴⁴ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 1—3 ja lk. 169.

Kodanliku majanduse ajutise stabilisatsiooni algust, veel mingisugust pööret paremusele majanduslikus olukorras, vaid vastupidi, olukord muutus veelgi halvemaks.

Isegi «Päevalehe» lisaväljaanne «Nädal» oli sunnitud sel puhul 1924. a. oktoobrikuus tõtt tunnistama: «Kõik paistab ilus ja korras olevat: mark tõuseb ja kroon ning dollar langevad. Selgub ka, et meie kaubanduse bilanss paranevat — augustikuul olevat koguni rohkem välja veetud kui sisse. Väljavaated peaksid kõige paremad olema ja seda kinnitab ka valitsuse hing — rahaminister. Igal pool peaks meeoleolu tõusma, kuid tegelikult langeb ta ja hariliku inimese väljavaated tulevikku muutuvad ikka kurvemaks. Tööstused ja ettevõtted vähendavad töölisi ja inimesi, tööpuudus tõuseb. Tõuseb kindlalt ka elukallidus. Ajalehed kubisevad oksjoni kuulutustest ja majakraami müüapakkumistest. Ostjaid aga ei leidu. Puudub raha. Marga saneerimine on marga hävitanud. Valuuta puuduse tonidile on seltsinud teine, veel kohutavam — marga puudus.»¹⁴⁵

See tähendab, et on suur viga, kui ainult margakursi langemise seismapanemise ja väliskaubanduse bilansi aktiivseks muutmise nähakse juba 1924. aasta sügisel majanduskriisi likvideerimist. Margakursi seismapanemine tema languse sügavpunktil 1924. aasta augustikuus oli ainult esialgseks sammuks rahanduskriisist väljarabelemisel, sest kursi edaspidise langemise vältimine ei olnud veel marga väärtuse tõstmise, vaid alles selle algus, mis kõigist jõupingutustest hoolimata ei jõudnud aasta lõpuks ikkagi kriisieelsele tasemele. Samuti oli lugu väliskaubanduse bilansi aktiivseks muutmisega, mis mõne kuu jooksul ei saanud veel tuua mingisugust pööret majandusellu, sest nelja aasta jooksul väliskaubanduse passiivse bilansiga löödud haavad rahvamajandusele olid selleks liiga sügavad. Ainuüksi 1923. aasta väliskaubanduse bilansi puudujäägist oli veel 1924. aasta sügisel üle 3,5 miljardi marga tasumata.¹⁴⁶ Selle tõttu jäi ka aasta lõpul väliskaubanduse bilanss endiselt passiivseks, andes 184,4 miljoni marga suuruse puudujäägi.¹⁴⁷ Järelikult ei saa kuidagi väita, nagu oleks Eestis juba 1924. aasta sügisel alanud ajutine kapitalismi stabilisatsioon.

Nagu eelmistest peatükkidest nägime, uuris EKP väga hoolikalt majanduslikku ja poliitilist olukorda, enne kui ta võttis kursi relvastatud ülestõusule, ja lähtus ülestõusu organiseerimisel marksistlik-leninlikust õpetusest, ei rajanud ülestõusu vandenõule või ainult parteile, vaid eesrindlikule klassile ja niisugusele rahvamasside revolutsioonilisele tõusule, kus otsustavus võidelda lõpuni rahva esiridades oli küllalt suur, reservi valmisolek küllalt kindel ning kõhklemine revolutsiooni vaenlaste leeris küllalt tugev, et edukalt teostada ülestõus.

¹⁴⁵ «Nädal» nr. 26, 6. oktoobril 1924, lk. 2.

¹⁴⁶ ENSV ORRKA, fond 1790, nimistu 1, s.-ü. 129, leht 2.

¹⁴⁷ Sealsamas, leht 3.

1924. aastal oli Eestis sügav majanduskriis ja selle baasil üldrahvalik kriis, mis sügisel saavutas oma haripunkti.¹⁴⁸ Raske majanduskriisi ja kodanluse julma rõhumise tõttu kannatas eesti töölisklass kohutavat puudust ja viletsust. Tööpuudus haaras mitte ainult proletariaati, vaid ka töötavat intelligentsi ja väikekodanlust. Üha laienev ja süvenev revolutsiooniline situatsioon tekitas paratamatult revolutsioonilise meeleolu, karastas ja õpetas kõiki teadlikumaid proletaarlasti. Oli võimalik ja sai üha tõenäolisemaks kiire muutuse tekkimine rahvahulkade meeleolus. Proletariaadi mahajäänud kihtidest võis mõne kuuga või isegi mõne nädalaga välja kasvada võimas armee, kes oleks läinud kaasa proletariaadi revolutsioonilise avangardiga. Seda kinnitasid juba pärast 1924. aasta jaanuarikuu arreteerimisi ja rüüstamisi toimunud tööliste ja töötute revolutsioonilised koosolekud ja meelevaldused, mis aprilli-, mai-, juuni-, juuli- ja augustikuu võtsid avalikult kodanlusevastase iseloomu, kus esmakordselt võrreldes eelmiste aastatega ei palutud enam kodanlust, vaid nõuti tema kukutamist jõu abil, relvastatud ülestõusu teel. Oma haripunkti jõudis see võitlus augustikuu sõjavastasel meelevaldusel ja novembrikuus toimunud «149 protsessi» ajal, mis muudeti tegelikult kohtuprotsessiks kodanluse üle.

See tähendab, et töötava rahva revolutsioonilises võitluses oli toimunud sügav kvalitatiivne muutus — hüpe kõrgemale, relvastatud võitluse astmele. Seda põhjalikku muutust eesti proletariaadi revolutsioonilises liikumises 1924. aastal ei näinud nimelt fontannikud masside revolutsioonilise aktiivsuse hindamisel, sest nad vaatesid sündmuste arengut ainult laiuti ja mitte sügavuti. Vastavalt sellele pidasid nad ka streikide ja streikijate arvu vähenemist 1924. aastal kõige tähtsamaks töölisklassi meeleolu näitajaks, sest nende kohta olid «autoriteet-
sed» kodanliku statistika andmed, kuna revolutsioonilise võitluse teisi, kõrgemaid vorme, mis tõeliselt peegeldasid töötava rahva tegelikku meeleolu, nad ei näinud, sest nende kohta kodanlik statistika arvestust ei pidanud.

V. I. Lenin hoiatas korduvalt, et revolutsiooni on tarvis näha elava nähtusena, et kes ootab «puhast» revolutsiooni, see ei jõua teda kunagi ära oodata.¹⁴⁹ Fontannikud ja nende seisukohtade pooldajad unustasid just selle tõsiasja, kui nad rääkisid, et 1924. aastal ei olnud Eestis «puhast» revolutsioonilist situatsiooni, vaid üksikud selle elemendid, sest nad käsitasid 1924. aasta revolutsioonilise situatsiooni ja ülestõusu küsimust Eestis dogmaatilisel ja omaette isoleeritud nähtusena. Nad ei arvestanud Oktoobrirevolutsiooni võitu ja selle erilist tähtsust suure sotsialismimaa külje all olevale väikesele Eestile, kus

¹⁴⁸ Vt. käesoleva töö I peatüki 2. ja 3. osa ning II peatüki 1. ja 2. osa.

¹⁴⁹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 329.

WABA MAA

Waherfopp ja Es. Saaman

Postmaksed kuni 10
1924. aastal 15 joul
1924. aastal 15 joul

Nr. 46 (2)

Lõpuks ei wõi veel mööda minna 1. detsembrist 1924. aastal. Siin oli meie olemasolu uuesti noatera peal. Meil ei ole seniajani seda hädasohtu veel küllaldaselt hinnatud. Meil läks lorda nii ruttu end korraldada ja wastulööki anda, et suurem osa lo-danikke hädasohtust alles siis teada sai, kui see juba möödas oli. Tegeli-kult rippus aga seisukord ära mõnest ütsikust momendist. Olesk mäsajatel lorda läinud wallutada sõjaminesteeri-umi, purustada sõjawäes keskpa-raati waimliselt ja materjaalselt, wiimase sõjawäe telegraafi keskjaama wallutamise näol ja olesk mäsajad suutnud mõneks tunniks wõimu oma lätte saada, siis oli wõimalik, et meie rahwa ajalugu la sootuks teise pöörde olesk wõinud saada. Ühte wõib öelda, meie ei olesk siis mitte nüüd wõinud pühitseda wabariigi iseseiswuse kün-nendat aastapäewa.

Väljavõte ajalehest «Vaba Maa»
J. Laidoneri arvamusest detsembriülestõusu kohta.

juba 1917.—1919. aastal oli nõukogude võim võitnud. Need, kes seda otsustava tähtsusega tegurid revolutsioonilise situatsiooni kujunemisel ja ülestõusu läbiviimisel Eestis ei mõistnud ja Eestist Robinson Crusoe üksiku saare tegid ning rääkisid, et Eestis polnud 1924. aastal vajalikke tingimusi võidukaks revolutsiooniks, sulgesid silmad tõe ees. Tegelik olukord aga näitas seda, et 1924. aastal rippus eesti kodanluse võim juuksekarva otsas ja et ainult õnnelik juhused päästis ta kokkuvarisemisest. Et see nii oli, seda tunnistasid ka kodanlased ise. Nii märkis 1. detsembri ülestõusu põhjusi käsitledes J. Laidoner «vabariigi» 10. aastapäeval 1928. aastal, et «siin oli meie (s. o. kodanluse — A. S.) olemasolu uuesti noatera peal. Meil ei ole seniajani seda hädaohtu veel küllaldaselt hinnatud... Tegelikult rippus aga seisukord ära mõnest üksikust momendist. Oleks mässajatel korda läinud vallutada sõjaministeeriumi, purustada sõjaväe keskaparaati vaimliselt ja materiaalselt, viimase sõjaväe telegraafi keskjaama vallutamise näol ja oleks mässajad suutnud mõneks tunniks võimu oma kätte saada, siis oli võimalik, et meie rahva ajalugu ka sootuks teise pöörde oleks võinud saada. Ühte võib öelda, et meie ei oleks siis mitte nüüd võinud pühitseda vabariigi iseseisvuse kümnnendat aastapäeva».¹⁵⁰

Sedasama kinnitas oma hinnangus detsembriülestõusu kohta ka kodanliku armee häälekandja «Sõdur», mis märkis, «et 1. detsembri mässukatse oli võetud väga tõsiselt, et siin kavatsusel oli tõsine riigipööre ja mitte mõne sõjariistade lao ülevõtmine, riisumine või mõne segaduse sünnitamine»,¹⁵¹ et «1. detsembri sündmused omavad suure tähtsuse meie rahva ajaloos, sest sel momendil rippus Eesti vabariigi saatus noateral».¹⁵²

Nii see ka tegelikult oli. Kodanluse olukord oli enam kui kriitiline. Eesti kodanlust ei toetanud rahvas, vaid tema reaalse jõu moodustasid ainult kontrevolutsioonilised väeosad — allohvitseride kool ja sõjakool ning ratsapolitsei. Kaitseliit ja tavaline politsei olid täiesti teovõimetud, regulaarväeosad aga «kahtlased».

Seetõttu ei toimunud ka Tallinnas mingisugust rahva «tänu-meeleavaldust» ülestõusu mahasurumise puhul, mille üle K. Päts oli väga pahane. Küll aga oodati uut ülestõusu, mida kinnitasid mitmesugused kuulujutud rahva hulgas uutest ülestõusu tähtaegadest, mis, nagu eespool nägime, sundisid isegi Laidoneri spetsiaalset käskkirja välja andma.

1905. aasta Moskva detsembriülestõusu kritiseerijate aadressil, kes Moskva detsembriülestõusu blankismiks nimetasid, ütles V. I. Lenin järgmist: «Kas on tõsi, et detsembrivõitlus oli blan-

¹⁵⁰ «Vaba Maa» nr. 46, 24. veebruaril 1928, lk. 5.

¹⁵¹ «Sõdur» nr. 51/52, 1924, lk. 21.

¹⁵² «Sõdur» nr. 50/1932, lk. 1281.

kism? Ei, ei ole tõi. Blankism on teooria, mis eitab klassivõitlust. Blankism loodab inimkonna päästmist palgaorjusest mitte proletariaadi klassivõitluse läbi, vaid väikese intelligentliku vähemuse vandenõu läbi. Kas detsembris oli niisugune vandenõu või midagi sellesarnast? Ei olnud midagi, mis oleks sarnanenud vandenõuga.»¹⁵³ Nende Lenini sõnadega võib vastata ka neile, kes Eesti proletariaadi 1924. aasta detsembriülestõusu blankismiks nimetavad.

See asjaolu, et 1. detsembri ülestõusu algul pidi teed rajama väikesearvuline võitlussalk, kes ei jõudnud veel masse ülestõusule viia, ei lase teha järeldust, et tegemist oleks olnud vandenõuga, sest kõik suured poliitilised pöörded ajaloos, nagu märgib V. I. Lenin, on otsustatud ikka ja alati eesmistesse väesalkade entusiasmiga, kellele stiihiliselt, poolteadlikult järgnes mass.¹⁵⁴

Vandenõust võiks rääkida ainult siis, kui EKP oleks ignoreerinud töölisklassi, masside ja partei osa ülestõusust, oleks ülestõusu organiseerinud tegelikku olukorda arvestamata ja selle ette valmistanud täielikus saladuses masside eest, ilma masse ülestõusuks mobiliseerimata ja ilma nende poolehoiule toetumata.

Seda aga ei saa öelda 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamise ja läbiviimise kohta 1924. aastal. Ülestõusu hakati tegelikult juba 1920. aastal ette valmistama, sest ülestõusule ei või vaadata kunagi kui mingisugusele üksikule aktile, mis ei oleks seotud klassivõitluse teiste momentidega. Ülestõusu valmistatakse ette eelneva klassivõitlusega antud maal ja ta kujutab endast selle võitluse kõrgemat vormi. Sellest annavad tunnistust mitte ainult partei ajalehtedes ja ajakirjades tehtud agitatsioon, vaid ka kõigis töölisajalehtedes ja ajakirjades tehtud suur selgitustöö. Sellest räägivad sajad lendlehed ja üleskutsed, partei ja tööliste koosolekud, kaasa arvatud Riigikogu, kus kommunistlik fraktsioon kutsus avalikult eesti rahvast üles kodanlikku korda kukutama. Sellest räägib samuti suur selgitus- ja organiseerimistöö sõjaväeosades. Partei kõneles kogu aeg, et võimu peavad kätte võitma rahvahulgad, proletariaat ja talurahvas, mitte aga mingisugusest «vandenõust» osavõtjad.

Ka võitlussalkade koosseis ja tegevus ise näitavad, et tegemist polnud mitte blankistliku vandenõuga, vaid kangelasliku ülestõusuga, mis ei suutnud veel areneda massiliseks. Eelväesalkadest, kes 1. detsembril välja astusid, koosnes kaks kolmandikku parteitutest seltsimeestest ning revolutsiooniliste sõdurite ja madruste esindajaist. Otseste väljaastujate kõrval oli ka hulk naisseltsimehi sidepidajate ja sanitaridena, relvade hanki-

¹⁵³ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., lk. 365.

¹⁵⁴ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 148.

jaid, konspiratiivkorterite pidajaid, käskjalgu ja agitaatoreid, kes läksid tehastesse töölisi ülestõusule kutsuma. Terve maalennuväe divisjoni koosseis toodi ülestõusnute poole ja pandi kodanluse vastu võitlema. Kas saab niisugusel juhul rääkida, et ülestõus toetus ainult parteile, «käputäiele vandeseltslastele»? — Ei saa. Kui aga EKP tegevust pidada blankistlikuks ja vandeseltslikuks ainult sellepärast, et partei pidi illegaalselt töötama, siis on see naeruväärne, sest ilma range konspiratsioonita pole ükski illegaalne parteiorganisatsioon mõeldav. Venemaa klassivõitluse ajaloost teame, et menševikud nimetasid ka Leninit ja bolševikke blankistideks, sellepärast et nad olid masside ülestõusule organiseerimise poolt, proletariaadi relvastatud ülestõusu õigeaegse, rangelt läbimõeldud sõjalise ettevalmistamise poolt.

Sellest olenevalt ei võidud ega saadud ka Eestis enne detsembriülestõusu avalikult rääkida võitlussalkade loomisest ega ka ülestõusu konkreetsest tähtpäevast, sest see oleks olnud otsene ülestõusu reetmine ja mitte enam ülestõusu marksistlik ettevalmistamine. Sellega oleks antud võimalus kodanlusele ülestõusu provotseerida, ülestõus verre uputada ja tööliklassi juhtidele veriselt kätte maksta.

«On äärmine naiivsus arvata . . .» kirjutab Eesti saadik Moskvas, keda kodanlased süüdistasid selles, et ta ei informeerinud õigeaegselt ülestõusu tähtpäevast, «et sarnaseid päevi ajalehtedes ette kuulutatakse, veel imelikum aga on ette heita, et 1. detsembrit ei ole mitte ette teatud, kuna siin väga tihti loeme: «mitte kaugel pole enam see tund, kus organiseeritud tööliklass lõpuarved õiendab Eesti timukatega» («Edasi», 18. novembril), «pidage meeles mõrtsukad, proletariaadi kättemaks on lähedal» («Edasi», 19. novembril), «päev ei ole kaugel . . .» («Edasi», 20. novembril), «kättemaksu tund läheneb, varsti vahetame osad» («Edasi», 21. novembril) . . . Ette oli öeldud kõik, peale kuupäeva». ¹⁵⁵ Kui siia juurde lisame veel EKP Keskkomitee «Avaliku kirja» 15. oktoobrist ja novembrikuus avaldatud «Näpunäited klassisõjaks», mis olid otsesteks ja avalikeks üleskutseteks relvastatud ülestõusuks, siis oli kodanliku armee kindralstaabi ülemal kolonel J. Tõrvandil täielik alus pärast ülestõusu mahasurumist oma salajases märgukirjas Riigikogu esimehele kurta, et «kommunistide väljaastumist oodati, kuid ei K. P. (kaitsepolitsei — A. S.), ei ka II-B (Sõjaministeeriumi luureosakond — A. S.) ei suutnud kindlaks teha mässu päeva ja tundi». ¹⁵⁶ Sedasama pihtis ka «Sõdur»: «1. detsember tuli ootamatult, sest tõesti ei saadud ette teada, et löök antakse just 1. detsembri varasel hommikul.» ¹⁵⁷

¹⁵⁵ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 12, s.-ü. 582, leht 93.

¹⁵⁶ ENSV ORRKA, fond 495, s.-ü. 28, leht 332.

¹⁵⁷ «Sõdur» nr. 51/52, 1932, lk. 1328.

Kindralstaabi ülemapoole
kõrreseatud märgukiri
1. detsembril 1924a. sündmuste
kohta

1. Kommunistide väljaastumist oodati, kuid ei K.F. ei ka II-B. ei suutnud kindlaks teha mässu päeva ja tundi.

P. Lill
Oleks pidanud olema kõvemad sidemed Venemaal asuvate kommunistlike keskasutustega.

2. Riigiasutused ja tähtsamad ehitused ei olnud togeliku valve- ja kaitse all. See võimaldas sildade vigastamist ja side tsentrumite ajutist valdamist mässuliste poolt.

3. Väeosadea leidusid üksikud äraandjad, kes mässuliste poole ülelaksid. Seni, kui rahva keskel leiduvad kommunistid, võivad leiduda ka äraandjad.

4. Sõjaväelaste poolt ei näidatud mitte igakord küllalt aktiivsust. Mässu ajal jäid mitmed deeltvaatajateks. Toompea lossi vahtkond ei suutnud ennast kaitsta ja laskis sõjariistad käest ära võtta.

Need faktid näitavad, et kohusetunne kõikide sõjaväelaste

Kindralstaabi ülemal salajasest märgukirjast Riigikogu esimehele detsembri-ülestõusu ootamatuse kohta.

Järelikult ei olnud kodanlusele ega kellelegi teisele saladuseks, et ülestõus tuleb, sest partei ei teinud sellest mingit saladust, vaid kutsus masse avalikult üles väljaastumisele. Kuid kodanlus ei teadnud seda päeva, millal ülestõus algab. See oli tõepoolest saladuseks ja niisuguseks saladuseks, mis rabas kodanlust nii ootamatult, et ta ei saanud ühtki varem väljatöötatud abinõu ülestõusu vastu rakendada.

Näiteks Ranna-, Öhu- ja Sisekaitse Staabi poolt oli 28. aprillil 1924 välja töötatud salajane instruksioon, mida 6. novembril

täiendati uute juhenditega selleks juhuks, kui Kommunistlik Partei organiseerib ülestõusu. Instruksioonis anti üksikasjalisi näpunäiteid sõjaväele, politseile, Kaitseliidule ja valitsusasutustele, kuidas tegutseda ülestõusu puhul. Kuid seda juhtnööri hakati täitma alles 1. detsembril kell 16, s. o. pärast ülestõusu mahasurumist. Seda kinnitab vastav Ranna-, Öhu- ja Sisekaitse ülema käskkiri nr. 66 1. detsembrist, kus öeldakse: «Käsen Tallinna garnisonis asuvate väeosade ülematel täna kella 16-ks asuda minu poolt 6. nov. s. a. nr. 36 antud täiesti salajaste juhtnööride täitmisele, kuni edaspidise korralduseni.»¹⁵⁸

Kui kodanlus oleks 1. detsembri ülestõusu provotseerinud, nagu väidavad mõned fontannikute seisukohtade pooldajad, siis oleks ta seda juhendit asunud täitma mitte pärast ülestõusu mahasurumist, vaid juba enne selle algust, siis poleks kodanlus mitte maganud, vaid täies lahinguvarustuses võitlussalgad vastu võtnud ja nad kahjutuks teinud. Niisuguseid fakte aga ei ole ja tegelik olukord seda ei kinnita. On suur vahe ülestõusu ja avantüüri vahel, tõelise ülestõusu ja provotseeritud väljaastumise vahel. Et 1. detsembri ülestõus oli eesti proletariaadi kangelaslik ülestõus ja mitte mingisugune vandenõu ega kodanluse poolt provotseeritud «mäss», seda kinnitavad kõik faktid.

Niisama põhjendamata on ka Palvadre grupi väited ülestõusu aja suhtes, et 1. detsember oli täiesti kunstlik ja meelevaldne, sest augustikuus alanud kapitalismi ajutine, ebakindel stabilisatsioon Eestis ning novembrikuus oli kodanluse majanduslik ja poliitiline olukord juba kindel. Need väited ei vasta tegelikkusele, sest nagu nägime eelmistes peatükkides, püsis novembrikuus endiselt majanduskriis ja selle baasil ka poliitiline kriis, mis lõigi eeldused ülestõusuks. Majanduskriisist saadi jagu alles 1925. aasta suveks.

Pealegi on ebamarksistlik ja naiivne väita, nagu oleks ülestõusu võit ainult siis garanteeritud, kui selle organiseerimisel orienteerutaks majanduskriisi sügavpunktile, see on kui majanduskriisi sügavpunkt langeks ühte ülestõusu tähtpäevaga. See võib nii olla, aga võib ka mitte, sest majanduskriisi baasil teravnenud vastuolud, masside revolutsioonilise meelsuse kasv ja aktiivsuse tõus ei sõltu ainult majanduslikest, vaid ka subjektiivsetest teguritest.

«Ei saa määrata rahvarevolutsiooni,» ütleb V. I. Lenin, «kuid ülestõusu määramine on täiesti teostatav, kui meie seda tõesti oleme ette valmistanud ja kui rahvaülestõus on võimalik ühiskondlikes suhetes *toimunud* pöörete tõttu... Ülestõusu saab määrata, kui neil, kes seda määravad, on massi hulgas mõju ja kui nad oskavad õigesti momenti hinnata.»¹⁵⁹

¹⁵⁸ ENSV ORRKA, fond 505, nimistu 1, s.-ü. 68, leht 7.

¹⁵⁹ V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., lk. 130–131.

Kui EKP oleks ülestõusu ka muus osas nii hästi ette valmistanud ja läbi viinud, kui ta momendi valis, siis oleks nõukogude võim juba 1924. aastal Eestis taastatud. Et ta aga seda ei teinud, see viiski 1. detsembri ülestõusu nurjumisele. Partei ei osanud ega suutnud marksistliku ülestõusukunsti nõuete kohaselt lahendada kõiki küsimusi talurahva ja sõjaväe, revolutsiooni armee võitlussalkade ja masside organiseerimise ning mobiliseerimise alal, jättes arvestamata rea ülestõusu peareegleid ja teisi vajalikke nõudeid.

Töötava talurahva mobiliseerimisel näiteks sai partei küll jagu mõnedest ebaõigetest seisukohtadest maa küsimuses, kuid samal ajal ei jätkunud tal küllaldaselt jõudu vajaliku revolutsioonilise selgitustöö läbiviimiseks, et saavutada kehvikute hulgas samasugust poolehoidu ning usaldust nagu tööliste hulgas, kellest enamik oli Tööraha Ühisesse Väerindesse koondunud. Kehvikute hulgas ei olnud väikekodanlikud parteid veel täielikult isoleeritud, mispärast neil oli teatud mõju osa kehvtalurahva juures, kes uskus nende propagandat, mis pasundas, et kommunistid võtavad talurahvalt maa ära ja ajavad ta vägi-valdselt kommuuni.

Vastulöök, mis anti sellele võltspropagandale partei illegaalses ja legaalses ajakirjanduses ning šeflustöö korras, ei olnud küllaldane, sest see ulatus ainult osa kehvtalurahva teadvuseni. Paljudele kehvikutele, hoolimata nende pettumusest kodanlikus maareformis, mis andis maad kulakutele ja nende käsilastele, jäi seepärast endiselt arusaamatuks, kas nad saavad tööraha võimult maad ja kuidas nad seda saavad. Sellepärast oli ka tööraha häälekandjal «Sõna» täielik õigus, kui ta 1924. aasta maikuus kirjutas: «Suured hulgad asunikke ja väikerentnikke on alles meie poole võitmata. Maa tööraha hulgas ei ole meil üldiselt veel enamust, seda peame otsekohele tunnistama.»¹⁶⁰ Suvel ja sügisel läbiviidud selgitustöö parandas tunduvalt olukorda põllutööliste hulgas. Siin saavutas partei kahtlematult enamuse. Kuid osa kehvikuid, eriti asunikud ja väikerentnikud jäid revolutsioonilise selgitustöö puudulikkuse tõttu endiselt sotside ja kodanlike natsionalistide valepropaganda mõju alla. Endastmõistetavalt oleks see avaldanud pidurdavat mõju ülestõusu kiirele läbiviimisele maal, kuid kaugeltki mitte otsustavat mõju, sest osa kõhklevaid kehvikuid oleks lülitunud aktiivsesse revolutsioonilisesse võitlusse niipea, kui nende silmad oleksid avatud tõe ees. Seepärast ei saa ka teha niisugust järeldust, nagu oleks tööliklassi ja kehvtalurahva liidu nõrkus olnud detsembriülestõusu nurjumise üheks peapõhjuseks. Säärase järelduse tegemiseks puudub alus, sest kehvtalurahva hulgas ei jõudnud veel ülestõusust osa võtta ja koos sellega oma tegelikku suhtumist ülestõususse näidata. Kui aga niisugune järe-

¹⁶⁰ «Sõna» nr. 2, 4. mail 1924, lk. 2.

dus teha ainuüksi selle fakti põhjal, et kehvtalurahvas nagu töölisklasski ei tormanud kohe esimeste püssipaukude peale välja, siis on see silmakirjalik, sest ülestõus toimus organiseeritult ja mitte stiihiliselt.

See maksab ka kõhkleva kodanliku armee kohta, mis samuti kohe välja ei astunud ja parteilt korraldust ootas. Kuid nagu nägime, ei kandnud siin ülestõusu ettevalmistamisel tehtud suur revolutsiooniline selgitus- ja organiseerimistöö vajalikku vilja, sest partei ei leidnud ülestõusu läbiviimisel õiget võitlusvormi, kuidas kõhklevat sõjaväge kohe ülestõusnute poole tuua ja võitlustesse tõmmata. «Meil ei olnud küllalt otsustavat kindlust sõjaväele läheneda,» märgib ülestõusu juht J. Anvelt. «Meie nägime alles nüüd, pärast operatsiooni äpardumist 10. polgus ja kordaminekut lennuväes, kuidas tuleb sõdureid, kelledest suur hulk meie poole hoiab, ehk kes vähemalt mitte pole meie vastu, meie poole üle tuua. Lähenedamine sõdurite massile meie poolt ei olnud küllalt kindel, keegi meist ei teadnud õieti, kuidas kasarmutesse minna, kas agitatsiooniga, või otsustava tegutsemisega.»¹⁶¹ Selle tõttu jäid mereväe ekipaaž ja 10. jalaväerügemendi tagavarapataljon Koplis, mis olid kõige punasemad väeosad Tallinnas, ülestõusust informeerimata ja välja toomata.¹⁶² Samuti loobuti Tallinna kõige suurema väeosa — 10. jalaväerügemendi väljatoomisest, kus peeti juba kevadel vähemalt 50%¹⁶³ sõdureist «punasteks».¹⁶⁴

Kui aga kõhkleva sõjaväe pärast oleks peetud tõelist võitlust, siis oleksid tavalised väeosad ülestõusust osa võtnud, nagu seda väga veenvalt kinnitas sündmuste käik maalennuväe divisjonis, kus Kommunistliku Partei aktiivseid poolehoidjaid mõne teise väeosaga võrreldes oli hoopis vähem, kuid sellest hoolimata läks terve koosseis ülestõusnute poole üle ja asus koos nendega kodanluse vastu võitlema. «Siin avaldus see «passiivsuse» aktiivsuseks muutumine, mida näeme igas revolutsioonis,»¹⁶⁵ ütles J. Anvelt. See, mis juhtus maalennuväe divisjoniga, oleks pidanud ammugi toimuma 10. jalaväerügemendiga, autotankidivisjoniga, sidepataljoniga ja teiste tavaliste väeosadega, kus selleks eksisteerisid hoopis soodsamad tingimused, mida kinnitasid ka niisugused faktid nagu see, et kodanliku armee väejuhatuse ei julgenud ühtki tavalist väeosa ülestõusnute vastu saata, samuti see, et paljud sõdurid arreteeriti ja lasti pärast ülestõusu maha oma revolutsioonilise meelsuse ja tegevuse pärast. Tallinna garnisoni kõige suuremalt väeosalt, 10. jalaväerügemendilt ja mereväe ekipaažilt korjati isegi relvad käest,

¹⁶¹ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 49—50 ja 100.

¹⁶² Sealsamas.

¹⁶³ Sügisel see arv vähenes mõnevõrra seoses osa üleajateenijate vabastamisega sõjaväest (vt. käesolev töö lk. 133).

¹⁶⁴ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, lehed 49—50 ja 100.

¹⁶⁵ Sealsamas, leht 117.

et nad «mässama» ei hakkaks. Mõnda aega pärast ülestõusu anti sõduritele nende rahustamiseks kõvendatud toidunormi ja «lisaraha».¹⁶⁶

Kaks politseinikku, kes võeti Toompea võitlussalga poolt kinni ja paigutati vahtkonna sõduritega ühte tuppa vahi alla, märkisid ülekuulamisel sõdurite meeleolu kohta järgmist: «Sõduritest oli näha, et nad olid oma saatusega täiesti rahul, sest et nende nägudest ei paistnud mingit kurbust, et nende meeleolu oli näha päris hea ja just nagu midagi poleks olnud.»¹⁶⁷

Mis puutub ohvitserkonna meeleolusse, siis polnud ka siin kõik korras. Seda kinnitas pärast ülestõusu mitmete ohvitseride degradeerimine ja mahalaskmine «kommunistidele kaasatundmise» või «passiivsuse» pärast. Nii lasti maha üks 10. jalaväerügemendi ohvitser, kaks maalennuväe divisjoni ohvitseri, üks lennuväe kapten alandati reameheks ja suurtükiväe nooremleitnant arvati tagavarapataljoni.¹⁶⁸

Nagu näitas ülestõusu käik, ei olnud eesti kodanlusel peale kontrrevolutsiooniliste väeosade teist jõudu, kellele toetuda, sest truud korraldajad — politsei ja Kaitseliit — osutasid juba ülestõusu esimestest minutitest alates täielikult tegevusvõimetuteks ega suutnud peale ratsapolitsei midagi ette võtta. Eriti huvitav on ses suhtes siseministri K. Einbundi enda poolt antud iseloomustus 5. politseijaoskonna tegevuse kohta ülestõusu ajal, kus ta märgib, et «kella 5—6 vahel olid mässulised 5. jaoskonnas käinud, ühe kordniku raskesti haavanud ja teised ilma vastuhakkamiseta laiali peksnud, telefoni purustanud jne. ... Tallinna linna politsei 5. jaoskonna ülem R. Pavian on kodust välja tulnud umbes kell 7.20 ja oma jaoskonda jõudnud alles pärast 9.30, missuguse aja jooksul tema jaoskond ilma juhtimiseta ja täiesti korralageduses oli ... Kõike seda silmaspidades leian, et Tallinna linna politsei 5. jaoskonna ülem R. Pavian on riigile saatuslikul silmapilgul ennast oma otsekohetest kohuste täitmisest kõrvale hoidnud, mis pärast tema teenistusest lahti lasen ja esinen ettepanekuga teda kohtulikule vastutusele võtta, ühes tema süüteo asja arutamiseega sõjakohtu korras. Ka on 5. jaoskonna meeskond nii vähe võitlusvõimeliseks õpetatud, et pealetungimise korral ei rajooniülem, ega kordnikud miskisugust vastupanu ei avaldanud».¹⁶⁹

Analoogiline olukord valitsemis samuti teistes politseijaoskonnades.¹⁷⁰ Nii alandati 2. politseijaoskonna ja raudtee politsei-

¹⁶⁶ «Klassivõitlus» nr. 138, 1931, lk. 15; ENSV ORRKA, fond 505, nimistu 1, s.-ü. 1, leht 90.

¹⁶⁷ ENSV ORRKA, fond 2124, nimistu 2, s.-ü. 1038, leht 156.

¹⁶⁸ «Koit» nr. 147, 16. detsembril 1924, lk. 1 ja «Koit» nr. 149, 20. detsembril 1924, lk. 1.

¹⁶⁹ «Известия» 14. jaanuaril 1925; «Кажя» nr. 6, 8. jaanuaril 1925, lk. 5.

¹⁷⁰ «Sõdur» nr. 4, 1925, lk. 76—77 ja ENSV ORRKA, fond 70, s.-ü. 25, 61.

jaoskonna ülemad politsei abideks, 6. politseijaoskonna ülem ja 2. politseijaoskonna rajooniülem ning üks kordnik tagandati ametist ja anti sõjakohtu alla jne.¹⁷¹ Sedasama näitas ka peapostkontoris Tallinna politseiülema R. Saare vastupanuta alistumine ja kordnik Karbi ületulemine ülestõusnute poole. Kodanluse «kodukaitsjad» — kaitseliitlased — ilmusid aga välja alles pärast ülestõusu mahasurumist. Kõige selle tõttu on täiesti arusaadav, miks Laidoner ja teised kodanlased nii väga kurtsid, et 1. detsembril rippus nende võim juuksekarva otsas, sest kui kõhkleva sõjaväe pärast oleks peetud igal pool intensiivset võitlust, siis oleks ülestõusu käik kahtlemata kujunenud niisuguseks, mis oleks kodanluse saatuse otsustanud.

Et aga ülestõusnud seda ei teinud, siis on see seletatav peamiselt sellega, et 1924. aasta komplitseeritud tingimustes ei osanud partei vajalikul määral võitlussalku lahinguks ette valmistada. Valge terror tegi igasuguse kollektiivse õppuse võimatuks. Seda kinnitasid 3. augusti demonstratsioonil saadud kogemused, millele järgnenud arreteerimised tekitasid ohu, et võitlussalgad võidakse peale Tartu avastada ka mujal. Sellepärast loobus EKP Keskkomitee niisugusest õppuse viisist ja püüdis võitlussalklaste väljaõppe küsimust lahendada sel teel, et pani iga rühma etteotsa endise allohvitseri või sõduri, kes vahetult enne väljaastumist pidid võitlussalga liikmetele tutvustama relvade käsitamist, tänavavõitluse tehnikat ja taktikat.¹⁷² Ent nagu nägime, jäi võitlussalkadel koonduskorterites äärmiselt vähe aega relvadega tutvumiseks. Paljudes koonduskorterites anti relvad võitlussalkadele kätte alles pärast seda, kui komandörid olid saanud peastaabist lahingukäsu ja sealt tagasi jõudnud. See aga oli hommikul kella 3—4 ajal, kui väljaastumiseks oli jäänud veel üks-kaks tundi. Pealegi ei jätkunud relvi kõigile võitlussalga liikmetele, kes algul pidid tegutsema paljakäsi, kuni relvad hangiti politseijaoskondadest ja sõjaväe vahtkondade käest. Tänavavõitluse tehnikas ja taktikas aga ei saanud võitlussalgad mingisugust väljaõpet, sest «seltsimehed, kes võitlussalku tegelikult kohtadel juhtisid, olid hea kooli välja-kodusõjas läbi teinud,» märgib ülestõusu juht J. Anvelt, «aga uulitsavõitlustes, selles, kuidas hooneid vallutada ja kaitsta, pealegi salkadega, kes pole mitte distsiplineeritud sõjavägi, kuidas linnas vaenlase liikumist edukalt takistada, kõiges selles olid nad vilumata».¹⁷³

Iga üksiku võitlussalklase hea lahinguline ettevalmistus aga on otsustava tähtsusega, eriti niisuguse taktika juures, kus esialgu kavatakse anda ootamatu löök avangardse võitlussalgaga. Säärasel juhul on vältimatud olukorrad, kus tuleb viivi-

¹⁷¹ «Sõdur» nr. 4, 1925, lk. 76—77.

¹⁷² EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 32 ja fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 171, leht 41.

¹⁷³ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 7.

tamatult tegutseda siinsamas, kohapeal, mõnikord ainult kahekesi või isegi üksi omal riisikol ja vastutusel, kuna vaenlane võib kallale tungida iga nurga tagant, igast uksest ja aknast.

Et võitlussalklaste lahingulise ettevalmistuse tase oli väga erinev, kusjuures paljud neist ei osanud isegi relvi käsitseda, siis ei moodustanud võitlussalgad ka ühtset tervikut, löögirusikat, vaid kujutasid endast nõrgalt liidetud ühendusi, mis lagunesid kiiresti, kui neid tabas vaenlase ootamatu vastupanu või kallaletung. Nad kaotasid otsustavate objektide vallutamisel koostöö ega pidanud vastu, kui ootamatusest toibunud vaenlane asus omakorda pealetungile. Väga õigesti kirjutas selle kohta «Pravda»: «Võitlussalgad, kellele asetati pealootus, olid halvasti organiseeritud, tundsid halvasti sõjariistu ja ei olnud üldse ette valmistatud visa tänavavõitluse pidamiseks. Sellepärast löödi ülestõusnud liiga kiiresti puruks. Nad lahkusid lahinguväljalt veel enne, kui jõudsid laiali hargneda Tallinna proletariaadi peajõudude esimesed kolonnid.»¹⁷⁴

Seda näitas ka vallutatud objektide kindlustamata jätmine: ei tehtud katsetki rajada barrikaade või teisi tõkkeid, mis oleksid pikendanud võitluse aega ja andnud võimaluse töölishulki tegevusse tõmmata. Veel enam, vabrikutest, tehastest, sõjaväeosadest ja asutustest olid kõige aktiivsemad seltsimehed ära võetud ja võitlussalkadesse lülitatud, mille tõttu vabrikud ja sõjaväeosad jäid otsustaval minutil ilma juhtimiseta. Tööliste väljatoomine vabrikutest oli usaldatud naisagitaatoritele, kes 1. detsembri hommikul läksid Sõja tänava konspiratiivkorterist paarikaua suuremate vabrikute väravatesse töölisi agiteerima. «Kogunesime 30. novembri õhtul Sõja tänavale Tominga korterisse,» jutustab Elviine Sommer (Kamberg). «Meile tehti ülesandeks tehaste ja vabrikute väravatesse 1. detsembri hommikul kella kuue ajal minna ja säääl tööle tulijatele teatavaks teha, et linnas on alanud ülestõus ja ärgu nad tööle mingi. Mina läksin koos Alise Sommeriga vana Lutheri vabriku väravasse Tatari tänaval. Väljusime kogunemiskohast kell kuus hommikul ja jõudsim Lutheri vabriku juurde kella pool seitsmeks. Töö vabrikus algas kell seitse. Parajasti tööliised hakkasidki tööle tulema. Meil olid punased sidemed ümber käevarte. Rääkisime valju häälega, et linnas on töörahva ülestõus puhkenud. Paljud tööliised pöördusidki koju tagasi, kuid enamus läks vabrikusse, öeldes, et kui revolutsioon on puhkenud ja vabrikus toimub väljaastumine, siis läheme meie ka.»¹⁷⁵ Seda sama märgivad oma mälestustes ühtlasi Ida Meel ja Aliide Lepp, kes käisid Krulli vabriku ja Balti Manufaktuuri töölisi välja astuma agiteerimas.¹⁷⁶

¹⁷⁴ «Pravda» nr. 330, 1. detsembril 1930, lk. 6.

¹⁷⁵ EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 39. kd., lk. 110—111.

¹⁷⁶ Sealsamas, 11. kd., lk. 97.

Kõige selle tagajärjel katkestati lühikeseks ajaks töö Lutheri ja Krulli vabrikus. Osaliselt seisis töö samuti Balti Manufaktuuris ja sadamas Dobrofloti ladude juures.¹⁷⁷ Teiste sõnadega, Tallinna kolme suurema vabriku ja sadama Dobrofloti töölised ootasid korraldust väljaastumiseks. Nagu märgivad Anna Leinberg, Ida Kiltmann, Maali Kiidelma jt., kes töötasid tol ajal Balti Manufaktuuris, oli tööliste meeleolu niisugune, et kui mõni tuntud seltsimees oleks tööliste etteotsa astunud, siis oleksid nad kindlasti väljaastumisele läinud. Ent see autoriteetne korraldus jäi saamata, sest kõige usaldusväärsemad ja tuntumad töölisaktivistid, kes seda oleks pidanud tegema, olid ise juba lahingutes. Nende asemel vabrikuvärvaisse saadetud naisagitaatorid, kes töölistele olid täiesti tundmatud, ei suutnud seda ülesannet täita, sest enne kui võitlussalgad polnud veel võimu enda kätte võtnud, ei saanud töölised neid uskuda. Naisagitaatoritel ei olnud oma sõnade kinnituseks tuua mingisuguseid autoriteetseid tõendeid, sest partei ei olnud varem valmis trükkunud lendlehti ega üleskutseid, mida agitaatorid oleksid saanud levitada tööliste hulgas. Sissekukkumise vältimiseks kavatseti lendlehti trükkida alles pärast võimu ülevõtmist.

Samasugune viga tehti ka töölikvartalites ja rahvarikastes kohtades, kuhu polnud saadetud agitaatoreid ega organisatooreid, kes oleksid rahva mobiliseerimise kohe enda kätte võtnud ja ta tegevusse rakendanud kas relvakaupluste ülevõtmise, politseinikelt relvade äravõtmise või muude ülestõusu eduks vajalike ülesannete täitmiseks.

Nii jäid rahvahulgad relvastatud võitluse otsustaval momendil lahingusse viimata. Kuid ainult selle põhjal, et töölishulgad ei tormanud kohe võitlusele, ei saa veel hinnata nende meeleolu passiivsust või aktiivsust, nagu seda teevad fontannikud. Massid ei ole ju lahinguvälise armeed, keda saab kohe käsu korras tegevusse rakendada. Neid on selleks tarvis mobiliseerida ja organiseerida. Kui EKP ei leidnud õiget lahendust, kuidas seostada eelväe väljaastumine rahvahulkade viivitamatu väljaastumisega, siis on siin tegemist partei organisatsioonilise veaga, mitte aga tööliklassi aktiivsuse puudumisega.

Järelikult oli detsembriülestõusu nurjumise üheks peamiseks põhjuseks mitte masside passiivsus, vaid see, et masside osavõtt ülestõusust ei olnud organisatsiooniliselt kindlustatud juba ülestõusu algusest peale, vaid et seda loodeti teha alles ülestõusu käigus.

See viga tuli sellest, et verise valge terrori olukorras ei saadud sügaval põranda all luua küllaldaselt suuri võitlussalku ega alustada ülestõusu massilise demonstratsiooniga, mis pärast ülestõusu edu tuli algul rajada peamiselt ootamatusele.

¹⁷⁷ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 6; «Vaba Maa» nr. 286, 10. detsembril 1924, lk. 4 ja EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirjafond, Mälestused, 9. kd., lk. 97 ja 30. kd., lk. 80.

Õige silmapilgu valimine ja ootamatuse momendi ärakasutamine andis avangardsele võitlussalgale tõepoolest suured eelised, mida ka kodanlus oli sunnitud tunnistama. Näiteks kodanliku armee häälekandja «Sõdur» kirjutas: «Salkade eelpoolloodud sõjaväelist väärtust arvestades pidid juhid terve tegevuse rajama eeskätt ootamatusele. See oligi vaenlase tugevam trump. Sõjaliselt võetuna peab tunnistama, et ootamatus meile oli tõesti suur. Kui meil olid siiski olemas igaks juhtumiseks tegevuskavad, siis ei näinud meie ometi mitte ette, et kommunistid esimese löögi viivad meie elavjõudude pihta, pigemini oodati ladude ja muu sarnase ülevõtmist. See ongi vaenlase tegevuse eesmärk, löök viia sinna, kus teda kõige vähem oodatakse. Ka aja momendi mõttes osutus väljaastumine ootamatuseks. Sarnase ootamatuse saavutamiseks olid kommunistid tarvitusele võtnud kõik abinõud, mis inimlik mõistus üldse välja mõelda oskab...»¹⁷⁸

Ootamatusele rajatud taktika aga oleks andnud positiivseid tulemusi ainult sel juhul, kui võitlussalgad oleksid varem olnud hästi välja õpetatud ja kui oleks arvestatud kõiki ülestõusu põhireegleid. Kuid nagu nägime, ei leidnud EKP siin õiget lahendust. Sellepärast jäi ootamatusest saavutatud edu lõpule viimata, kuna võitlussalgad ei täitnud teisi ülestõusu peareegleid ja vajalikke nõudeid. Nii jäid täitmata või täideti puudulikult ülestõusu peareegleid, mis nõuavad, et on vaja koondata suur jõudude ülekaal otsustavasse kohta otsustaval momendil, sest vastasel korral vaenlane, kes on paremini ette valmistatud ja paremini organiseeritud, hävitab ülestõusnud; et kui ülestõus on alustatud, siis tuleb tegutseda suurima otsustavusega ja ilmtingimata asuda pealetungile, sest kaitsele asumine on relativastatud ülestõusu surm; et tuleb taotleda iga tund kas või väikseidki edusamme, et iga hinna eest hoida «moraalset ülekaalu».¹⁷⁹

«Meie killustasime oma jõud, kuna kõik vähegi tähtsad punktid korraga «üle võtta» püüdsime,»¹⁸⁰ märkis J. Anvelt. Selle tõttu ei suudetud niisugustesse otsustava tähtsusega kohtadesse, nagu sõjakooli, ratsapolitsei reservi ja auto-tankidivisjoni koguda jõudude ülekaalu ning vaenlasel oli võimalik väikese-arvulisi ülestõusnute jõude pärast nende esialgseid äpardusi tagasi tõrjuda. Pealegi ei olnud esimeses järjekorras vallutatavate objektide hulka arvestatud allohvitseride kooli, kus muide oli loodud ka oma rakuke.¹⁸¹ Ometi kasutas kodanlus seda eriüksust esimesena ülestõusu mahasurumisel nii Balti jaamas kui ka peapostkontoris ja Toompeal. «Kõik tähtsamad kommunistis-

¹⁷⁸ «Sõdur» nr. 51/52, 1924, lk. 20.

¹⁷⁹ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 154.

¹⁸⁰ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 8.

¹⁸¹ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 653, leht 26.

tide võimuses olnud kohad võeti tagasi allohvitseride kooli otsesel kaasabil,» kirjutas kodanliku armee häälekandja «Sõdur». «Kui ka see väeosa oleks saanud vaenlase poolt mõneks ajaks paralüüeeritud, oleks vist mässu mahasurumine olnud palju raskem.»¹⁸²

Selle asemel, et koondada algul kõik jõud otsustava tähtsusega objektide — sõjakooli, ratsapolitsei reservi, autotankidivisjoni, allohvitseride kooli ja Sõjaministeeriumi vallutamiseks, killustati jõud Tallinn-Väike ja Balti raudteejaama, Toompea lossi ning riigivanema maja, Ülemiste raudteejaama ja Pritsimaja ründamisega, mis polnud esmajärgulise tähtsusega objektideks ja oleks võidud vallutada teises järjekorras. Ülestõusu käik kinnitas seda väga veenvalt. Kõik need objektid peale Ülemiste raudteejaama ja Pritsimaja vallutati ülestõusnute poolt, kuid see ei taganud peamise ülesande lahendamist ja nad tuli loovutada, sest otsustava tähtsusega objektid koos tugeva elavjõuga jäid kodanluse kätte, kes kohe suunas selle jõu ülestõusnute vastu nende poolt vallutatud teisejärgulise tähtsusega objektide tagasivõtmiseks, kus peale võidukaid operatsioone oldi asutud kaitsele või jäänud peastaabist korraldust ootama. Samuti asuti kaitsele pärast otsustava tähtsusega objekti — maalennuväe divisjoni — edukat vallutamist. Kui näiteks maalennuväe divisjon, kus peale 13-mehelise võitlussalga oli relvastatud veel 40-liikmeline divisjoni koosseis, kelle käsutuses oli 11 kuulipildujat, sajad vintpüssid, mitu veo- ja sõiduautot, lennukit ja mootorratast, oleks kohe tegevusse rakendatud ja pealetungile viidud, siis oleks ülestõus võinud hoopis teisiti areneda. «Sest juba sõjariistus autode ilmumine olukorras vastast niivõrd demoraliseerinud, et ma usun kindlasti, veel mitmed väeosad meiega oleks liitunud,»¹⁸³ ütles täiesti põhjendatult maalennuväe divisjoni vallutamisest osavõtnud Hans Saks ülestõusust osavõtjate konverentsil.

Lennukite ilmumine linna kohale ja kontrevolutsiooniliste vägede tulistamine õhust või lendlehtede allaloojamine, samuti rahvale relvade jagamine veoautodelt ja nende agiteerimine ülestõusule oleks tähendanud kindlat «moraalset ülekaalu», kui mitte rohkem. Niisugune viga tuli sellest, et staap ei olnud andnud võitlussalkadele vastavaid juhtnõure, mis teha siis, kui objekt on vallutatud, või siis, kui see ei ole õnnestunud. «Peastaap ei osanud kogu operatsiooni kava nõnda välja töötada ja juhtida, et mitte raskeid vigu poleks olnud,»¹⁸⁴ märkis ülestõusu üldjuht J. Anvelt. «Meie keskstaap jäi ilma tegevuseta, sest ta ei saanud õigel ajal sündmustest teada. Niisama oli lugu pataljoni komandöridel neile alluvate rühmadega. Mis aitas õnnelik

¹⁸² «Sõdur» nr. 50/51, 1930, lk. 1494.

¹⁸³ EKPA, fond 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 74.

¹⁸⁴ «Klassivõitlus» nr. 52, 1925, lk. 7.

operatsioon lennuväes, kui ei pataljoni komandör ega staap sellest ei teadnud ja vastav rühmaülem, kellel endal initsiatiiv puudus, operatsiooni kordaminekust teatada ei suutnud. Sideme pidamine uulitsavõitluste ajal on keeruline, meie ei näinud ette, et tähtsamat teadet tuleb saata mitme tee kaudu korraga, et ükski käskjalg päralt jõuaks.»¹⁸⁵ Omamata küllaldast initsiatiivi ja saamata vajalikke juhtnööre, ootasid võitlussalgad kas tegevusetult või taandusid, kui nad nägid, et pole enam võimalik vallutatud objekte enda käes hoida.

Sellepärast on täiesti õige ja põhjendatud hinnang, mille «Pravda» andis 1. detsembri ülestõusu nurjumise põhjuste kohta:

«Kuid mispärast Tallinna ülestõus siiski lõppes proletariaadi kaotusega? Mispärast masside üldise revolutsioonilise meeleolu juures, olukorras, kus elanikkonna määratu enamuse ilmselt toetas kommunistliku partei loosungeid, kus kodanlikud ülemkihid olid peaaegu täielikult laostunud, kus oli olemas ülestõusu suurepäraselt läbimõeldud sõjaline plaan, ülestõusul, relvastatud võitlusel edu ei olnud? Tallinna ülestõusu nurjumise peamine põhjus seisab selles, et eesti seltsimehed ei saanud õigesti aru Lenini nõuetest relvastatud ülestõusust kui kunstist.»¹⁸⁶

Millest see tuli? Millega on see seletatav? See on seletatav korduvate arreteerimiste, jälitamiste ja töölisorganisatsioonide rüüstamisega, mille tõttu oli partei ridadest välja langenud palju aktiivseid ja teadlikke võitlejaid. Ainuüksi 1924. aasta jaanuari-, augusti-, septembri- ja oktoobrikuu arreteerimiste tagajärjel kaotas töölisklass üle 250 energilise revolutsionääri, nagu H. Allik, J. Tomp, P. Keerdo, H. Heidemann, A. Hansen, A. Janson, O. Künnapuu, G. Abels, A. Murro, J. Kamberg, V. Trommel ja paljud teised, kes olid esile kerkinud peamiselt kodanliku diktatuuri aastatel ja oma energilise ning oskusliku tegutsemisega laialdaselt tuntuks saanud töötava rahva seas. Tunduvalt oli nõrgenenud ka EKP Keskkomitee koosseis. Keskkomitee liikmed V. Kingissepp, J. Kreuks ja J. Tomp olid langenud verise terrori ohvriks, J. Lauristin oli arreteeritud. Kuigi Keskkomitee eesotsas seisis suurte revolutsioonilise võitluse kogemuste ja teadmistega vana bolševik J. Anvelt ning EKP ja EKNU põrandaalused organisatsioonid jäid kodanluse poolt enamikus avastamata ning jätkasid endiselt revolutsioonilise liikumise juhtimist, mõjutas suure hulga võimekate organisaatorite ja legaalseste tugipunktide kaotamine siiski otsustavalt partei tegevust, mistõttu partei ei suutnud enam laialdaselt töölisklassi vajalikul määral ülestõusuks organiseerida ja ülestõusu kõigi marksistliku sõjakunsti nõuete kohaselt läbi viia.

¹⁸⁵ ЕКРА, фонд 24, nimistu 24-1, s.-ü. 288, leht 49.

¹⁸⁶ «Правда» nr. 330, 1. detsembril 1930, lk. 6.

Декабрьское восстание в Эстонии.

(1924—1-XII—1930).

Шесть лет прошло со дня героического восстания ревельского пролетариата.

Буржуазные исследователи вооруженной борьбы пролетариата называют ревельское восстание «коммунистическим заговором» (см. книгу польского полк. Ровецкого «Уличный бой»). Оценка ревельского восстания меньшевиками самых различных оттенков и правыми и «левыми» уклонами мало отличается от «опенки» буржуазии. Ссылаясь на то, что в ревельское восстание, т.-е. в непосредственную вооруженную борьбу, еще не втянулись широкие массы пролетариев, меньшевики и право-«левые» оппортунисты называют героическую борьбу ревельских рабочих бланкистским выступлением.

Из истории классовой борьбы в России мы знаем, что Ленина и большевиков из-за того, что они стояли за организацию масс для восстания, за предварительную, строго продуманную военную подготовку вооруженного восстания пролетариата, меньшевики называли бланкистами. В своей статье «Марксизм и восстание» (Т. XXI, стр. 195) Ленин дает блестящее объяснение того, чем отличается марксистская постановка вопроса о восстании от бланкизма.

«Восстание, чтобы быть успешным, должно опираться не на заговор, не на партию, а на передовой класс. Это—во-первых. Восстание должно опираться на революционный подъем народа. Это—во-вторых. Восстание должно опираться на такую переломную точку в истории нарастающей революции, когда активность передовых рядов народа наибольшая, когда всего сильнее колебания в рядах врагов и в рядах посягающих друзей революции. Это — в-третьих».

Все эти три условия имелись явливо к 1 декабря 1924 года в Эстонии. И ЭКП действовала вполне по-ленински, обращая сугубое внимание на военную подготовку и проведение восстания, ибо «раз есть явливо эти условия, то отказываться от отщепения к восстанию как к искусству значит изменить марксизму и заменить революцию». (Ленин, там же).

Почему же все-таки ревельское восстание закончилось поражением пролетариата? Почему при общей революционной настроенности масс, при явной поддержке лозунгов компартии громадным

большинством населения, при почти полном развале буржуазных верхов, при наличии великолепно продуманного военного плана восстания вооруженная борьба не имела успеха? Основная причина поражения ревельского восстания заключается в неправильном понимании эстонскими товарищами требования Ленина о подходе к вооруженному восстанию, как к искусству.

Компартия Эстонии непосредственно перед восстанием сумела втянуть в революционную классовую борьбу громадные массы трудящихся. Однако в решительный момент, во время вооруженной борьбы за власть эти массы остались пассивными зрителями. Компартия из сумела организационно и в военном отношении ухватить выступление передового боевого отряда с выступлением масс. Все внимание уделялось действиям боевых дружин. Из фабрик и заводов, из войсковых частей и учреждений были изъяты наиболее активные товарищи и включены в состав боевых дружин. Заводы и войсковые части в решительную минуту остались без надлежащего руководства. Партия надеялась на стихийное развертывание вооруженной борьбы, а не на ее организацию изнутри. Боевые дружины, на которые делалась основная ставка, были плохо сколочены, плохо знали оружие и совершенно не были подготовлены для упорного ведения уличных боев. Из-за этого повстанцы были слишком быстро разбиты. Они ушли с поля боя еще раньше, чем успели развернуться головные колонны главных сил ревельского пролетариата.

Вооруженное восстание в Ревеле дает много поучительного для международного пролетариата, который стоит перед решительными боями с капитализмом. Опыт героической борьбы ревельских повстанцев должен быть изучен наряду с великими восстаниями русского пролетариата в 1905 году и в Октябре 1917 года, германского пролетариата в 1918, 21, 23 годах и т. д. Доклад т. Ем. Ярославского о восстании 1905 г. (24/XI—30) в Комкадемии кладет начало углубленного изучения и подытоживания опыта вооруженной борьбы пролетариата всех стран. Это дело следует довести до конца.

Ent süüdistada EKP Keskkomiteed, nagu seda teevad fon-
tannikud, selles, et ei oleks tulnud haarata relvi, et EKP Keskkomitee oleks pidanud varem absoluutse täpsusega kõiki šansse arvestama, on põhjendamata etteheide. Ei saa ju ometi üheltki parteilt nõuda, et relvastatud ülestõusu võib ainult siis ette võtta, kui selle võiduks on olemas 100%-line garantii. Sellist garantiid ei saa keegi anda. Küll aga on iga revolutsioonilise partei esmajärguline ülesanne üldrahvaliku kriisi momendil asuda revolutsioonile aktiivse kaasaaitamise positsioonile, nagu seda õigesti tegi EKP Keskkomitee, teades, et alles avalikus võitluses küpsevad subjektiivsed tingimused ennenägematu kiirusega ja otsustatakse tegelik jõudude vahekord. Nii sõltus ka 1. detsembril kõik sellest, kuidas partei oskas ja suutis tõmmata laiu töötavaid masse ning kõhklevat sõjaväge ülestõusule, et nende revolutsioonilise tegevuse kaudu muuta põhjalikult jõude vahekorda ja kindlustada ülestõusu võit.

Nagu nägime, oli partei enne ülestõusu sügavalt veendunud, et ta suudab need ülesanded edukalt täita, kuid ülestõusu käik näitas, et valge terror oli partei ridade nõrgestamisel siiski suurema töö teinud, kui seda varem arvata võidi. Seepärast ei suutnud EKP, vaatamata soodsatele objektiivsetele tingimustele, reaalselt võiduvõimalust tegelikkuseks muuta. See tähendab, et subjektiivsed tingimused partei tegevuse näol osutusid mitteküllaldasteks 1. detsembri ülestõusu võiduks.

Samasugune saatus tabas ka teisi ülestõuse sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail Saksamaal, Bulgaarias, Poolas ja mujal, kus samuti eksisteerisid vajalikud objektiivsed tingimused võidukaiks ülestõusudeks, kuid nende maade kommunistlikud parteid ei suutnud ega osanud ülestõuse vajalikul määral ette valmistada ja läbi viia.

See näitab, et kapitalistlikule korrale otsustava rünnaku ettevalmistamiseks ja selle edukaks läbiviimiseks on objektiivsetel faktorite kõrval samasugune määrav tähtsus ka subjektiivsetel faktoritel, et üldrahvalik kriis võib kasvada võidukaks revolutsiooniks ainult masside aktiivse tegevuse tagajärjel, kui neid juhib küllalt tugev kommunistlik partei, kes arvestab kõiki marksistliku ülestõusukunsti reegleid.

1. DETSEMBRI ÜLESTÕUSU AJALOOLINE TÄHTSUS

Vaatamata julmale terrorile, valele ja laimule, mille osaliseks langes eesti proletariaat pärast ülestõusu mahasurumist, ei suutnud need jesuiitlikud abinõud ka seekord lõppu teha revolutsioonilisele liikumisele Eestis, mis raskest lüüasaamisest hoolimata jätkas vääramatul sammul edasiliikumist, sest põhjused, mis revolutsioonilist liikumist esile kutsusid, jäid pärast 1. detsembri ülestõusu püsima ja kasvasid veelgi.

Kolmandal päeval pärast ülestõusu mahasurumist, kui Tallinna linnavalikogu liikmeid käsutati püsti seistes mälestama kodanluse poolel langenuid, ei tõusnud töörahva saadik kommunist Karl Raudsepp püsti ja jäi rahulikult istuma. K. Raudsepp muidugi arreteeriti. Järgmisel päeval, kui kodanlaste matuserong peatus Balti jaama ees ja sealviibivaid töölisi kästi «anda au langenutele», pöörasid nad näod seina poole, kus olid näha kodanluse verekoerte kuulide jäljed, paljastasid pead ning andsid au oma langenud vendadele. Kui matuserong möödus «Tööliste Majast», kostis sealt põlastavaid hüüdeid kirstude taga sammuvate valitsuse liikmete aadressil.¹⁸⁷

II diviisi ülem tagandas ja andis kohtu alla Ulila valla Võsikvere algkooli juhataja August Turpi, kes 4. detsembril ei korraldanud leinaaktust ega lugenud ette Haridusministeeriumi telefonogrammi 1. detsembril langenud kodanluse pojukeste mälestuseks. August Turp laskis õpilastel selle asemel mängida pimesikku ega lugenud ka siis telefonogrammi ette, kui seda nõudis temalt vallavanema abi.¹⁸⁸

Ka Pärnu ühiskümnaasiumis jäi osa õpilasi demonstratiivselt ära leinaaktuselt.¹⁸⁹ Veelgi kurvemaks aga kujunesid nn. «rahvuslikud matused», mis toimusid 7. detsembril 1924 «Estonia» teatri saalis. Kolmveerand teatrisaali, mis oli reserveeritud

¹⁸⁷ «Известия» nr. 280, 7. detsembril 1924.

¹⁸⁸ «KaJa» nr. 30, 1. veebruaril 1925, lk. 4.

¹⁸⁹ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 49.

rahvale, jäi tühjaks. Ainult käputäis kodanlasi ja sotside peamehi oli kokku tulnud, et oma langenud korraldajate taga nutta.¹⁹⁰

Nähes, et senised verised abinõud ei olnud ikka veel suutnud likvideerida proletariaadi revolutsioonilist liikumist Eestis ja tundes endiselt maa oma jalge all tulise olevat, heitsid III jala- väerügemendi ohvitserid 5. jaanuaril 1925 toimunud koosolekul valitsusele ette, et kommunistide vastu on tarvitatud liiga pehmeid abinõusid, ja nõudsid, et «kommunism tuleb halastamata välja pühkida koolist, seltskondlikust elust, omavalitsuse ja riiklistest asutustest. Kommunism, nii avalik, kui ka salajane peab täitsa hävitatud saama, võttes tarvitusele kommunistide kui riigi äraandjate vastu kõige karmimad abinõud.»¹⁹¹

Härrade ohvitseride sõjakus ei mõjunud aga kodanlasele kuigi rahustavalt. Hirm ja veel kord hirm töölisklassi ees ei andnud talle minutikski rahu. Mida õelamalt ta vihkas töötavat rahvast, seda ähvardavamalt tundis ta töörahva mõõka oma pea kohal. Ja selleks oli tal ka põhjust.

Vaatamata sellele, et partei sai 1. detsembri ülestõusu mahasurumisega raske kaotuse osaliseks, ei suutnud nuhid ometi avastada kogu põrandaalust partei- ja komsomoliorganisatsiooni, mis asus eraldi võitlussalkade organisatsioonist. Tänu sellele võis partei Keskkomitee J. Anveldi ennatsalgava ja väsimatu tegevuse tagajärjel lühikese aja jooksul osaliselt parandada verise terrori poolt löödud haavad ja taastada juba aprillikuus paljud parteisidemed ning muretseda uued konspiratiivkorterid.¹⁹²

1. maiks 1925 avaldatud üleskutses «Eestimaa töörahvale, sõduritele ja madrustele» julgustas partei Keskkomitee töölisklassi ning kutsus teda pead mitte norgu laskma, vaid jätkama veel energilisemalt võitlust oma vabastamise eest kodanlase rõhumise alt: «Seltsimehed, töölised, küla rõhutud ja kurnatud, sõdurid ja madrused! Tuleb uus 1. detsember, uus töörahva relvastatud ülestõus. Värisegu timukad ja nende teenrid selle päeva ees. Siis oskab Eesti töörahvas sõjariistu paremini tarvitada kui sel korral... Edasi kodanliku korra kukutamiseks!»¹⁹³

Isegi kodanlikud ajalehed olid sunnitud pärast 1. maid teatama, et Tallinnas, Narvas ja Tartus on levitatud suurel hulgal kommunistlikke lendlehti, kus kutsuti proletariaati üles võitlust jätkama. Nii kirjutas näiteks «Kaja» 1925. a. maikuus, et «viimasel ajal on märgata, et on asutud uuesti ridade koondamisele ning uute tegelaste juurevõtmisele. Praegu on põranda all käi-

¹⁹⁰ NSVL Välisministeeriumi Arhiiv, fond 154, s.-ü. 1905, lehed 437—443 ja «Edasi» nr. 283, 12. detsembril 1924, lk. 1 ja 2.

¹⁹¹ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 184, leht 33.

¹⁹² EKPA, fond 6495, nimistu 1, s.-ü. 165, leht 34.

¹⁹³ Sealsamas, s.-ü. 179, leht 1.

mas kihutustöö ning uue põrandaaluse organisatsiooni loomine. Seda tõendab ka see asjaolu, et mõni päev enne 1. maid mitmes kohas linnades lendlehti leiti. Neid oli ööseti laiali laotatud... on käima lastud jutud, nagu kavatseksid kommunistid lähemal ajal uut väljaastumist».¹⁹⁴ Samuti kurtsid ka «Päevaleht» ja «Vaba Maa», et pärast detsembrilestõusu jätkasid kommunistid olemasolevate organisatsioonide tugevdamist ja uute loomist, et uueks väljaastumiseks jõude organiseerida jne.¹⁹⁵

Provintsisist saatsid kodanliku valitsuse esindajad ühe äreva teate teise järel. Nii kandis Pärnu Kaitseliidu ülem 25. mail 1925 sõjaministrile ette, et hiljuti peeti Pärnu kommunistide poolt põrandaalune koosolek, kus arutati Kaitseliidu vastu võitlemise abinõusid ja leiti, et on vaja paljastada selle organisatsiooni tegelaste mahhinatsioonid ja õhutada rahva pahameelt tema heaks makstavate maksude ning sõjaliste õppuste vastu. Peale selle otsustati asutada spordiselts, kuhu koguda kommunistide pooldajaid, sest suvel võimaldab veesport koosviibimist ilma tähelepanu äratamata.¹⁹⁶

17. juunil 1925 saatis kindralstaabi ülem täiesti salajase ringkirja diviisiülematele, milles oli öeldud: «Käesoleva aasta märtsi kuu viimasest poolest alates on märgata, et kaitseväge üleajateenijatena ja vabapalgalistena teenistusse astumiseks sooviavaldajate seas on suur protsent kommunistlike kaalduvustega (minu sõrendus — A. S.) ja selles mõttes kahtlase minevikuga isikuid. Eriti silmatorkav on see asjaolu tehnilistesse väeosadesse teenistusse astumiseks sooviavaldajate seas.

1-se dets. mässu juhtide eneste seletuse järele on nende nõrgemaks punktiks olnud sõjaväeline organisatsioon ja nimelt põhjusel, et puudunud küllaldane arv allohvitsere ja ohvitserid täiesti. Peab uskuma, et nad tulevikus seda viga parandada tahavad ning selleks oma mõtteosalisi üleajateenijatena ja vabapalgalistena kaitseväge püüavad poetada.

Sõjaministri ülesandel palun Teid Teile alluvate väeosade ülemate, kelledest üleajateenijate ja vabapalgaliste teenistusse võtmine ära oleneb, tähelepanu eelpool kirjeldatud asjaolu peale juhtida ja nõuda, et kõigi kaitseväge võetavate isikute kohta saaks ennem teenistusse võtmist tingimata tarvilikud andmed kogutud — isiku mineviku ja poliitilise ilmavaate väljaselgitamiseks.»¹⁹⁷

Selle instruksiooni elluviimiseks võeti kõik kahtlased sõdurid eriarvele ning ohvitseri ja allohvitsere hoiatati sõpruse

¹⁹⁴ «Kaja» nr. 127, 20. mail 1925, lk. 1.

¹⁹⁵ «Päevaleht» nr. 334, 9. detsembril 1925, lk. 7 ja «Vaba Maa» nr. 28, 3. veebruaril 1928; lk. 8.

¹⁹⁶ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 26.

¹⁹⁷ Sealsamas, leht 45.

sobitamise eest tundmatute isikutega. VI jalaväerügemendis pandi näiteks kahtlaste nimekirja kõik need, kes varem olid kuulunud ametiühinguisse, olnud noortekomisjonide ja töölispordiseltside liikmed¹⁹⁸ jt.

Kuid see vaev oli asjata. Revolutsiooniline kihutustöö sõjaväes jätkus endiselt. Seda pidi tunnistama isegi Laidoner — «Ka nüüd, pärast mässukatse likvideerimist,» kurtis ta 1926. a. kevadel, «kestab kommunistlik kihutustöö edasi, isegi ka sõjaväes.»¹⁹⁹

Revolutsiooniline selgitustöö intensiivistus tunduvalt 1925. a. sügisest peale, kui hakkas uuesti ilmuma EKP põrandaalune häälkandja «Kommunist», mida aasta lõpuks suudeti kaks numbrit välja anda. «Punane kommunismi tont,» öeldi novembrikuus avaldatud lendlehes, «käib surve peale vaatamata ringi, ega anna kurnajaile unerahu!»²⁰⁰

Olles hirmul uue ülestõusu ees, töötas Tallinna garnisoni ülem 26. detsembriks 1925 välja täiendavad instruksioonid politsei-, sõjaväe- ja Kaitseliidu üksustele, kus määrati täpselt kindlaks, mida üks või teine üksus peab «mässu korral» tegema.²⁰¹

Samadel motiividel keelas Laidoner ka jõulupühade ajal ja vana-aasta õhtul traditsioonilised rahvakogunemised ning liikumise salkades, hulgalised meelevaldused avalikkudes kohtades, paugutamised laskeriistadest, rakettide laskmised, tulevärgid jne.

Eespool toodud faktid näitavad, missugune kustumata revolutsioonivaim, missugune kangelaslikkus ja valmisolek ohvriks võitluses töörahva vabastamise eest valitses eesti tööliste hulgas, «et seda ei sadanded mõrtsukatööd ega tuhanded vangistamised ja muud tagakiusamised välja juurida ei suutnud».²⁰²

Eesti töölised ja talupojad teadsid, et võitluses kodanluse vastu nad pole üksi, et nendega on kogu maailma proletariaat. Seda tõendasid arvukad telegrammid, mis saadeti välismaa töölisorganisatsioonide poolt eesti proletariaadile, kus avaldati talle kaastunnet ja hoiatati eesti kodanlust veretööde eest töörahva kallal. «Kanada töölised protesteerivad Eesti Vabariigi valitsuse ees selle vägivalla ja tapmise üle, mida viimane Eesti tööliste kallal toime paneb. Pidage meeles, et maailma töölised Eesti riigi valitsust selles mõrtsukatöös ja rõhumises Eesti tööliklassi kallal vastutavaks peavad.»²⁰³ Sedasama märkisid oma läkituses ka Bostoni Eesti koloonia elanikud.²⁰⁴

¹⁹⁸ ENSV ORRKA, fond 1560, nimistu 1, s.-ü. 329, leht 32.

¹⁹⁹ «Päevaleht» nr. 105, 20. aprillil 1926, lk. 1.

²⁰⁰ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 818, leht 229.

²⁰¹ ENSV ORRKA, fond 495, I osak., s.-ü. 8, leht 80.

²⁰² «Klassivõitlus» nr. 69/70, 1925, lk. 19.

²⁰³ «Klassivõitlus» nr. 49, 1925, kaas.

²⁰⁴ ENSV ORRKA, fond 957, nimistu 1, s.-ü. 248, leht 116.

Kanada tööliste protest Eesti timukate terrori vastu

Ameerika Eesti tööliste häälekandjas leiame
järgmise protesti Eesti timukate vastu:

Eesti wabariigi walitsusele

Härrad!

Kanada töölisel protesteerivad Eesti
wabariigi walitsuse ees selle wägis-
tamise ja tapmise üle, mida wiimane
Eesti tööliste kallal toime paneb.

Pidage meeles, et maailma töölisel
Eesti riigi walitsust selles mõrtsukatöös
ja rõhumises, Eesti töölisteklasi kallal,
wastutawaks peab.

Protestile alla kirjutanud järgmised
Kanada Põhja-Ontario osariigi tööliste-
organisatsioonid:

Porcupine kaewandusetöölise union:

Wm. Kellegrew, sekr.

N. McKinnon, pres.

Ukraina kommunistl. partei Kanadas:

H. Smook, pres.

J. Yashan, sekr.

Kanada metsatööstusetöölise union:

I. Schrouer, pres.

V. Vala, sekr.

Soome kommunistl. partei Kanadas:

N. Sivula, pres.

H. Selensk, sekr.

I.W.W. Timmins osakond:

D. A. Mac Kenzie, org.

Soome komm. partei Kanadas, South

Porcupine osakond:

J. Vuory, pres.

O. Lionenen, sekr.

Ukraina komm. partei Kanadas, South

Porcupine osakond:

M. Stadnyk, koosol.-juh.

M. Myronyk, sekr.

Kanada tööliste protest Eesti timukate terrori vastu
(«Klassivõitlus» nr. 49, 1925).

«Lugedes Eesti verekoerte vägitööd tööliste kallal,» kirjutas Ameerika eestlaste ajaleht «Uus Ilm», «tunne kui oleksime sääli, ühes, Eestis võitlevate töölistega. Meie süda hakkab kiire-
malt tuksuma ja raskest tööst väsinud, rakkus käed muutuvad
rusikateks, tahaks ühes olla, ühes võidelda ja ka ühes surra,
Eesti võitlevate kangelaste kommunistidega.»²⁰⁵

Norra linna Kristiana töölised kutsusid üles kõiki Norra töö-
lisi aktiivsele võitlusele eesti seltsimeeste kaitseks.

2. detsembril 1924 toimus Stokholmis Rootsi Kommunistliku
Partei poolt organiseeritud protestimiiting, kus võeti vastu reso-
lutsioon, milles kutsuti Rootsi töölisi üles solidaarsusele eesti
töölistega. Rootsi Kommunistliku Partei häälekandja tõi ära
Skandinaavia kommunistlike parteide läkituse, mis kutsus
võitlusele eesti töörahva timukate vastu.²⁰⁶

Leningradi eesti tööliste koosolekul 2. detsembril 1924 vastu-
võetud resolutsioonis kutsuti kõiki Nõukogude Venemaal
elavaid eestlasi eesti proletariaadile appi minema. «Meie ütleme
avalikult, et meie kui üks mees alati valmis oleme relvi kätte
haarama ja teile appi tõttama. Meie ütleme: proletaarses revo-
lutsioonis olgu meil kindel üksmeel. Meie oleme valmis iga
silmapilk välja astuma. Maha valge terrori valitsus! Elagu Nõu-
kogude Eesti!»²⁰⁷

Kroonlinna eesti proletaarlaste ülelinnalisest koosolekust osa-
võtjad kirjutasid oma läkituses: «Julgesti edasi! Tea, et su võit-
lusele tunnevad kaasa tuhanded ja miljonid proletaarlased siin-
pool Naroovat. Aeg ei ole kaugel, kus meie vahel piirivaid
kaovad. Tea, et Nõukogude Venemaal asuv Eesti proletariaat
alati sinuga on ja tarvilikul silmapilgul sulle appi tõttab. Narva
lahingu seitsmendal aastapäeval ja 1. detsembri ülestõusu
1. aastapäeval seisab Eesti proletariaat sama ähvardavalt Eesti
kodanluse «Narva all», mille ajaloolisest saatusest teda ükski
jõud päästa ei suuda. Uus Eesti töörahva «detsember» pühib
Eesti kodanluse jäädavalt maa pealt.»²⁰⁸

Saksamaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ütles oma läki-
tuses eesti töörahvale: «Meie ei taha mahasurutud revolutsiooni
järel kaugeltki mitte vähemliste koortekarjade viisi ulguda:
«Ei oleks tohtinud sõjariistu võtta!» Küll aga saame sellest —
samuti nagu meie Eesti vennadki — õppetunni, mis meile Marx
ja Engels päranduseks jätnud: et rõhutud klass ennast sõjariis-
tade tarvitamise harjutama peab, et revolutsioon kunst on ja et
proletariaat, kui ta kord sõjariistad on kätte võtnud, armuheit-
mata ja kõiki jõude kokku võttes oma vastase lõpuliku maha-
surumiseni peab võitlema, sest et kodanlus, kui ta võimu uuesti
kätte saab, armu ei tunne.

²⁰⁵ «Uus Ilm» nr. 1, 6. jaanuaril 1925, lk. 1.

²⁰⁶ «Известия», 4. detsembril 1924.

²⁰⁷ «Edasi» nr. 276, 4. detsembril 1924, lk. 2.

²⁰⁸ «Edasi» nr. 281, 8. detsembril 1925, lk. 3.

Au langenud revolutsiooni võitlejate mälestusele!

Vennalik toetus valge terrori kohtu ohvritele! Proletaarne kaastunne võitluses ühise vaenlase, verest nõretava kodanluse vastu!

Seda töotame meie, Saksamaa kommunistid, Eestimaa revolutsioonilisele proletariaadile!»²⁰⁹

Oma üleskutses maailma töölistele 1. detsembri ülestõusu puhul kirjutas Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee:

«Kogu maailma eesrindlikud töölisel austavad eesti kommunistide väarikat kangelaslikkust. Eesti ülestõusnud, niisamuti nagu Hamburgi omad möödunud aastal, tõestasid, et tööliklassi paremad pojad oskavad võidelda proletariaadi ürituse eest ka kõige raskemas olukorras. Eesti töölis-kommunistlikud salgad väärivad sügavat lugupidamist kogu maailma tööliste poolt.

Kõrilõikajate klikk, kes nimetab end eesti valitsuseks, annab vastust tööliste iga veretilga eest, mis on tema poolt valatud. Ärgu mõelgu nn. eesti valitsus, et ta praegused kuritööd niisama jäävad. Tööliste laipade hekatombid²¹⁰ makstakse kätte. Iga-vene mälestus langenud võitlejatele! Elagu Eestimaa Kommunistlik Partei!»²¹¹

Kommunistlike ja töölisparteide hoiatused eesti kodanlusele ning sügav internatsionaalne poolehoid eesti revolutsioonilisele proletariaadile ja tema eesmisele väesalgale EKP-le innustasid ja julgustasid eesti töörahvast võitluses kodanliku rõhumise vastu pärast ülestõusu alanud süngetel reaktsioniaastatel. Kodanlus suutis küll julma terroriga arvuliselt nõrgestada proletariaadi ja tema juhi EKP ridu, kuid ei suutnud murda nende võitlustahet ja -indu. Seepärast võis EKP isegi kõige metsikuma tagakiusamise ja jälitamise aastatel sisendada töötavasse rahvasse kindlat usku ja veendumust saabuvasse võidusse ning kätte näidata talle selge võitlusperspektiivi ja anda õige tegevusprogrammi.

1. detsembri ülestõusu ajalooline tähtsus selles seisabki, et vaatamata kaotusele õpetas ta proletariaati mitte ainult võitlema, vaid ka võitma, näidates, et isegi julma kodanliku terrori tingimustes võib ülestõusu ette valmistada ja läbi viia. Kuid ainult sel juhul, kui seda tehakse marksistliku ülestõusukunsti nõuete kohaselt, kui arvestatakse õigesti momenti ja luuakse kindel tööliklassi ja talurahva liit, kui revolutsiooniarmee võitlussalgad õpetatakse hästi välja ja sõjaväe pärast peetakse intensiivset võitlust, kui luuakse paindlik ja kogunud organisatsioon masside mobiliseerimiseks ning avangardile viivitamatutsu appitoomiseks, kui kindlustatakse tugev side ja täpne

²⁰⁹ «Klassivõitlus» nr. 49, 1925, lk. 3.

²¹⁰ Massimõrv või paljude inimeste üheaegne hukkumine.

²¹¹ «Правда» nr. 282, 11. detsembril 1924, lk. 3; vt. ka «Klassivõitlus» nr. 48, 1924/25, lk. 6.

Saksamaa kommunistiline partei — Eestimaa kangelaslikule protetariaadile. Eestimaa kommunistlisele parteile.

Kallid seltsimehed!

Oma koosolekul 10. ja 11. jaanuaril s. a. wõttis Saksamaa kommunistilise partei kesknõukogu vastu järgmise teadaande, mida talle siin edasi saadame:

Kaastundeawaldus Eestimaa kangelaslikule protetariaadile.

Wennaliku kaastunde ja imestusega mõtleb Saksamaa k.p. kesknõukogu E.k.p. nende kangelaslike wõitlejate peale, kes, sõjariist käes, oma rõhujate wasta üles tõusid, et Eestimaa metsikult kurnatud ja maharõhitud töölisi ja talurahwast wabastada ja werejanulist kodanlust, kes meie wahwa seltsimehe Jaan Tompi alatult ära tappis, wastutusele wõtta ja teisi suures kommunistide protsessis süüdlaseks mõistetud walgete timukate küüslist kiskuda. Eesti kodanlus maksab kätte kuulmata hulgalise terroriga selle hirmu eest, mida ta tunda sai protetariaadi wõidu puhul, mis, kahjuks, ainult ühe päewa wälitas. Wiha ja pöörastuga mälestame neid sadasiid protetariaadid — mehi, naisi, lapsi, hallpäid, keda walgekaartlased on maha tappnud. Tasumise tund ei jää kodanliste timukatele tulemata.

Meie ei taha mahasurutud rewolutsiooni järel kaugelgi mitte vähemliste koertekarjade wiisi hulguda: „Ei oleks tohtinud sõjariista kätte wõtta!“ Küll aga saame sellest — samati nagu meie Eesti wennadgi — õpetunni, mis meie Marx ja Engels päranduseks jätnud: et rõhitud klass ennast sõjariistade tarvitamises harjutama peab, et rewolutsioon kunst on ja et protetariaad, kui ta kord sõjariistad on kätte wõtnud, armuhellmata ja kõiki jõudusi kokku wõttes oma wastase lõpuliku mahasurumiseni peab wõitlema, sest et kodanlus, kui ta wõimu uueste kätte saab, armu ei tunne.

Au langenud rewolutsiooniwõitlejate mälestusele!

Wennalik toetus walge terrorikohtu ohwritele!

Proletaariline kaastunne wõiluses ühise waenlase, werest nõretawa kodanluse wasta!

Seda töötame meie, Saksamaa kommunistid, Eestimaa rewolutsioonilisele protetariaadile.

Kommunistliku terwitusega

Saksamaa Kommunistilise Partei keskkomitee.

Saksamaa Kommunistliku Partei läkitus kangelaslikule Eesti protetariaadile
1. detsembri ülestõusu nurjumise puhul («Klassivõitlus» nr. 49, 1925, lk. 3).

luure ning arvestatakse kõiki ülestõusu peareegleid ja teisi vajalikke nõudeid.

Eesti proletariaat sai ülestõusust palju kogemusi, omandas uut jõudu ja energiat ning õppis oma vigu ja puudusi kõrvaldama. «... Just suur lüüasaamine,» ütleb V. I. Lenin, «annab revolutsioonilistele parteidele ja revolutsioonilisele klassile ehtsa ja väga kasuliku õppetunni, ajaloo dialektika õppetunni, poliitilisest võitlusest arusaamise, poliitilise võitluse pidamise oskuse ja kunsti õppetunni. Sõpru tuntakse hädas. Lüüa saanud armeed õpivad hästi.»²¹²

Eestimaa Kommunistlik Partei, kes taandus ainult ajutiselt, asus veel energilisemalt uut otsustavat lahingut ette valmistama. «Ei päästnud karistussalgad, võllad ja kuulid peale 1905. a. revolutsiooni mahasurumist tsaari võimu,» kirjutas EKP Keskkomitee detsembriülestõusu 1. aastapäeval väljaantud lendlehes. «1905. a. Oktoobri järele tuli teine Oktoober 1917. aastal, mis heitis tsarismi ta kaela langenud kodanlusega jäädavalt põrmusse ja maksma pandi proletariaadi diktatuur. Ei päästa eesti kodanlust ta kaela langenud juudastega ta verine vägivald ja kaitseliidud; esimese «esimese detsembri» järele tuleb teine «esimene detsember», mil Pikal Hermannil uhkesti lööb lehvima punane lipp ja lõkkele lööb uue elu loomiskoit.»²¹³

Kõik repressiooni- ja vägivaldaabinõud, mida eesti kodanlus rakendas sotside abil enne ja pärast ülestõusu revolutsioonilise proletariaadi taltsutamiseks, ei taganud «sügavat klassirahu» Eestis, vaid ainult vaikuse enne tormi, mis 1. detsembril küll ei suutnud veel maha murda värisevat kodanluse haavapuud, kuid selle eest 16 aastat hiljem kiskus ta juurtega välja. Eesti kodanlus, kes 1940. a. suvel jäi silm silma vastu oma töörahvaga ega saanud enam imperialistlikelt peremeestelt abi Läänes puhkenud sõja tõttu, pidi relvad maha panema ja võimu üle andma töörahvale, sest Nõukogude vägede viibimine Eestis ei võimaldanud tal alustada kodusõda. Eesti töörahvas koondus Kommunistliku Partei juhtimisel tööliklassi ümber ühiseks võimsaks Töötava Rahva Liiduks, sundis reaktsioonilise valitsuse lahkuma ja moodustas töörahva valitsuse, kes asus täitma rahva tahet. Nii taastati Eestis ja ka teistes Balti riikides 1940. aastal nõukogude võim ilma relvastatud ülestõusuta, rahulikul teel. Eesti rahva ajaloos keerati uus lehekülj — helge homse, sotsialismi ja kommunismi lehekülj. Algas eesti rahva tõeline ajalugu.

Täide olid läinud suure Lenini sõnad, mis ta ütles 1916. aastal oma töös «Marksismi karikatuurist ja «imperialistlikust öko-

²¹² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 11.

²¹³ EKPA, fond 27, nimistu 27-1, s.-ü. 818, leht 229.

Kommunistlise Internatsionaali üleskutse 1924. a. 1. detsembri sündmuste puhul Eestis

Eestis woolab töörahwa weri

Juba mitu kuud köidawad Eesti sündmused terve ilma mõllewate tööliste tähelepanekut.

Mis oli nende sündmuste algatajaks?

Wäikene maa — pisut üle miljoni elaniku. Selle maa turjale, kes — ehk küll lühikest aega — proletarise revolutsiooni wõimu tunda ja tõise wabaduse õhku sisse ingata sai, asus kildkond walgekaartlast. Et täägiga enda wõimu ülewal dida, piab sel kildkonnal suur alaline sõjawägi olema, mis rahwaarwuga kaugelgi tasakaalus pole. Tööstus sureb aegamööda, töötaolek kasvab. Talurehwas on raske makskuorma all, et üles pidada sõjawäge ja kogu riigiparaati kõigi ta ministeeriumidega, saatkondadega jne, sest maksude suurus ei ole maa wäiksuse kohane.

Walitsew kildkond kiduneb ikka enam ja enam. Sõjaminister lamab joobnult uulitsal. Suuremaid walge walitsuse „riigimehi“ süüdistatakse altkäemaksude wõtmises. Sahkerdajat ei saa eraldada ministrist ega ministrit lihtsast wäljamaa isandga tuapoisist. Kogu maa lämbub olukorras, mis tekitanud Eesti walgekaartline kodanlus, keda omal ajal Saksa okupatsioon wõidule aitas.

Maa sureb aegamööda. Niisugune on selle pildi tagapõhi.

Töölisteklass ei wõi selle suremisega leppida ja ta teeb kramplikka jõupingutusi, et wabastada ennast ja wabastada maad wäikese rööwsalga wägivaldalt, kes alasti wägivaldalt abil wõimul püsib.

Aga see wäikene rööwsalk, põlwini were sees seisest, jätkab kodanluse ülemate kihtide ja nende pojukeste ambuni sõjariistupanemist, wäljamaa kodanluselt saadud rahaga.

Ta rüüstas ära kõik awalikud töölisteliikumise asutused: ametühisuslised, kooperatiivlised, poliitikalised, kägistis töölisteajakirjanduse, nõnda töölisteklassil kõik teed enda uwide awalikuks kaitsemiseks sulgudes.

Iljuttine 149 seltsilise protsess oli äbematam wäljakutse kogu Eestimaa töölistele. Julge sõna eest kohtus lasti maha s. Jaan Tomp. Eluaegne sunnitöö — see on Eesti „demokraatiline“ weel liig pehme otsus.

Kõik Eesti töölistelised on kommunistlise partei poolt. Seda näitasid mitu korda igasugused „parlamentlised“ walimised isegi walge terrori walitsuse aeg. Seda näitas ka üksikute woolude sisemine wõitlus ametühisustes ja teistes töölisteorganisatsioonides, kuni walge Eesti rööwsalk weel niisuguste organisatsioonide warjuki kannatas. Eesti sotsiaaldemokraadid on juba ammu nulliks muutunud ja lihtsaks tuapoisetsalgaks.

Üksteise järele Eesti töölistele wisatud prowokatsioonilised wäljakutsed wiisid kuni iljulise kommunistide sõjariistus wäljaastumiseni Tallinnas. Töölistelised kui löwid. Pea paljaste kätega aarasid nad oma kätte terve ria tähtsamaid riigiasutusi. Ainult enda ooleks jäetud, ilma mingisuguse abita mujalt, tormasid nad tööliste werest joobnud kodanluse reaktssiooni wasta.

IGAWENE MÄLESTUS LANGE-
NUD WÕITLEJATELE!

ELAGU KOMMUNISTLINE PAR-
TEI EESTIS!

Kommunistlise Internatsionaali
töölisesaate-komitee

Moskwas, 10. det. 1924

nomismist»): «Ei saa eitada seda, et üksikjuhtumite, erandina, näiteks mõnes väikeses riigis pärast seda, kui suur naaberriik on juba teostanud sotsiaalse revolutsiooni, on võimalik, et kodanlus loovutab rahulikult võimu, kui ta veendub vastupanu lootusetuses ja eelistab säilitada oma päid.»²¹⁴ Just niisugune olukord kujuneski Eestis ja teistes Balti riikides 1940. aastal, kus tänu suure Nõukogude Liidu olemasolule, tema vennalikule abile ja moraalsele toetusele Baltimaade rahvastele, ei olnud kodanlusel enam teist teed, kas purustada oma pea ebavõrdses võitluses, või alistuda. Ta eelistas viimast.

Kuid Nõukogude Liidu suur tähtsus eesti rahva vabastamisel kapitalismi orjusest ei seisnud ainult selles, et ta hoidis ära kodusõja Eestis, vaid ka selles, et ta näitas eesti rahvale kätte kõige lühema ja õigema tee vabale ning õnnelikule elule. Nõukogude Liidu edusammud uue ühiskonna ehitamisel andsid eesti töölisklassile julguse ja veendumuse sotsialismi võidusse.

Töötava rahva võit ja rahvusküsimuse hiilgav lahendamine Nõukogude Liidus näitasid eesti rahvale, et ainult nõukogude rahvaste perre kuulumisega ja nende abiga võib saavutada tõelise rahvusliku iseseisvuse ning üles ehitada sotsialismi. Nii ka eesti rahvas tegi. Ta kuulutas Eestis välja nõukogude võimu ja astus Nõukogude Liidu rahvaste koosseisu.

Ent 1. detsembri ülestõusu tähtsus ei piirdu ainult eesti rahva revolutsioonilise liikumisega.

«Tallinna relvastatud ülestõus,» kirjutas «Pravda», «annab palju õpetlikku rahvusvahelisele proletariaadile, kes seisab otsustavate lahingute ees kapitalismi vastu. Tallinna ülestõusnute kangelasliku võitluse kogemusi tuleb õppida ühes vene proletariaadi suurte ülestõusudega 1905. aastal ja 1917. aasta oktoobris, ning Saksamaa proletariaadi ülestõusudega 1919., 1921. ja 1923. aastal jne.»²¹⁵

Detsembriülestõus, mis oli üheks lüliks rahvusvahelise proletariaadi väljaastumiste ahelas sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail, näitas, et revolutsioon ei arene kunagi sirges tõusujoones, vaid pealetungide ja taganemistega, tõusude ja mõõnadega, mis karastavad revolutsiooni jõude ja valmistavad ette nende lõplikku võitu. Nii oli see Venemaal, nii oli see ka Eestis. Nii oli see ja on teistes maades, mida kinnitab revolutsiooni lõkkelepühkemine kord ühel, kord teisel maal, küll Euroopas ja Aasias, küll Ameerikas ja Aafrikas. «Kapitalismi ei ole ehitatud nii harmooniliselt,» kirjutab V. I. Lenin, «et ülestõusu erisugused allikad iseendast otsekohe, ilma ebaõnnestumiste ja lüüasaamisteta kokku voolaksid. Vastupidi, just ülestõusude eriaegsus, erilaadsus, eripaiksus tagab üldise liikumise ulatuse ja sügavuse; ainult mitteõigeaegsete, üksikute, killus-

²¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 56—57.

²¹⁵ «Правда» nr. 330, 1. detsembril 1930, lk. 6.

"KOMMUNISTI" LENDLEHT № 2 (32)

ESIMISE DETSEMBRI AASTAPÄEWAKS

Aasia on mõeldud püües, mil Eesti töörahvas sunnitud oli sõjariistuse väljaastuma, et kurnajate väljakannatamata vägivaldale lõppu teha. Öudne, jõe aasta, mil ojana voolas töörahva esivõitlejate veri, mil sajad töörahva paremad pojad ja tütreid kaitsesõjastis urgastes nukkide meeletu toora piinamise all valukrampides viskiesid, mil iga organiseeritud tööline ja talupoeg üles otsiti ja kõiksugu valevaasungute varjul türmi kolletama taszitt.

Kodanlus juudastega pidutses võitu. NEIL ÖNNESTAS TÖÖRAHVA TURJAL PRIISKAMISEKS AJAPIKENDUST SAADA. Ohtralt jõodi võidu joovastuse töörahva sooja verd. Töörahva veristamises valitses isekeskis kiskleva ja üksteist alatult sõimava kirju kurnajate karja vahel armastusriikas üksmeel: Laldoner ja Soots pussitasid ja nende troidid haluid Astid, Martnad ja Reid julgustasid neid ning lakkusid nii, mis keeled rakkus, timukate töörahva verest nõretavaid käsi, püüdes neid ilmale puhtana näidata. Asjata! Töörahva vereplekka ei pese ükski ega miski timukate käelt.

Töörahvas veristud, algas kurnajate kari jälle kisklemist töörahva higi ja vere kallal. Igaüks püüab ruttu ja rohkeste võtta senni, kunni võimalik. Surma ja piinamise, nalja, puuduste ja meeletu survega püütakse töörahvast sõnakuulelikuks orjaks taltsutada, töörahvalikumist põrmusse heita. Asjata! Punane kommunismi tont käib surve peale vaatama ringi, ega anna kurnajale une rahu. Paljas lendlehtede ilmumine ajas neil karvad püsti ja lendlehtede vastu seadsid nad sõjaväe kuulipildujatega lahinguvälmis ja lasid kolm päeva järgimööda valvata. Ei peastnud karistussalgad, võllad ja kuulid

peale 1905. a. revolutsiooni mahasurumist tsaari võimu. 1905. a. Oktoobri järele tuli teine Oktoober 1917. aastal, mis heitis tsaarismi ta kaela langenud kodanlusega jäädavalt põrmusse ja maksma pani proletariaadi diktatuuri. EI PEASTA EESTI KODANLUST TA KAELA LANGENUD JUUDASTREGA TA VERINE VÄGIVALD JA KAITSELIHDUD; ESIMISE „ESIMISE DETSEMBRI“ JÄRELE TULEB TEINE „ESIMENE DETSEMBER“, MIL PIKAL HERMANNIL ÜHKESTI LÖÖB LEHVIMA PUNANE LIPP JA LÖKKELE LÖÖR ÜBE ELU LOOMISKOIT.

Las püstitavad kodanlus ja juudased täna ausambaid töörahva timukaile, las peavad tänujumalateonistusi mustad rongad. Töörahvas teab, et ükski jumal ei suuda kodanlist korda kaitseda töörahva revolutsiooni vastu, et täna püstitatud ausambad pea ajalooühkmekasti heidetakse; TÖÖRAHVAS TEAB, ET TULEVIK ON TEMA PÄRALT JA TA MÄLESTAB TÄNA VÕITLUSES LANGENUD SELTSIMEHI, KES OMA VEREGA KIRJUTANUD HULGAVA LEHEKÜLJE TÖÖRAHVA VABADUSVÕITLUSE AJALOOSSE. Nende mälestus ergutab võitlusele, süttab võitluseks võidule. Ainult ridu koondades, võitlust süüdjusega jätkates, võitluselippu kõrgel hoides mälestame me langenud kangelasi väärliselt.

ÄÜ LANGENUILE! NEEDUS TIMUKAILE! KADU KURNAJAILE!
ELAGU TÖÖLISTE JA TALUPOGADE VÖIM NÖUKCGUDE EESTIS!

EESTIMAA KOMMUNISTLISE PARTEI
JA EESTIMAA KOMMUNISTLISE NOOR-
SOÜHINGU KESKKOMITEED.

TALLINN November 1925

tatud ja seepärast ebaõnnestunud revolutsiooniliste liikumiste kogemustest omandavad rahvahulga vilumust, õpivad, koguvad jõudu, näevad oma tõelisi juhte, sotsialistlikke proletaarlast, ja valmistavad sellega ette üldise pealetungi.»²¹⁶

Pärast sõjajärgse revolutsioonilise kriisi perioodil toimunud ülestõusude mahasurumist Saksamaal, Bulgaarias ja Poolas pasundasid oportunistlike parteide tegelased, et revolutsioonil ei ole enam perspektiive, et proletaarne revolutsioon on lõppenud, et on saanud vaikuse periood, kus nn. sotsiaaldemokraatlikud töölisvalitsused kindlustavad kõikjal «rahu ja demokraatia» ning «ühendavad kodanluse ja proletariaadi huvid». Ent möödus ainult mõni kuu, kui Bessaraabia ja Eesti proletariaat lükkas oma ülestõusudega kõik need targutused ümber ja tõendas, et proletaarne revolutsioon pole lõppenud, et kodanlusel ja tööliklassil ei saa olla mingisuguseid «ühiseid huvisid», et kommunism elab niikaua, kuni eksisteerib töötav rahvas, kelle maailmavaateks ta on.

*

Nüüd, kui eesti rahvas on juba üle 20 aasta töötanud võitmatu töörahva lipu all, üles ehitanud sotsialismi ning ehitab koos teiste nõukogude rahvastega edukalt kommunismi, kui koos nõukogude rahvastega on asunud sotsialismi teele veel rida rahvaid Euroopas ja Aasias ning variseb mürinal kokku koloniaalsüsteem, võib Eesti rahvas uhkusega vaadata tagasi kuulsusrikkale teekonnale, teades, et oma mehisuse ja sangarlikkusega on ta andnud ka osa üldisse inimkonna kapitalismi ikkest vabastamise eest peetavasse võitlusse.

Üheks kustumatuks leheküljeks selles ajaloolises võitluses oli 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõus, mis jääb kuldsete tähtedega särama nii eesti kui ka rahvusvahelise revolutsioonilise tööliikumise ajalukku, innustades meid uutele võitudele kommunismi ülesehitamisel ja olles teenäitajaks miljonitele rõhutud rahvastele nende võitluses rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

²¹⁶ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 331—332.

KASUTATUD ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOETELU

I. Marksismi-leninismi klassikute tööd

- K. Marx, Kodanlus ja kontrrevolutsioon,
Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848—1850,
Louis Bonaparte'i 18. brüümäär,
K. Marx ja Fr. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957.
- Fr. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1954.
- V. I. Lenin, Mis teha?, 5. kd.
VSDTP III kongress, 12. (25.) aprill — 27. aprill (10. mai) 1905, 8. kd.
Revolutsiooni armee ja revolutsiooni valitsus, 8. kd.
Revolutsioon õpetab, 9. kd.
Mustsajad ja ülestõusu organiseerimine, 9. kd.
Sankt-Peterburgi komitee juures asuvale võitluskomiteele, 9. kd.
Revolutsiooni armee väesalkade ülesanded, 9. kd.
Sõjavägi ja revolutsioon, 10. kd.
Vene revolutsioon ja proletariaadi ülesanded, 10. kd.
VSDTP Ühinemiskongress, 10. (23.) aprill — 25. aprill (8. mai) 1906.
Kõne relvastatud ülestõusu küsimuses, 10. kd.
Taktikaline platvorm VSDTP Ühinemiskongressile. Resolutsioonide projekt
VSDTP Ühinemiskongressile, 10. kd.
Aruanne VSDTP Ühinemiskongressi kohta (Kiri Peterburi töölistele). Rel-
vastatud ülestõus, 10. kd.
Kongressi tulemustest, 10. kd.
Duuma laialisaatmine ja proletariaadi ülesanded, 11. kd.
Moskva ülestõusu õppetunnid, 11. kd.
Taktikalised kõhklemised, 11. kd.
Valitsuse poliitika ja eelseisev võitlus, 11. kd.
Käed eemale!, 11. kd.
Partisanisõda, 11. kd.
Eessõna K. Marxi poolt L. Kugelmannile saadetud kirjade venekeelsele
tõlkele, 12. kd.
Boikoti vastu, 13. kd.
Kommuuni õppetunnid, 13. kd.
Vene revolutsiooni hinnangust, 15. kd.
Revolutsiooni õppetunnid, 16. kd.
Revolutsiooniline tõus, 18. kd.

- Ülestõusud armees ja laevastikus, 18. kd.
 Revolutsioonilise streigi ja tänavdemonstratsioonide arenemine, 18. kd.
 Avantürismist, 20. kd.
 Karl Marx (Lühike ülevaade eluloost ja marksismist), 21. kd.
 II Internatsionaali krahh, 21. kd.
 Kokkuvõtte diskussioonist enesemääramise küsimuses, 22. kd.
 Marksismi karikatuurist ja «imperialistlikust ökonomismist», 23. kd.
 Ettekanne 1905. aasta revolutsioonist, 23. kd.
 Kirjad taktikast, 24. kd.
 Marksism ja ülestõus. Kiri VSDTP Keskkomiteele, 26. kd.
 Kas bolševikud suudavad riigivõimu enda käes hoida?, 26. kd.
 Eemalseisja nõuanded, 26. kd.
 Kiri seltsimeestele, 26. kd.
 Kiri Keskkomitee liikmetele, 26. kd.
 Kõne Presnja rajooni tööliste ja punaarmeeleaste parteitul konverentsil
 24. jaanuaril 1920. Ajalehes avaldatud kokkuvõtte, 30. kd.
 «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis, 31. kd.
 IX Ülevenemaaline Nõukogude Kongress 23.—28. detsembril 1921. Vaba-
 riigi sise- ja välispoliitikast, 33. kd.
 Kommunistliku Internatsionaali IV Kongress 5. novembrist — 5. detsemb-
 rini 1922, 33. kd.

II. Dokumentide kogumikud

- NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja
 otsused, I, II ja III osa, Tallinn, 1956—1957.
 Коммунистический Интернационал в документах, Москва, 1944.
 Внешняя политика СССР. Сборник документов, Москва, 1945 г.

III. Arhiivimaterjalid

1. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA)

- Fond 24 — Eestimaa Kommunistliku Partei Venemaa Büroo, nim. 1, s.-ü. 19,
 22, 23, 31, 32, 37, 44, 62, 92, 103, 116, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 146-a,
 147, 150, 151, 167, 171, 175, 189, 191, 204, 215, 220, 243, 261, 272, 272-a,
 273, 274, 275, 277, 278, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 291, 295, 297,
 304, 305, 306, 307, 311, 313, 318, 320, 321, 327, 343, 346, 348, 349, 391,
 392, 393, 396, 401, 426, 486, 497, 498, 506, 520, 573, 589, 620, 622, 634,
 685, 718, 723, 744, 759, 768, 776, 789, 793, 805, 1858.
 Fond 24 — Eestimaa Kommunistliku Partei Venemaa Büroo, nim. 2, s.-ü. 2307.
 Fond 25 — Kominterni Eesti Sektsioon, nim. 2, s.-ü. 34, 40, 57, 65, 93, 98, 101,
 103, 105, 132, 142, 598, 784, 973, 1123, 1228, 1296, 1330, 1332, 1337, 1353,
 1396, 1397, 1438, 1478, 1526, 1561, 1582, 1622, 1636, 1669, 1670, 1673, 1678,
 1679, 1681, 1691, 1695.

- Fond 27 — Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Komisjon, nim. 1, s.-ü. 1, 23, 32, 34, 37, 41, 43, 45, 47, 49, 90, 94, 96, 97, 415, 420, 426, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 548, 549, 550, 575, 605, 645, 646, 647, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 662, 669, 678, 692, 700, 705, 706, 708, 754, 801, 802, 818.
- Fond 27 — Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Komisjon, nim. 2, s.-ü. 2.
- Fond 27 — Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo Komisjon, nim. 3, s.-ü. 5, 7, 13, 19, 35, 36, 42, 53.
- Fond 28 — Eesti Tööraha Kommuun, nim. 1, s.-ü. 10.
- Fond 40 — VK(b)P Keskkomitee Eesti Sektsiooni Siberi Büroo, nim. 1, s.-ü. 3, 4, 23, 25, 27.
- Fond 395 — Ajaloolis-revolutsiooniliste dokumentide kollektsioon, nim. 1, s.-ü. 20.
- Fond 4907 — Kollektsioon dokumentaalseid fotomaterjale EKP ajaloo kohta, nim. 1, s.-ü. 18, 58.
- Fond 6495 — Kominterni Eesti Sektsioon, nim. 1, s.-ü. 6, 48, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 171, 173, 175, 179, 181, 188, 192, 199, 201, 202, 212, 223, 224, 236, 262, 263, 271-a, 278, 292, 309, 311, 332, 328, 348, 349, 366, 367, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382.
- Fond 6495 — Kominterni Eesti Sektsioon, nim. 3, s.-ü. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24.
- Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi käsikirja-fond
- Mälestused 1.—41. kd.
- Lühike ülevaade poliitilistest parteidest Eestis.
2. NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi Partei Keskariiv
- Fond 17, nim. 4, s.-ü. 41.
3. ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskariiv (ENSV ORRKA)
- Fond 14 — Siseministeerium, nim. 1, s.-ü. 298, 843, 949.
- Fond 31 — Riigikantselei, nim. 4, s.-ü. 363, 1126.
- Fond 48 — Portfellita minister, nim. 1, s.-ü. 4, 5, 12, 13, 15.
- Fond 54 — Teedeministeriumi Posti-, Telegraafi-, Telefoni-Talitus, nim. 434, s.-ü. 69.
- Fond 70 — Tallinna-Haapsalu Rahukogu prokuratuur, nim. 4, s.-ü. 25, 61.
- Fond 71 — Kohtupalati prokuratuur, nim. 2, s.-ü. 19.
- Fond 74 — Rahaministeriumi Riigikassa, nim. 1, s.-ü. 1227.
- Fond 80 — Riigikogu I—V koosseis, nim. 684, s.-ü. 228, 257, 319, 366, 527, 957, 1589, 1730, 1731, 1734, 1821, 2047, 2125.

- Fond 495 — Sõjavägede Staap, 1. osak., s.-ü. 8, 28.
 Fond 497 — Korraldusvalitsus, nim. 1, s.-ü. 26.
 Fond 497 — Korraldusvalitsus, nim. 2, s.-ü. 47, 654.
 Fond 505 — Ranna- ja Õhukaitse staap, nim. 1, s.-ü. 1, 68, 69.
 Fond 508 — Sõjaministeeriumi juriskonsult, nim. 1, s.-ü. 56.
 Fond 515 — 1. Diviisi staap, nim. 1, s.-ü. 342.
 Fond 623 — Lennuväerügement, nim. 1, s.-ü. 71, 422.
 Fond 633 — Auto-tanki rügement, nim. 1, s.-ü. 22, 24, 41.
 Fond 927 — Kõrgem Sõjakohus, nim. 1, s.-ü. 6, 43, 45, 86, 95, 108, 164, 203, 208, 219, 223, 244, 254, 256, 257, 270, 549.
 Fond 940 — Valga Ringkonna Sõjaväljakohus, nim. 1, s.-ü. 1, 2.
 Fond 949 — Poliitilise politsei komissar Tallinnas, nim. 2, s.-ü. 44, 147.
 Fond 957 — Välisministeerium, nim. 1, s.-ü. 248, 281, 295, 301, 304, 305.
 Fond 957 — Välisministeerium, nim. 12, s.-ü. 375, 549, 582, 583, 716.
 Fond 990 — Riigi Majandusnõukogu, nim. 1, s.-ü. 52.
 Fond 1560 — 3. Diviisi staap, nim. 1, s.-ü. 164, 184, 328, 329, 330.
 Fond 1584 — Eesti saatkond Moskvas, nim. 1, s.-ü. 457.
 Fond 1746 — Eestimaa Töolisühisuste Üldliit, nim. 1, s.-ü. 4, 5.
 Fond 1755 — Pärnumaa Ametiühisuste Kesknõukogu, nim. 1, s.-ü. 25.
 Fond 1756 — Tallinna Keemia- ja Paberitöölaliste Ametiühisus, nim. 1, s.-ü. 1.
 Fond 1766 — Tallinna Metallitöölaliste Ametiühisus, nim. 1, s.-ü. 1.
 Fond 1790 — Eesti Pank, nim. 1, s.-ü. 129.
 Fond 2000 — Töö-Hoolekandeministeerium, nim. 1, s.-ü. 9, 722, 724, 737, 1067, 1068, 1128, 1324.
 Fond 2124 — Vabadussõja Ajaloo Komitee Töökomisjon, nim. 2, s.-ü. 1038; sealsamas, nim. 3, s.-ü. 1042, 1732.
 Fond 2315 — Sõjaministeerium, nim. 1, s.-ü. 10.

4. NSV Liidu Välisministeeriumi Arhiiv

- Fond 154, nim. 30, s.-ü. 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 206, 207, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 382, 383, 384, 385, 389, 395, 397, 398, 399, 400, 411, 412, 413, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 1833, 1834, 1846, 1859, 1861, 1877, 1878, 1879, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1905, 1906, 1948, 1949, 60 186, 60 187, 60 188, 60 222, 60 242, 60 276, 60 282, 60 283, 60 284, 60 289, 60 290, 60 291.

5. Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv

- Fond 82 — Tallinna Linnavalitsus, nim. 2, s.-ü. 67.

6. Läti NSV Riiklik Keskarhiiv

- Fond 56, s.-ü. 16.

IV. Nõukogude kirjandus ja ajakirjandus

- Anvelt, J., «Meie lahkumineku» ehk EKP «vastasrinna» ajaloolised ühe-
näd, Leningrad, 1928.
- Antons, R., Agraarsuhted kodanlikus Eestis, Tallinn, 1957.
- Анулов Ф., Очерки тактики уличного боя, Москва, 1924.
- Архангельский В. И., Коммунистическая Партия Эстонии —
организатор и руководитель революционной борьбы рабочего
класса в 1920—1924 годы (рукопись кандидатской диссертации),
Ленинград, 1955 г.
- Бах М. Г., Политико-экономические взаимоотношения между СССР
и Прибалтикой за десять лет (1917—1927), Москва, 1928 г.
- Brandt, E., Eesti majanduse olukord kodanliku diktatuuri perioodil, Tallinn,
1955.
- «Edasi», ajaleht, Leningrad, 1924—1935.
- «Edasi», ajaleht, Tartu, 1950—1959.
- «Eesti Bolševik», ajakiri, Tallinn, 1948—1952.
- «Eesti Kommunist», ajakiri, Tallinn, 1952—1959.
- Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952 ja 1957.
- Elango, Õ., Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail
(1925—1929), Tallinn, 1958.
- Hruštšov, N. S., Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee aru-
anne partei XX kongressile, Tallinn, 1956.
- Isikukultuse küsimusest, Tallinn, 1956.
- «Известия», ajaleht, Moskva, 1924—1925.
- История дипломатии, том III, Москва-Ленинград, 1945 г.
- История СССР, Эпоха социализма, Москва, 1957.
- Juhkum, V., Meretõus, Tallinn, 1953.
- Karastumine, Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest, Tallinn,
1958.
- Kingissepp, V., Iseseisvuse ikke all, Tallinn, 1953.
- «Klassivõitlus», ajakiri, Leningrad, 1924—1934.
- «Kommunist», ajaleht, Tallinn, 1940.
- «Kommunismi tee», ajakiri, Leningrad, 1936.
- «Коммунистический Интернационал», ajakiri, Moskva, 1919—1941.
- «Коммунистическая революция», ajakiri, Moskva, 1926—1935.
- Lebbin, A., EKP võitlus «väikekodanlike parteide» reformistliku olemuse
vastu tööliklassi ühtsuse eest (1920—1923), Tallinn, 1958.
- «Leegid», ajakiri, Leningrad, 1934.
- «Ленинградская Правда», ajaleht, Leningrad, 1924—1925.
- Liebman, A., 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõus, Tallinn, 1950.
- Madarik, J., Riigikukutajad, Tallinn, 1950.
- Марокко Ф., Опыт вооруженных восстаний в свете марксизма-
ленинизма (автореферат докторской диссертации), Москва, 1954 г.
- «Naistöoline ja Kolhoosnik», ajakiri, Leningrad, 1933.
- «Naistöoline ja Naiskolhoosnik», ajakiri, Leningrad, 1932—1934.
- «Naistöoline ja Talunaisterahvas», ajakiri, Leningrad, 1928—1931.

- Нейберг А. Ю., Вооруженное восстание, Москва-Ленинград, 1931.
- «Noorte Hääl», ajaleht, Tallinn, 1940—1941, 1946—1959.
- Новейшая история, часть I, 1917—1939, Москва, 1958.
- Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu, Tallinn, 1959.
- NLKP Keskkomitee otsus isikukutusest ja selle tagajärgedest ülesaamise kohta, Tallinn, 1956.
- «Nõukogude Õpetaja», ajaleht, Tallinn, 1949—1954.
- «Огонёк», ajakiri, Moskva, 1924—1925.
- «Oras», ajakiri, Leningrad, 1923—1927.
- Очерки по истории вооруженных восстаний, том II, Москва-Ленинград 1931. Выпуск I. Вооруженная борьба Западно-европейского пролетариата после мировой войны.
- Пээт И. и Лоринг Л., Эстонский комсомол на боевом посту, Москва-Ленинград, 1932 г.
- «Postimees», ajaleht, Tartu, 1946—1950.
- «Правда», ajaleht, Moskva, 1924—1935.
- «Proletaarne revolutsioon Eestis», ajakiri, Leningrad, 1926—1933.
- «Rahva Hääl», ajaleht, Tallinn, 1940—1941, 1944—1959.
- Rästas, O., «Põrandaalused», Leningrad, 1932.
- Saarniit, H., Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924), Tallinn, 1958.
- Saat, J., Kommunistide võitlus kodanlik-natsionalistlike parteide vastu Eestis, Tallinn, 1953.
- Сепре О., Основные черты экономики буржуазной Эстонии (рукопись кандидатской диссертации), Таллин, 1949.
- Stalin, J. V., Relvastatud ülestõus ja meie taktika, 1. kd.
Kaks heitlust, 1. kd.
Marx ja Engels ülestõusust, 1. kd.
Käesolev moment ja töölispartei ühinemiskongress, 1. kd.
Vene kommunistide poliitilisest strateegiast ja taktikast, 5. kd.
Vene kommunistide strateegia ja taktika küsimusest, 5. kd.
Oktoobrirevolutsioon ja keskkihtide küsimus, 5. kd.
Leninismi alustest. Sverdlovi ülikoolis peetud loengud, 6. kd.
VK(b)P XIII kongress 23.—31. mail 1924, 5. kd.
VK(b)P XIII kongressi tulemustest. VK(b)P Keskkomitee juures maakonnakomiteede sekretäriledele korraldatud kursustel 17. juunil 1924. a. peetud kõne, 6. kd.
Rahvusvahelisest olukorrast, 6. kd.
Kas trotskism või leninism? 19. novembril 1924 UAUKN kommunistliku fraktsiooni pleenumil peetud kõne, 6. kd.
Oktoobrirevolutsioon ja vene kommunistide taktika. Eessõna raamatule «Teel Oktoobrirevolutsioonile», 6. kd.
Saksamaa Kommunistliku Partei väljavaadetest ja bolševiseerimisest. Jutuajamine Saksamaa Kommunistliku Partei liikme Herzogiga, 7. kd.
Kiri sm. Me-rtile, 7. kd.
VK(b)P XIV konverentsi töötulemustest. Ettekanne VK(b)P Moskva organisatsiooni aktiivile 9. mail 1925, 7. kd.

Ida rahvaste ülikooli poliitilistest ülesannetest. 18. mail 1925 Ida Töörahva Kommunistliku Ülikooli üliõpilaste koosolekul peetud kõne, 7. kd.

ÜK(b)P XIV kongress 18.—31. detsembril 1925. Keskkomitee poliitiline aruanne 18. detsembril, 7. kd.

Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee VI laiendatud pleenumi Saksa komisjonis peetud kõne 8. märtsil 1926, 8. kd.

Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee VII laiendatud pleenum 22. novembrist 16. detsembrini 1926, 9. kd.

ÜK(b)P Keskkomitee ja Keskkontrollkomisjoni ühine pleenum 29. juulist 9. augustini 1927, 10. kd.

Jutuajamine Ameerika tööliste esimese delegatsiooniga 9. septembril 1927, 10. kd.

Jutuajamine välismaiste töölisdelegatsioonidega 5. novembril 1927, 10. kd.

ÜK(b)P Keskkomitee pleenum 4.—12. juulil 1928, 11. kd.

Vastus seltsimeestele sverdlovlastele, 12. kd.

Keskkomitee poliitiline aruanne ÜK(b)P XVI kongressile, 27. juunil 1930, 12. kd.

Aruanne ÜK(b)P Keskkomitee tööst partei XVII kongressile 26. jaanuaril 1934, 13. kd.

«Säde», ajaleht, Tallinn, 1950—1959.

«Talurahva Hää!», ajaleht, Tallinn, 1940.

«Talurahvaleht», ajaleht, Tallinn, 1945—1949.

«Uus Postimees», ajaleht, Tallinn, 1944.

Верховский, А. Н., Общая тактика, III издание, Москва, 1927.

«Ohtuleht», ajaleht, Tallinn, 1946—1959.

V. Kodanlikus Eestis ja välismaal ilmunud töölisajakirjandus

«Die Rote Fahne», ajaleht, Berliin, 1924.

«Edasi» («Uus Edasi», «Punane Edasi», «Meie Edasi», «Töölised, edasi»), ajaleht, Tallinn, 1929.

«Edasi», ajakiri, Tallinn, 1924.

«Kommunist», ajaleht, Tallinn, 1922—1934.

«L'Humanité», ajaleht, Pariis, 1924.

«Meie Lapsed», ajakiri, Tallinn, 1923.

«Meie Leht», ajaleht, Tallinn, 1924.

«Meie Noor Tööline», ajakiri, Tallinn, 1924.

«Meie Siht», ajaleht, Tallinn, 1924.

«Meie Sõjariist», ajakiri, Tallinn, 1923.

«Meie Sõna», ajaleht, Tallinn, 1924.

«Oktoobri Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.

«Paljas Tõde», ajaleht, Tallinn, 1923.

«Proletaarlane», ajaleht, Tallinn, 1926—1927.

«Punane Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.

«Punane Sõdur ja Madrus», ajaleht, Tallinn, 1924.

«Säde», ajaleht, Tallinn, 1924.

- «Sõna», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Sõnum», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Tallinna Kiir», ajaleht, Tallinn, 1927.
 «Teadete Leht», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Tõde», ajaleht, Tallinn, 1924.
 «Töö», ajakiri, Tallinn, 1923.
 «Töö ja võitlus», ajakiri, Tallinn, 1920.
 «Tööline», ajaleht, Tallinn, 1917, 1923.
 «Tööliit», ajaleht, Tallinn, 1923.
 «Töö Lipp», ajaleht, Narva-Tallinn, 1923.
 «Töö Täht», ajaleht, Tallinn, 1923.
 «Tööliste Elu», ajaleht, Tallinn, 1929.
 «Tööliste Hääl», ajaleht, Tallinn, 1928.
 «Tööliste Lipp», ajaleht, Haapsalu, 1923—1924.
 «Tööliste Võitlus», ajakiri, Tallinn, 1923.
 «Tööraha Hääl», ajaleht, Tallinn, 1923.
 «Tööraha Kiir», ajaleht, Tallinn, 1928.
 «Uus Ilm», ajaleht, New York, 1924—1925.
 «Võitlus», ajakiri, Tallinn, 1927—1928.

VI. Kodanlik kirjandus ja ajakirjandus

- Aalberg, A., Lühikene 10. jalaväe rügemendi ajaloo kirjeldus, Tallinn, 1926.
 «Agu», ajakiri, Tallinn, 1923—1925.
 «Ametiühisusline Kuukiri», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
 Asumaa majapidamised Eestis 1919—1923, Tallinn, 1924.
 «Asumik», ajakiri, Tallinn, 1924.
 Book, J., Poliitiline «pugett» ehk kuidas 40 000-st talust sai 40 aktsiaseltsi, Tartu, 1926.
 «Daily Herald», ajaleht, London, 1924.
 «Daily News», ajaleht, London, 1924.
 «Eesti», ajakiri, Pärnu, 1925.
 «Eesti», ajaleht, Tallinn, 1924.
 Eesti arvuline ülevaade 1920—1930, Tallinn, 1931.
 Eesti arvudes 1920—1935, Tallinn, 1937.
 Eesti Demograafia, vihk II, 1921—1923, Tallinn, 1925.
 Eesti Entsüklopeedia, II k.
 «Eesti Kirik», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
 Eesti. Maa, rahvas, kultuur, koguteos, Tartu, 1926.
 «Eesti Majandus», ajakiri, Tallinn, 1923—1926.
 Eesti Pank 1919—1929, Tallinn, 1929.
 «Eesti Politseileht», ajakiri, Tallinn, 1921—1928.
 Eesti Rahvuslikud suurmehed, I kd., Tallinn, 1935.
 «Eesti Statistika», ajakiri, Tallinn, 1922—1930.
 «Eesti Tööstus ja Kaubandus», ajakiri, Tallinn, 1923.
 Eesti II Riigikogu, Tallinn, 1924.

- Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917—1925, Tallinn, 1925.
- «Elu», ajakiri, Tallinn, 1925.
1. detsembri sündmused Tallinnas 1924, Tallinn, 1924.
- I Riigikogu protokollid, Tallinn, 1921—1923.
- «Esmaspäev», piltidega nädalaleht, Tallinn, 1924—1925.
- «Kaitse Kodu», ajakiri, Tallinn, 1925—1934.
- «Kaja», ajaleht, Tallinn, 1924—1934.
- «Kevadik», ajakiri, Tartu, 1924—1925.
- K e r e m, A., Popsiseadus, Tartu, 1926.
- «Kodu», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
- «Kodumaa», ajaleht, Valga, 1925.
- «Koit», ajaleht, Tallinn, 1924—1925.
- «Kool ja Kodu», ajakiri, Tallinn, 1924.
- «Konjunktuur», ajakiri, Tallinn, 1938.
- «Kratt», nalja- ja pilkeleht, Tallinn, 1925.
- «Kuulutuseht», ajaleht, Tallinn, 1923.
- Kümme aastat Eesti riiklikku iseseisvust, Tallinn, 1928.
- L a a m a n, E., Erakonnad Eestis, Tartu, 1934.
- «Läupäev», nädala pildileht, Tallinn, 1924—1925.
- «Linnad ja alevid», ajakiri, Tallinn, 1928.
- «Lõuna-Eesti», ajaleht, Valga, 1924—1925.
- «Maailma Piegel», piltidega nädalaleht, Tallinn, 1924.
- «Maaomavalitsus», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
- «Manchester Guardian», ajaleht, Manchester, 1924.
- M a r t n a, M., Kes võitleb Eesti töörahva kasude eest? Tallinn, 1926.
- «New York Times», ajaleht, New York, 1924.
- «Noorte Elu», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
- «Noorusmaa», ajakiri, Tallinn, 1925.
- «Nädal», «Päevalehe» piltidega erileht, Tallinn, 1923—1925.
- «Odamees», ajakiri, Tartu, 1924—1925.
- O j a m a a, M., V a r m a s, A. ja T., Eesti ajalugu, Stockholm, 1946.
- «Oma Maa», ajakiri, Viljandi, 1924—1925.
- «Põhja Kodu», ajaleht, Narva, 1924—1925.
- Põllumajandusliku üleskirjutuse andmed 1925. a., Tallinn, 1926.
- «Postimees», ajaleht, Tartu, 1923—1934.
- «Päevaleht», ajaleht, Tallinn, 1923—1935.
- «Rahvaleht», ajaleht, Tallinn, 1924—1925.
- Rahvasteliidu Rahanduskomitee aruanne Eesti majandusliku ja rahandusliku seisukorra kohta, Tallinn, 1925.
- R a u d, M., Põlevkivi ja põlevkivitööstus Eestis, Tallinn, 1925.
- Riigikogu — Eesti Vabariigi rahvale, 1918—1928, Tallinn, 1928.
- «Riigi Teataja», ajakiri, Tallinn, 1923—1926.
- R i s e n d o r f f, G., Majanduselu hädad ja neist vabanemine krediidi ja maa-
küsümise lahendamiseks, Tallinn, 1924.
- «Ronk», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
- «Rünnak», ajakiri, Tallinn, 1926—1928.
- S a a r, J., Enamlaste riigipöörde katse 1. detsembril 1924. Osavõtjate tunnis-
tuste ja uurimise andmete järele, Tallinn, 1925.

«Sakala», ajaleht, Viljandi, 1924—1932.
S a l u, M., Sõnad ja teod. Pildid meie erakondade tegevusest, Tallinn, 1926.
«Sõdur», ajakiri, Tallinn, 1925—1934.
S õ r m u s, R. ja G u t m a n, A., Töötaolu Eestis, Tallinn, 1933.
«Sädemed», pilke'ehht, Tartu, 1924—1925.
Süüdistusakt Üle-Eestimaalise Kommunistlise Salaorganisatsiooni asjus, Tallinn, 1924.

Tallinna juht võõrastele ühes tähtsamatuga 1924. a. peale.
Tallinna juht. Käsiraamat politseiametnikkudele, Tallinn, 1924.
II Riigikogu protokollid, Tallinn, 1923—1925.
«The Times», ajaleht, London, 1924.
1922. aasta üldrahvalugemise andmed, Tallinn, 1924.
«Tulevik», ajaleht, Tallinn, 1923.
«Tuulispea», pilke'ajakiri, Tallinn, 1923.
Tööstus Eestis 1924. a., Riigi Statistika Keskbüroo, Tallinn, 1926.
«Töö ja Tervis», ajakiri, Tallinn, 1926.
«Uudismaa», ajakiri, Tartu, 1924—1926.
«Vaba Eesti», ajaleht, Tartu, 1924.
«Vaba Maa», ajaleht, Tallinn, 1924—1934.
Vabadussõja Tähistel, Tallinn, 1936.
«Vaba Sõna», ajaleht, Tartu, 1925.
«Vikerkaar», raamat-ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
«Ühendus», ajaleht, Tallinn, 1924—1926.
«Ühistegelised Uudised», rahvaleht, Tallinn, 1924—1925.
«Ühistevusleht», ajakiri, Tallinn, 1924—1925.
«Üliõpilasleht», ajakiri, Tartu, 1923—1925.

SISUKORD

Sissejuhatus	5	
I ptk. 1. DETSEMBRI ÜLESTÕUSU PÕHJUSED		
1. Eesti proletariaadi kangelaslik võitlus Kommunistliku Partei juhtimisel revolutsiooniarmee loomise eest kodanliku korra kukutamiseks aastail 1920—1924	19	
2. 1923.—1924. aasta majanduskriis kodanlikus Eestis. Proletariaadi olukorra muutumine väljakannatamatuks ja revolutsioonilise võitluse aktiveerumine 1924. aastal	58	
3. Kodanlike parteide poliitika kriis. Fašistliku diktatuuri kehtestamise katsed. Üldrahvaliku kriisi kujunemine 1924. aastal	86	
II ptk. ÜLESTÕUSU ETTEVALMISTAMINE EKP POOLT		
1. Olukorra hindamine 1924. a. kevadel. Kursi võtmine relvastatud ülestõusule	99	
2. Ülestõusu üldine ettevalmistamine kodanluse võimutsentrumis Tallinnas	107	
3. Ülestõusu ettevalmistamine väljaspool Tallinna	160	
III ptk. ÜLESTÕUSU KÄIK JA NURJUMISE PÕHJUSED		
1. Võitlussalkade tegevus Tallinnas ja provintsis	185	
2. Kodanluse verine terror ning vale ja laim pärast ülestõusu mahasurumist	216	
3. Ülestõusu nurjumise põhjused	238	
IV ptk. 1. DETSEMBRI ÜLESTÕUSU AJALOOLINE TAHTSUS		267
KASUTATUD ALLIKATE JA KIRJANDUSE LOETELU	281	

Сунила Аугуст Адович
ВООРУЖЕННОЕ ВОССТАНИЕ ЭСТОНСКОГО
ПРОЛЕТАРИАТА

1 декабря 1924 года

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Kukk

Kunstiline toimetaja I. Torn

Tehniline toimetaja K. Timmer

Korrektorid M. Pedajas ja V. Pillau

Ladumisele antud 10. XI 1960. Trükkimi-
sele antud 27. II 1961. Paber 60×92, 1/16.
Trükipoognaid 18,25. Arvutuspoognaid
19,73. Trükiarv 4000. MB-00452.
Tellimise nr. 1617.

Trükikoda «Punane Täht», Tallinn,
Pikk t. 54/58.

Hind 65 kop.

1—9

2

A-23845

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00366347 5

65/11

A-23845

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00366347 5

EESTI PROLETARIAADI RELVASTATUD ÜLESTÕUS

A. SUNILA

E E S T I
P R O L E T A R I A A D I
R E L V A S T A T U D
Ü L E S T Õ U S

I. D E T S E M B R I L
1 9 2 4. A A S T A L